Editura UNIVERS

„Pe dumneata, Borges, ereziarh al cartierelor din Buenos-Aires, latinist de jargon, amestec ciudat de Asie-Mică şi Palermo argentinean, de Chesterton şi Carriego, de Kafka şi Martin Fierro; pe dumneata, Borges, înainte de toate te văd ca pe un Mare Poet. Iar după aceea astfel: arbitrar, genial, duios, meticulos, debil, uriaş, triumfător, temerar, temător, învins, magnific, nefericit, mărginit, copilăros şi nemuritor.“

ERNESTO SABATO

8,75 lei

185

1972

JORGE LUÍS BORGES ● MOARTEA ŞI BUSOLA

JORGE LUÍS BORGES

MOARTEA ŞI BUSOLA

COLECŢIA MERIDIANE

Desenul copertei de: *Ion State*

Jorge Luis Borges

Jorge Luis Borges

Moartea și busola

Prefață, notă biobibliografică și traducere de
DARIE NOVACEANU

Editura UNIVERS

București, 1972

PREFAȚA

Un destin secret pare să stăpînească din afară opera lui Jorge Luis Borges. Un destin nedrept care, fără să-i nege valoarea, i-o mistifică. Un destin trist pentru că interpreții săi, critici sau teoreticieni literari, au depășit de foarte puține ori primele judecăți, majoritatea nefundamentate pe substanța reală a creației sau cercetînd-o din perspective fertile erorii. Atît de multe lucruri contradictorii s-au rostit deasupra paginilor sale, încît, dacă ar fi avut curiozitatea să le cunoască și, mai ales, să le acorde un oarecare credit, ar fi început prin a se îndoi de sine însuși, ca de o amintire a altcuiva, și ar fi terminat prin a se autonega în permanență, ca într-un vis urît.

Dar Borges n-a avut o astfel de curiozitate. Și această atitudine, puțin comună, a cifrat încă o dată destinul secret al scrisului său. A sporit, firește, și interesul față de operă, dar el s-a diversificat mereu, ducînd, așa cum am spus, la o anume mistificare valorică : fiecare crede ceva, numai că acest *ceva* este de cele mai multe ori diferit. Puține, foarte puține exegeze critice izbutesc să se apropie, susținînd un punct de vedere comun. Marea parte continuă acreditarea unui Borges mai puțin adevărat, ori de fiecare dată altul,

elogiindu-l cu justețe, dar, poate, involuntar, cu eroare, pentru că nu subliniază produsul finit — opera, ca atare — ci materia de lucru și omul. Ca și cînd o sculptură n-ar avea valoare prin sine, ci prin calitatea marmurei și numărul dălților care au cioplit-o...

Dificultatea vine, însă, de la Borges însuși, de la atitudinea sa de a nu stînjeni niciodată asemenea observații. De a se lăsa învăluit de legende. De a le provoca prin tăcere. De a nu le contrazice nici chiar atunci cînd ar putea s-o facă, în extrem de rarele împrejurări în care își îngăduie să dialogheze cu cineva despre scrisul său.

Subliniez acest lucru pentru că Borges mi-a oferit, cîndva, la Buenos-Aires, neobișnuita cinste de a mă primi în cabinetul său de Director al Bibliotecii Naționale și, bineînțeles, am împărtășit soarta celor dinaintea mea: neașteptatele ceasuri de discuție m-au introdus într-un univers plin de amintire și erudiție, dezvăluindu-mi rarul farmec al verbului său, dar n-am aflat nimic deosebit despre operă. Mai mult, la cîteva dintre întrebările mele, în care le-am învăluit pe cele ale altora, am primit răspunsuri foarte apropiate...[1]

UN CEAS DIN PRAGUL ÎNSERĂRII

Explicația unei astfel de situații nu-i de loc grea. În schimb, există pericolul rătăcirii, al permanentei interpretări dintr-un alt unghi, de unde adevărul, dacă e unul singur, nu mai poate fi recuperabil. Și mai există un al doilea pericol, cel al căutării cu orice preț a acestui singur adevăr, cînd el nu există de fapt, singur, pentru că o carte bună nu poate să conțină numai un adevăr. „O carte care vrea

[1] Vezi capitolul *Cu Borges despre Borges*, în cartea mea, *Ora Americii Latine*. Editura *Albatros*, 1971, pag. 104—115.

să dureze — notează Borges însuși — este o carte care trebuie să se poată citi în mai multe feluri. In orice caz, să ofere o lectură variabilă, schimbătoare." Borges se poate citi, efectiv, în foarte multe feluri. Și, neîndoielnic, de aici derivă majoritatea interpretărilor diferite. Sau contradictorii. Deci, nu în acestea trebuie să căutăm eroarea judecăților despre el, ci... în cele ce se aseamănă, încercînd generalizarea unei singure opinii, susceptibilă de mișcare și neadevăr.

Cele mai multe opinii, în acest sens, converg spre un punct unic: Borges este maestrul suprem al narațiunii fantastice contemporane. Maestru al narațiunii fantastice este. Dar nu numai al narațiunii fantastice pentru că acest termen, mult prea încăpător, nu spune nimic concret, fiind doar o derivație teoretică făcută pentru a defini în mod abstract, date și situații pe care imaginația creatoare le tratează ca fiind foarte reale. Ambiguitatea lui ne dă voie să-l aplicăm la un întreg șir de capodopere din literatura universală, fără să riscăm prea mult, începînd de la oricare epocă, de la cea a lui *Ghilgameș*, de exemplu, regele necunoscut al Urukului, plecat în căutarea nemuririi (exact așa va pleca și eroul lui Borges, Flaminius Rufus din povestirea *Nemuritorul*), de la cea a *poemelor homerice* sau de la cea a *Bibliei*. Ne putem referi, mai apoi, la sinteza spiritului medieval german, *Gudruna* (Hagen, fiul întristatului rege Siegeban și al frumoasei Ute, este răpit de un grifon, personaj familiar lui Borges), iar de aici, vom observa, numărul scriitorilor fantastici este în creștere, Dante însuși fiind un fantastic, pentru a nu mai vorbi de Cervantes, de Shakespeare, de Goethe, de Hoffman (acesta folosind direct termenul respectiv în *Povestiri fantastice)*, iar mai apoi de Jules Verne sau de Edgar Allan Poe.

E adevărat, teoreticienii acestui termen au fost suficient de precauți, stabilind tot felul de subdiviziuni — *fantastic suprarealist*, *fantastic științific*, *fantastic metafizic* etc. —

dar nu există pînă azi, ori nu cunosc eu[1], o cercetare exactă, un studiu aplicat şi limpede. Ceea ce ilustrează tocmai ambiguitatea sa.

Borges n-a vorbit aproape niciodată despre o astfel de teză, n-a protestat pentru înregimentarea în *fantasticul metafizic*, iar cînd a fost provocat s-o facă, s-a ferit. În convorbirea amintită, cînd i-am spus că Roger Caillois i-a inclus povestirea *Sudul* într-o antologie a literaturii fantastice, mi-a replicat: „foarte bine", iar după aceea mi-a luat mîna, obligîndu-mă să descopăr, pe creştetul capului, cicatricea, rană a eroului său, Dahllman, pentru a conchide: „este cea mai puţin fantastică dintre povestirile mele..."

De aici însă, de la această teză, pornesc cele mai multe dintre studiile critice ale operei sale, cercetarea ramificîndu-se la infinit, astfel că, rareori, drumurile întru cunoaşterea sa se mai întîlnesc. Se apelează la uriaşa erudiţie a autorului, la perfecta cunoaştere a ştiinţelor exacte, la mitologii şi religii, la memorie. Şi, neapărat, la uluitoarea precizie a cuvintelor sale.

Borges îmi apare însă ca un ceas din pragul înserării în întinderea fără de margini a pampei argentiniene, atunci cînd dialogul dintre lumină şi umbră devine tăcere dilatată pînă la spaimă. Spiritul acestei cîmpii este teroare şi metafizică pură. În vecinătatea ei, bătăile inimii sporesc, ca şi cînd te-ai apropia de valurile mării. Pierdut într-o astfel de imensitate, simţul de orientare se anulează, iar verticala devine pendul. Nici unde, poate, sentimentul de singurătate nu este mai mare, luînd-o înaintea neputinţei şi prăbuşindu-se,

[1] Am totuşi în vedere pe Roger Caillois cu *Antologia fantastică*, pe L. Vax (*„L'art et la littérature fantastique"* — PUF, 1960), precum şi pe Ţvetan Todorov cu *Introduction à littérature fantastique*, Edition du Seuil, Paris, 1970.

de peste tot, concret şi nevăzut, anihilîndu-te. „Metaforă a nimicului şi Absolutului"[1], pusta aceasta imensă te subjugă de la început.

Întîlnirea lui Borges cu un astfel de spaţiu, pe care oricine îl poate popula cu o cosmogonie proprie, din absoluta nevoie de a nu-i simţi pustietatea, trebuia să declanşeze în el dorinţa împotrivirii, cea a exprimării de sine, iar aceasta nu se putea realiza decît în pragul înserării pentru că atunci, ca într-o comuniune a inocenţei, sufletul se întîlneşte cu natura, iar de aici, din acest teritoriu abstract şi totodată concret — după cum susţin cei mai mulţi — se naşte arta adevărată. Borges însuşi o mărturiseşte, atunci cînd în povestirea sa *Sfîrşitul* notează: „Există o oră din înserare cînd cîmpia vrea parcă să vorbească. Niciodată n-o spune, sau poate că o spune de mii de ori şi noi n-o înţelegem sau o înţelegem, dar e intraductibilă, ca muzica..."

DESPRE INTUIŢIA SPAŢIULUI

Interpretările greşite ale operei sale se datoresc, în mare măsură, necunoaşterii şi neînţelegerii acestui spaţiu a cărui prezenţă se materializează, inconştient, în litera scrisă. „Morfologia culturii — subliniază marele român Lucian Blaga — înţelege intuiţia spaţiului — întîi, ca un factor dominant, exclusiv determinant şi de valoare simbolică al unei culturi sau al unui stil. Şi al doilea, ca un *act creator* al sensibilităţii conştiente"[2].

[1] Ernesto Sabato — *Tres aproximaciones a la literatura de nuestro tiempo*. Editorial Universitaria, Santiago de Chile, 1969, p. 33.
[2] Lucian Blaga, *Spaţiul mioritic* în *Trilogia culturii*, pag. 121 şi urm., E.L.U., Bucureşti, 1969.

Ninemi, în cultura universală contemporană, nu a insistat asupra acestei problematici mai mult decît Lucian Blaga şi faptul că cercetările sale nu se cunosc, decît foarte sporadic în afara limbii române, reprezină o pierdere. Nu numai pentru noi, concetăţenii săi. Pentru că Blaga, în această privinţă, a parcurs şi a sintetizat aproape tot ceea ce fusese spus înaintea sa (Kant, Newton, Frobenius, Spengler etc), exprimîndu-şi cu o mare claritate punctul de vedere.

Evocarea numelui său aici, chiar dacă pare să aibă valoarea perisabilă a surprizei, nu e de loc întîmplătoare: iată-l pe marele nostru poet şi filozof trasînd foarte limpede un portret chiar al spaţiului argentinian, cel căruia îi aparţine Borges, indiferent cîţi critici sau interpreţi ai operei sale nu s-ar declara de acord cu acesta: „...să ascultăm un cîntec de dans argentinian, unul dintre cîntecele astăzi aşa de popularizate prin discurile mecanice. S-a întrupat în ritm şi în învăluieli de sunet, şi din aceste cîntece de acordeon o melancolie, o melancolie fierbinte a cărnii, stîrnită solar de omul ce aşteaptă dezlegarea de o tensiune interioară în mijlocul pampelor sudamericane, fără nădejde, tensiunea fiind aşa de mare că nimic n-o poate rezolva. E vorba şi aici de o stare interioară, crescută firesc şi cronic în mijlocul unui anume orizont. Între dor şi ţintă se interpune parcă în sufletul sudamericanului totdeauna distanţa invincibilă a pampelor".[1]

Borges n-a fost, la începuturile sale, „maestrul naraţiunii fantastice", ci a fost şi va rămîne unul dintre cei mai mari poeţi ai veacului nostru. Portretul spaţiului argentinian făcut de Blaga este prezent peste tot în poezia sa, cu dimensiunile

[1] Lucian Blaga, *op. cit.* pag. 120.

lui exacte, de la care Borges, chiar dacă ar fi vrut, raţional, nu s-ar fi putut sustrage, subconştient:

Tangou pe care l-am văzut plutind
Pe un apus cu zări îngălbenite
Pentru cei în stare mereu,
De un alt dans, cel de cuţite.

. . . .

Tangou ce ai fost fericit
Ca mine care-am fost, se pare.
După cum îmi spune-amintirea
Ce-i făcută puţin din uitare.

Din acel ieri, atîtea lucruri
Peste-amîndoi s-au prăbuşit.
Plăcerile şi chinul, chinul
De a iubi şi a nu fi iubit...

(Alguien dice al tangou)

Sînt aici toate elementele amintite de Blaga, iar exprimarea lor prin alte noţiuni nu face decît să le întărească autenticitatea. Şi dacă o oarecare îndoială ar mai putea stărui, atunci să mai cităm o singură strofă, dintr-un alt poem a cărui frumuseţe cade în trepte, ca o cascadă, din cuvînt în cuvînt — stradă, amurg, umbră, vis, uitare, despărţire, noapte, trecut, viaţă, memorie etc. — pentru a se închide, ca un evantai în strofa ultimă:

Cred că aud în zori un zgomot neîmpăcat,
Cel al mulţimii care pleacă; desluşesc
Pe cei ce m-au iubit şi m-au uitat;
Spaţiu şi timp şi Borges, azi mă părăsesc.

(Limites)

Ultimul vers este parcă o ilustrare intenţionată a tridimensiunii despre care vorbeşte Lucian Blaga, tridimensiune unită printr-o acţiune unică (cea a părăsirii) şi cu ea cred că putem închide, cel puţin pentru un moment, paranteza aceasta despre spaţiu, absolut necesară pentru că, am spus, multe dintre erorile în interpretarea lui Borges pleacă de aici.

Cele mai multe dintre ele încearcă scoaterea sa în afara frontierelor ţării şi asimilarea la alte pămînturi, apreciate ca fiind mai îndreptăţite să-l producă *(deşi nu l-au produs!)* sau *(cu ce drept?)* să şi-l adjudece.

ILUZIA PATRIOTISMULUI

Sînt destul de numeroase cazurile acestea de scoatere a lui Borges în afara ţării, unele dintre ele sună foarte frumos — *„personne n'a moins de patrie que J. L. Borges"*, spune cineva — altele sînt vecine cu absurdul nefantastic, pentru că prin aparenţa de elogiu desăvîrşit adus lui Borges nu fac decît să-l conteste. Astfel, la apariţia în Statele Unite a volumului *Antologia personal*, critica nordamericană, în special cea din revista *Time*, subliniind „uriaşa valoare estetică a operei lui Borges" şi „semnificaţia universală" a acesteia, termină prin a nega, în termeni decisivi, „existenţa unei literaturi argentiniene demnă de a fi cunoscută în alte limbi şi în alte ţări"...

Un răspuns la această teză s-a dat, şi încă destul de categoric, chiar de către un argentinian [1], dar gradul de

[1] Enrique Luis Revol, *La tradición fantastica en la literatura argentina*, în *Cuadernos hispanoamericanos*, Madrid, nr. 233 din 1969.

ignoranţă şi ingratitudine este atît de mare, încît merită să insistăm puţin, cu atît mai mult cu cît Luis Revol, foarte la obiect, nu atacă o astfel de teză şi din punctul nostru de vedere, cel al „orizontului spaţial al inconştientului", factor determinant — cum spune Blaga — pentru structura stilistică a unei culturi sau a unei spiritualităţi, fie individuale, fie colective. Îl vom cita, însă, de data aceasta nu pe Blaga, ci pe Ernesto Sabato, cel care în lucrarea amintită mai înainte, notează, din nou foarte exact: „Observatori europeni superficiali pot să presupună la fel de absurdă o literatură cu accent metafizic în Argentina, precum fabricarea de ciclotroane în Laponia. Ei aşteaptă de la noi descrieri de sălbatice cavalcade gauceşti peste cîmpii, cer şi doresc exotism şi culoare locală. Păcat." Şi mai departe, după o scurtă paranteză despre descoperirea acestor pămînturi de către Europa, Sabato adaugă: „În timp ce beneficiarii nobleţei hispanice se instalau la curţile din Lima şi Mexic, aici soseau bieţii lor urmaşi *(los segundones)* pentru a descoperi avere în acest gigantic teritoriu *pustiu*, în acest peisaj *abstract* şi *dezolant*. Şi după cum cele trei religii occidentale s-au decantat în oameni solitari care înfruntau deşertul, aici a început să se dezvolte temperamentul metafizic şi meditativ ce îl va tipiza pe omul stepelor noastre *(el gaucho)*, în mijlocul acestei metafore a nimicului şi Absolutului care este cîmpia fără margini şi fără atribute." [1]

„Fantasticul" literaturii lui Borges se află aici, închis în această uriaşă metaforă, ignorarea ei fiind o impietate: el nu ar fi putut să devină ceea ce a devenit, în afara ei. O elementară lecţie de istorie literară argentiniană ne arată clar predispoziţia sa spre „fantastic" cu mult înaintea lui Borges. *Facundo* însuşi, carte de căpătîi a literaturii amintite,

[1] Ernesto Sabato, *op. cit.* pag. 32—33.

tradusă și la noi, poate fi considerată ca atare: spaima nocturnă a eroului în fața întinderii pustii, cea care naște monștri, nu-i decît ilustrarea limpede a *trăirii spațiului*, împotriva căruia, la jumătatea secolului trecut, Sarmiento apela la ajutorul științei. Mai apoi, Lugones, prin puținele sale povestiri, cele din *Las fuerzas extrañas — Forțele stranii* și *Cuentos fatalas — Povestiri fatale* îl precede pe Borges. În același timp, Adolfo Bioy Casares, Mario Lancelotti, José Bianco, Enrique Anderson Imbert, Manuel Mujica Lainez etc. desăvîrșesc, împreună cu Borges, această caracteristică a literaturii argentineene, pentru ca azi, alături de ei să se afle Julio Cortázar, cu întreaga sa operă, în primul rînd cu inegalata *Historia de cronopios y famas — Povești cu glori și cronopi* — tradusă de asemeni în limba română.

Ignorarea acestor nume de către cercetătorii operei lui Borges nu se datorește, aproape niciodată, necunoașterii lor, ci intenției de „smulgere" a lui Borges din spațiul ce l-a creat, „transplantarea" sa în altă parte putîndu-se face, astfel, mai ușor. Cînd nu sînt ignorate, se pierd din vedere trăsăturile comune, trecîndu-se sub tăcere chiar și lucrări pe care Borges le-a scris în colaborare cu unii dintre ei. Cu Mario Lancelotti, de pildă. Sau cu Bioy Casares.

Încercarea aceasta de „transfer" a mai fost determinată, poate, și de un alt fapt: mulți dintre interpreții săi n-au reușit să-l înscrie în trăsăturile fundamentale ale literaturii latino-americane, trăsături care, mult timp, dintr-o patimă a schematizării, au fost numărate pe două degete: 1. *turismul exotic* și 2. *denunțarea structurilor sociale*. Evident, Borges nu le ilustrează decît în mod absolut întîmplător, fiind preocupat foarte puțin de ceea ce rămîne exterior ființei omenești.

În sfîrșit, Borges i-a „tulburat" uneori pe compatrioții săi susținînd opinii oarecum șocante pentru simțul comun. În *Nuestro pobre individualismo — Sărmanul nostru individualism*, de exemplu, afirmă că „argentinianul, spre deosebire de americanii din Nord și aproape de toți europenii, nu se identifică niciodată cu Statul (...) El este un individ și nu un cetățean (...), pentru el Statul este o abstracție imposibil de conceput." Acest individualism, exacerbat sau exagerat, este subliniat mai apoi prin metaforă, pentru a conchide: „Pentru un european, lumea este un cosmos. Pentru un argentinian, un haos [1]. Europeanul și americanul din Nord cred că o carte bună primește un premiu; argentinianul admite posibilitatea ca această carte, în ciuda premiului ce i-a fost acordat, să nu fie rea"...

O astfel de confesiune de credință spulberă „iluziile patriotismului care nu au sfîrșit", cum observă Borges. Și poate tocmai de aceea tendința de desprindere a operei sale dintre frontierele natale a fost sprijinită, uneori, chiar de unii dintre compatrioții săi, incomodați de astfel de intransigențe.

AD LIMINE, AD PADRES...

O cercetare de natură toponimică și onomastică pledează, totuși, în favoarea apartenenței lui Borges la țara sa de origine. Astfel, o bună parte din narațiunea sa *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius* se consumă la Buenos-Aires și pe malurile rîului Tacuarembó. Tot așa, *Funes el memorioso* nu depășește ținuturile din Fray Bentos, iar aplicarea teoremei lui Pitagora *(Moartea și busola)* se face pe străzile și cartierele capitalei argentiniene. Eroul din *Forma spadei*, chiar dacă narează un trecut din Irlanda, face acest lucru sub Crucea Sudului, la Tacuarembó, unde trăiește de mult, venind din Río

[1] De aici, desigur, pleacă Anderson Imbert cînd spune că filozofia lui Borges este una a haosului...

Grande do Sul. Buenos-Aires-ul este descris cu minuțiozitate, pînă la culoarea firmelor sau la motanul din cafeneа în *Sudul*, pentru ca mai tîrziu, în aceeași narațiune, să plutim în imensitatea pampei, cea în care se va înfrunta destinul eroilor din *Sfîrșitul* sau al celor din *Istoria războinicului și a captivei*. La Pergamino își are începutul *Biografia lui Tadeo Isidoro Cruz*, și tot la Buenos-Aires se îndeplinește justiția *Emmei Zunz*. Tot de aici pleacă Benjamin Otalóra, cel ce sfîrșește — *Mortul* — în legenda nescrisă a legendarilor *gauchos*. Pedro Damián *(Cealaltă moarte)* este de loc din Entre Ríos, iar Francisco Real *(Omul din colțul străzii roșietice) porteño*, adică din același Buenos-Aires. *Tom Castro*, alias Arthur Orton și viitor Tichborne, bate la început străzile din Talcahuano, Valparaiso și Santiago de Chile, iar moartea eroului din *Așteptarea* are loc într-o cameră pe peretele căreia se află un crucifix și o hartă a provinciei Buenos-Aires, oraș în subsolurile căruia Borges și Carlos Argentino Daneri descoperă magica sferă din *El Aleph*.

Multe dintre personajele lui Borges sînt, prin naștere, oameni ai Sudului, sau au devenit, prin instalarea lor în acest teritoriu, astfel de oameni; s-au naturalizat în cadrul unui proces cercetat îndeajuns de istorie și sociologie. Nerecunoașterea lor ca atare se explică printr-un paradox al timpului, cred, și nu al locului. Pentru că majoritatea celor ce parcurg paginile povestirilor de mai sus nu trăiesc un prezent contemporan lui Borges, ci un trecut contemporan străbunilor săi. Patria pe care o prefigurează Borges în scrierile sale nu mai există decît în mică măsură, ea e mai mult o amintire trezită în cuvinte, reînviată prin magia acestora și prin situațiile ce le ilustrează. Argentina lui Borges este una a dorințelor sale, un pămînt și o lume construită și reconstruită din nostalgie. Lucrul acesta l-a observat cu suficientă acuratețã Alicia Jurado, în studiul ce i l-a închinat în urmă cu cîțiva ani [1], unde, întrebîndu-se retoric: „De ce există unii care neagă caracterul național al operei lui Borges și afirmă că literatura sa nu reflectă țara căreia îi aparține?", găsește răspunsul la îndemîna tuturor și tocmai de aceea ignorat: „Borges scrie despre ziduri vechi, acoperite, despre fîntîni și curți interioare, *gauchos* și prieteni, eroi și revoluții, despre Argentina dorită de el. Dacă ar descrie realitatea națională pe care o trăim astăzi, ar fi obligat să se mărginească la cîteva teme, la locuințele de acum, la obiceiuri și psihologii italiene, cele care constituie esența Argentinei din acest secol. E firesc ca pe naționaliști, aproape toți veniți de curînd în Argentina, să-i ofenseze nostalgia lui Borges pentru o țară care nu le-a aparținut."

Un text al lui Borges din care interpreții săi puteau descifra tot acest adevăr este *Evaristo Carriego*. Lucru straniu, traducerile lui Borges au „sărit" mai întotdeauna peste acest text și toate celelalte subsumate lui *(Palermo de Buenos-Aires, Historia del tango* etc), elaborate în aceeași epocă din jurul anului 1930. Tot așa, nu s-a observat de către nimeni faptul că în *Istoria universală a infamiei*, cu excepția lui Francisco Real, Borges își expediază eroii în afara Argentinei sale, de preferință în Nordul american (New Orleans, Mississippi, Arizona, New York etc.), într-un orient ambiguu sau în ținuturi (evident, pentru puterea simbolului) nedefinite. Este, oare, o pură cazualitate sau un gest de infirmare anticipativă [2] a „iluziei patriotismului"? Optez, desigur, pentru

[1] Alicia Jurado, *Genio y figura de Borges*, Buenos-Aires, 1964.

[2] Anticipativă în sensul că acest lucru îl făcea prin 1933-34, în timp ce *Sărmanul nostru individualism* poartă data anului 1945.

cea de a doua posibilitate, amintindu-mi, totodată, de cuvintele columbianului Germán Arciniegas: „Numai noi ştim că Borges e pur şi simplu argentinian, că, precum toţi, vine din multe părţi şi poate să privească spre nord, spre apus, spre răsărit şi spre sud, ca spre laturi ale propriei sale ambianţe", chiar dacă „europenii îl consideră cu vehemenţă al lor", considerînd că dacă trăieşte în Argentina „asta se datoreşte numai faptului că l-au scăpat din mîini şi din depărtare îl văd ca pe o afectuos iubită fantasmă europeană ce rătăceşte liberă pe străzile din Buenos-Aires." [1]

DESPRE SCURGEREA TIMPULUI

Spuneam că Borges nu ilustrează turismul exotic, nici denunţarea structurilor sociale. Opera sa, după o scurtă perioadă de început, cînd traversează faza ultraistă sau tendinţele unui costumbrism renăscut în ideea creolismului, se va orienta cu predilecţie spre transfigurarea metafizică a unei realităţi nevăzute, dar foarte concrete. Căci nu vedem sentimentele, dar nu putem spune că nu există. Nu vedem laşitatea sau curajul cuiva, aşa cum vedem un arbore, dar întîlnim la tot pasul urmele acestora. Nu vedem timpul, dar cu puţină bunăvoinţă îi putem recunoaşte prezenţa pentru că vedem acţiunile sale, observăm transformările, dinlăuntrul sau din afara noastră, obligate curgerii lui.

Obsesia timpului este evidentă, peste tot, în opera lui Borges. O obsesie a timpului în sine, a celui raportat la subiectele sale, la spaţiu. De aici, dintr-o astfel de întîlnire conflictuală de idei, graţie unei erudiţii incontestabile

[1] Citat după Francisc Păcurariu, *Profiluri hispano-americane,* pag. 168, ELU, 1968.

şi unei sensibilităţi artistice, derivă substanţa textelor sale. Şi chiar dacă nu pare o noutate — toţi marii creatori au procedat la fel, pentru că numai arta, în cele din urmă, are posibilitatea unei răzbunări a omului împotriva timpului — Borges, prin modalităţile sale, este de cele mai multe ori, absolut nou. Pentru că numai el, pînă azi, a fost capabil să privească un personaj venind din viitor cu o floare veştedă în mînă şi tot el, prin magia artei, poate face ca un alt personaj (Benjamin Otalóra) deşi e mort, să fie păstrat pe verticală pînă cînd va avea curajul să-şi recunoască această condiţie de fantasmă, după cum, dimpotrivă, un altul (Pedro Damián), reactualizînd condiţia omului ca „umbră a unui vis", susţinută de vechii greci, să moară, dar să continue să trăiască, reîntorcîndu-se în provincia sa de origine. Şi tot numai Borges, în *Miracolul secret,* face ca un personaj să poată trăi în intervalul cît se scurge o picătură de sudoare pe obraz, dimensiunea unui an întreg. E, aici, una din cheile destinului său de taină, poate cea mai importantă, deschizînd uşile unui întreg labirint. El se ridică de la început împotriva *timpului liniar,* opunîndu-i scurgerea *ciclică,* parcurge concepţiile Orientului Mediu, cercetează anul platonic, calendarul mayaşilor şi reînvie, ironic şi fantezist, formele acestuia, stăruind cu precădere asupra *timpului circular,* expresie tragică şi disperată a spiritului omenesc activ de a nu renunţa la sine însuşi, ipoteză şi aceasta, ca toate celelalte, dar care face ca buzele muribundului să poată surîde. „Nu ştiu ce va crede cititorul meu — scrie Borges într-un text scurt — *El tiempo y J. W. Dunne* — dar eu nu pretind că ştiu ce este timpul (nici măcar dacă este ceva). Bănuiesc doar că scurgerea timpului şi timpul constituie un singur mister şi nu două..." Observaţia se continuă: „Dunne este victima ilustră a acestui prost obicei intelectual denunţat de Berg-

son : a concepe timpul ca pe o a patra dimensiune a spaţiului. El postulează existenţa viitorului şi obligaţia noastră de a ne muta în acesta, dar un astfel de postulat e de ajuns pentru a converti viitorul în spaţiu, iar de aici ne obligă să ne gîndim la alt viitor, care de asemenea este conceput spaţial (în formă de linie sau de rîu) şi după aceea un al treilea..."

Dacă ar fi să ne amintim de trecuturile care au fuzionat în spaţiul sudamerican, imediat după descoperirea sa de către Europa, am înţelege, poate, că observaţiile lui Borges derivă aproape instinctiv din aceeaşi comunicare subconştientă cu întinderea metafizică a pampei. Şi am identifica uşor cel puţin trei astfel de trecuturi, fiecare aparţinînd altui meridian geografic, dar suprapuse, toate, pe meridianul sudic, într-o geografie care nu poate să aparţină decît spiritului.

E vorba, în primul rînd, de lumea băştinaşă, cea descoperită de caravelele spaniole şi portugheze, apoi de lumea venită cu aceste caravele şi, după aceea, de lumea venită nu mult prea tîrziu sub formă de sclavi sau imigranţi. „Puţine ţări din lume — notează Ernesto Sabato, în lucrarea citată — au trăit, într-un timp atît de scurt, atîtea substituiri de valori şi de ierarhii." [1] Şi, cu siguranţă are dreptate : băştinaşii s-au văzut frustraţi de trecutul şi libertatea lor, devenite vis, colonizatorii s-au trezit aruncaţi într-un spaţiu necunoscut şi, mult timp, nostalgia, dorul pămînturilor de acasă i-a urmat, arzîndu-le somnul, sclavii s-au văzut îngenuncheaţi şi fără cerul Africii natale, iar emigranţii, împinşi de disperarea vieţii de pe continentul european, au descoperit un continent ostil şi nebănuit de închipuire. Fuziunea acestor timpuri (spaţii, căci nu mai

[1] *Op. cit.*, pag. 35.

are importanţă, în acest caz, cuvîntul) a născut o lume, un popor la nivelul unui continent, dar ele nu s-au stins niciodată pentru că o astfel de contopire presupune lumină, ardere, ritm ; şi nu cenuşă, nici întuneric.

Pe Borges nu l-a preocupat folclorismul sudic, cerut de unii critici europeni, ci procesul vast şi complex, provocat de scurgerea acestor timpuri, proces care a născut atitudini, a oţelit caractere, a animat sentimente sau le-a distrus. Nu l-a atras nici denunţul acelor structuri, mereu în evoluţie, ci mecanismele ce le-au pus în mişcare, angrenajele lor nevăzute, dar de fiecare dată intolerante.

DESPRE FORMELE TIMPULUI

Admiţînd că timpul este o succesiune, Borges va observa undeva (*Palermo de Buenos-Aires*) că acolo unde există o densitate mai mare de fapt, există şi mai mult timp. Există, altfel spus, o concentrare a acestuia.

Dar nu observaţiile-confesiune trebuie să ne preocupe, ci modalităţile artistice de tratare a acestei substanţe nevăzute, care este timpul. Şi în acest sens, *Grădina potecilor ce se bifurcă* oferă, poate, surprizele cele mai neaşteptate. Pentru că aici subiectul — apropiat romanelor poliţiste — nu-i decît învelişul exterior, cu alte cuvinte *forma*, şi nu *conţinutul*, rezolvată în aşa fel încît o simplă lectură o poate păstra în condiţia de subiect, textul fiind antrenant, captivant chiar, pe alocuri ; dar fără să supravieţuiască mult după actul lecturii. În acest subiect, Borges introduce un altul, cel al transformării spaţiului în timp (contrar lui J. W. Dunne !). Este, cred, subiectul adevărat, căci nu mă interesează prea mult venirea strănepotului lui Ts'ui Pên la Ashgrove pentru a-l ucide pe Stephen Albert, ci amănuntul că acest Ts'ui Pên s-a claustrat timp de treispre-

zece ani în Pavilionul Purei Singurătăți pentru a scrie o carte și a construi un labirint, două acțiuni pe care le-a dus la bun sfîrșit întruchipîndu-le într-un singur obiect, cartea; haotică la prima vedere, dar care-și propune să nu mai elimine dintr-o ficțiune nici una din diferitele soluții, cum se face de obicei, în favoarea uneia singure. Le tratează pe toate.

Ts'ui Pên creează astfel „diverse viitoruri, diverse timpuri, care se înmulțesc, de asemenea se și bifurcă", întocmai unor coridoare de piatră dintr-un labirint. Și pentru ca cititorul să accepte această a doua modalitate de lectură a textului, autorul concretizează: „Fang, să spunem, deține un secret; un necunoscut bate la poarta sa; Fang se hotărăște să-l omoare. Firește, există mai multe posibilități: Fang poate să-l ucidă pe intrus; intrusul poate să-l ucidă pe Fang; amîndoi se pot salva, amîndoi pot să moară și așa mai departe. În cartea lui Ts'ui Pên sînt tratate toate aceste posibilități; fiecare este un punct de plecare pentru alte bifurcări". Situații care fac, de exemplu, ca într-un capitol de început unul din personaje să fie mort, dar cîteva capitole mai încolo să trăiască...

Sarcina descifrării atitudinii lui Ts'ui Pên revine lui Stephen Albert (ca subiect exterior): „...înaintașul dumneavoastră nu credea într-un timp uniform, absolut. Credea în niște serii de timpuri; într-o rețea în creștere și vertiginoasă de timpuri *divergente, convergente* și *paralele.*" *(Sublinierea mea. D. N.).*

Construcția aceasta, după arhitectura labirintului, face parte din obsesiile permanente ale lui Borges, îngăduindu-i să realizeze vaste și subtile alegorii, într-un joc pur al ficțiunii (și nu al fantasticului), căruia i se subjugă, pasionat și statornic. Pentru că întregul edificiu din *Grădina potecilor ce se bifurcă* nu-i decît o alegorie, un mod de

a vorbi despre multiplele ipostaze ale unui destin omenesc, un destin ce se poate stinge de la început sau mult mai tîrziu, supus capriciului altor destine sau trecerii vremii.

De la o astfel de alegorie, a *timpului ca labirint,* mai exact a trăirii unui spațiu într-un alt timp, Borges poate trece cu ușurință la un proces invers, ilustrat perfect în *Tema trădătorului și eroului* sau în *Nemuritorul.* Ca și în exemplul precedent, în primul text există din nou un subiect exterior — apropiat și el romanului polițist — dar tratat în așa fel încît introducerea celui adevărat se face, aproape de la început, fără ca o simplă lectură să-l poată intui. Pe scurt, asasinarea lui Fergus Kilpatrick, erou al Irlandei (ficțiune cu virtute de realitate) la data de 6 august 1824, în Dublin, fiind cercetată punct cu punct de Ryan, dedicat unei biografii a acestuia, duce la identificarea unor date foarte stranii: asupra cadavrului s-a găsit un plic rămas nedeschis prin care era anunțat că va fi asasinat. Iulius Cesar, își amintește Ryan, a fost și el posesorul unui astfel de mesaj, necitit, nici el. Și, tot așa, o serie întreagă de coincidențe tainice... Treptat, misterul devine limpede: Fergus Kilpatrick, în calitatea lui de șef al conspirației irlandeze, bănuind un trădător, îl va însărcina pe Alexander Nolan cu identificarea sa, urmînd, firește să fie executat. Nolan dovedește că trădătorul e Kilpatrick, însuși Kilpatrick, iar acesta va fi obligat să-și semneze propria-i condamnare la moarte. Din acest punct, spațiul nu mai are valoare: Nolan îi oferă eroului șansa răscumpărării, determinîndu-l să accepte nu executarea, ci asasinarea în public, totul regizat pe texte clasice *(Macbeth)*; o retrăire, așadar, a unui alt timp într-alt spațiu sau invers, a unui alt spațiu într-alt timp. O *formă se-*

cretă de timp, după cum notează Borges prin Ryan. Un *timp circular*, mereu, poate, expresie a neputinţei.

În *Nemuritorul* însă, situaţia se schimbă, eroul fiind obligat să ilustreze o ipostază nouă: căutarea oraşului nemuritorilor devine o cursă spre eternitate, o călătorie care nu-i nimic altceva decît o retrăire a unui trecut. Nici spaţiul (indiferent de tirania localizării) nu are valoare, paşii lui Flaminius Ruffus întipărindu-se nu atît pe nisipul fierbinte al deşertului cît pe timpul păstrat într-o formă de existenţă răsturnată: scări care urcă spre niciunde sau rămîn suspendate în aer, uşi ce nu dau în nici o parte, coridoare oarbe, măşti de fîntîni, ferestre de unde nu se poate privi sau cerceta nici o privelişte.

Borges presupune acest trecut drept o formă a eternităţii, prefigurată, de altfel şi în acel tratat al său mai puţin cunoscut (*Historia de la eternidád*). Este o formă opusă, în general, concepţiei obişnuite, cea care o presupune în viitor. Dar o formă, paradoxal, mult mai cu putinţă (şi argumentul suprem este prezenţa în ea a lui Homer!) pentru că exclude formele imaginare, înlocuindu-le cu cele ale unui trecut cunoscut. Un *timp oprit*, poate, aşa cum (sub alt unghi) se întîmplă în *Mirácolul secret*.

De obicei, însă, Borges pare să accepte mai mult trăirea în viitor, propunînd (*Cercetarea operei lui Herbert Quain*) *o inversiune a timpului*: „o stare în care ne vom aminti viitorul şi vom ignora sau abia de vom presimţi trecutul". E, aici, un artificiu al inteligenţei sale, mereu combinatorii. Al unei inteligenţe care se sprijină în permanenţă pe erudiţie, multe din aceste ficţiuni fiind răsturnări sau prelungiri ale unor idei susţinute de alţii. De Bergson, în cazul de faţă, dacă ne amintim teoria acestuia în legătură cu „extensiunea imaginii". În acelaşi *Palermo de Buenos-Aires*, nu în text, ci într-o notă de subsol, observînd că „numai ţările tinere au un trecut", Borges prefigurează spaţiul geografic-spiritual al Sudului în felul următor: „Timpul — emoţie europeană a oamenilor bogaţi în zile — este de o circulaţie mult mai imprudentă în aceste republici. Aici sîntem din *acelaşi timp cu timpul, sîntem fraţii săi*."

DESPRE IREALUL REALULUI

Pentru Borges, însă, timpul, aşa cum am spus de mai multe ori, e numai o obsesie: formele secrete pe care le descoperă nu reprezintă scopul de pe urmă al căutării. Şi, poate, de aici s-au născut multe erori: temele sale se reduc la două — fundamentale, de altfel, întregii literaturi — şi anume la *om* şi la *univers*. Mi-l iau în sprijin pe Francisco Ayala: „Sensul incert al existenţei umane şi perceperea profundă a esenţei universului, tratate mereu altfel, dar mereu prezente, reprezintă temele creaţiei sale literare"[1].

Timpul, prin urmare, ar fi relaţia dintre ele, necunoscuta variabilă căreia Borges îi atribuie de fiecare dată altă valoare, bazat parcă pe principiul algebrei elementare. De ce trebuie considerat, prin aceasta, un scriitor fantastic e dificil de spus, dar e suficient de simplu de înţeles: teoretic e mult mai uşor să vorbeşti despre necunoscut. Astfel, unii dintre interpreţii săi au săvîrşit greşeala de a lua formele exterioare ale textelor lui Borges drept subiect şi de a construi teoriile lor despre un necunoscut aparent, refuzînd posibilitatea cunoaşterii. Uneori, din comoditate; alteori, nu, căci numai în felul acesta „transferul" său în

[1] Din prezentarea pe care acesta i-a făcut-o lui Borges în faţa studenţilor de la Chicago, la 30 ianuarie 1968.

afara spațiului latino-american a primit gir de autoritate. Dar imaginația lui Borges nu este, aproape niciodată, o fabulație liberă sau abstractă. Erudiția sa îl cenzurează la fiecare pas, tiranizîndu-i închipuirea și neîngăduindu-i decît o singură alternativă, cea a „înșelării" ei prin artificii ale inteligenței. Studioșii și-au manifestat, nu o dată, dezamăgirea, descoperind că un citat sau altul, din cele transcrise de el ca veridice, sînt false. Sînt, într-adevăr, false, de multe ori [1], dar este vorba de un fals săvîrșit de un erudit și nu de un neofit oarecare, obligat compilării. Mai mult, întocmirea lor nu urmărește nimic subversiv, ci doar ilustrarea unei situații reale sau susceptibile de așa ceva. Alteori, astfel de citate reprezintă texte irevocabil autentice, poate mai numeroase decît primele, ca de exemplu cele din *Pierre Menard* (după Cervantes) sau *Istoria războinicului...* (după Croce), utilizarea lor urmînd aceluiași scop sau altuia mult mai ambițios, cel de a face ca irealul să devină real.

Nu textele, false sau adevărate, dau valoarea de pe urmă a operei lui Borges. Nici erudiția sau intelectualismul său. Ci capacitatea de sinteză și de organizare; puterea poetică a simbolurilor; stilul, cu alte cuvinte. Și, în acest caz, Borges poate fi considerat „maestru al narațiunii fantastice" în sensul că foarte multă literatură a proliferat sub influența sa. Nefiind de loc necesar ca literatura sa să

[1] Cititorul va găsi nenumărate astfel de exemple în paginile ce urmează. Exemple pe care le-am păstrat netraduse tocmai pentru a-i lăsa — în cazul cînd va avea curiozitatea — plăcerea de a descoperi singuri care dintre ele sînt false și care sînt adevărate. Îl anunț doar că nici cea mai desăvîrșită enciclopedie din lume nu-i va fi de mare folos: inventivitatea și erudiția lui Borges sînt mai presus de acestea (n. tr.).

fie și ea fantastică. Roger Caillois, cel care l-a pus în circulație franceză, nu a încercat „transferul" său în Europa, considerîndu-l „o nouă și fascinantă stea din Crucea Sudului". Dat tot el va nota, la un moment dat, că „la fel ca miturile, povestirile fantastice se ocupă de aceleași teme, tratîndu-le mereu altfel". Observația, extrem de judicioasă, îl poate (sau nu) înscrie pe Borges în interiorul ei. Este însă o observație care reduce aproape la unitate temele literaturii fantastice și ea se poate sprijini pe multe argumente.

Circulînd în Franța, Borges n-a stîrnit nașterea unei literaturi fantastice. Deși, ierte-mi-se indiscreția, aici a primit botezul fantasticului, iar de aici — prin obișnuitul fenomen al inducției necontrolate — acreditarea s-a făcut și în alte părți, inclusiv la noi, în cîteva încercări mișcate de grabă. La Paris a apărut, în schimb, nu mult după traducerea sa, „noul val". De foarte puține dăți — remarcam prin '67 [1] — cînd se discută producția literară a amintitului val — Butor, Grillet, Natalie Sarraute, Robert Pinget, Claude Ollier etc. — criticii și istoricii literari amintesc și de Borges. Uneori, pe drept, Borges fiind altceva, dar de multe ori pe nedrept, Borges fiind și aceasta. Și astfel, virtuțile artistice ale celor din „noul val" primesc sigiliul atît de rîvnit, de mari personalități distincte, dețin brevete, iar argentinianul cu sufletul drapat în orizonturile infinite ale pampei primește elogii de circumstanță. Elogii care subliniază, neapărat, toponimia lui Borges ca pe „un accident geografic"...

Dar „noul val", obosit azi (răzbunarea destinului...) nu-și propunea decît realizarea unei literaturi în care

[1] *Gazeta literară*, nr. 31, din 3 august 1967.

subiectivitatea autorului este declarată persona non grata: obiectele există, suveran și independent și asta ajunge. Relațiile și semnificațiile vin mai tîrziu. Scriitorul este un preot sanctificat întru obiectivitate, în numele căreia oficiază din temple în care, pe cît e posibil, simțurile rămîn afară, la intrare, ca papucii în fața geamiilor. Cercetarea obiectelor se face din teritoriul științelor exacte, în special al geometriei în spațiu și al algebrei. Psihologia nu interesează, eroii nu trebuie să aibă trăsături definitiv conturate și limpezi, nici registre de stare civilă. Ei sînt doar reprezentanți materiali ai unor acte, obligați să dea relief actelor și nu lor.

Evident, nu ne-am propus aici o definire amănunțită și în termenii cei mai exacți a „valului". Cele spuse, însă, nu cred că au fost infirmate pînă acum de teoreticienii adevărați. Și, așa stînd lucrurile, ne îngăduim să observăm că Borges a făcut astfel de lucruri cu cel puțin douăzeci-treizeci de ani mai înainte. *Biblioteca Babel* a fost scrisă în 1941. Și în interiorul ei se poate „pierde" întreg acest „val".

METAFORA SAU CONVERTIREA ÎNTÎMPLĂRILOR ÎN LIMBAJ

Nu vrem, bineînțeles, prin cele spuse mai sus să diminuăm într-un fel valoarea în sine a „noului val", ci doar să subliniem aportul lui Borges la sporirea, în acest secol, a modalităților de expresie artistică. Tocmai de aceea am trecut mereu cu vederea, pînă aici, faptul că mulți i-au reproșat lui Borges o anume lipsă de preocupare socială. Mai ales în perioada cînd Miguel Angel Asturias a primit premiul Nobel. Reproșul are valoare doar în măsura în care cineva caută cu tot dinadinsul rezolvarea vieții prin

artă, ceea ce, credem, nu s-a întîmplat niciodată. Cei care semnează un astfel de reproș mai pierd din vedere și un alt amănunt: în America Latină nu există un stil de viață ferm și deosebit. Continentul, în forma de azi, nu are nici un secol de cînd a depășit sistemul colonial impus de Europa și dacă există aici o literatură din ce în ce mai interesantă, înflorirea ei este o înflorire mai mult în „gol", fără sprijinul unei „densități culturale" în acord cu timpul. Nota metafizică a literaturii argentiniene se explică, așadar, simplu de tot, prin dezvoltarea ei într-un spațiu uriaș, terorizant aproape, și prin absența unei societăți stabile, mai exact prin prezența unei societăți în care relațiile oamenilor suportă transformări bruște sau forme anacronic întîrziate. A încerca să-ți explici acest lucru prin aceleași mijloace prin care dovedești că literatura franceză e erotică sau cea germană onirică, este nu un risc, ci o consecință a riscului: marile epoci de înflorire literară din Europa nu sînt mult prea numeroase și ele pun în evidență tot existența unei societăți stabile: Spania secolului al XVII-lea, Anglia secolului al XVIII-lea, Franța secolului al XIX-lea etc.

Ceea ce pare de multe ori să caracterizeze literatura latinoamericană este, nu paradoxal, o tendință mult mai acută decît altundeva, de convertire a întîmplărilor în limbaj. Trăsătură și a fantasticului. Numai că, în cazul nostru, întîmplările sînt ale vieții. Borges însuși o mărturisește într-una din poeziile lui — *La luna* — în termenii cei mai direcți.

Spirit contradictoriu, Borges nu transformă aproape niciodată realul în fantastic. Dimpotrivă, e preocupat de captarea acestul fantastic (a se vedea *Parabola palatului*) în limitele realității și ale cuvîntului. Inspirația sa rămîne de aceea, în mod fundamental, poetică. Toate textele sale sînt alegorii, metafore, poeme întregi. Poeme transformate în proză eseistică. Metafore în stare independentă. Mai ales

metafore. În *Ruinurile circulare*, de exemplu, nu există nici timp, nici spațiu, iar eroul nu are nume și acțiunea se reduce la vis, la obținerea unui om prin vis. Luis Revol a intuit aici o „formidabilă metaforă vastă a orgasmului[1] și, cred, are dreptate. O reparcurgere a textelor sale sub acest unghi de cercetare ne dezvăluie, poate, tocmai destinul secret al scrisului său: *Funes*, o metaforă a memoriei; *Forma spadei*, o metaforă a trădării și lașității; *Istoria războinicului...*, o metaforă a civilizației și barbariei; *Biblioteca Babel*, o metaforă a universului etc., etc. Niște metafore uriașe, asemeni cîmpiei natale. I s-a și spus, de altfel, „tehnician al metaforei". Dar prin metaforă, Borges nu face decît să păstreze un echilibru între lumină și umbră, între incertitudine și certitudine. Pentru el, a vorbi „înseamnă a te expune tautologiei". În schimb, a vorbi prin metaforă înseamnă a te exprima pe tine însuți, măcar în parte, neliniștind, determinînd, adică, în cei din preajma ta, sentimentul posibilității în forma lui descrisă de Kierkegaard sau Unamuno. Aici poate se află misterul operei sale, închis în cîmpia vastă, asemeni infinitului, cel care nu-i decît realitate și aparență; închis sub forma metaforei.

DARIE NOVĂCEANU

[1] *Aproximación a la obra de Jorge Luis Borges*, în *Expresión del pensamiento contemporaneo*, Buenos Aires, 1965, pag. 319 și urm.

BIOBIBLIOGRAFIE BORGES

Jorge Luis Borges s-a născut la Buenos Aires, la 24 august 1899, petrecîndu-și copilăria între cărți, mai ales englezești (bunica sa era englezoaică), citite fără o prea mare grijă a selecției: Dickens, Stevenson, Kipling, Bulwer-Lytton, Mark Twain, Edgar Poe, H. C. Wells, Oscar Wilde etc. Foarte puțini autori spanioli sau sudamericani: Cervantes, Quevedo, Sarmiento, Lugones. La șase ani a scris prima sa povestire — *Fluviul fatal* — iar la nouă ani a tradus *Prințul fericit* al lui Oscar Wilde.

În 1914, împreună cu familia, se află în Elveția. Aici își va face studiile liceale, luîndu-și bacalaureatul în franceză. Învață singur limba germană, citindu-l pe Heine, iar, în paralel, își perfecționează cunoștințele de latină.

Între anii 1919—1921, de asemeni împreună cu familia, trăiește la Madrid, unde frecventează cercul cultural al lui Rafael Cansinos-Assens, traducătorul lui Dostoievski și Goethe. Participă la mișcarea poetică ultraistă, scriind versuri voit obscure, libere de orice punctuație sau canon clasic.

Întors în Argentina, la sfîrșitul anului 1921, înființează două reviste literare — *Prisma* și *Proa* — de circulație foarte restrînsă, în care încearcă să răspîndească aceeași

mișcare ultraistă, insolită pentru mediul latinoamerican, infirmată de către Borges în anii maturității.

În anul 1923 publică primul volum de versuri — *Fervor de Buenos-Aires (Fervoare pentru Buenos-Aires)* și întreprinde o scurtă călătorie în Europa. Debutul său editorial trece puțin observat în Argentina, în schimb, la Madrid, *Revista de Occidente* publică sub semnătura lui Ramón Gomez de la Serna o cronică deosebit de elogioasă, iar mexicanul Alfonso Reyes îi trimite o scrisoare de felicitare deosebit de caldă.

Doi ani mai tîrziu, în 1925, publică un nou volum de poeme — *Luna de enfrente (În fața lunii)*, iar în 1926, două culegeri de eseuri scurte — *Inchizițíi* și *Entitatea speranței mele* — a căror republicare a fost refuzată mereu de către autor. În același an 1925, i-a cunoscut pe Ricardo Güiraldes și Victoria Ocampo, scriitori din aceeași generație.

În 1928 i se decernează Premiul Orașului Buenos-Aires, în valoare de trei mii de pesos. „Borges și-a cumpărat numaidecît, de ocazie, *Encyclopedia Britannica* și a cheltuit restul pe nenumărate cafele cu lapte băute cu prietenii lui" (Victoria Ocampo).

În 1930 îi apare volumul *Evaristo Carriego* (evocare a vieții, mediului în care a trăit acest poet și a poetului însuși).

În anul 1931, Victoria Ocampo scoate revista *Sur*, rămasă pînă astăzi una dintre cele mai importante reviste literare din continent, în care Borges va publica multe dintre lucrările sale și, împreună cu ceilalți colaboratori apropiați, va forma un grup de prieteni foarte uniți.

În anii 1936 și 1937 Borges traduce și publică două cărți de Virginia Woolf, activitatea sa de interpret spaniol al unor scriitori străini de mare circulație fiind continuată prin transpuneri din Henri Michaux, Faulkner, Gide etc. Tot în 1936 va publica cunoscutul său eseu *Istoria Eternității*, iar în anul 1938, după pierderea tatălui, va lucra un timp la biblioteca municipală din Buenos-Aires. În același an 1938 este rănit la cap (vezi povestirea *Sudul* și relatarea discuției pe care am avut-o cu Borges la Buenos Aires, în 1969, amintită în prefața acestei ediții), fiind obligat la o lungă perioadă de convalescență. Sentimentul că va fi, poate, silit să renunțe la scris îl apasă mereu și încearcă să-l îndepărteze scriind povestiri foarte scurte — gen în care rămîne neegalat. În 1939 va publica *Pierre Menard, autor al lui Don Quijote* și, împreună cu Silvina Ocampo și soțul acesteia, Adolfo Bioy Casares, scoate o *Antologie a literaturii fantastice*, iar în 1941 reunește sub titlul comun — *Grădina potecilor ce se bifurcă* — o nouă culegere de povestiri scurte. Este numit în acest timp, fără a fi fost consultat de către nimeni, inspector al păsărilor comestibile în piețele din Buenos-Aires. „Numire originală — notează Silvina Ocampo — pentru un scriitor. Dar epoca peronistă a fost plină de originalități de acest soi." Borges a renunțat curînd la această „îndeletnicire", fiind numit profesor la Asociația de Cultură Engleză.

În anul 1944 publică volumul *Ficciones (Ficțiuni)* pentru care i se va decerna Premiul Internațional al Editorilor, în 1961, *ex aequo* cu Samuel Beckett, la Palma de Mallorca.

În anul 1945 i se decernează Marele premiu de onoare al Societății argentiniene a scriitorilor. Neacordarea premiului municipal de literatură din 1944 a determinat revista *Sur* să-i dedice un număr special.

În anii următori va conduce publicația *Los anales de Buenos-Aires*. În 1948 îi apare *Emma Zunz* (transpusă cinematografic sub denumirea *Zile de ură)*, iar în 1949 publică prima ediție din *Aleph*.

Între anii 1950—1953 este președinte al Societății argentiniene a scriitorilor. În 1952 publică *Alte inchiziții*, iar

3 — Moartea și busola — c. 2026

din 1953 José Edmundo Clemente începe, la editura *EMECÉ*, tipărirea operelor complete.

În 1955, după căderea lui Peron, este numit director al Bibliotecii Naționale, funcție pe care o deține și în prezent și este ales membru al Academiei de Litere.

În următorii ani desfășoară o activitate intensă ca profesor, profesor itinerant și conferențiar în Europa sau Statele Unite.

Un *Manual de zoologie fantastică*, publicat în colaborare cu María Guerrero, apare în 1957. Treptat, asemeni predecesorului său la Biblioteca Națională (Paul Groussac), începe să orbească.

În anul 1969 îi apare în seria de la *EMECÉ* o culegere completă a poeziilor scrise de-a lungul întregii sale activități literare.

În 1970, o carte nouă : *El informe de Brodie (Raportul lui Brodie)*, care se bucură de un deosebit răsunet.

d.n.

DIN VOLUMUL

Grădina potecilor ce se bifurcă

TLÖN, UQBAR, ORBIS TERTIUS

Datorez descoperirea Uqbar-ului conjuncţiei dintre o oglindă şi o enciclopedie. Oglinda neliniştea adîncul unui coridor dintr-o casă de pe strada Gaona, din Ramos Mejía ; enciclopedia poartă înşelătorul titlu de *The Anglo-American Cyclopaedia* (New York, 1917), fiind o retipărire literară, destul de neîndemînatecă, după *Encyclopaedia Britannica,* din 1902. Totul s-a petrecut în urmă cu vreo cinci ani. Bioy Casares cinase cu mine în seara aceea şi a întîrziat mult, antrenat într-o polemică despre scrierea unui roman la persoana întîi, în care povestitorul ar urma să omită sau să desfigureze faptele, intervenind cu anumite contradicţii pentru a îngădui puţinilor cititori — foarte puţinilor cititori — să ghicească o realitate atroce sau banală. Oglinda ne pîndea din adîncul îndepărtat al coridorului. Am descoperit atunci (la miezul nopţii o astfel de descoperire este inevitabilă) că oglinzile au ceva monstruos. Bioy Casares şi-a amintit că unul dintre ereticii din Uqbar declarase că oglinzile şi împreunarea trupurilor sînt abominabile pentru că multiplică numărul

oamenilor. Am vrut să aflu originea acestei memorabile sentințe și mi-a răspuns că ea se află trecută în articolul despre Uqbar din *The Anglo-American Cyclopaedia.*

În casă (casă pe care o închiriasem mobilată) se afla un exemplar din această lucrare. În ultimele pagini din volumul XLVI am dat peste un articol despre Upsala ; în paginile de început ale volumului al XLVII am întîlnit un altul despre *Ural-Altaic Languages*, dar n-am găsit nici un cuvînt despre Uqbar. Bioy, cu viclenia lui, a cercetat volumele care cuprindeau indicele. A epuizat fără rezultat toate situațiile imaginabile : Ukbar, Ucbar, Ooqbar, Ookbar, Oukbahr... Și înainte de a ne despărți, mi-a spus că era o regiune din Irak sau din Asia Mică. Mărturisesc că am fost de acord, dar cu o oarecare stînjeneală. Am presupus că această țară necunoscută și acest eretic anonim constituiau o ficțiune improvizată de modestia lui Bioy pentru a justifica o frază ca aceasta. Examinarea sterilă a cîtorva atlase din Justus Perthes mi-a întărit această presupunere.

A doua zi, Bioy m-a chemat de la Buenos-Aires. Mi-a spus că avea în față articolul despre Uqbar, din volumul XLVI al Enciclopediei. Nu era trecut și numele ereticului, dar se menționa doctrina sa, formulată în aproape aceleași cuvinte spuse de el, chiar dacă — e posibil — aveau mai puțină valoare literară. El își amintise : *Copulation and mirrors are abominable.* Textul Enciclopediei transcria : *Pentru unii dintre acești gnostici, universul vizibil era o iluzie sau (mai exact) un sofism. Oglinzile și paternitatea sînt abominabile* (mirrors and fatherhood are abominable) *pentru că îl multiplică și îl divulgă.* I-am spus, fără să ocolesc adevărul, că m-ar interesa să văd acest articol. După cîteva zile mi l-a adus. Ceea ce m-a surprins, pentru că scrupulosul indice cartografic, din *Erdkunde* de Ritter, ignora cu desăvîrșire numele de Uqbar.

Volumul adus de Bioy era într-adevăr al XLVI-lea din *Anglo-American Cyclopaedia.* Pe coperta falsă și pe cotor, indicația alfabetică (Tor-Ups) era aceeași cu cea de pe exemplarul nostru, dar în loc de 917 pagini, avea 921. Aceste patru pagini în plus cuprindeau articolul despre Uqbar ; neprevăzut (cum și-a dat seama cititorul) de indicația alfabetică. Am dovedit după aceea că nu exista nici o diferență între cele două volume. Amîndouă (după cum cred să fi arătat) sînt retipăriri după cea de a zecea *Encyclopaedia Britannica.* Bioy își procurase exemplarul său de ocazie, așa cum se întîmplă de multe ori, la un preț redus.

Am citit cu atenție articolul. Pasajul amintit de Bioy era, poate, singurul surprinzător. Restul părea foarte verosimil, destul de bine armonizat cu tonul general al lucrării și (ca de obicei) puțin plictisitor. Recitindu-l, am descoperit dedesubtul rigurosului text o ambiguitate fundamentală. Dintre cele patrusprezece nume care se refereau la partea geografică, am recunoscut numai trei — Jorasán, Armenia, Erzerum —, intercalate în text în aceeași manieră ambiguă. Dintre numele istorice, n-am recunoscut decît unul : impostorul Esmerdis, magul, amintit mai degrabă ca o metaforă. Articolul părea să precizeze frontierele Uqbar-ului, dar nebuloasele puncte de referință erau rîuri, cratere și lanțuri de munți din aceeași regiune. Am citit,

bunăoară, că pămînturile joase din Tsai Jaldún și delta Axa delimitează frontiera sudică și că în insulele din această deltă procreează caii sălbatici. Asta, la începutul paginii 918. În partea istorică (pagina 920) am aflat că datorită persecuțiilor religioase din secolul treisprezece, ortodocșii și-au căutat adăpost și sprijin în aceste insule, unde se află încă obeliscurile lor și unde nu o dată, în pămînt, se mai găsesc oglinzile lor de piatră. Partea referitoare la *limbă și literatură* era destul de scurtă. Un singur lucru demn de reținut : se afirma că literatura din Uqbar are un caracter fantastic și că legendele și epopeile ei nu se refereau niciodată la un fapt real, ci la două regiuni imaginate, Mlejnas și Tlön... Bibliografia enumera patru titluri pe care nu le-am găsit pînă acum, cu toate că cel de al treilea — Silas Haslam : *History of the land called Uqbar*, 1847 — figurează în catalogul de cărți al lui Bernard Quaritch [1]. Primul titlu, *Lesbare und lesenswerthe Bemerkungen über das Land Ukkbar in Klein-Asien*, datează din 1641 și este opera lui Johannes Valentinus Andreä. Amănuntul este semnificativ ; doi ani după aceea, am dat peste acest nume în neașteptatele pagini ale lui De Quincey (*Writings*, volumul treisprezece) și am aflat că aparținea unui teolog german care pe la începutul secolului al XVII-lea a descris imaginara comunitate Rosa-Cruz — pe care alții au înființat-o după aceea, imitînd ceea ce el își închipuise.

[1] Haslam a publicat de asemenea *A general history of labyrints*.

În această seară am vizitat Biblioteca Națională. Am răsfoit în zadar atlase, cataloage, anuare ale societăților geografice, memorii ale călătorilor și istoricilor : nimeni nu fusese vreodată în Uqbar. Nici Indicele general al enciclopediei lui Bioy nu înregistra acest nume. În ziua următoare, Carlos Mastronardi (căruia îi povestisem faptele acestea) a descoperit într-una din librăriile de pe Corrientes și Talcahuano cotoarele negre și aurite din *Anglo-American Cyclopaedia*... A intrat și a întrebat de volumul XLVI. Bineînțeles, n-a găsit nici cel mai mic indiciu despre Uqbar.

II

O amintire limitată, și tot mai palidă, despre Herbert Ashe, inginerul căilor ferate din Sud, mai stăruie în hotelul din Adrogué, printre iedera expansivă și în adîncul iluzoriu al oglinzilor. În viață a suferit de închipuire, ca atîția englezi ; mort, nu mai e nici măcar fantasma care era pe-atunci. Era înalt și dezgustat, cu barba lui pătrată și obosită, care, cîndva, fusese roșie. Îmi dau seama că era văduv, fără copii. Mult timp, în fiecare an, pleca în Anglia : să viziteze (deduc asta după niște fotografii pe care mi le-a arătat) un ceas de soare și niște goruni. Tatăl meu legase cu el (verbul e excesiv) una din acele prietenii englezești care încep prin a exclude confidența pentru ca, foarte repede, să omită dialogul. Obișnuiau să facă schimb de cărți și periodice ; obișnuiau să se

bată la şah, taciturni... Mi-l amintesc pe coridorul hotelului, cu o carte de matematică în mîini, privind, uneori, culorile irecuperabile ale cerului. Într-o după-amiază, vorbeam despre sistemul duodecimal al numărării (unde doisprezece se scrie 10). Ashe mi-a spus că efectuase nu ştiu ce permutări de tabele duodecimale în sexagesimale (unde şaizeci se scrie 10). A adăugat că la munca aceasta îl pusese un norvegian : la Rio Grande do Sul. Îl cunoşteam de opt ani de zile şi niciodată nu ne spusese că ar fi locuit în această regiune... Am vorbit despre viaţa pastorală, de *capangas*, de etimologia braziliană a cuvîntului *gaucho* (pe care unii dintre bătrînii orientali îl mai pronunţau *gaúcho*) şi nimic altceva — Dumnezeu să mă ierte — nu s-a mai spus despre funcţiile duodecimale. În septembrie 1937 (noi nu ne aflam în hotel) Herbert Ashe a murit din cauza ruperii unor nervi. Cîteva zile mai înainte, primise din Brazilia un pachet sigilat şi recomandat. Era o carte in-octavo. Ashe o lăsase în bar, unde am găsit-o — cîteva luni după aceea. Am început s-o răsfoiesc şi am simţit o ameţeală uşor înspăimîntătoare pe care nu o voi descrie pentru că aceasta nu e povestea emoţiilor mele, ci a lui Uqbar şi Tlön şi Urbis Tertius. Într-o noapte islamică, denumită Noaptea Nopţilor, se deschid larg porţile secrete ale cerului şi apa din urcioare e mai dulce ; dacă aceste porţi s-ar fi deschis, nu aş fi simţit ceea ce am simţit în acea după-amiază. Cartea era scrisă în engleză şi avea 1001 pagini. Pe cotorul de piele gălbuie am citit aceste cuvinte curioase repetate şi pe pagina de gardă : *A first Encyclopaedia of Tlön. Vol. XI. Hlaer to Jangr.*

Nici o menţiune despre data şi locul apariţiei. Pe prima pagină şi pe o foaie din hîrtie de mătase care acoperea una din reproducerile în culori se afla imprimat un oval albastru cu această inscripţie : *Orbis Tertius.* Trecuseră doi ani de cînd descoperisem într-un volum al unei anumite enciclopedii pirat o sumară descriere a unei ţări false ; întîmplarea îmi oferea acum ceva mult mai preţios şi mai greu. Aveam în mîini un vast fragment metodic al unei istorii totale despre o planetă necunoscută, cu arhitectura şi harababura ei, cu spaima mitologiilor ei şi cu rumoarea limbilor, cu împăraţii ei şi cu mările, cu mineralele şi păsările şi peştii ei, cu matematicile şi pasiunile ei, cu contraversa ei teologică şi metafizică. Totul bine făcut, coerent, fără nici un scop doctrinal sau practic.

În cel de al „unsprezecelea volum“ despre care vorbesc, există trimiteri la volumele anterioare sau ulterioare. Néstor Ibarra, într-un articol devenit clasic, publicat în N.R.F., a negat existenţa acestor volume ; Ezequiel Martínez Estrada şi Drieu La Rochelle au respins, poate în mod victorios, o astfel de îndoială. Fapt e însă că, pînă acum, cele mai inteligente cercetări n-au dus la nici un rezultat. În zadar am dezorganizat bibliotecile din cele două Americi şi din Europa. Alfonso Reyes, sătul de aceste obositoare căutări poliţiste, propuse să reconstruim împreună multele şi solidele volume care lipsesc : *ex ungue leonem.* E de părere, între adevăr şi glumă, că o generaţie de *tlönişti* ar putea fi de ajuns. Acest risc ne pune însă o problemă fundamentală : cine sînt cei ce au inventat Tlön-ul ? Pluralul este inevitabil, pentru că

ipoteza unui singur inventator — a unui infinit Leibniz lucrînd în ceață și modestie — a fost refuzată în mod unanim. Se presupune că această *brave new world* este opera unei societăți secrete de astronomi, biologi, ingineri, metafizicieni, poeți, chimiști, moraliști, pictori, matematicieni... conduși de un obscur om de geniu. Abundă persoanele care stăpînesc aceste diverse discipline, dar nu și cele capabile de invenție, cu atît mai puțin cei în măsură să subordoneze invenția unui riguros plan sistematic. Acest plan este atît de vast, încît contribuția fiecărui scriitor devine infinitezimală. La început s-a crezut că Tlön ar fi un haos clar, o iresponsabilă licență de imaginație; acum se știe că este un cosmos și că legile intime care-l guvernează au fost formulate cel puțin în mod provizoriu. E de ajuns să amintesc că aparentele contradicții din Volumul Unsprezece constituiesc dovada fundamentală a existenței celorlalte tomuri: într-atît de lucidă și de justă este ordinea ce se observă în ele. Revistele de popularizare au divulgat, cu exces scuzabil, zoologia și geografia din Tlön; eu mă gîndesc că tigrii săi transparenți și turnurile de sînge nu merită, poate, continua atenție a *tuturor* oamenilor. Și îndrăznesc să cer cîteva minute pentru concepția sa despre univers.

Hume a notat pentru totdeauna că argumentele lui Berkeley nu admiteau nici cea mai mică replică și nu duceau nici la cea mai neînsemnată convingere. Această sentință este pe deplin veridică în cazul Pămîntului; completamente falsă în cazul Tlön. Națiunile acestei planete sînt — congenital — idealiste. Limbajul și derivațiile acestuia

— religia, literatura, metafizica — presupun idealismul. Lumea, pentru ei, nu este un concurs de obiecte în spațiu; este o serie eterogenă de acte de independență. Succesivă, temporală și nu spațială. În presupusa *Ursprache* din Tlön nu există substantive de la care să-și revendice originea limbile „actuale" sau dialectele: există verbe impersonale, calificate prin sufixe (sau prefixe) monosilabice de valoare adverbială. De exemplu: nu există cuvîntul care să corespundă cuvîntului *lună*, dar există un verb care în spaniolă ar suna *lunecer* sau *lunar*. *Surgió la luna sobre el río* (s-a înălțat luna peste rîu) se spune *hlör u fang axaxaxas mlö*, adică în ordine: *hacia arriba* (upward) *detrás duradero-fluir luneció* (în sus, înapoi perenă-curgere se înlună). (Xul Solar traduce prescurtat: *upa tras perfluye lunó* — sus după curgător lună — *Upward, behind the onstreaming it mooned.*)

Toate acestea se referă la limbile din emisfera australă. În privința celor din emisfera boreală (despre care există foarte puține date în Volumul Unsprezece), celula primordială nu este verbul, ci adjectivul monosilabic. Substantivul se formează prin acumulare de adjective. Nu se spune *luna*: se spune *aereo-claro sobre oscuroredondo* (aerian-clar pe obscur-rotund) sau *anaranjado-tenue-del cielo* (portocaliu-palid-al cerului) sau oricare altă combinație. În cazul dat, suma de adjective corespunde unui obiect real; lucrul acesta este absolut fortuit. În literatura acestei emisfere (ca în lumea subzistentă din Meinong) abundă obiectele ideale,

compuse şi dizolvate într-o clipită, după necesităţile poetice. Le defineşte, uneori, simpla simultaneitate. Există obiecte compuse din doi termeni, unul cu caracter vizual, altul cu caracter auditiv : culoarea noului născut şi îndepărtatul strigăt al unei păsări. Şi sînt destule : soarele şi apa împotriva pieptului înotătorului, vagul roz tremurător ce se vede cu ochii închişi, senzaţia celui ce se lasă dus de un rîu şi, de asemeni, de vis. Aceste obiecte de gradul doi se pot combina cu altele ; procedeul, după anume prescurtări, este, practic, infinit. Există poeme celebre compuse dintr-un singur cuvînt uriaş. Acest cuvînt formează un *obiect poetic* creat de autor. Faptul că nimeni nu crede în realitatea substantivelor face ca, în mod paradoxal, numărul acestora să fie nesfîrşit. Limbile din emisfera boreală din Tlön au toate numele din limbile indoeuropene — şi altele, mult mai multe.

Nu-i de loc exagerat să afirmăm că, în Tlön, cultura clasică are o singură disciplină : psihologia. Celelalte sînt subordonate acesteia. Am spus că oamenii acestei planete concep universul ca pe o serie de procese mentale care nu se desfăşoară în spaţiu ci, în mod succesiv, în timp. Spinoza atribuie nesfîrşitei sale divinităţi datele de extensie şi de gîndire ; nimeni nu ar înţelege pe Tlön juxtapunerea primului (tipic numai pentru anumite stări) cu cel de-al doilea — sinonim perfect al cosmosului. Spus cu alte cuvinte : nu concep ca spaţialul să dureze în timp. Perceperea unui fum pe orizont, după aceea a cîmpului incendiat şi, mai apoi, a ţigării pe jumătate stinsă, cea care a provocat incendiul, este considerată un exemplu al asociaţiilor de idei.

Acest monism sau idealism total invalidează ştiinţa. A explica (sau a judeca) un fap înseamnă a-l uni cu altul ; această legătură, pe Tlön, este o stare posterioară subiectului, care nu poate afecta sau clarifica o stare anterioară. Orice stare mentală este ireductibilă : simplul fapt de-a numi-o — *id est*, de-a o clasifica — înseamnă un fals. De aici s-ar putea deduce că pe Tlön nu există ştiinţă — nici măcar raţionamente. Adevărul paradoxal este acela că există, într-un număr nesfîrşit de mare. Cu filozofia se petrece ceea ce se petrece cu substantivele din emisfera boreală. Faptul că întreaga filozofie este din capul locului un joc dialectic, o *Philosophie des Als Ob*, a dus la multiplicarea ei. Abundă sisteme incredibile, dar de arhitectură plăcută şi de tip senzaţional. Metafizicienii de pe Tlön nu caută adevărul, nici măcar verosimilul : caută uimirea. Susţin că metafizica este o ramură a literaturii fantastice. Ştiu că un sistem nu este nimic altceva decît subordonarea tuturor aspectelor din univers unuia dintre ele. Pînă şi construcţia „toate aspectele“ este infirmabilă pentru că presupune imposibila legătură a momentului prezent cu timpurile trecute. Nu este ceva întîmplător acest plural, „trecute“, căci se presupune o altă operaţie imposibilă... Una dintre şcolile de pe Tlön ajunge să nege timpul : raţionează că prezentul este nedefinit, că viitorul nu are altă realitate decît speranţa prezentului, iar trecutul nu-i

decît o amintire a aceluiaşi prezent.[1] O altă şcoală susţine că s-a scurs *tot timpul* şi că viaţa noastră abia de mai e o amintire sau un reflex crepuscular, fără îndoială fals şi mutilat, al unui proces irecuperabil. Alta, că istoria universului — şi în aceasta vieţile noastre şi cel mai palid amănunt al acestor vieţi — este opera unui zeu subaltern pentru a se înţelege cu dracu. O alta, că universul este comparabil cu acele criptografii în care n-au valoare toate simbolurile şi unde adevărat este doar ceea ce se petrece după fiecare trei sute de nopţi. Alta, că în timp ce noi dormim aici, sîntem trezi într-o altă parte şi că, astfel, fiecare om este doi oameni.

Între doctrinele de pe Tlön, nici una nu a meritat un mai mare scandal decît cea a materialismului. Cîţiva gînditori au formulat-o cu mai puţină calitate decît fervoare, ca şi cînd ar fi anticipat un paradox. Pentru a uşura înţelegerea acestei teze inexplicabile, un eretic din secolul unsprezece[2] a conceput sofismul celor nouă monede de aramă, a cărui faimă scandaloasă pe Tlön echivalează cu vicleniile eleutice. Din acest „raţionament specios" există multe versiuni, care schimbă numărul monezilor şi pe cel al găsirii lor; iat-o, aici, pe cea mai comună:

Marţi, X trece pe un drum pustiu şi pierde nouă monede de aramă. Joi, Y găseşte pe drum

[1] Russel (*The analysis of mind*, 1921, pagina 159) susţine că planeta a fost creată acum cîteva minute, prevăzută cu o umanitate care „aminteşte" un trecut iluzoriu.

[2] Secolul, de acord cu sistemul duodecimal, înseamnă o perioadă de o sută patruzeci şi patru de ani.

patru monede, înnegrite puţin de ploaia de miercuri. Vineri, Z descoperă pe drum trei monede. Vineri dimineaţa, X dă peste două monede pe coridorul casei sale. Ereticul vrea să deducă din această istorie — *id est*, continuitatea — realitatea celor nouă monede recuperate. *Este absurd* (susţinea) *să-ţi imaginezi că patru dintre monede nu ar fi existat între marţi şi joi, trei dintre ele între marţi şi seara de vineri, iar două dintre ele între marţi şi dimineaţa de vineri. Dar este logic să gîndeşti că au existat — măcar într-un fel secret, de înţelegere ascunsă oamenilor — în toate momentele celor trei intervale.*

Limbajul de pe Tlön încerca să respingă un astfel de paradox; cei mai mulţi nu-l înţelegeau. Apărătorii bunului simţ s-au limitat, la început, să nege veridicitatea anecdotei. Au tot repetat că era o înşelăciune verbală, bazată pe folosirea temerară a două cuvinte neologice, neautorizate de uz şi străine oricărei gîndiri severe: verbele *a găsi* şi *a pierde*, care comportau o cerere de principiu, ce presupunea identitatea primelor nouă monede cu ultimele. Au susţinut că toate substantivele (om, monedă, joi, miercuri, ploaie) nu aveau decît valoare metaforică. Au acuzat perfidia împrejurării, *înnegrite puţin de ploaia de miercuri,* care presupune exact ceea ce se cere demonstrat: persistenţa celor patru monede, între joi şi marţi. Au spus că una-i *egalitate* şi alta-i *identitate* şi au formulat un fel de *reductio ad absurdum,* adică, să zicem, cazul ipotetic al celor nouă oameni care în nouă nopţi succesive suferă o durere foarte mare. Nu ar fi ridicol — s-au întrebat — să

4 — Moartea şi busola — c. 2026

pretinzi că această durere era aceeași ?[1] Și-au mai spus că ereticul nu era mișcat decît de scopul blasfematoriu de a atribui divina categorie a *ființei* unor simple monede și că uneori nega pluralitatea, dar alteori nu. Au argumentat : dacă egalitatea presupune identitate, s-ar putea admite că cele nouă monede sînt una singură.

De necrezut, dar aceste infirmări nu au putut fi definitive. La o sută de ani după enunțarea problemei, un gînditor nu mai puțin strălucit decît ereticul, dar de tradiție ortodoxă, a formulat o ipoteză foarte îndrăzneață. Această împrejurare fericită susținea că există un singur subiect, că acest subiect indivizibil este fiecare dintre ființele universului și că acestea ar fi organele și măștile divinității. X este egal cu Y și cu Z. Z descoperă trei monede pentru că-și amintește că le-a pierdut X ; X găsește două pe coridor pentru că își amintește că celelalte au fost recuperate... Cel de al unsprezecelea volum lasă să se înțeleagă că cele trei rațiuni capitale au determinat victoria definitivă a acestui panteism idealist. Prima, respingerea solipsismului ; a doua, posibilitatea de a păstra baza psihologică a științelor ; a treia, posibilitatea de a păstra cultul zeilor. Schopenhauer (pasionatul și lucidul Schopenhauer) formulează o doctrină

[1] În ziua de azi, una dintre bisericile de pe Tlön susține, platonic, că o astfel de durere, o astfel de nuanță de verde a galbenului, că o astfel de temperatură, că un astfel de sunet, sînt unica realitate. Toți oamenii, în vertiginosul moment al orgasmului, sînt același om. Toți oamenii care repetă un vers din Shakespeare *sînt* William Shakespeare,

foarte asemănătoare în primul volum din *Parerga und Paralipomena.*

Geometria de pe Tlön cuprinde două discipline oarecum distincte : vizuală și tactilă. Ultima corespunde celei pe care o avem noi și o subordonează pe prima. Baza geometriei vizuale este suprafața și nu punctul. Această geometrie ignoră paralelele și declară că omul care se deplasează modifică formele ce-l înconjoară. Baza aritmeticii ei o constituie noțiunea numerelor nedefinite. Accentuează importanța conceptelor de mai mare sau mai mic, reprezentate de către matematicienii noștri prin simbolurile > și <. Susțin că operația de a număra modifică cantitățile și le convertește din nedefinite în definite. Faptul că diferiți indivizi care numără una și aceeași cantitate ajung la un rezultat egal este pentru psihologi un exemplu de asociații de idei sau un bun exercițiu de memorie. Știm deja că pe Tlön subiectul cunoașterii este unul și etern.

În mediile literare este, de asemeni, atotputernică ideea unui subiect unic. Și-i lucru rar ca o carte să fie semnată de autorul ei. Nu există conceptul de plagiat : s-a stabilit că toate operele constituie opera unui singur autor atemporal și anonim. Critica obișnuiește să inventeze autori : alege două opere deosebite — *Tao Te King* și *1001 de Nopți,* să spunem —, le atribuie aceluiași scriitor și apoi determină cu probități psihologia acestui interesant *homme de lettres...*

Cărțile sînt și ele deosebite. Cele de ficțiune au un singur subiect, cu toate permutările imaginabile. Cele de natură filozofică, invariabil, conțin teza și antiteza, riguroșul pro și contra al unei

doctrine. O carte care nu închide în ea propria-i contracarte este considerată incompletă.

Secole și secole de idealism n-au încetat să diferențieze realitatea. Și nu-i rară, în regiunile cele mai vechi din Tlön, multiplicarea obiectelor pierdute. Două persoane caută un creion; prima îl găsește și nu spune nimic; cea de a doua găsește un al doilea creion nu mai puțin real, dar mai potrivit cu așteptarea sa. Aceste obiecte secundare se cheamă *hrönir* și sînt, chiar dacă au o formă mai puțin grațioasă, ceva mai lungi. Pînă de curînd, aceste obiecte *hrönir* au fost fiii întîmplători ai distracției și uitării. Și pare o minciună afirmația că metodica lor producere ar avea doar o sută de ani, dar așa se susține în Volumul Unsprezece. Primele încercări au fost sterile. Cu toate acestea, acel *modus operandi* merită să fie amintit. Directorul unei închisori de stat a comunicat deținuților că sub vechea albie a unui rîu s-ar afla anumite morminte și a promis să acorde libertatea celor ce ar găsi ceva important. Cu luni înainte de a începe săpăturile le-au arătat reproduceri fotografice a ceea ce trebuiau să găsească. Această primă experiență a dovedit că speranța și aviditatea pot să inhibe; după o săptămînă de lucru cu tîrnăcopul și sapa n-au reușit să dea la iveală alt *hrön* decît o roată ruginită, datînd dintr-o vreme posterioară experimentului. Acest lucru, păstrat în secret, s-a repetat mai apoi în patru colegii. În trei dintre ele înfrîngerea a fost totală; în cel de al patrulea (al cărui director a murit întîmplător la începutul săpăturilor), discipolii au exhumat — sau au produs — o

mască de aur, o spadă arhaică, două sau trei amfore de pămînt ars și verdele și mutilatul tors al unui rege cu o inscripție pe piept care nu a putut încă să fie descifrată. Astfel s-a descoperit lipsa de temei a martorilor care să fi cunoscut natura experimentală a căutării... Cercetările în masă produc obiecte contradictorii; acum se preferă munca individuală și aproape improvizată. Elaborarea metodică a acestor *hrönir* (spune Volumul Unsprezece) a adus un prestigios serviciu arheologilor. A îngăduit anchetarea și chiar modificarea trecutului; care, de acum, nu-i mai puțin plastic și nici mai puțin supus decît viitorul. Lucru curios: *hrönir*-ii de gradul doi sau trei — *hrönir*-ii derivați dintr-un alt *hrönir* — exagerează aberațiile inițiale; cei de gradul cinci sînt aproape uniformi; cei de gradul nouă se confundă cu cei de gradul doi; cei de gradul unsprezece posedă o puritate de linii pe care originalul nu o are. Procesul este periodic: *hrön*-ul de gradul doisprezece începe să decadă. Mai ciudat și mai pur decît orice *hrön* este uneori *ur*: lucru produs prin sugestie, obiectul construit de speranță. Marea mască de aur pe care am menționat-o reprezintă un exemplu ilustru.

Lucrurile pe Tlön se multiplică; prind să se șteargă și să-și piardă detaliile cînd lumea le dă uitării. Este clasic exemplul unui umbrar care a durat cît timp era vizitat de un cerșetor și care s-a pierdut din vedere la moartea acestuia. Uneori, niște păsări, un cal, au salvat ruinurile unui amfiteatru.

1940. Salto Oriental

Postdată din 1947. Reproduc un articol anterior așa cum a apărut în *Antologia literaturii fantastice,* 1940, fără nici o modificare decît unele metafore și un anume rezumat glumeț care, acum, mi s-a părut facil. S-au întîmplat atîtea lucruri de atunci... Mă voi limita să le amintesc.

În martie 1941 s-a descoperit o scrisoare manuscris de Gunnar Erfjord într-o carte de Hinton care fusese a lui Herbert Ashe. Plicul avea ștampila poștală din Ouro Preto ; scrisoarea elucida complet misterul Tlön. Textul ei confirmă ipoteza lui Martínez Estrada. La începutul secolului al XVII-lea, într-o noapte, la Lucerna sau la Londra, s-a născut splendida istorie. O societate secretă și benevolă (care, între membrii săi l-a avut și pe Dalgarno și după aceea pe Berkeley) s-a constituit pentru a inventa o țară. În vagul program inițial figurau „studiile ermetice", filantropia și cábala. Din această primă epocă datează ciudata carte a lui Andreä. La capătul unor ani de concilii și sinteze premature au înțeles că o generație nu era de ajuns pentru a articula o țară. Și-au căzut de acord ca fiecare dintre maeștrii care compuneau societatea să-și aleagă un discipol pentru a continua opera începută. Această hotărîre ereditară a prevalat ; după un hiat de două secole, fraternitatea urmărită a fost reînviată în America. Prin 1824, la Memphis (Tennessee) unul dintre membri a stat de vorbă cu milionarul Ezra Buckley. Acesta l-a lăsat să vorbească privindu-l cu un anume dispreț. Și a rîs de modestia proiectului. I-a spus că în America e absurd să inventezi o țară și-i propune inventarea unei planete. Acestei gigantice idei îi adaugă încă una, fruct al nihilismului[1] său : cea de a păstra în mare taină uriașa întreprindere. Circulau pe atunci cele douăzeci de volume din *Encyclopaedia Britannica ;* Buckley sugerează o enciclopedie metodică a planetei iluzorii. Îi va lăsa munții lui auriferi, rîurile lui navigabile, cîmpiile străbătute de tauri și bizoni, negrii, lupanarele și dolarii săi, cu o singură condiție : „Opera nu va face pact cu impostorul Isus Cristos". Buckley nu crede în Dumnezeu, dar vrea să-i demonstreze lui Dumnezeu inexistent că oamenii muritori sînt capabili să conceapă o lume. Buckley a murit otrăvit în 1828, la Baton Rouge ; în 1914 societatea a remis colaboratorilor săi, care sînt în total trei sute, volumul ultim al Primei Enciclopedii despre Tlön. Ediția este secretă : cele patruzeci de volume cît cuprinde (opera cea mai vastă pe care au întreprins-o oamenii pînă acum) ar fi baza unei alteia, mult mai minuțioasă, redactată nu în engleză, ci în una din limbile de pe Tlön. Această revizuire a unei lumi iluzorii se numește, provizoriu, *Orbis Tertius,* și unul dintre modeștii ei demiurgi a fost Herbert Ashe, nu știu dacă în calitate de agent al lui Gunnar Erfjord sau ca membru. Primirea unui exemplar din Volumul Unsprezece înclină spre cea de a doua. Dar ceilalți ? Prin 1942 faptele au căpătat un contur mai puternic. Îmi aduc aminte perfect de unul dintre ele și cred că am simțit ceva din caracterul său prevestitor. Totul s-a petrecut în-

[1] Buckley era libergînditor, fatalist și apărător al sclaviei.

tr-un apartament de pe strada Laprida, în fața unui balcon înalt năpădit de amurg. Prințesa de Faucigny Lucinge își primise de la Poitiers tacîmurile de argint. De pe fundul adînc al unei lăzi acoperită cu timbre internaționale începură să apară lucruri fine și nemișcate: argintărie de Utrecht și de Paris cu viguroasă faună heraldică, un samovar. Printre acestea — cu o perceptibilă și suavă tremurare de pasăre adormită — bătea misterios o busolă. Prințesa n-a recunoscut-o. Acul albastru dorea nordul magnetic; cutia de metal era concavă; literele sferei corespundeau unuia dintre alfabetele de pe Tlön. Astfel s-a petrecut primul amestec al lumii fantastice în lumea reală. O întîmplare care mă neliniștește a făcut ca eu să fiu martorul celui de al doilea. Cîteva luni după aceea, în localul unui brazilian, din Cuchilla Negra. Amorim și eu ne întorceam de la Sant'Anna. Umflarea rîului Tacuarembó ne-a obligat să încercăm (și să suportăm) această rudimentară ospitalitate. Patronul ne-a improvizat niște paturi scîrțîitoare, într-o cameră mare, umplută cu butoaie și burdufuri. Ne-am culcat, dar beția unui vecin invizibil nu ne-a lăsat să dormim pînă în zori. Era o beție care alterna înjurături perfecte cu crîmpeie de *milongă* — mai exact cu crîmpeie dintr-o singură *milongă*. Cum era firesc, toate acestea le-am pus în seama rachiului de trestie al patronului, care-ți aprindea cerul gurii... Spre dimineață, omul a fost găsit mort pe coridor. Asprimea glasului ne înșelase: era un băiat tînăr. În delir, îi căzuseră cîteva monede și un con de metal strălucitor, de diametrul unui zar. Un copil s-a străduit în zadar să culeagă acest con. Iar

un bărbat de-abia de-a putut să-l ridice. Eu l-am ținut în podul palmei cîteva clipe: îmi amintesc că greutatea lui era de nesuportat și că după ce nu l-am mai avut în palmă, senzația de greutate și apăsare a mai durat. Îmi amintesc de asemenea de cercul foarte precis pe care mi l-a gravat în carne. Evidența aceasta a unui obiect foarte mic, dar în același timp foarte greu, îmi dădea o senzație neplăcută de scîrbă și spaimă. Un țăran a fost de părere să-l aruncăm în apele repezi ale rîului. Amorim și l-a însușit pe cîțiva bani. Nimeni nu știa nimic despre mort în afară de faptul că „venea de peste frontieră". Aceste conuri mici și foarte grele (făcute dintr-un metal care nu-i de pe această lume) sînt imagini ale divinității în unele religii de pe Tlön.

Termin aici partea personală a povestirii mele. Restul se află în memoria (dacă nu, în speranța sau în spaima) tuturor cititorilor mei. Mi-e de ajuns să amintesc sau să menționez următoarele fapte, cu foarte puține cuvinte, pe care concava amintire generală o va îmbogăți sau lărgi. Prin 1944 un cercetător de la ziarul *The American* (din Nashville, Tennessee) a exhumat dintr-o bibliotecă din Memphis cele patruzeci de volume ale Primei Enciclopedii despre Tlön. Pînă în zilele noastre se mai discută dacă această descoperire a fost întîmplătoare sau dacă nu cumva au consimțit la aceasta directorii acelui nebulos încă *Orbis Tertius*. E mai verosimilă a doua ipoteză. Cîteva caracteristici incredibile din Volumul Unsprezece (exemple, multiplicarea acelor *hrönir*-i) au fost eliminate sau atenuate în exemplarul din Memphis; este firesc să ne închipuim că aceste

tăieturi s-au făcut în scopul de a arăta o lume care să nu fie incompatibilă cu lumea reală... Răspîndirea obiectelor de pe Tlön în diverse țări îndeplinea acest plan... [1] Fapt este că presa internațională a vorbit foarte mult despre această „descoperire". Manuale, antologii, rezumate, traduceri literare, retipăriri autorizate și retipăriri pirat din *Cea Mai Mare Operă a Oamenilor* au umplut sau au continuat să umple lumea. Și aproape imediat realitatea a cedat în mai multe puncte. E adevărat că dorea să cedeze. Acum vreo zece ani era de-ajuns o simetrie oarecare cu aparență de ordine — materialismul dialectic, antisemitismul, nazismul — pentru a prosti oamenii. Cum să nu se supună planetei Tlön, minuțioasei și vastei evidențe a unei planete ordonate? Inutil să răspundem că realitatea este, de asemenea, ordonată. Poate că este, dar de acord cu legile divine — traduc: cu legi inumane — pe care nu reușim niciodată să le percepem. Tlön va fi fiind un labirint, dar este un labirint urzit de oameni, un labirint făcut pentru ca oamenii să-l poată descifra.

Contactul cu Tlön și obiceiurile ei au dezintegrat această lume. Încîntată de rigoarea ei, umanitatea uită și uită încă o dată că nu-i decît o rigoare de șahiști și nu de îngeri. Și a pătruns prin școli (ca ipoteză) „limba primitivă" de pe Tlön; și învățarea istoriei ei armonioase (plină de episoade mișcătoare) a șters pe cea care urma copilăriei mele; iar în memorie, un trecut închipuit ocupă locul altuia, despre care nu știm nimic cu certitudine — nici măcar dacă e fals. Au fost reformate numismaticile, farmacologia și arheologia. Îmi dau seama că biologia și matematicile așteaptă de asemeni acest avatar... O risipită dinastie de singuratici a schimbat fața lumii. Sarcina ei continuă. Dacă previziunile noastre nu se înșeală, de acum într-o sută de ani cineva va descoperi cele o sută de volume din Cea de a doua Enciclopedie Tlön.

Atunci vor dispare de pe planetă engleza și franceza și chiar spaniola. Lumea va fi Tlön. Eu nu-mi fac probleme, continui să revăd în liniștitele zile din Hotelul din Androgué o traducere indecisă quevediană [1] (pe care nu mă gîndesc s-o dau la tipar) din *Urn Burial* de Browne.

[1] Rămîne, bineînțeles, ca problemă *materia* cîtorva obiecte.

[1] De la Francisco Quevedo, scriitor spaniol din perioada *Secolului de Aur* (n.tr.).

APROPIEREA DE ALMOTÁSIM

Philip Guedalla susţine că romanul *The approach to Al-Mu'tasim* aparţinînd lui Mir Bahadur Alí, avocat din Bombay, „este o combinaţie oarecum incomodă *(a rather uncomfortable combination)* între poemele alegorice ale Islamului, cele care de puţine ori slăbesc interesul traducătorului, şi acele romane poliţiste care, în mod inevitabil, sînt mai bune decît cele ale lui John H. Watson, desăvîrşind oroarea vieţii omeneşti în cele mai ireproşabile pensiuni din Brighton". Mai înainte, Mr. Cecil Roberts a semnalat în cartea lui Bahadur „dubla, neverosimila tutelă a lui Wilkie Collins şi cea a ilustrului persan din secolul doisprezece, Ferid Eddin Attar" — observaţie liniştitoare, repetată de Guedalla fără nici o noutate, dar într-un dialect coleric. În esenţă, cei doi scriitori se situează pe aceeaşi poziţie : amîndoi arată mecanismul poliţist al lucrării şi acest *undercurrent* mistic. Un astfel de hibrid ar putea să ne stîrnească imaginaţia la modul lui Chesterton ; vom arăta mai încolo că nu-i vorba de aşa ceva.

Apropierea de Almotásim a apărut în *editio princeps* la Bombay, pe la sfîrşitul lui 1932. Hîrtia era, mai mult sau mai puţin, cea de ziar obişnuit ; supracoperta atrăgea atenţia cumpărătorului că este vorba de primul roman poliţist scris de cineva care s-a născut la Bombay City. Şi în cîteva luni publicul a epuizat toate cele patru ediţii de cîte o mie de exemplare. *Bombay Quarterly Review, Bombay Gazette, Calcutta Review, Hindustan Review* (cea a lui Alahabad) şi *Calcutta Englishman* s-au întrecut în a-i înălţa ditirambi. Bahadur a publicat atunci o ediţie ilustrată, intitulată *The conversation with the man called Al Mu'tasim* şi pe care a subintitulat-o frumos : *A game with shifting mirrors* (Un joc cu oglinzi care se deplasează). Aceasta este ediţia reprodusă de curînd la Londra de către Victor Gollancz, cu un prolog de Dorothy L. Sayers şi cu omiterea — poate milostivă — a ilustraţiilor. O am sub ochi ; n-am reuşit s-o confrunt cu prima, pe care o consider cu mult superioară. La aceasta mă autorizează un apendice unde sînt rezumate diferenţele fundamentale dintre versiunea neîndemînatecă din 1932 şi cea din 1934. Mai înainte de a o cerceta — şi discuta — se cuvine să arăt, foarte repede, desfăşurarea generală a operei.

Eroul vizibil — niciodată nu i se spune numele — este student în Drept la Bombay. În mod blasfemator, îşi pierde credinţa islamică a părinţilor săi, dar la sfîrşitul celei de a zecea nopţi a lunii de muharram, se găseşte în mijlocul unei încăierări dintre musulmani şi hinduşi. Noapte cu răpăit de tobe şi invocaţii : marile mantii de

hîrtie ale musulmanilor își croiesc drum prin mulțimea adversă. O cărămidă hindusă zboară dintr-o terasă ; cineva înfige un pumnal într-un pîntec ; cineva — musulman ? hindus ? — moare și e călcat în picioare. Trei mii de oameni se luptă între ei : bastonul contra revolverului, obscenitatea contra imprecației, Dumnezeul Indivizibil împotriva Dumnezeilor. Uluit, studentul libergînditor intră-n răscoală. Cu mîini disperate ucide (sau crede că ar fi ucis) un hindus. Zgomotoasă, călare, pe jumătate adormită, poliția Sirkar-ului intervine cu lovituri imparțiale. Studentul fuge, aproape de sub copitele cailor. Se îndreaptă spre cartierele mărginașe. Traversează două căi ferate sau una singură de două ori. Escaladează zidul unei grădini neîngrijite cu un turn circular în fund. O haită de cîini de culoarea lunii *(a lean and evil mob of moonocoloured hounds)* țîșnește dintre trandafirii negri. Încolțit, caută să se salveze în turn. Urcă pe o scară de fier — lipsesc unele trepte — și pe terasa, care are o fîntînă înnegrită în centru, dă peste un om firav și murdar care urinează, de nădejde, pe vine, la lumina lunii. Omul acesta îi mărturisește că profesia lui e de a fura dinții de aur de la cadavrele îmbrăcate în alb pe care preoții le lasă în acest turn. Îi mai spune cîteva lucruri rușinoase și-i mai destăinuie amănuntul că nu s-a mai purificat cu baligă de bivol de patrusprezece nopți. Îi vorbește cu o oarecare ciudă de cunoscuții hoți de cai din Guzerat „mîncători de cîini și șopîrle, oameni la urma urmei tot pe atît de infami ca și noi". Se crapă de ziuă : prin aer, cu zbor jos, trec șoimi greoi. Studentul, anihilat, adoarme ; cînd se

trezește, cu soarele destul de sus, hoțul a dispărut. Au dispărut de asemeni cîteva țigări Trichinópoli și niște rupii de argint. În fața amenințărilor proferate în noaptea anterioară studentul se hotărăște să se piardă în India. Se gîndește că s-a dovedit capabil să ucidă un idolatru, dar nu și de a ști dacă un musulman are mai multă dreptate decît un idolatru. Numele de Guzerat nu-i dă pace, așa cum nu-i dă nici cel al unei *malka-sansi* (femeie din stirpe de hoți) din Palanpur, foarte preferată de înjurăturile și ura despuietorului de cadavre. Își demonstrează că mînia unui om atît de minuțios în ticăloșie merită un elogiu. Se hotărăște — fără prea multă speranță — să-l caute. Se roagă și își începe, cu o încetineală sigură, lungul său drum. Astfel sfîrșește cel de al doilea capitol al cărții.

Imposibil de enumerat aici peripețiile din celelalte nouăsprezece care urmează. Există o foire vertiginoasă de *dramatis personae* — pentru a nu mai vorbi de o biografie care pare să epuizeze toate mișcările spiritului omenesc (de la infamie pînă la speculația matematică) și de o peregrinare ce cuprinde vasta geografie a Industanului. Povestirea începută la Bombay se continuă în cîmpiile joase din Palanpur, întîrzie o după-amiază și-o noapte lîngă poarta de piatră din Bikanir, amintește moartea unui astrolog orb într-un canal din Benares, participă la o conspirație în palatul multiform din Katmandú, se roagă și se culcă cu prostituatele în cartierul rău mirositor din Calcutta, Machua Bazar, privește nașterea zilelor din mare de la fereastra unui scrib din Madrás, privește cum mor după-amiezile în mare de pe un balcon din

Trovancor, şovăie şi ucide în Indapur, închizîndu-şi orbita de leghe şi ani în acelaşi Bombay, la cîţiva paşi de grădina neîngrijită cu cîini de culoarea lunii. Subiectul e următorul: Un om, studentul incredul şi fugar pe care-l cunoaştem, se pierde în lumea din clasa cea mai josnică şi se obişnuieşte cu ea, într-o specie de concurs al infamiilor. Dintr-o dată — cu minunata spaimă a lui Robinson în faţa unei urme de picior de om pe nisip — percepe o anume micşorare a acestei infamii: un gest de duioşie, o exaltare, o clipă de linişte într-unul din oamenii aceştia plini de orori. „A fost ca şi cum ar fi intrat în dialog un al treilea interlocutor mai dificil." Ştie că omul josnic care stă de vorbă cu el este incapabil de o astfel de consideraţie momentană; de aici îşi formează postulatul că acesta şi-a reflectat un prieten sau un prieten al unui prieten. Regretînd lucrul acesta ajunge la o convingere misterioasă: *Într-un punct de pe pămînt există un om de la care emană această claritate; într-un punct de pe pămînt se găseşte omul care este egal cu această claritate.* Studentul se hotărăşte să-şi dedice viaţa căutării lui.

Subiectul general se întrevede îndată: nesăţioasa căutare a unui suflet peste delicatele reflexe pe care acesta le-a lăsat în altele; la început, suava urmă a unui surîs sau unui cuvînt; la sfîrşit, splendorile diverse şi în creştere ale raţiunii, imaginaţiei şi binelui. Pe măsură ce oamenii întrebaţi l-au cunoscut mai îndeaproape pe Almotásim, partea sa divină este mai mare, dar se înţelege că sînt simple oglinzi. Tehnicismul matematic este aplicabil: preaîncărcatul roman al lui Bahadur reprezintă o progresie ascendentă la finalul căreia se află presimţitul „om care se numeşte Almotásim": Antecesorul imediat al lui Almotásim este un librar persan de o deosebită curtoazie şi fericire; cel care-l precede pe librar este un sfînt... La sfîrşitul anilor, studentul ajunge pe un coridor „la capătul căruia se află o uşă şi o cortină din papură şi şiruri de mărgele, iar dincolo o diademă". Studentul bate din palme o dată şi încă o dată, întrebînd de Almotásim. Un glas de bărbat — icredibilul glas al lui Almotásim — îl invită să intre. Studentul dă la o parte cortina şi înaintează. Romanul se termină aici.

Dacă nu mă înşel, o bună desfăşurare a unui astfel de subiect cere din partea scriitorului două condiţii: în primul rînd, o închipuire variată a trăsăturilor profetice; apoi, condiţia ca eroul prefigurat cu ajutorul acestor trăsături să nu fie o simplă convenţie sau o fantasmă. Bahadur satisface prima condiţie; nu ştiu pînă în ce punct pe cea de a doua. Cu alte cuvinte: neauzitul şi nevăzutul Almotásim trebuie să ne lase impresia unui caracter real şi nu pe cea a unei dezordini de superlative insipide. În versiunea din 1932, notele supranaturale sînt puţine: „omul numit Almotásim" are ceva de simbol, dar nu e lipsit de trăsături idiosincrasice, personale. Spre nefericire, această bună atitudine creatoare n-a durat. Versiunea din 1934, cea pe care o am sub ochi, decade în alegorie: Almotásim este emblema lui Dumnezeu, iar punctualele itinerarii ale eroului

sînt, într-un anume fel, progresele sufletului în ascensiune mistică. Există amănunte întristătoare : un evreu negru din Kochín care vorbește de Almotásim, susține că pielea acestuia este închisă ; un creștin îl descrie în vîrful unui turn cu brațele desfăcute ; un lama roșu și-l amintește șezînd jos „ca această imagine din unt de iac pe care am modelat-o și adorat-o în mînăstirea din Tashilhunpo". Aceste declarații vor să insinueze un Dumnezeu unitar care se adaptează inegalităților omenești. Idee puțin atrăgătoare, după părerea mea. Nu spun același lucru și despre cealaltă : ipoteza că și Cel Atotputernic caută pe Cineva, iar acest Cineva pe Cineva superior (sau pur și simplu necesar și egal) și tot așa pînă la Sfîrșitul — mai bine spus la Nesfîrșitul — Timpului, ori în mod ciclic. Almotásim (numele celui de al optulea Abbasida, cel care a ieșit învingător în opt bătălii, a avut opt băieți și opt fete, a lăsat opt mii de sclavi și a domnit pe parcursul a opt ani, opt luni și opt zile) înseamnă etimologic *Căutătorul de sprijin.* În versiunea din 1932, faptul că obiectul peregrinajului ar fi un peregrin, justifica în mod oportun felul dificil de a-l găsi ; cea din 1934 face loc teologiei extravagante despre care am vorbit. Mir Bahadur Alí, după cum am văzut, este incapabil să evite cea mai grosolană dintre tentațiile artei : cea de a fi un geniu.

Recitesc ce-am scris pînă aici și mă tem să nu fi subliniat prea puțin virtuțile cărții. Există laturi foarte civilizatoare : de exemplu, o anume dispută

din capitolul nouăsprezece, din care se presimte că prietenul lui Almotásim este un adversar care nu combate sofismele celuilalt „pentru a nu avea dreptate la modul triumfal".

Se înțelege că este onorabil ca o carte actuală să derive din una antică : pentru că nimănui nu-i place (cum a declarat Johnson) să datoreze ceva contemporanilor săi. Repetatele dar neînsemnatele contacte dintre *Ulise* de Joyce și *Odiseea* homerică continuă să se bucure — nu știu de ce — de admirația buimacă a criticii ; cele dintre romanul lui Bahadur și acel venerat *Colocviu al păsărilor* de Farid ud-din Attar cunosc un nu mai puțin misterios elogiu la Londra și chiar la Alahabad și Calcutta. Nu lipsesc nici alte derivații. Un cercetător a citat anumite analogii dintre prima scenă a romanului cu povestirea lui Kipling *On the City Wall ;* Bahadur le acceptă, dar adaugă că ar fi foarte anormal ca două descrieri din cea de a zecea noapte de muharram să nu coincidă... Eliot, cu mai multă dreptate, amintește cele șaptezeci de cînturi din incompleta alegorie *The Faërie Queene,* în care nu apare o singură dată eroina, Gloriana — așa cum notează în unul din studiile sale critice Richard William Church *(Spencer,* 1879). Eu, cu toată umilința, semnalez un precursor îndepărtat și posibil : cabalistul din Ierusalim, Isaac Luria, cel care în secolul al XVI-lea a propagat ideea că sufletul unui strămoș sau cel

al unui dascăl poate să pătrundă în sufletul unui nefericit pentru a-l reconforta și instrui. *Ibbür* se numește această varietate de metempsihoză. [1]

[1] Pe parcursul acestor însemnări m-am referit la *Mantiq al-Tayr (Colocviul păsărilor)*, aparținînd misticului persan Farid al-Din Abú Talib Muhámmad ben Ibrahim Attar, cel pe care l-au ucis soldații lui Tule, fiul lui Gingis Han, cînd a fost despoliată Nishapur. Poate că nu-i loc pentru a rezuma poemul. Simurg, îndepărtatul rege al păsărilor, lasă să cadă în centrul Chinei o pană splendidă; păsările se hotărăsc s-o caute, sătule de antica lor anarhie. Cunosc că numele regelui lor înseamnă treizeci de păsări; știu că palatul acestuia se află pe Kaf, muntele circular care înconjoară pămîntul. Și îndeplinesc această aproape fără sfîrșit aventură; trec șase văi sau mări; numele penultimei este Vîrtejul; ultima se numește Anihilarea. Mulți dintre peregrini dezertează; alții mor. Treizeci, purificați prin muncă, pășesc pe muntele regelui Simurg. Îl contemplă: își dau seama că ei sînt Simurg și că Simurg e fiecare dintre ei, în parte și împreună. (De asemenea Plotin în *Eneade*, V, 8, 4, susține o extindere paradisiacă a principiului identității: totul, în cerul inteligibil, se află pretutindeni. Fiecare lucru este toate lucrurile. Soarele este toate stelele și fiecare stea este toate stelele și soarele.) *Mantiq-al-Tayr* a fost tradus în franceză de către Gracin de Tassy; în engleză de către Edward FitzGerald; pentru această notă am consultat cel de al zecelea volum din *O mie și una de nopți* de Burton, și monografia *The Persian mystics: Attar* (1932), de Margaret Smith.

Contactele dintre acest poem și romanul lui Mir Bahadur Alí nu sînt excesive. În cel de al douăzecilea capitol, cîteva cuvinte atribuite de un librar persan lui Almotásim sînt, poate, o glorificare a celorlalte spuse de erou; aceasta și alte ambigui antologii pot să semnifice identitatea dintre căutător și căutat; pot, de asemenea, să însemne că unul îl influențează pe celălalt. Un alt capitol insinuează că Almotásim ar fi „hindusul" pe care studentul crede că l-ar fi ucis.

PIERRE MENARD, AUTORUL LUI QUIJOTE

Silvinei Ocampo

Opera *vizibilă* pe care a lăsat-o acest romancier poate fi enumerată pe scurt cu ușurință. Tocmai de aceasta sînt de neiertat omisiunile și adăugirile săvîrșite de Madame Henri Bachelier într-un catalog înșelător pe care un anume ziar, a cărui tendință *protestantă* nu constituie un secret, a avut desconsiderația să-l ofere deplorabililor său cititori — cu toate că aceștia, cînd nu sînt masoni și circumciși, sînt puțini și sînt calviniști. Prietenii adevărați ai lui Menard au privit cu alarmă acest catalog și cu o anume tristețe: S-ar spune că ne-am reunit ca ieri în fața marmurei funerare și între cipreșii funești și Eroarea împlinită încearcă să umbrească Memoria... Hotărît, o scurtă rectificare este inevitabilă.

Știu că e foarte ușor ca umila mea autoritate să fie recuzată. Nădăjduiesc, totuși, că nu mi se va interzice să aduc două mărturii supreme. Baroneasa de Bacourt (la ale cărei neuitate *vendredis* am avut onoarea să-l cunosc pe poetul deplîns) a avut bunătatea să aprobe rîndurile ce urmează. Contesa de Bagnoregio, unul dintre spiritele cele

mai fine din principatul Monaco (și acum din Pittsburg, Pennsylvania, după recenta căsătorie cu filantropul internațional Simón Kautzsch, atît de calomniat, vai !, de către victimele manevrelor sale dezinteresate) a închinat „adevărului și morții" (acestea sînt cuvintele) senioriala rezervă care o distinge și într-o scrisoare deschisă publicată de revista *Luxe* mi-a acordat, de asemenea, aprobarea sa. Aceste formule executorii, cred eu, sînt suficiente.

Am spus că opera *vizibilă* a lui Menard poate fi enumerată cu ușurință. Cercetînd cu deosebită grijă arhiva sa personală, am ajuns la concluzia că aceasta constă din piesele care urmează :

a) Un sonet simbolist care a apărut de două ori (cu modificări) în revista *La conque* (numerele din martie și octombrie 1899).

b) O monografie asupra posibilităților de a construi un vocabular poetic de concepte care să nu fie sinonime sau perifraze din cele ce oferă limbajul comun, „ci obiecte ideale create de o convenție și destinate în mod esențial necesităților poetice" (Nîmes, 1901).

c) O monografie asupra „anumitor conexiuni și afinități" dintre gîndirea lui Descartes, Leibniz și John Wilkins (Nîmes, 1903).

d) O monografie despre *Characteristica universalis* de Leibniz (Nîmes, 1904).

e) Un articol tehnic despre posibilitatea de a îmbogăți jocul de șah eliminînd unul dintre pionii turnului. Menard propune, recomandă, discută și termină prin a refuza o astfel de inovație.

f) O monografie despre *Ars magna generalis* de Ramón Lull (Nîmes, 1906).

g) O traducere, cu prefață și note, a manualului intitulat *Carte a invenției liberale și artei jocului de șah* de Ruy López de Segura (Paris, 1907).

h) Ciornele monografiei despre logica simbolică a lui George Boole.

i) Un examen al legilor metrice esențiale din proza franceză, ilustrat cu exemple din Saint-Simon *(Revue des langues romanes*, Montpellier, octombrie, 1909).

j) O replică dată lui Luc Durtain (care a negat existența unor astfel de legi) ilustrată cu exemple din Luc Durtain *(Revue des langues romanes*, Montpellier, decembrie, 1909).

k) O traducere, în manuscris, după *Busolă pentru navigarea celor culți* de Quevedo, intitulată *La boussole des précieux*.

l) Un cuvînt înainte la catalogul expoziției de litografii a lui Carolus Hourcade (Nîmes, 1914).

m) Opera *Les problèmes d'un problème* (Paris, 1917), care discută în mod cronologic soluțiile la celebra problemă a lui Aquile cu broasca țestoasă. Pînă acum, din această lucrare s-au tipărit două ediții ; cea de a doua are ca motto sfatul lui Leibniz : *Ne craignez point, monsieur, la tortue*, și reîntregește capitolele închinate lui Russell și Descartes.

n) O analiză îndărătnică a „obiceiurilor sintactice" de Toulet (N.R.F., martie, 1921). Menard — îmi aduc aminte — declara că a cenzura și a lăuda sînt operații sentimentale care nu au nimic comun cu critica.

o) O transpunere în alexandrini după *Cimetière marin* de Paul Valéry (N.R.F., ianuarie, 1928).

p) O invectivă împotrivire lui Paul Valéry, publicată în *Hojas para la supresion de la realidad* (*Pagini pentru supresiunea realității*) apariție condusă de Jacques Reboul. (Această invectivă, în paranteză fie spus, nu-i decît reversul fidel al adevăratei păreri despre Valéry. De altfel, acesta așa a și înțeles-o, iar prietenia veche dintre cei doi n-a avut de suferit.)

q) O „definiție" a Contesei de Bagnoregio în „victoriosul tom" — alocuția celuilalt colaborator, Gabriele D'Annunzio — pe care această damă îl publică anual pentru a rectifica inevitabilele falsități ale ziariștilor și a prezenta „lumii și Italiei" autentica efigie a persoanei sale, atît de expusă (datorită însăși frumuseții și activității ei) interpretărilor eronate sau grăbite.

r) Un ciclu de sonete admirabile închinate baronesei de Bacourt (1934).

s) O listă în manuscris cu versuri care-și datoresc eficacitatea punctualității. [1]

Pînă aici (fără nici o altă amintire decît niște vagi sonete de circumstanță pentru ospitalierul, sau nesătulul, album al lui Madame Henri Bachelier), opera *vizibilă* a lui Menard, în ordine cronologică. Trec acum la cealaltă: cea subterană, nesfîrșit eroică și singulară. De asemeni — vai de putința omului! — cea neterminată. Această operă,

[1] Madame Henri Bachelier menționează de asemenea versiunea literară după versiunea literală pe care a făcut-o Quevedo din *Introduction à la vie dévoté* de San Francisco de Sales. In biblioteca lui Pierre Menard nu există nici urmă de o astfel de lucrare. Trebuie să fie vorba de o glumă a prietenului nostru, prost înțeleasă.

poate cea mai semnificativă din vremea noastră, constă din capitolele nouă și treizeci și opt din prima parte a lui Don Quijote și dintr-un fragment din capitolul douăzeci și doi. Eu îmi dau seama că o astfel de afirmație pare o aiureală; scopul primordial al acestor însemnări [1] este tocmai acela de a justifica această „aiureală".

Două texte de valori inegale m-au determinat la aceasta. Unul este acel fragment filologic din Novalis — cel care poartă numărul 2 005 în ediția Dresden — unde se prezintă tema *totalei* identificări cu un autor anume. Celălalt este o carte din acele cărți parazite care-l situează pe Isus pe un bulevard, pe Hamlet în Cannebière sau pe Don Quijote în Wall Street. Ca orice om de bun simț, Pierre Menard avea oroare de astfel de carnavaluri inutile, bune doar — spunea el — pentru a prilejui plăcerea plebee a anacronismului sau (ceea ce e și mai rău) pentru a ne învălui în ideea primară că toate epocile sînt fie egale, fie deosebite. Mai interesant, chiar dacă avea o desfășurare contradictorie și superficială, i se părea faimosul subiect al lui Daudet: să conjugi în *aceeași* figură, cea care este Tartarin, pe Ingeniosul Hidalgo și pe scutierul său... Cei care au lăsat să se înțeleagă că Menard și-a dedicat viața pentru a scrie un Quijote contemporan nu fac decît să calomnieze amintirea lui nepătată.

[1] Am mai avut încă un motiv secundar, cel de a încerca un portret al lui Pierre Menard. Dar, cum să am curajul să mă întrec cu paginile de aur pe care mi se spune că le pregătește baronesa Bacourt sau cu condeiul delicat și ascuțit al lui Carolus Haucarde?

El nu voia să scrie un alt Quijote — ceea ce ar fi simplu — ci pe *Quijote*. Şi-i fără rost să mai adaug aici că niciodată nu a încercat o transcriere mecanică a originalului ; nu-şi propunea să-l copieze. Admirabila sa ambiţie era să producă nişte pagini care să coincidă — cuvînt cu cuvînt şi rînd cu rînd — cu cele ale lui Miguel de Cervantes.

„Scopul meu e pur şi simplu înspăimîntător" îmi scria la 30 septembrie 1934 din Bayonne. „Termenul final al unei demonstraţii teologice sau metafizice — lumea exterioară, Dumnezeu, cazualitate, formele universale — nu-i cu mai puţin anterior şi comun cu romanul meu destăinuit. Singura diferenţă e aceea că în timp ce filozofii îşi publică etapele intermediare ale muncii lor în volume elegante, eu m-am hotărît să n-o fac." Şi-ntr-adevăr, nu există nici o ciornă care să ateste munca acestor ani.

Metoda iniţială pe care a conceput-o era relativ uşoară. Să cunoască bine spaniola, să redobîndească credinţa catolică, să lupte împotriva arabilor sau turcilor, să uite istoria Europei dintre anii 1602—1618, şi *să fie* Miguel de Cervantes. Pierre Menard a studiat acest procedeu (ştiu că reuşise să mînuiască destul de bine spaniola din secolul şaptesprezece), dar a renunţat la el, fiind prea uşor. Mai degrabă fiind imposibil, va zice cititorul ! De acord, dar obligaţia lui era de a se opri înainte de a o duce la bun sfîrşit, ceea ce era puţin interesant. Să fii în secolul douăzeci un romancier popular, meşter imposibil al tuturor mijloacelor imposibile din secolul şaptesprezece, i s-a părut o scădere. Să fii, într-un anume fel,

Cervantes şi să ajungi la Quijote i s-a părut mai puţin greu — şi, prin urmare, mai puţin interesant — decît să continui să fii Pierre Menard şi să ajungi la Quijote pe baza cunoştinţelor lui Pierre Menard. (Această convingere, în treacăt fie spus, l-a determinat să renunţe la prologul autobiografic din cea de a doua parte a lui Don Quijote. A include acest prolog ar fi însemnat să creezi un alt personaj — Cervantes — şi, de asemenea, ar fi însemnat să-l prezinţi pe Quijote în funcţie de acest personaj şi nu în funcţie de Menard. Fireşte, a exclus o astfel de cale). „Scopul meu nu este dificil, în esenţa sa", citesc într-o altă parte a scrisorii. „Mi-ar ajunge să fiu nemuritor pentru a-l duce la bun sfîrşit." Să mărturisesc că obişnuiesc să-mi închipui că a reuşit acest lucru şi că citesc Quijote — întregul Quijote — ca şi cum l-ar fi gîndit Menard ? Nopţile trecute, răsfoind capitolul XXVI — niciodată destăinuit de el — am recunoscut stilul prietenului nostru şi ceva asemănător cu vocea sa în fraza următoare : nimfele rîurilor, îndureratul şi umedul Ecou. Această conjuncţie puternică dintre un adjectiv moral şi un altul fizic mi-a amintit de un vers din Shakespeare, pe care l-am discutat într-o după-amiază :

Where a malignant and a turbaned Turk...

Cititorul nostru se va întreba de ce neapărat Quijote ? O astfel de preferinţă, la un spaniol, n-ar fi inexplicabilă ; dar, neîndoielnic, este de neînţeles în capul unui simbolist din Nîmes, devotat absolut al lui Poe, cel care i-a născut pe Baudelaire, Mallarmé, Valéry, Edmond Teste. Scri-

soarea reamintită clarifică acest lucru. „Quijote, spune Menard, mă interesează profund, dar nu mi se pare (cum să spun ?) inevitabil. Nu pot să-mi imaginez universul fără interjecția lui Edgar Allan Poe :

Ah, bear in mind this garden was enchanted !

sau fără *Le Bateau ivre* sau acel *Ancient mariner*, dar mă știu în stare să mi-l imaginez fără Quijote. (Vorbesc, bineînțeles, de capacitatea mea personală și nu de rezonanța istorică a operelor.) Quijote este o carte contingentă, Quijote nu-i absolut necesar. Pot să premeditez scrierea ei, pot s-o scriu, fără să ajung la o tautologie. La doisprezece sau treisprezece ani am citit-o, cred, în întregime. Mai apoi, am recitit cu atenție cîteva capitole, cele pe care acum nu le-aș mai citi. Am studiat, de asemenea, *los entremeses*, comediile, *Galateea*, nuvelele exemplare, muncile, fără îndoială grele, ale lui *Persil și Sigismunda*, precum și *Călătoria în Parnas*... Amintirea mea generală despre Quijote, simplificată de uitare și indiferență, poate să echivaleze foarte bine cu imaginea anterioară imprecisă a unei cărți nescrise. Stabilită definitiv această imagine (pe care nimeni de bună credință nu mi-o poate nega), este indiscutabil că problema mea este cu mult mai grea decît cea a lui Cervantes. Îndatoritorul meu precursor n-a refuzat colaborarea întîmplării : își construia opera nemuritoare puțin *à la diable*, purtat de inerția limbajului și invenție. Eu mi-am asumat misterioasa datorie de a reconstrui literalmente opera sa spontană. Singuraticul meu joc este guvernat de legile

polarității. Prima îmi îngăduie să încerc variante de tip formal sau psihologic ; cea de a doua mă obligă să le sacrific pentru textul «original» și să apreciez această anihilare ca pe ceva irefutabil... La toate aceste piedici artificiale trebuie adăugată încă una, subînțeleasă. Să compui *Don Quijote* la începutul secolului șaptesprezece era o sarcină ușoară, necesară, poate chiar fatală ; la începutul secolului douăzeci, e aproape imposibil. Nu degeaba s-au scurs cei trei sute de ani, încărcați cu fapte complexe. Între acestea, să menționăm una singură : Quijote însuși."

În ciuda acestor trei obstacole, fragmentatul *Quijote* al lui Menard este mult mai subtil decît cel al lui Cervantes. Acesta, la un mod foarte simplist, opune închipuirea cavalerească realității sărace și provinciale din țara sa : Menard alege ca „realitate" pămîntul Carmenei din timpul bătăliei de la Lepanto și din cel al lui Lope. Care filospanioli n-ar fi indicat această alegere lui Maurice Barrès sau doctorului Rodríguez Larreta ! Menard, cum era natural, o exclude. În opera lui nu există boemia țiganilor, nici conchistadori, nici mistici, nici Filip al II-lea, nici autodafeu. Înlătură sau interzice culoarea locală. Acest dispreț indică un sens nou al romanului istoric. Acest dispreț condamnă *Salammbô* fără drept de apel.

Nu mai puțin surprinzătoare este o cercetare a capitolelor separate. De exemplu, să examinăm capitolul al XXXVIII-lea din prima parte, „care tratează curiosul discurs pe care l-a pronunțat Don Quixote în legătură cu armele și literele". Este știut că D. Quijote (ca și Quevedo într-un

pasaj asemănător și posterior din *La hora de todos — Ora tuturor*) greșește judecata în favoarea armelor și împotriva literelor. Cervantes era un militar bătrîn : judecata sa se explică. Dar ca *Don Quijote* al lui Menard — contemporan cu *La trahision des clercs* și cu Bertrand Russel — să recidiveze aceste nebuloase sofisticări, imposibil ! Madame Bachelier a văzut în acestea o admirabilă și tipică subordonare a autorului la psihologia eroului ; alții (de loc perspicaci) o *transcriere* a lui Quijote ; baroneasa de Bacourt, influența lui Nietzsche. La aceasta a treia interpretare (pe care o consider irefutabilă) nu știu dacă voi avea curajul să mai adaug pe cea de a patra care coincide foarte bine cu modestia aproape divină a lui Pierre Menard : obiceiul său resemnat sau ironic de a propaga idei care reprezintă reversul strict al celor preferate de el. (Să ne amintim încă o dată de diatriba sa împotriva lui Paul Valéry în efemera foaie suprarealistă a lui Jacques Reboul.) Textul lui Cervantes și cel al lui Menard sînt din punct de vedere verbal identice, dar cel de al doilea este infinit mai bogat. (Mai ambiguu, vor spune detractorii săi ; dar ambiguitatea este o calitate.)

Este o adevărată revelație confruntarea lui Don Quijote de Menard cu cel al lui Cervantes. Acesta, de exemplu, a scris (*Don Quijote*, partea întîi, capitolul nouă :

...adevărul, a cărui mamă este istoria, adversar al timpului, depozit de întîmplări, martor al trecutului, exemplu și aviz a ceea ce este prezent, advertență a ceea ce reprezintă viitor.

Scrisă în secolul șaptesprezece, redactată de „ingenio lego" al lui Cervantes, această enumerare este un simplu elogiu retoric al istoriei. În schimb, Menard scrie :

...adevărul, a cărui mamă este istoria, adversar al timpului, depozit de întîmplări, martor al trecutului, exemplu și aviz a ceea ce este prezent, advertență a ceea ce reprezintă viitor.

Istoria, *mamă* a adevărului ; ideea este înspăimîntătoare. Menard, contemporan cu William James, nu definește istoria ca pe o cercetare a realității, ci o ia drept origine a acesteia. Adevărul istoric, pentru el, nu e ceea ce s-a întîmplat ; e ceea ce apreciem că s-a întîmplat. Clauzele finale — *exemplu și aviz a ceea ce este prezent, advertență a ceea ce reprezintă viitor* — sînt fără nici o ocolire pragmatice.

Contrastul dintre stiluri este, de asemenea, trăit. Stilul arhaizant al lui Menard — străin, în cele din urmă — suferă de o oarecare afectare. Nu același lucru se petrece cu cel al precursorului său, care mînuiește cu toată libertatea spaniola curentă din timpul său.

Nu există exercițiu intelectual care să nu fie în cele din urmă inutil. O doctrină filozofică este la începutul său o descriere verosimilă a realității ; trec anii și rămîne un simplu capitol — dacă nu un paragraf sau un nume — al istoriei filozofiei. În literatură această caducitate finală e mult mai cunoscută. Quijote — mi-a spus Menard — a fost înainte de toate o carte plăcută ; acum este un prilej de urări patriotice, de mîndrie gramaticală,

de obscene ediţii de lux. Gloria este o neînţelegere, şi poate cea mai rea.

Aceste constatări nihiliste nu conţin nimic nou ; singulară este doar hotărîrea că din acestea a derivat Pierre Menard. El a reuşit să anticipeze vanitatea care pîndeşte toată truda omenească ; şi-a asumat această datorie complexă şi dinainte fără rost. Şi-a dedicat scrupulozitatea şi veghea repetării într-o limbă străină a unei cărţi preexistente. A multiplicat ciorne ; a corectat şi a distrus mii de pagini în manuscris.[1] N-a îngăduit să fie cercetate de către nimeni şi a avut grijă ca să nu-i supravieţuiască. Am încercat în zadar să le reconstruiesc.

M-am gîndit că este drept să văd în Quijote „final" o specie de palimpsest, în care trebuie să se întrevadă urme — suave dar nu indescifrabile — aparţinînd operei dinaintea prietenului nostru. Spre nefericire, numai un al doilea Pierre Menard, intervertind munca celui dinaintea sa, ar putea exhuma şi reînvia aceste Troi...

„A gîndi, a analiza, a inventa (mi-a scris el) nu sînt nişte acte anormale, ci fireasca respiraţie a inteligenţei. Să glorifici îndeplinirea întîmplătoare a acestei funcţii, să îmbogăţeşti gîndiri antice şi străine, să aminteşti cu o stupoare de necrezut că *doctor universalis* a gîndit, înseamnă să mărturiseşti lîncezeala şi sălbăticia noastră. Fiecare

[1] Îmi amintesc caietele sale, ştersăturile, simbolurile tipografice şi litera de insectă. În fiecare seară îi plăcea să se plimbe prin cartierele din Nîmes ; lua cu el un caiet şi-i dădea foc.

om trebuie să fie capabil de orice idee şi prevăd că în viitor aşa va fi".

Menard (poate că fără voia sa), printr-o tehnică nouă, a îmbogăţit arta închistată şi rudimentară a lecturii : tehnica anacronismului deliberat şi a atribuţiilor greşite. Această tehnică ne obligă în mod insistent să parcurgem *Odiseea* ca şi cînd ar fi posterioară *Eneidei* şi cartea *Le jardin du Centaure* de Madame Henri Bachelier ca şi cînd ar fi scrisă de Madame Henri Bachilier. Această tehnică umple cu aventură cărţile cele mai liniştite. A-i atribui lui Louis Ferdinand Céline sau lui James Joyce *Imitación de Cristo* nu reprezintă o suficientă renovaţie a acestor suave avize spirituale ?

Nîmes, 1939.

RUINURILE CIRCULARE

And if he left off dreaming about you...
Through the Looking-Glass, VI

Nimeni nu l-a văzut debarcînd în noaptea aceea desăvîrşită, nimeni n-a văzut luntrea uşoară, de bambus, scufundîndu-se în noroiul sacru, dar în cîteva zile nimeni nu ignora faptul că omul taciturn venise din Sud şi că de loc era dintr-unul din acele ţinuturi fără de sfîrşit din susul apelor, înfipte în flancul abrupt al muntelui, acolo unde limba *zendă*[1] n-a fost contaminată de greacă, iar lepra este ceva puţin obişnuit. Adevărul e că omul cenuşiu a sărutat noroiul, a început să urce ţărmul pieptiş, fără să îndepărteze arsurile (probabil, fără să simtă) care-i măcinau carnea şi s-a tîrît, ameţit şi însingurat, pînă la incinta circulară pe care o stăpîneşte un tigru sau un cal de piatră, care mai de mult avea culoarea focului, iar acum pe cea a cenuşei. Această arenă a fost un templu devorat de incendiile antice şi profanat de pădurea paludică, al cărei zeu nu primeşte ofrandă din partea oamenilor. Străinul s-a întins jos, sub piedestal. L-a trezit soarele înalt. A observat fără uimire că rănile se cicatrizaseră ; a închis ochii palizi şi a adormit din nou, nu datorită slăbiciunii cărnii, ci hotărîrii voinţei sale. Ştia că acest templu era locul care-şi impunea invincibilul său scop ; ştia că arborii neobosiţi nu reuşiseră să stranguleze, în josul rîului, ruinurile unui alt templu favorabil tot zeilor incendiaţi şi morţi ; ştia că imediata sa obligaţie era visul. Către miezul nopţii a fost trezit de strigătul neconsolat al unei păsări. Urme de picior desculţ, cîteva smochine şi un urcior i-au atras atenţia că oamenii din împrejurimi îi spionaseră cu respect visul şi-i cereau sprijinul sau se temeau de magia sa. L-au trecut fiori de frică şi a căutat în zidul dărăpănat o nişă sepulcrală, unde s-a ascuns acoperindu-se cu frunze necunoscute.

[1] Limba *zendă* — idiom indo-european, în care este scrisă *Avesta* — culegere de texte sacre ale persanilor antici, atribuite lui Zoroastru (n. tr.).

Scopul care-l călăuzea nu era imposibil, chiar dacă era supranatural. Voia să viseze un om ; voia să-l viseze cu integritatea sa minuţioasă şi să-l impună realităţii. Acest proiect magic epuizase întregul spaţiu al sufletului său ; dacă cineva l-ar fi întrebat de propriul său nume sau de oricare caracteristici ale vieţii lui anterioare, nu ar fi reuşit să răspundă. Îi plăcea templul nelocuit şi dărîmat, pentru că era un minim al lumii vizibile. Îi plăceau, de asemenea, ţăranii din apropiere, pentru că-i asigurau nevoile frugale. Orezul şi fructele, ca tribut, erau hrana suficientă corpului său, consacrat singurei griji de a dormi şi visa.

La început, visele erau haotice ; puţin după aceea au căpătat o natură dialectică. Străinul se visa în centrul unui amfiteatru circular care,

într-un anume fel, era însuși templul incendiat: nori de învățăcei taciturni îi oboseau treptele; fețele ultimilor atîrnau la o distanță de multe secole și la o înălțime stelară, dar erau foarte clare. Omul le dădea lecții de anatomie, de cosmogonie, de magie; fețele ascultau cu nesaț și încercau să răspundă cu înțelegere, ca și cum ar fi ghicit importanța acelui examen care avea să mîntuiască pe unul dintre ei de condiția lui de vană aparență și să-l interpoleze lumii reale. Omul, în timpul visului și în timpul veghei, evalua răspunsurile fantasmelor sale, nu se lăsa sedus de impostori, bănuind în anumite perplexități o inteligență în creștere. Căuta un suflet care să merite să facă parte din univers.

După nouă sau zece nopți și-a dat seama, cu o oarecare amărăciune, că nu putea să aștepte nimic de la acești ciraci care acceptau cu pasivitate doctrina sa, ci doar de la cei care riscau, uneori, o contradicție rezonabilă. Cei dintîi, chiar dacă erau demni de iubire și afecțiune, nu puteau să urce pînă la individ; ceilalți durau puțin mai mult. Într-o după-amiază (de-acum și după-amiezele erau tributare visului, nemaiveghind decît două ore, în zori) a dizolvat pentru totdeauna școala vastă și iluzorie, rămînînd cu un singur învățăcel. Era un băiat taciturn, melancolic, ursuz uneori, cu trăsături aspre care aminteau pe cele ale visătorului său. Nu l-a surprins prea mult brusca eliminare a celorlalți; în progresul său, la capătul cîtorva lecții particulare, a reușit să-l uimească pe maestru. Și totuși, catastrofa n-a întîrziat. Într-o zi, omul s-a ridicat din vis ca dintr-un deșert vîscos, a privit zadarnica lumină

a după-amiezii, pe care a confundat-o dintr-o dată cu zorii și și-a dat seama că nu visase. Toată noaptea și ziua următoare, intolerabila luciditate a insomniei s-a abătut asupra lui. A vrut să cerceteze pădurea, să se extenueze; abia între niște cucută a prins cîteva adieri de vis palid, șterse imediat de viziuni de tip rudimentar: inutilizabile. A vrut să-și refacă școala, dar abia de a reușit să articuleze cîteva scurte cuvinte de încurajare și acestea s-au deformat, s-au șters. În veghea sa aproape veșnică, ochii bătrînului îi erau arși de lacrimile mîniei.

Și-a dat seama că încăpățînarea de a modela materia incoerentă și vertiginoasă din care se compun visele este peste puterile unui bărbat, chiar dacă i-ar fi stăpînit toate enigmele de ordin superior și inferior: cu mult mai dificilă decît împletirea unei funii de nisip sau prefacerea în monedă a vîntului fără chip. Și a înțeles că o înfrîngere de început era inevitabilă. Și-a jurat să uite enorma halucinație care l-a făcut să se rătăcească prima dată și a căutat o altă metodă de lucru. Înainte de a o încerca, o lună de zile a închinat-o refacerii forțelor distruse de delir. A abandonat orice intenție de vis și a izbutit să doarmă continuu o bună bucată de zi. Rarele dăți în care a visat în acest interval nu le-a luat în seamă. Pentru a-și reîncepe munca a așteptat ca discul lunii să ajungă la forma perfectă. Apoi, după-amiază, s-a purificat în apele rîului, a adorat zeii planetari, a pronunțat silabele permise ale unui nume puternic și s-a culcat. Aproape imediat a visat o inimă care pulsa.

A visat-o vie, caldă, tainică, de mărimea unui pumn închis și de culoare roșiatică în penumbra unui corp uman fără de chip și fără de sex ; a visat-o cu dragoste amănunțită, timp de patrusprezece nopți încărcate de luciditate. În fiecare noapte o percepea cu mai multă claritate. N-o atingea : se mulțumea s-o vadă, s-o observe, poate doar corectînd-o cu privirea. O percepea, o trăia, de la multe distanțe și din multe unghiuri. În cea de a patrusprezecea noapte a atins cu arătătorul artera pulmonară și apoi întreaga inimă din afară înspre înlăuntru. Examenul l-a satisfăcut. În mod deliberat, o noapte n-a mai visat : apoi a reluat inima, a invocat numele unei planete și a început să-și închipuie un alt organ principal. Înainte de un an ajunsese la schelet, la pleoape. Părul, fără de număr, a fost, poate, sarcina cea mai grea. A visat un om întreg, un flăcău, dar acesta nu se încorpora, nu vorbea și nu deschidea ochii. Noapte de noapte, omul îl visa dormind.

În cosmogonia gnostică, demiurgii plămădesc un Adam roșu care nu izbutește să se țină pe picioare ; la fel de neîndemînatic, de simplu și de elementar ca acest Adam de pulbere, era un Adam de vis fabricat de nopțile magului. Într-o după-amiază, omul aproape că și-a distrus opera, dar s-a căit. (Mai bine ar fi fost dacă ar fi distrus-o.) Terminate ofrandele către numenii [1] pămîntului și rîului, s-a prăbușit la picioarele efigiei care, poate, era un tigru, poate un cal, implorîndu-i necunoscutul sprijin. În crepusculul acela a visat statuia. A

[1] Zeități păgîne (n. tr.).

visat-o vie, tremurătoare : nu era un bastard atroce de tigru sau de cal, ci amîndouă aceste creaturi la un loc și de asemeni un taur, un trandafir și o furtună. Acest zeu multiplu i-a mărturisit că numele său pămîntean este Focul, că în acest templu circular (și în altele asemănătoare) i s-au adus sacrificii, și că în mod magic îi va anima fantasma visată, încît toate ființele, mai puțin Focul și visătorul, îl vor considera un om din carne și oase. I-a poruncit ca îndată ce-l va instrui în rituri, să-l trimită la un alt templu dărîmat, ale cărui piramide dăinuie în josul apei, pentru ca o voce să-l glorifice în edificiul pustiu. În visul pe care omul îl visa, visatul s-a trezit.

Magul a îndeplinit poruncile. Și-a consacrat un timp (care în cele din urmă a cuprins doi ani) pentru a-l învăța tainele universului și cultul focului. În intimitate, îl durea despărțirea de el. Sub pretext pedagogic, dilata în fiecare zi orele închinate visului. De asemeni, i-a reconstruit umărul drept, aproape defect. Uneori îl neliniștea impresia că totul s-ar fi întîmplat... Zilele, în general, îi erau fericite ; închizînd ochii se gîndea : *Acum voi fi cu fiul meu.* Sau, mai rar : *Copilul pe care l-am procreat mă așteaptă și n-o să existe dacă eu plec.* Treptat, l-a obișnuit cu realitatea. Odată i-a poruncit să înalțe un steag pe o colină îndepărtată. Ziua următoare, pe culme, a văzut steagul fluturînd. A încercat alte experiențe asemănătoare, de fiecare dată mai îndrăznețe. A înțeles cu amărăciune că fiul său era pregătit pentru a se naște — poate nerăbdător. În noaptea aceea l-a sărutat pentru prima dată și l-a trimis la celălalt templu, ale cărui dărîmături albeau, în josul rîului, la

mai multe leghe de păduri de nepătruns și mlaștini. Mai înainte (pentru a nu ști niciodată că era o fantasmă, pentru a se considera om ca toți oamenii) i-a imprimat uitarea totală a anilor săi de învățătură.

Victoria și pacea sa au rămas întunecate de oboseală. Sub crepusculul înserărilor și dimineților se prosterna înaintea figurii de piatră, imaginîndu-și poate că fiul său ireal îndeplinea rituri identice în alte ruinuri circulare, în josul rîului ; noaptea nu visa, sau visa ca toți oamenii. Percepea cu o anume slăbiciune sunetele și formele universului : fiul absent se hrănea din aceste slăbiciuni ale sufletului său. Scopul vieții sale fusese împlinit ; omul a continuat să trăiască într-un fel de extaz. La capătul unei perioade de timp pe care anumiți povestitori ai istoriei sale preferă să-i calculeze în ani, iar alții în intervale de cîte cinci ani, a fost trezit, la miezul nopții, de doi vîslași : nu a putut să le vadă fețele, dar i-au vorbit de un om magic dintr-un templu din Nord, în stare să calce pe foc fără să se ardă. Magul și-a amintit dintr-o dată cuvintele zeului. Și-a amintit că dintre toate ființele care compun universul, focul era singurul care știa că fiul său este o fantasmă. Acest lucru, neînsemnat la început, a sfîrșit prin a-l înspăimînta. S-a temut că fiul său ar putea să mediteze la acest privilegiu anormal și să descopere condiția sa de simplu simulacru. Condiția de a nu fi om, ci proiecția de vis a unui alt om, ce umilință de nedescris, ce vîrtej ! Pe oricare tată îl preocupă copiii pe care i-a procreat (pe cei ce i-a îngăduit) dintr-o simplă confuzie sau fericire ; era natural ca magul să se teamă pentru viitorul

acelui fiu, gîndit, bucată cu bucată și trăsătură cu trăsătură, într-o mie și una de nopți secrete.

Sfîrșitul cugetărilor sale a fost brusc, dar i-l prevestiseră anumite semne. Mai întîi (la capătul unei secete lungi), pe un vîrf de munte, un nor îndepărtat, ușor ca o pasăre ; apoi, către sud, cerul care avea culoarea roșietică a gingiilor de leopard ; după aceea, norii de fum care au făcut să ruginească metalul nopților ; în sfîrșit, fuga plină de panică a animalelor. Pentru că s-a repetat tot ceea ce se întîmplase cu multe secole mai înainte. Ruinurile sanctuarului închinat zeului focului au fost distruse de foc. Într-o dimineață fără păsări, magul a văzut cernîndu-se peste ziduri focul concentric. Pentru o clipă, s-a gîndit să se refugieze în apă, dar în cele din urmă și-a dat seama că moartea venea să încoroneze bătrînețea sa și să-l scutească de muncă. S-a îndreptat către jeratec. Acesta nu i-a mușcat carnea, l-a mîngîiat și l-a umplut fără căldură și fără ardere. Cu ușurare, cu umilință, cu groază, și-a dat seama că el, de asemenea, era o aparență, pe care altcineva o visase.

LOTERIA DIN BABILONIA

Ca toţi oamenii din Babilonia, am fos proconsul ; ca toţi, sclav ; de asemenea, am cunoscut atotputernicia, oprobriul, puşcăriile. Priviţi : de la mîna dreaptă îmi lipseşte arătătorul. Priviţi : prin tăietura aceasta din mantie, pe stomacul meu se vede un tatuaj roşu : este al doilea simbol, Beth. Această literă, în nopţile cu lună plină, îmi acordă puteri asupra oamenilor însemnaţi cu Ghimel, dar mă subordonează celor cu Aleph, care în nopţile fără lună îşi datorează supunerea celor cu Ghimel. În crepusculul dimineţii, într-un subsol, am jugănit tauri sacri în faţa unei pietre negre. În timpul unui an al lunii am fost declarat invizibil : strigam şi nu-mi răspundeau, furam pîine şi nu mă decapitau. Am aflat ceea ce ignoră grecii : incertitudinea. Într-o încăpere de bronz, în faţa batistei liniştitoare a strangulatorului, speranţa mi-a rămas fidelă. În rîul desfătărilor, panica. Heraclit Ponticul notează cu admiraţie faptul că Pitagora îşi amintea că înainte ar fi fost Pirus, iar mai înainte Euforb, iar mult mai înainte un alt muritor : pentru a-mi aminti de vicisitudini asemănătoare

eu nu am nevoie să recurg la moarte, cu atît mai mult la impostură.

Datorez această deosebire aproape crudă unei instituţii pe care alte republici o ignoră sau care acţionează în interiorul lor într-un mod tainic şi imperfect : loteria. N-am cercetat istoria ei ; ştiu doar că magii nu reuşesc să se pună de acord ; mai cunosc, din nedezlegatele lor taine, ceea ce poate să cunoască un om neinstruit în astrologie, despre lună. Sînt dintr-o ţară aiurită în care loteria face parte principală din realitate : pînă în ziua de azi m-am gîndit atît de puţin la aceasta ca şi la purtarea indescifrabililor zei ai sufletului meu. Dar acum, departe de Babilonia, de dragile ei obiceiuri, mă gîndesc cu oarecare spaimă la loterie şi la blestemele murmurate-n amurguri de oamenii mascaţi.

Tatăl meu îşi amintea că în antichitate — treabă de secole ? de ani ? — în Babilonia loteria era un joc al plebei. Spunea (nu ştiu dacă e drept) că bărbierii dădeau în schimbul monezilor de aramă pătrăţele de pergament sau de os, împodobite cu simboluri. Scrutinul se verifica în plină zi : fericiţii primeau, fără nici o colaborare cu norocul, monezi bătute din argint. Procedeul, după cum vă daţi seama, era elementar.

Cum era firesc, „loteriile" acestea s-au ruinat. Virtutea lor morală era crudă. Nu se adresau tuturor facultăţilor omului : în primul rînd speranţei. În faţa indiferenţei publice, comercianţii care fundaseră acestei loterii venale au început să-şi piardă banii. Cineva a încercat o reformă : interpolarea cîtorva norocuri neplăcute în numerele cîştigătoare. Datorită acestei schimbări, cumpărătorii pătrăţe-

lelor numerotate încercau riscul dublu, cel de a cîştiga o sumă de bani şi cel de a plăti o amendă care uneori era destul de mare. Acest pericol uşor (pentru fiecare treizeci de numere cîştigătoare exista cîte unul funest) a trezit, cum era şi normal, interesul publicului. Babilonienii s-au dăruit jocului. Cel care n-avea noroc era considerat drept un sfios şi un josnic. Cu timpul, această înşelare justificată s-a dublat. Era dispreţuit cel care nu juca, dar dispreţuiţi erau şi cei ce pierdeau şi plăteau amenda. Societatea (aşa a început să se cheme pe atunci) a trebuit să se preocupe de cîştigători, care nu puteau să-şi încaseze premiile dacă din casă lipsea întreaga valoare a amenzilor. S-a stabilit o obligaţie a necîştigătorilor : judecătorul i-a condamnat la plata amenzii integrale şi a celorlalte cheltuieli sau la un anumit număr de zile de închisoare. Pentru a defrauda Societatea, toţi s-au declarat de acord cu închisoarea. Din această sfidare a cîtorva s-a născut atotputernicia Societăţii : valoarea ei ecleziastică, metafizică.

Puţin după aceea, anunţurile scrutinurilor n-au mai enumerat amenzile, ci s-au limitat la a da publicităţii zilele de închisoare pentru fiecare număr necîştigător. Acest laconism, aproape neluat în seamă pe vremea aceea, a avut o importanţă capitală. *A constituit prima apariţie în cadrul loteriei a elementelor nepecuniare.* Succesul a fost enorm. Forţată de jucători, Societatea s-a văzut obligată să sporească numerele necîştigătoare.

Nimeni nu ignoră faptul că poporul din Babilonia este foarte devotat logicii şi chiar simetriei. Şi nu era de loc potrivit ca numerele cîştigătoare să se transforme în monezi rotunde, iar cele necîştigătoare în zile şi nopţi de închisoare. Cîţiva moralişti au apreciat că acordarea de monezi nu determină întotdeauna fericirea şi că alte forme ale acesteia sînt mult mai directe.

O nouă nelinişte pentru cartierele sărace. Membrii sectei sacerdotale au sporit sumele şi se bucurau de toate vicisitudinile teroarei şi speranţei ; cei săraci (cu o invidie normală sau inevitabilă) se ştiau excluşi de la acest du-te-vino, absolut delicios. Dorinţa îndreptăţită ca toţi, săraci şi bogaţi, să ia parte ca egali la loterie, a născut o agitaţie indignantă, a cărei amintire, peste ani, a rămas neştearsă. Cîţiva îndărătnici nu înţeleseră (sau se făcură că nu înţeleg) că era vorba de o ordine nouă, de o etapă istorică necesară... Un sclav fură un loz roşu-aprins, după care, prin tragerea la sorţi, a devenit vrednic de a i se arde limba. Iar legea fixa exact aceeaşi pedeapsă pentru cel care fură un loz. Unii babilonieni fură de părerea că, în situaţia sa de hoţ, ar merita fierul incandescent ; alţii, mărinimoşi, că ar trebui să i se aplice pedeapsa din loz pentru că aşa o hotărîse întîmplarea... S-au iscat certuri, a curs sînge nevinovat ; dar lumea babilonică îşi impuse în cele din urmă voinţa, împotriva opoziţiei celor bogaţi. Poporul îşi atinse în întregime scopurile sale generoase. În primul rînd Societatea fu obligată să se supună adunării puterii publice. (Această unificare era necesară, datorită vastităţii şi complexităţii noilor operaţii.) În al doilea rînd, se obţinu ca loteria să fie secretă, gratuită şi generală. A fost abolită vînzarea norocului pe bani. Odată iniţiat în misterele Bel, orice om liber participa în mod automat la scrutinurile sacre ce aveau loc în labirin-

turile zeului, la distanța a șeizeci de nopți și care hotărau destinul pînă la scrutinul următor. Urmările erau incalculabile. Un joc fericit putea să te ridice în consiliul magilor, să-ți închidă un dușman (public ori intim) sau să te facă să găsești, în întunericul camerei, femeia ce începe să te neliniștească sau cea pe care nu mai așteptam s-o revedem ; un joc potrivnic : mutilarea, infamia în toate felurile ei, moartea. Uneori, un singur fapt — asasinarea ordinară a lui C, misterioasa apoteoză a lui B — constituia soluția generală pentru treizeci sau patruzeci de trageri la sorți. Combinarea jocurilor era dificilă ; dar trebuie amintit că membrii Societății erau (și sînt) atotputernici și vicleni. În multe cazuri, simpla cunoaștere a faptului că anumite fericiri se datorau fabricii întîmplării ar fi micșorat virtutea acesteia ; pentru a îndepărta o astfel de inconveniență, agenții Societății foloseau sugestia și magia. Pașii lor, gesturile erau secrete. Pentru a cerceta speranțele intime și tainicele erori ale fiecăruia, dispuneau de astrologi și spioni. Aveau anumiți lei de piatră, aveau o latrină sacră denumită Qaphqa, aveau niște crăpături într-un apeduct plin de pulbere care, după părerea generală, *duceau la Societate* ; persoanele rele, sau binevoitoare își depozitau denunțurile în aceste locuri. O arhivă alfabetică culegea aceste știri de adevăr variabil.

De necrezut, n-au lipsit clevetirile. Societatea, cu discreția sa obișnuită, n-a răspuns direct. A preferat să mîzgălească pe dărîmăturile unei fabrici de măști o inscripție scurtă, care apare acum în sfintele scripturi. Acest text doctrinal atrăgea atenția că loteria este o interpolare a întîmplării

în ordinea lumii și că a accepta erori nu înseamnă a contrazice întîmplarea : înseamnă a o confirma. De asemenea, textul amintea că acești lei și aceste sacre recipiente, chiar dacă nu erau desmințite de Societate (care nu renunța la dreptul de a le consulta), funcționau fără garanție oficială.

Această declarație a pus capăt neliniștii publice. Mai mult, a produs efecte, poate neprevăzute de autorul ei. A modificat profund spiritul și operațiile Societății. Mai am puțină vreme ; se anunță că vaporul e gata să ridice ancora ; voi încerca, totuși, să le explic.

Oricît ar părea de neadevărat, nimeni nu încercase să prezinte — pînă atunci — o teorie generală a jocului. Babilonianul e foarte puțin speculativ. Odată cunoscută puterea întîmplării, îi dă viața, speranța, teroarea fricii, dar nu-i trece prin gînd să cerceteze legile labirintice, nici sferele giratorii care arată această întîmplare. Totuși, declarația oficioasă pe care am amintit-o a dat naștere la multe discuții cu caracter juridico-matematic. Din una dintre acestea s-a născut următoarea situație : dacă loteria este o intensificare a întîmplării, o infuzie periodică a haosului în cosmos, n-ar fi bine ca întîmplarea să intervină în toate etapele scrutinului și nu în una singură ? Nu e iluzoriu ca întîmplarea să dicteze moartea cuiva, iar modul în care urmează să se petreacă această moarte — rezerva, publicitatea, termenul de o oră sau de un secol — să nu fie supus tot întîmplării ? Acești scrupuloși atît de drepți au provocat în cele din urmă o reformă considerabilă a cărei complexitate (agravată de exercițiul de un secol) n-o înțeleg

decît cîțiva specialiști, dar pe care voi încerca s-o explic, măcar simbolic.

Să ne imaginăm o primă tragere la sorți care ordonă moartea unui om. Pentru ducerea la îndeplinire se procedează la altă tragere la sorți care propune (să zicem) nouă executori publici. Dintre aceștia, patru au dreptul să inițieze a treia tragere, cea care îl va numi pe călău, doi pot să înlocuiască ordinea potrivnică printr-una fericită (găsirea unui tezaur, de exemplu), altul va exacerba moartea (adică o va face infamă sau o va îmbogăți în tortură), alții pot să refuze îndeplinirea ei... O astfel de schemă e simbolică. În realitate, *numărul tragerilor este infinit*. Nici o decizie nu este ultima, toate se ramifică în altele. Ignoranții susțin că tragerile infinite necesită un timp infinit; în realitate, este de ajuns ca timpul să fie divizibil la infinit, cum ne învață faimoasa parabolă despre Concursul cu Broasca. Această infinitate coincide în mod admirabil cu sinuoasele numere ale Întîmplării și cu Arhetipul Celestial al Loteriei, adorat de platonici... Un ecou deformat al riturilor noastre pare să fi ajuns pînă pe malurile Tibrului: Ello Lampridio, în *Viața lui Antonio Mîncăul*, notează că acest împărat scria pe scoici soarta pe care o destina invitaților săi, astfel că unul primea zece libre de aur și altul zece muște, zece hîrciogi, zece urși. E fără rost să mai amintim aici că Mîncăul a studiat în Asia Mică, între sacerdoții zeului eponim.

Există, de asemenea, trageri impersonale, în scop nedefinit: una decretează aruncarea în apele Eufratului a unui safir de Tacrobana; alta, ca de pe acoperișul unui turn să se dea drumul unei păsări; alta, ca în fiecare secol să se ia (sau să se adauge) un gram de nisip din nenumăratele grame ale plajei. Consecințele sînt, uneori, teribile.

Sub influența binefăcătoare a Societății, obiceiurile noastre erau saturate de întîmplare. Cumpărătorul unei duzine de amfore cu vin de Damasc nu se va minuna dacă una din ele are înăuntru un talisman sau o viperă; copistul care întocmește un contract nu se lăsa niciodată pînă nu introduce o cifră greșită; eu însumi, în această declarație grăbită, am falsificat o splendoare sau o atrocitate. De asemeni, poate o misterioasă monotonie... Istoricii noștri, care sînt cei mai perspicaci din lume, au inventat o metodă pentru a corecta întîmplarea; încredințarea că principiile acestei metode sînt (în general) demne de încredere e foarte răspîndită; chiar dacă, absolut firesc, nu se divulgă fără o anume doză de înșelăciune... În rest, nimic mai contaminat de închipuire ca istoria Societății... Un document paleografic, exhumat dintr-un templu, poate să fie rezultatul unei trageri de ieri sau al uneia seculare. Nu se publică o carte fără o anume diferență între toate exemplarele. Copiștii depun jurămînt secret să omită, să interpoleze, să varieze. De asemenea se exersează minciuna indirectă.

Societatea, cu modestie divină, elucidează orice publicitate. Agenții ei, cum e și firesc, sînt secreți; ordinele pe care le dă în permanență (poate, fără întrerupere) nu diferă de cele pe care le propovăduiesc impostorii. La urma urmelor, cine se poate făli că ar fi un impostor simplu? Bețivul care improvizează un mandat absurd, visătorul care se trezește brusc și sugrumă femeia care doarme alături de el nu execută, oare, o hotărîre secretă a

7 — Moartea și busola — c. 2026

Societății ? Acest mod de funcționare nevăzută, comparabilă cu Dumnezeu, dă naștere la tot felul de situații ale norocului. Una insinuează în mod abominabil că Societatea nu există de secole și că sacra dezordine a vieții noastre este pur ereditară, tradițională ; o alta o socotește eternă și ne învață că va dura pînă în ultima noapte, cînd ultimul zeu va distruge lumea. O alta declară că Societatea este atotputernică, dar că influențează numai în cazuri mărunte ; în strigătul unei păsări, în nuanțele ruginii și prafului, în visele din zori. O alta, prin gura ereticilor cu măști, *că n-a existat niciodată și că nici nu va exista.* O alta, nu mai puțin îndrăzneață, că este indiferent să afirmi sau să negi realitatea întunecoasei corporații, pentru că Babilonia nu-i altceva decît un joc infinit al întîmplării.

CERCETAREA OPEREI LUI HERBERT QUAIN

Herbert Quain a murit în Roscommon ; am constatat fără uimire că Suplimentul literar al ziarului *Times* abia de-i închină o jumătate de coloană de pietate necrologică, unde nu există un epitet laudativ care să nu fie corectat (sau subțiat în mod serios) printr-un adverb. *Spectator,* în numărul respectiv, este fără îndoială mai puțin laconic și poate mai cordial, dar apropie prima carte a lui Quain — *The god of the labyrinth* — de una din cărțile Agathei Christie și altele de cele ale Gertrudei Stein : evocări pe care nimeni nu le va socoti inevitabile și care nu l-ar fi bucurat pe defunct. Acesta, cel puțin, nu s-a considerat niciodată genial ; nici măcar în nopțile peripatetice de discuții literare, cînd omul care obosise presa într-un joc invariabil, era cînd Monsieur Teste, cînd doctorul Samuel Johnson... Înțelegea cu toată luciditatea condiția experimentală a cărților sale : admirabile, poate, prin noutatea lor și printr-o

anume probitate laconică, dar nu prin virtuţile pasiunii. *Eu sînt ca odele lui Cowley*, mi-a scris din Longford, la şase martie 1939. *Nu aparţin artei, ci simplei istorii a artei.* Nu exista, pentru el, disciplină inferioară istoriei.

Am amintit una din modestiile lui Herbert Quain ; fireşte această modestie nu epuiza gîndirea sa. Flaubert şi Henry James ne-au obişnuit să credem că operele de artă sînt rare şi necesită o elaborare îndelungată ; secolul şaisprezece (să ne amintim *Călătoria în Parnas*, sau destinul lui Shakespeare) nu împărtăşea această întristătoare părere. Herbert Quain, de asemenea. I se părea că literatura bună e fapt comun şi că abia de există un dialog de stradă care să nu aibă această calitate. De asemeni, i se părea că faptul estetic nu poate să facă abstracţie de un element de uimire şi că a uimi din memorie e dificil. Deplîngea cu surîzătoare sinceritate „conversaţia îndărătnică şi servilă" a cărţilor vechi... Nu cunosc dacă vaga sa teorie este justificabilă ; ştiu că în cărţile sale uimirea este destul de dorită.

Îmi pare rău că am înprumutat unei doamne, pentru totdeauna, prima carte pe care a publicat-o. Am spus că e vorba de un roman poliţist. *The god of the labyrinth ;* pot să adaug că editorul a propus-o spre vînzare în ultimele zile din noiembrie 1933. În primele zile din decembrie, plăcutele şi anevoioasele involuţii ale lui *Siamese twin mystery* au angajat Londra şi New York-ul ; îmi place să atribui această coincidenţă dezastruoasă insuccesului cunoscut de romanul prietenului nos-

tru. De asemeni (vreau să fiu sincer pînă la capăt), construcţiei deficiente, precum şi anumitor descrieri marine, zadarnice, cu o oarecare pompă frigidă. După şapte ani, îmi este cu neputinţă să reţin toate amănuntele acţiunii ; iată în continuare planul acesteia ; exact aşa cum îl sărăceşte acum (sau îl purifică) uitarea mea. Există un asasinat indescifrabil în primele pagini, o discuţie lentă în următoarele, o soluţie în ultimele. Odată clarificată enigma, exista un paragraf lung şi retrospectiv care conţine următoarea frază : *Toţi au crezut că întîlnirea celor doi jucători de şah a fost întîmplătoare.* Această frază lasă să se înţeleagă că soluţia este greşită. Cititorul, neliniştit, revede capitolele respective şi găseşte *altă* soluţie, pe cea adevărată. Astfel, cititorul acestei cărţi singulare este mai perspicace decît *detectivul.*

Mult mai eterodox este „romanul regresiv, ramificat" *April March*, a cărui a treia (şi singura) parte datează din 1936. Nimeni, judecînd acest roman, nu va nega faptul că e vorba de un joc ; e cuvenit să spunem că autorul nu l-a considerat niciodată altceva. *Eu revendic pentru această operă*, l-am auzit spunînd, *trăsăturile esenţiale ale întregului joc, simetria, legile arbitrare, plictiseala.* Pînă şi titlul este un *calembour* palid : nu înseamnă *Marşul din aprilie*, ci literalmente *Aprilie martie.* Cineva a întrevăzut în paginile sale un ecou al doctrinelor lui Dunne ; prefaţa lui Quain preferă să evoce acea lume regresivă a lui Bradley, în care moartea precede naşterea, cicatricea rana, iar rana

lovitura (*Appearance and reality*, 1897, pagina 215)[1]. Lumea pe care o presupune *April March* nu este regresivă ; regresivă este maniera de a-i face istoria. Regresivă și ramificată, după cum am spus. Opera se compune din treisprezece capitole. Primul cuprinde dialogul ambiguu al unor necunoscuți pe peron. Cel de al doilea povestește întîmplările din preziua primului. Cel de al treilea, de asemenea regresiv, cuprinde întîmplările dintr-o *altă* preziuă posibilă celui dintîi ; cel de al patrulea, întîmplările dintr-o altă preziuă. Fiecare din aceste trei prezile (ce se exclud în mod riguros) se ramifică în alte prezile de caracter foarte deosebit. Astfel, opera constă din nouă romane ; fiecare roman, din trei capitole. (Primul, firește, este comun tuturora.) Din aceste romane, primul are un caracter simbolic ; celălalt, supranatural ; altul, polițist ; altul, psihologic ; altul, comunist ; altul, anticomunist etcaetera. Poate

[1] Vai de erudiția lui Herbert Quain, vai de pagina 215 dintr-o carte din 1897. Un interlocutor al lui Platon (*Politica*), a descris o regresiune asemănătoare : cea a Fiilor Pămîntului sau a Autohtonilor, care, supuși influenței unei rotații inverse cosmosului, au trecut de la bătrînețe la maturitate, de la maturitate la copilărie, de la copilărie la dispariție și la nimic. De asemeni, Teopompo, în *Filipica*, vorbește de anumite fructe boreale, care dau naștere în cel ce le mănîncă unui proces retrograd... Mult mai interesantă este închipuirea unei inversiuni a Timpului : o stare în care ne vom aminti viitorul și vom ignora sau abia de vom presimți trecutul. Cf. cîntul al zecelea din *Infernul*, versurile 97—102, unde se compară viziunea profetică și cea preoțească.

că o schemă ne va ajuta să înțelegem mai ușor această structură.

z	y_1	x 1
		x 2
		x 3
	y_2	x 4
		x 5
		x 6
	y_3	x 7
		x 8
		x 9

Cu această structură putem să repetăm ceea ce a declarat Schopenhauer în legătură cu cele douăsprezece categorii kantiene : totul este sacrificat furiei simetrice. În mod, previzibil, una din cele nouă povestiri este nedemnă de Quain ; cea mai bună nu este cea care, inițial a născut idea, x 4 ; ci cea de caracter fantastic, x 9. Altele sînt afectate de glume lîncede și de false pretiozități inutile. Cei care le citesc în ordine cronologică (verbigrația : x 3, y 1, z) pierd savoarea deosebită a ciudatei cărți. Două povestiri — x 7 și x 8 — sînt lipsite de valoarea individuală ; juxtapunerea le împrumută eficacitate... Nu știu dacă trebuie să amintesc că după ce a publicat *April March*, Quain a regretat ordinea ternară și

a propus ca cei ce-l vor imita să opteze pentru cea binară :

$$z \begin{cases} y^1 \begin{cases} x\ 1 \\ x\ 2 \end{cases} \\ y^2 \begin{cases} x\ 3 \\ x\ 4 \end{cases} \end{cases}$$

iar demiurgii și zeii pentru cea infinită : infinite povestiri, infinite ramificații.

Foarte deosebită, dar tot retrospectivă, este comedia eroică în două acte *The secret mirror*. În operele deja amintite, complexitatea formală a deformat imaginația autorului ; aici, desfășurarea ei este mai liberă. Primul act (cel mai lung) se petrece în garnizoana generalului Thrale, C. I. E., aproape de Melton Mowbray. Invizibilul centru al conflictului este Miss Ubrica Thrale, fiica mai mare a generalului. Dintr-un dialog o întrevedem înaltă și amazonică ; bănuim că nu obișnuiește să citească literatură ; ziarele anunță logodna ei cu ducele Rutland ; tot ziarele o dezmint. O venerează un autor dramatic, Wilfred Quarles ; ea i-a îngăduit odată un sărut distrat. Personajele sînt persoane cu averi nesfîrșite și de sînge vechi ; afecțiunile, nobile, chiar dacă sînt vehemente ; dialogul pare să oscileze între simpla pălăvrăgeală a lui Bulwer-Lytton și epigramele lui Wilde sau cele ale lui Mr. Philip Guedalla. Există o privighetoare și o noapte ; există un duel secret pe o terasă. (Aproape imperceptibile, există cîteva contradicții și amănunte sordide.) Personajele din primul act reapar în cel de al doilea — cu alte nume.

„Autorul dramatic" Wilfred Quarles este un comisionar din Liverpool ; adevăratul său nume, John William Quigley. Miss Thrale există ; Quigley n-a văzut-o niciodată ; în mod bolnăvicios colecționează portretele sale din *Tatler* sau *Sketch*. Quigley este autorul primului act. Iverosimila sau improbabila „garnizoană" este pensiunea iudeo-irlandeză în care trăiește, transfigurată și glorificată de el... Conflictul celor două acte este paralel, dar în cel de al doilea totul este ușor oribil, totul se amînă sau se anulează. Cînd s-a pus în scenă *The secret mirror*, critica a pronunțat numele lui Freud și lui Julien Green. Menționarea primului mi se pare complet neîndreptățită.

Faima a popularizat *The secret mirror* ca pe o comedie freudiană ; această interpretare propice (și înșelătoare) i-a determinat succesul. Spre nefericire, Quain împlinise patruzeci de ani, era obișnuit cu înfrîngerea și nu se resemna prea ușor cu o schimbare de regim. S-a hotărît să se răzbune. La sfîrșitul lui 1939 a publicat *Statements* : poate cea mai originală dintre cărțile sale, fără îndoială cea mai puțin lăudată și cea mai secretă. Quain obișnuia să spună că cititorii erau o specie dispărută. *Nu există european* (declara el) *care să nu fie un scriitor de fapt sau de drept*. Afirma de asemenea că dintre diferitele fericiri pe care le poate procura literatura, cea mai înaltă era invenția. Și pentru că nu toți sînt capabili de o astfel de fericire, mulți vor trebui să se mulțumească doar cu simulacre. Pentru acești „scriitori imperfecți", al căror nume este legiunea, Quain a redactat cele opt povestiri din *Statements*. Fiecare

din ele promite un subiect foarte bun, în mod voluntar distrus de autor. Una din povestiri — nu cea mai bună — insinuează *două* subiecte. Cititorul, distras de vanitate, crede că le-a inventat el. Din cea de a treia, *The rose of yesterday*, eu am comis ingenuitatea să extrag *Ruinurile circulare*, care este o povestire din cartea *Grădina potecilor ce se bifurcă.*

1941

BIBLIOTECA BABEL

By this art you may contemplate the variation of the 23 letters...

The Anatomy of Melancholy, part. 2, sect. II, nr. IV

Universul (pe care alţii îl numesc bibliotecă) se compune dintr-un număr nedefinit şi poate infinit de coridoare hexagonale, cu largi puţuri de ventilaţie în mijloc, înconjurate de prispe joase. De la fiecare hexagon se văd etajele inferioare şi superioare : la nesfîrşit. Dispunerea coridoarelor este invariabilă. Douăzeci de rafturi, aşezate la o lăţime de cinci rafturi de fiecare parte, acoperă toate laturile mai puţin două ; înălţimea lor, cît cea a etajelor, abia de trece peste statura unui bibliotecar obişnuit. Una din părţile libere dă înspre un vestibul îngust, care sfîrşeşte într-un alt coridor, asemănător primului şi tuturor celorlalte. La stînga şi la dreapta vestibulului există două cabinete minuscule. Unul îţi îngăduie să dormi în picioare ; celălalt, să-ţi satisfaci necesităţile fecale. Pe aici trece scara-n spirală. În vestibul există o oglindă care, cu fidelitate, dublează figurile. Oamenii obişnuiesc să deducă de aici că biblioteca nu-i infinită (dacă ar fi într-adevăr, la ce bun această dublare iluzorie ?); eu prefer să-mi închipui că suprafeţele lustruite arată şi promit

infinitul... Lumina vine din niște fructe sferice care poartă numele de lămpi. Cîte două în fiecare hexagon : transversale. Lumina pe care o emit este suficientă, neîntreruptă.

Ca toți oamenii Bibliotecii, în tinerețea mea am voiajat ; am peregrinat în căutarea unei cărți sau, poate, a catalogului cataloagelor ; acum, cînd ochii mei aproape că nu mai pot descifra ceea ce scriu, mă pregătesc să mor la puține leghe de hexagonul în care m-am născut. Mort, n-or să lipsească mîinile pioase care să mă arunce peste prispă ; mormîntul meu va fi aerul insondabil : trupul meu se va scufunda adînc, se va strica și se va dizolva în vîntul născut de căderea care-i infinită. Eu afirm că Biblioteca este fără sfîrșit. Idealiștii susțin că sălile hexagonale sînt o formă necesară a spațiului absolut sau, cel puțin, a intuiției noastre despre spațiu. Consideră că o sală triunghiulară sau pentagonală este de neconceput. (Misticii pretind că extazul le relevă o cameră circulară cu o mare carte circulară cu cotor continuu care înconjoară toți pereții ; dar mărturia lor este îndoielnică ; cuvintele lor, obscure. Această carte ciclică este Dumnezeu.) Îmi este de-ajuns, acuma, să repet dictonul clasic : *Biblioteca este o sferă al cărei centru perfect este oricare hexagon și a cărei circumferință este inaccesibilă.*

Fiecărui perete din fiecare hexagon îi corespund cinci rafturi ; fiecare raft conține treizeci și două de cărți de același format ; fiecare carte are patru sute zece pagini ; fiecare pagină patruzeci de rînduri, fiecare rînd vreo optzeci de litere de culoare neagră. Există litere pe dosul fiecărei cărți ; aceste litere nu arată și nu prefigurează ceea ce vor spune paginile. Știu că această nepotrivire, cîteodată, a părut misterioasă. Înainte de a rezuma soluția (a cărei descoperire, în ciuda tragicelor sale proiecții, poate că este faptul capital al istoriei), vreau să rememorez cîteva axiome.

Prima : Biblioteca există *ab aeterno*. De acest adevăr, al cărui corolar este eternitatea viitoare a lumii, nu se poate îndoi nici o minte sănătoasă. Omul, bibliotecar imperfect, poate fi opera întîmplării sau a demiurgilor răutăcioși ; universul, cu eleganta sa zestre de rafturi, volume enigmatice, neobosite scări pentru călători și toaletă cu scaun pentru bibliotecar, nu poate fi decît opera unui zeu. Pentru a percepe distanța care există între divin și uman este de ajuns să se compare aceste grosolane simboluri tremurate pe care mîna mea supusă greșelii le mîzgălește pe coperta unei cărți, cu aceleași litere din interior : ascuțite, delicate, foarte negre, de o simetrie inimitabilă.

Al doilea : *Numărul simbolurilor ortografice este douăzeci și cinci*[1]. Această constatare a permis, acum trei sute de ani, să se formuleze o teorie generală a Bibliotecii și să se rezolve în mod satisfăcător problema pe care nici o altă conjunctură n-o putuse descifra : natura informă și haotică aproape a tuturor cărților. Una, pe care tatăl meu a văzut-o într-un hexagon al circuitului

[1] Manuscrisul original este nenumerotat și nu are majuscule. Punctuația a fost limitată la virgulă și punct. Aceste semne, spațiul și cele douăzeci și două de litere ale alfabetului formează cele douăzeci și cinci de simboluri suficiente pe care le enumeră necunoscutul. *(Nota Editorului* [Borges].)

cinci sute nouăzeci și patru, consta din literele M. C. V. reprezentate în mod pervers de la primul rînd pînă la ultimul. Alta (foarte consultată în această parte) este un amplu labirint de litere, dar pe penultima pagină apare *Oh, timp, piramidele tale.* Se știe demult : pentru un rînd rezonabil sau o știre directă există leghe întregi de cacofonii, de confuzii verbale și de incoerențe. (Eu cunosc o zonă accidentată unde bibliotecarii resping superstițiosul și zadarnicul obicei de a căuta un sens în cărți, obișnuiți fiind să-l caute în vise sau în liniile haotice din palmă... Aceștia admit că descoperitorii scrisului au imitat cele douăzeci și cinci de simboluri naturale, dar susțin că o astfel de aplicație este întîmplătoare și că în sine nici o carte nu înseamnă nimic. Acest raționament, vom vedea, nu este întrutotul greșit.)

Mult timp s-a crezut că aceste cărți inaccesibile ar corespunde limbilor dispărute sau îndepărtate. Este adevărat că anticii, ca primi bibliotecari, foloseau un limbaj destul de deosebit de cel pe care-l folosim acum ; e adevărat că la cîteva mile în dreapta limba este dialectală și că nouăzeci de etaje mai sus este de neînțeles. Toate acestea, repet, sînt adevărate, dar patru sute zece pagini invariabile de MCV nu pot să corespundă nici unei limbi, oricît de dialectală și de rudimentară ar fi. Cîțiva au insinuat că fiecare literă influențează asupra celei ce-i urmează și că valoarea lui MCV de la pagina 71 nu ar fi egală cu cea pe care o poate avea aceeași serie într-o altă poziție, la altă pagină, dar această teză vagă n-a prosperat. Alții s-au gîndit la criptografii ; această

situație a fost acceptată în unanimitate, chiar dacă nu în același sens cu cei ce au fundamentat-o.

Acum cinci sute de ani, șeful unui hexagon superior [1] a dat peste o carte la fel de confuză ca toate celelalte, dar care avea aproape două pagini de rînduri omogene. A arătat descoperirea sa unui descifrator ambulant, care i-a spus că erau redactate în portugheză ; alții i-au spus că în idiș. După un secol, limba s-a putut stabili cu precizie : un dialect samoyedo-lituanian al limbii guarani cu inflexiuni din araba clasică. S-a descifrat de asemeni conținutul : noțiuni de analiză combinatorie, ilustrată prin exemple de variațiuni cu repetiții nelimitate. Aceste exemple i-au îngăduit unui bibliotecar de geniu să descopere legea fundamentală a Bibliotecii. Acest gînditor a observat că toate cărțile, oricît ar fi de deosebite, sînt alcătuite din aceleași elemente : spațiile albe, punctul, virgula, cele douăzeci și două de litere ale alfabetului. De asemeni a adăugat un fapt pe care toți călătorii l-au confirmat : *Nu există, în vasta Bibliotecă, două cărți identice.* Din aceste premize incontestabile a dedus că Biblioteca este totală și că rafturile înregistrează toate combinațiile posibile ale celor douăzeci și atît de simboluri ortografice (număr, foarte vast, dar nu infinit) sau, altfel spus, tot ceea ce este exprimabil : în toate limbile. Totul : istoria amănunțită a viitorului,

[1] Mai înainte, pentru fiecare trei hexagoane exista un om. Sinuciderile și bolile pulmonare au distrus această proporție. Amintire de melancolie neînvinsă : adeseori am călătorit nopți întregi pe coridoare și scări lustruite fără să întîlnesc un singur bibliotecar.

autobiografiile arhanghelilor, catalogul adevărat al Bibliotecii, miile şi miile de cataloage false, demonstraţiile înşelătoare ale acestor cataloage, demonstraţia falsităţii catalogului adevărat, evanghelia gnostică a lui Basilides, comentariile acestei evanghelii, comentariul comentariului acestei evanghelii, legătura adevărată a morţii tale, versiunea fiecărei cărţi, în toate limbile, interpretarea fiecărei cărţi în toate cărţile.

Cînd s-a declarat că Biblioteca ar cuprinde toate cărţile, prima impresie a fost cea de fericire extravagantă. Toţi oamenii s-au simţit proprietari ai unui tezaur intact şi secret. Nu exista problemă personală sau mondială a cărei soluţie plină de elocinţă să nu se găsească într-unul din hexagoane. Universul era astfel justificat, universul a uzurpat brusc dimensiunile nesfîrşite ale speranţei. În acel timp s-a vorbit mult despre Răzbunări : cărţi de apologie şi de profeţie, care revendicau pentru totdeauna purtările fiecărui om din univers şi păstrau mari surprize pentru viitorul său. Mii şi mii de avari au abandonat dulcele hexagon natal şi s-au lansat pe scări în sus, grăbiţi de zadarnica dorinţă de a-şi găsi Răzbunarea. Aceşti peregrini se certau pe coridoare, se strangulau pe scările divine, îşi aruncau injurii grele, azvîrleau cărţile înşelătoare în fundul tunelurilor, mureau sfîrtecaţi de oamenii regiunilor îndepărtate. Alţii au înnebunit... Răzbunările există (eu am văzut două care se referă la oameni ai viitorului, persoane, poate, nu imaginare), dar căutătorii nu-şi aminteau de posibilitatea ca cineva să şi-o găsească pe a sa sau o perfidă variantă a acesteia şi că aceasta ar putea fi redusă la zero.

De asemeni, tot atunci, s-a sperat în clarificarea misterelor bazice ale umanităţii : originea Bibliotecii şi a timpului. E verosimil ca aceste grave mistere să fie explicabile în cuvinte ; dacă nu ar ajunge limbajul filosofilor, Biblioteca multiformă ar fi fabricat neştiuta limbă ce se cere, vocabularul şi gramatica acestei limbi. Sînt vreo patru secole de cînd oamenii oboseau hexagoanele... Există căutători oficiali, *inchizitorii*. Eu i-am văzut în exerciţiul funcţiunii : soseau întotdeauna tîrziu ; vorbeau de o scară fără trepte care aproape că i-a omorît ; vorbeau de galerii şi scări cu bibliotecari ; uneori luau cartea cea mai apropiată şi o răsfoiau, în căutarea cuvintelor infame. În mod vizibil, nimeni nu se aştepta să descopere ceva.

Speranţei excesive i-a urmat, cum este şi firesc, o depresiune fără margini. Certitudinea că într-un raft dintr-un hexagon s-ar afla închise cărţi de valoare şi că aceste cărţi de valoare erau inaccesibile, a părut aproape de nesuportat. O sectă blestemată de Dumnezeu şi-a dat cu părerea că ar fi bine să oprească orice căutare şi ca toţi oamenii să amestece litere şi simboluri, pînă ce vor construi, cu ajutorul darului, nu nesigur, al întîmplării, aceste cărţi canonice. Autorităţile s-au văzut obligate să emită legi foarte severe. Secta a dispărut, dar în copilăria mea am văzut oameni bătrîni care se ascundeau ore în şir în toalete, cu nişte discuri de metal într-un pahar de scamator interzis, şi maimuţăreau, şters, dezordinea divină.

Alţii, în mod contrariu, credeau că esenţialul consta în eliminarea operelor inutile. Înnodau hexagoanele, îşi arătau scrisorile de acreditare, nu

întotdeauna false, răsfoiau plictisiți cîte un volum și condamnau rafturi întregi : furiei lor higienice, ascetice. se datorește nesăbuita pierdere a milioane de cărți. Numele lor este blestemat, dar cei care deplîng „tezaurele“ distruse de entuziasm, neglijează două fapte arhiștiute. Unul : Biblioteca este atît de mare încît orice limitare de natură omenească rezulta infinitezimală. Celălalt : fiecare exemplar este unic, de neînlocuit, dar (cum Biblioteca este totală) există întotdeauna sute de mii de facsimile imperfecte : opera care nu se diferențiază decît printr-o literă sau printr-o virgulă. Contrar opiniei generale, îndrăznesc să presupun că urmările jefuirilor săvîrșite de către Purificatori au fost exagerate de către groaza pe care acești fanatici au provocat-o. Îi grăbea delirul cuceririi cărților din Hexagonul Roșu Aprins : cărți de un format mai mic decît cel obișnuit, atotputernice, ilustrate și magice.

De asemenea, cunoaștem și o altă superstiție a acelor vremuri : cea a Omului Cărții. Într-un raft dintr-un hexagon (și-au zis oamenii) trebuie să existe o carte care să fie cifrul și rezumatul perfect al *tuturor celorlalte* : un bibliotecar a străbătut-o și este asemeni unui Dumnezeu. În limbajul acestei zone persistă unele vestigii ale cultului acestui funcționar îndepărtat. Mulți au rătăcit în căutarea lui. Timp de un secol au epuizat în zadar cele mai deosebite direcții. Cum să localizezi veneratul hexagon secret care-o găzduia ? Cineva a propus o metodă regresivă : Pentru a localiza cartea A trebuie consultată în mod preventiv cartea B care indică locul lui A ; pentru a localiza cartea B

trebuie consultată înainte cartea C și așa pînă la nesfîrșit... În astfel de aventuri mi-am risipit și mi-am consumat anii mei. Nu mi se pare neverosimil faptul că într-un anume raft al universului s-ar găsi o carte totală [1] : îi rog pe zeii ignoranți să-l ierte pe omul — unul singur, chiar dacă ar fi fost să fie acum o mie de ani ! — care a cercetat-o și a citit-o. Dacă onoarea și înțelepciunea și fericirea nu sînt pentru mine, să fie pentru alții. Iar cerul să existe, chiar dacă locul meu va fi infernul. Iar eu să fiu ultragiat și anihilat, dar pentru o clipă, într-o ființă, uriașa Ta Bibliotecă să se justifice.

Susțin necredincioșii că prostia este firească în Bibliotecă și că raționalul (și chiar și umila și pura coerență) este aproape o excepție miraculoasă. Mai spun (știu) că „Biblioteca plină de agitație, ale cărei volume întîmplătoare trăiesc neostenitul risc de a se schimba în altele, afirmă totul, negînd riscul pe care-l confundă cu o divinitate în delir“. Aceste cuvinte nu numai că denunță dezordinea, dar o și exemplifică, dovedind în mod public gustul primitiv și disperata lor ignoranță. Efectiv, Biblioteca include toate structurile verbale, toate variantele îngăduite de cele douăzeci și cinci de simboluri ortografice, dar nici măcar o prostie absolută. Inutil să adaug că cea mai bună carte

[1] Repet : este de ajuns ca o carte să fie posibilă pentru ca să existe. Numai imposibilul este exclus. De exemplu : nici o carte nu este și scară, chiar dacă există cărți care discută, neagă și demonstrează o astfel de posibilitate și mai există altele a căror structură corespunde structurii unei scări.

din multele hexagoane avute în grijă se intitulează *Fulgerul pieptănat*, alta, *Cîrligul de ghips*, iar cealaltă *Axaxaxasmlö*. Aceste propoziții, la prima vedere incoerente, sînt capabile, neîndoielnic, de o justificare criptografică sau alegorică; această justificare este verbală și *ex hypothesi*, figurează în Bibliotecă. Nu pot să combin niște caractere

dhcmrlchtdj

pe care divina Bibliotecă să nu le fi prevăzut și care în una din limbile sale secrete să nu închidă un sens teribil. Nimeni nu poate să articuleze o silabă care să nu fie plină de duioșie și spaimă; care să nu semnifice într-unul din aceste limbaje puternicul nume al unui zeu. A vorbi înseamnă a te expune tautologiei. Această epistolă inutilă, de cuvinte goale, există deja într-unul din cele treizeci de volume din cele cinci rafturi dintr-unul din hexagoanele fără de număr — și bineînțeles, există și negarea sa. (Un număr *n* de limbaje posibile folosește același vocabular; în unele din ele, simbolul *bibliotecă* admite definiția corectă *sistem veșnic de galerii hexagonale aflător pretutindeni*, dar *bibliotecă* înseamnă *pîine* sau *piramidă* sau orice altceva, iar cele șapte cuvinte care o definesc au o altă valoare. Tu, cel ce mă citești, ești sigur că înțelegi limbajul meu ?)

Scrierea metodică mă distrage de la condiția prezentă a oamenilor. Certitudinea că totul este scris ne anulează sau ne schimbă în fantasme. Eu cunosc districte întregi unde tinerii se prosternează în fața cărților și le sărută cu evlavie paginile, dar nu știu să descifreze nici o literă. Bolile, discordiile eretice, rătăcirile care inevitabil degenerează în

banditism, au decimat populația. Cred că am amintit de sinuciderile care se înmulțesc an de an. Și poate că mă înșeală bătrînețea și frica, dar bănuiesc că speța umană — unica — e pe cale de dispariție și că Biblioteca o să dureze mai departe: iluminată, solitară, infinită, inutilă, incoruptibilă, secretă.

Am spus *infinită*. Nu am interpolat acest adjectiv dintr-un obicei retoric; nu este ilogic să gîndești că lumea este infinită. Cei care o consideră mărginită, afirmă că în locuri depărtate coridoarele, scările și hexagoanele ar putea să se oprească — ceea ce-i absurd. Cei care și-o imaginează fără margini, uită că numărul posibil al cărților o cuprinde în interiorul acestora. Îndrăznesc de aceea să propun o soluție pentru această problemă critică: *Biblioteca este nelimitată și periodică*. Dacă un călător etern o va traversa în orice direcție, va dovedi la capătul secolelor că aceleași volume se repetă în aceeași dezordine (care, repetată, ar fi o ordine: Ordinea). Singurătatea mea se mulțumește cu această elegantă speranță.[1]

Mar del Plata, 1941.

[1] Litizia Alvarez de Toledo a observat că vasta Bibliotecă este inutilă; într-adevăr, ar ajunge ***un singur volum*** de format obișnuit, tipărit cu corp nouă sau zece, care ar consta dintr-un număr infinit de foi infinit de subțiri. (Cavalieri, la începutul secolului al XVII-lea, a spus că orice corp solid este o suprapunere de suprafețe infinite.) Mînuirea unui astfel de vademecum de mătase nu ar fi comodă: fiecare foaie aparentă s-ar desface într-altele analoage; inconceptibila foaie de mijloc n-ar avea revers.

GRĂDINA POTECILOR CE SE BIFURCĂ

Victoriei Ocampo

La pagina 22 din *Istoria Războiului European* de Liddell Hart, se spune că o ofensivă de treisprezece divizii britanice (sprijinite de o mie patru sute de piese de artilerie) împotriva liniei Serre-Montauban a fost stabilită pentru douăzeci și patru iulie 1916 și a trebuit să se amîne pînă în dimineața zilei de douăzeci și nouă. Ploile torențiale (notează căpitanul Liddell Hart) au provocat această întîrziere — fără de importanță, de bună seamă. Declarația care urmează, dictată, citită și semnată de doctorul Yu Tsun, vechi profesor de engleză la *Hochschule* din Tsingtao, aruncă o lumină neașteptată asupra acestui caz. Lipsesc primele două pagini.

...și-am pus receptorul în furcă. Imediat după aceea am recunoscut vocea care răspunsese în germană. Era cea a căpitanului Richard Madden. Madden, în departamentul lui Viktor Runeberg, însemna sfîrșitul dorințelor noastre și — dar asta părea un lucru secundar sau *trebuia să-mi pară* — al vieților noastre. Însemna că Runeberg

a fost arestat sau asasinat [1]. Înainte de a fi apus soarele acelei zile, eu aș fi împărtășit aceeași soartă. Madden era neiertător. Mai bine spus, era obligat să fie astfel. Irlandez sub ordinul Angliei, acuzat de ușurință și poate de trădare, cum să nu fi îmbrățișat mulțumind această favoare minunată, cea de descoperire, prindere și, poate, ucidere a doi agenți ai Imperiului German ? M-am urcat în camera mea ; în mod absurd am închis ușa cu cheia și m-am trîntit pe spate în patul îngust, de fier. Pe fereastră se vedeau acoperișurile dintotdeauna și soarele acoperit de la șase. Mi s-a părut cu neputință ca această zi fără viitor și fără simboluri să fie ziua morții mele neîndurătoare. În ciuda morții tatălui meu, în ciuda faptului că am fost crescut de mic într-o grădină simetrică din Hai Feng, trebuia să mor ? După aceea m-am gîndit că toate întîmplările, cu necesitate, vin după o altă întîmplare ce se petrece acum. Trece secol după secol, iar faptele se petrec numai acum ; nenumărați oameni în aer, pe pămînt și pe mare, și tot ceea ce se întîmplă cu adevărat mi se întîmplă numai mie... Amintirea aproape intolerabilă a chipului lui Madden a îndepărtat aceste divagații. La jumătatea urii și groazei mele (acum nu mă interesează groaza ; acum cînd mi-am bătut joc de Richard Madden, iar gîtul meu dorește funia), m-am gîndit că acest

[1] Ipoteză groaznică și extravagantă. Spionul prusac Hans Rabener, alias Viktor Runeberg, l-a primit pe purtătorul ordinului de arestare cu un pistol automat. Era Richard Madden. Acesta, în legitimă apărare, i-a provocat răni care i-au adus moartea (*Nota Editorului* [Borges].)

luptător tumultuos și fără îndoială fericit, nu bănuia că eu posedam Secretul. Numele precis al locului pentru noul parc al artileriei britanice de pe Ancre. O pasăre a străbătut cerul cenușiu, iar eu, în mod orbește, am tradus-o într-un avion și acest avion în multe altele (pe cerul francez), anihilînd parcul de artilerie cu bombe verticale. Dacă gura mea, mai înainte ca un glonte s-o facă praf, ar putea să strige acest nume ca să-l audă în Germania... Glasul meu de om era foarte slab. Cum să fac să ajungă la urechile Șefului ? La urechile omului acela bolnav și odios care nu știa despre mine și Runeberg decît că ne aflam în Staffordshire și aștepta în zadar știrile noastre într-un birou sărăcăcios din Berlin, cercetînd ziarele la nesfîrșit.

...Mi-am spus cu voce tare : *trebuie să fug.* M-am ridicat fără zgomot, într-o inutilă perfecțiune a liniștii, ca și cum Madden m-ar fi pîndit prin apropiere. Ceva — poate simpla ostentație de a proba că mijloacele mele erau nule — m-a făcut să-mi revizuiesc buzunarele. Am dat peste ceea ce știam că trebuie să dau. Ceasul american, lanțul de nichel și moneda patrată, port-cheiul cu promițătoarele chei de la apartamentul lui Runeberg, livretul, o scrisoare pe care-am hotărît s-o distrug pe loc (dar n-am făcut-o), o coroană, doi șilingi și cîțiva fenigi, creionul roșu-albastru, batista, pistolul cu un singur cartuș. L-am cîntărit în palmă pentru a-mi da, în mod absurd, curaj. M-am gîndit, vag, că o împușcătură s-ar auzi destul de departe. În zece minute planul meu era copt. Cartea de telefon mi-a oferit numele singurei persoane capabile să comunice știrea : trăiam în suburbia Fenton, la cel puțin o jumătate de oră de tren.

Sînt un om laș. O spun acum, cînd am dus la bun sfîrșit un plan pe care oricine îl va considera riscant. Știu că îndeplinirea lui a fost groaznică. Nu, n-am făcut aceasta pentru Germania. Nu mă interesează de loc o țară barbară care m-a obligat la abjecția de a fi spion. În afară de aceasta, cunosc un om din Anglia — un om modest — care pentru mine nu-i mai prejos de Goethe. N-am vorbit cu el mai mult de un ceas, dar în acest ceas a fost Goethe... Am făcut-o pentru că simțeam că Șeful se teme puțin de cei din rasa mea — de nenumărații strămoși care zac în mine. Voiam să-i dovedesc că un galben putea să salveze armatele lor. În plus, trebuia să nu dau ochii cu căpitanul. Mîna și glasul lui se puteau auzi în orice clipă la ușă. M-am îmbrăcat în liniște, mi-am spus adio într-o oglindă, am coborît, am cercetat strada tăcută și am ieșit. Gara nu era prea departe de casă, dar am socotit că era mai bine să iau o mașină. În felul acesta, pericolul de a fi recunoscut era cu mult mai mic ; e adevărat că în strada pustie și tăcută mă simțeam foarte vulnerabil. Mi-amintesc că i-am spus șoferului să oprească puțin mai înainte de intrarea principală. Am coborît cu o încetineală voită și aproape chinuitoare ; mă duceam în satul Ashgrove, dar am luat bilet pentru o gară mai depărtată. Trenul pleca peste cîteva minute, la opt și cincizeci. M-am grăbit ; următorul pleca la nouă și jumătate. Pe peroane nu era aproape nimeni. Am străbătut vagoanele : mi-amintesc de niște muncitori, de o femeie în doliu, de

un tînăr care citea ca un disperat *Analele* lui Tacit, de un soldat rănit şi fericit. În sfîrşit, vagoanele s-au pus în mişcare. Un om pe care l-am recunoscut a fugit pînă la marginea peronului. Era căpitanul Richard Madden. Învins, tremurînd de frică, m-am aşezat pe canapeaua cealaltă, departe de geamul înfricoşător.

De la această spaimă am trecut la o fericire aproape josnică. Mi-am zis că duelul meu era început şi că am şi cîştigat primul asalt, bătîndu-mi joc, măcar pentru patruzeci de minute, chiar printr-o întîmplare norocoasă, de atacul adversarului meu. Am început să cred că această victorie minimă prefigurează victoria totală. Mai mult, că de fapt nu era de loc minimă, căci fără această diferenţă preţioasă a mersului trenurilor, aş fi ajuns la închisoare sau aş fi fost mort. Am dedus (nu mai puţin sofistic) că laşa mea fericire dovedea că eram un om capabil să duc la bun sfîrşit aventura. Din această slăbiciune am prins curajul care nu m-a părăsit. Prevăd că omul se va resemna din ce în ce cu acţiuni mai pline de cruzime ; foarte curînd nu vor fi decît războaie şi lupte de bandiţi ; le dau un sfat : *Executantul unei acţiuni atroce trebuie să-şi închipuie că deja a îndeplinit-o, trebuie să-şi impună un viitor care să fie irevocabil, asemeni trecutului.* Aşa am procedat eu, în timp ce ochii mei, de om mort deja, înregistrau curgerea acelei zile care putea să fie ultima şi împrăştierea nopţii. Trenul alerga asemeni unei mîngîieri, printre pădurile de frasin. S-a oprit, aproape în mijlocul cîmpiei. Nimeni n-a strigat numele gării. *Ashgrove ?* i-am întrebat pe

nişte copii de pe peron. *Ashgrove*, mi-au răspuns ei. Am coborît.

Un bec arunca lumină pe tot peronul, dar feţele copiilor rămîneau în umbră. Unul dintre ei m-a întrebat : *Dumneavoastră mergeţi acasă la doctorul Stephen Albert ?* Fără să aştepte răspunsul meu, un altul a adăugat : *Casa e departe de aici, dar dumneavoastră nu vă veţi pierde dacă o luaţi pe drumul acesta la stînga şi la fiecare încrucişare veţi merge tot la stînga.* Le-am dat o monedă (ultima), am coborît cîteva trepte de piatră, şi-am apucat-o pe drumul singuratic. Coboram încet. Era un drum de ţară simplu, crengile se împreunau deasupra lui, iar luna, rotundă şi joasă, părea că mă însoţeşte.

Pentru o clipă, m-am gîndit că Richard Madden a descoperit în vreun fel scopul meu disperat. De îndată însă, mi-am dat seama că aşa ceva era cu neputinţă. Sfatul de a apuca mereu la stînga mi-a amintit că era modul obişnuit de a descoperi curtea centrală a unor anumite labirinte. Înţeleg cîte ceva din aceste labirinte : nu degeaba sînt strănepotul acelui Ts'ui Pên, cel care a fost guvernator în Yunnan, şi a renunţat temporar la putere pentru a scrie un roman care să fie mult mai popular decît *Hung Lu Meng*, şi pentru a construi un labirint în care să se rătăcească toţi oamenii. Şi a cheltuit treisprezece ani cu această trudă îndoită, şi-a fost asasinat de o mînă necunoscută ; romanul n-avea nici o ordine, iar labirintul n-a putut fi găsit de nimeni. Sub arborii englezeşti, m-am gîndit la acest labirint pierdut : mi l-am închipuit inviolabil şi perfect pe vîrful secret al unui munte, mi l-am închipuit şters de orezării sau

scufundat sub ape, mi l-am închipuit nesfîrşit, construit nu din chioşcuri octogonale şi cărări care dau roată, ci din rîuri, provincii şi împărăţii... M-am gîndit la un labirint al labirintelor, la un labirint şerpuitor, care cuprinde trecutul şi viitorul şi care implică, într-un anume fel, prezenţa astrelor. Absorbit de aceste imagini iluzorii, am uitat de soarta mea de urmărit. M-am simţit, pentru un timp nedeterminat, stăpînul abstract al lumii. Cîmpia vagă şi vie, luna şi ultimele urme ale înserării au pătruns în mine ; de asemeni, înclinarea drumului, care înlătura orice posibilitate de a mă obosi. Înserarea era intimă, nesfîrşită. Drumul cobora şi se bifurca, între şesurile nelămurite. O muzică pătrunzătoare, aproape silabică, venea şi pleca, dusă de vînt, îngreuiată de frunze şi distanţă. M-am gîndit că omul poate să fie duşmanul altui om, al altor clipe ale altor oameni, dar nu al unei ţări : al licuricilor, al cuvintelor, al grădinilor, al curgerilor de ape, al apusurilor. Am ajuns, în felul acesta, în faţa unei porţi legată în fier forjat. Printre gratii am descifrat o alee şi un fel de pavilion. Mi-am dat imediat seama de două lucruri, primul trivial, cel de al doilea aproape de necrezut : muzica venea din pavilion, muzica era chinezească. Din această pricină o înţelesesem cu desăvîrşire, fără să-i dau atenţie. Nu-mi amintesc dacă exista un clopot sau o sonerie, ori am chemat bătînd din palme. Murmurul muzicii a continuat.

Dar din adîncul casei intime se apropia un felinar : un felinar care fulgera şi din cînd în cînd anula trunchiurile copacilor, un felinar de hîrtie care avea forma unei tamburine de culoarea lunii. Îl purta un om înalt. Nu i-am văzut chipul, căci

mă orbea lumina. A deschis poarta şi mi-a vorbit, fără grabă, în limba mea.

— Văd că piosul Hsi P'êng se străduieşte să-mi corecteze singurătatea. Dumneavoastră, fără îndoială, doriţi să vedeţi grădina ?

Am recunoscut numele unui consul de-al nostru şi am repetat deconcertat :

— Grădina ?

— Grădina potecilor ce se bifurcă.

Ceva s-a clătinat în amintirea mea şi-am pronunţat cu o siguranţă neînţeleasă :

— Grădina strămoşului meu Ts'ui Pên.

— Strămoşul dumneavoastră ? Ilustrul dumneavoastră strămoş ? Poftiţi.

Cărarea umedă mergea în zig-zag, asemeni celor din copilăria mea. Am ajuns într-o bibliotecă a cărţilor orientale şi occidentale. Am recunoscut, legate în mătase galbenă, cîteva tomuri manuscrise din *Enciclopedia Pierdută* pe care a îndrumat-o Cel de al treilea Împărat din Dinastia Luminoasă şi care n-a fost tipărită niciodată. Discul de gramofon se rotea lîngă o pasăre fenix de piatră. Îmi mai aduc aminte de o urnă din familia roză şi de o alta, anterioară cu multe secole, care avea albastrul acela pe care meşterii noştri l-au copiat de la olarii din Persia...

Stephen Albert mă cerceta surîzător. Era (am spus-o) foarte înalt, cu trăsături aspre, cu ochi şi barbă cenuşie. Avea ceva de preot şi marinar ; mai tîrziu mi-a spus că fusese misionar în Tientsin „pînă a nu aspira să fie sinolog".

Ne-am aşezat ; eu pe un divan jos şi larg ; el, cu spatele la fereastră, lîngă un ceas înalt şi rotund. Am socotit că urmăritorul meu, Richard Madden

nu ar putea ajunge mai înainte de o oră. Hotărîrea mea irevocabilă putea s-aştepte.

— Înspăimîntător destin cel al lui Ts'ui Pên, a rostit Stephen Albert. Guvernator al provinciei natale, doct în astronomie, în astrologie şi interpretarea neobosită a cărţilor canonice, şahist, poet faimos şi caligraf : a părăsit totul pentru a compune o carte şi un labirint. A renunţat la toate plăcerile opresiunii, la dreptate şi la multele femei ; la banchete şi la erudiţie şi s-a claustrat treisprezece ani în Pavilionul Purei Singurătăţi. La moartea sa moştenitorii n-au găsit decît manuscrise haotice. Familia, după cum dumneavoastră ştiţi, a vrut să le-arunce pe foc ; dar executorul său testamentar — un călugăr taoist sau budist — a insistat să se publice.

— Cei din neamul lui Ts'ui Pên, i-am replicat eu, continuăm să-l detestăm pe călugărul acela. Publicarea a fost o nebunie. Cartea nu-i decît un morman nedecis de ciorne contradictorii. Am cercetat-o cîndva : în capitolul trei, eroul moare, în capitolul patru trăieşte. Cît priveşte cealaltă operă a lui Ts'ui Pên, Labirintul său...

— Labirintul se află aici — mi-a spus el, arătîndu-mi un birou înalt, lustruit.

— Un labirint de fildeş ! am exclamat eu. Un labirint în miniatură...

— Un labirint al simbolurilor, m-a corectat acesta. Un indivizibil labirint al timpului. Mie, englez sălbatic, mi-a fost dat să dovedesc această taină fragilă. La capătul a mai bine de o sută de ani, amănuntele sînt irecuperabile, dar nu-i greu să presupunem ce s-a întîmplat. Ts'ui Pên ar fi spus

odată : *Mă retrag pentru a scrie o carte.* Şi altă dată : *Mă retrag pentru a construi un labirint.* Toţi şi-au închipuit două lucruri ; nimeni nu s-a gîndit că labirintul şi cartea erau un singur obiect. Pavilionul Purei Singurătăţi se înălţa în mijlocul unei grădini de nepătruns ; faptul acesta poate să le fi sugerat oamenilor un labirint fizic. Ts'ui Pên a murit ; nimeni, pe dilatatele pămînturi care-au fost ale sale, nu a găsit labirintul ; confuzia romanului mi-a sugerat ideea că acesta ar fi labirintul. Două împrejurări m-au făcut să ajung, direct, la această soluţie. Una : ciudata legendă că Ts'ui Pên şi-a propus un labirint care să fie absolut nesfîrşit. Alta : un fragment dintr-o scrisoare pe care am descoperit-o.

Albert s-a ridicat. Pentru cîteva clipe, mi-a întors spatele ; a deschis un sertar al biroului aurit şi înnegrit de timp. S-a întors cu o hîrtie care avusese cîndva culoarea purpurei ; acum era roşietică, subţire şi pătrată. Renumele de caligraf al lui Ts'ui Pên era îndreptăţit. Am citit cu nedumerire şi fervoare cuvintele următoare, pe care cineva din sîngele meu le-a transcris cu o pensulă, minuţios : *Las mai multor viitoruri (nu tuturor) grădina mea cu poteci care se bifurcă.* Am restituit scrisoarea în tăcere. Albert a continuat :

— Mai înainte de a fi descoperit-o, m-am tot întrebat în ce fel o carte ar putea să fie infinită. N-am putut să-mi închipui decît procedeul unui volum ciclic circular. Un volum a cărui ultimă pagină să fie identică primei, cu posibilitatea de nesfîrşită continuare. Mi-am amintit de asemeni noaptea aceea care se afla în centrul celor 1001 de Nopţi, cînd regina Şeherazada (printr-o ma-

gică distragere a copistului) începe să povestească textual istoria celor 1001 de Nopți, cu riscul de a ajunge încă o dată la noaptea în care povestește și, astfel, la nesfîrșit. Mi-am închipuit, de asemeni, o operă platonică, ereditară, transmisă din tată în fiu, în care fiecare nou individ să adauge un capitol sau să corecteze cu grijă pioasă pagina înaintașilor săi. Aceste situații m-au distras ; dar nici una nu părea să corespundă, nici măcar într-un mod îndepărtat, capitolelor contradictorii ale lui Ts'ui Pên. Pe cînd mă aflam în această nedumerire, mi-au remis de la Oxford manuscrisul pe care l-ați examinat. M-am oprit, cum era și firesc, la fraza : *Las mai multor viitoruri (nu tuturor) grădina mea cu poteci care se bifurcă.* Am înțeles totul, pe loc ; *grădina potecilor care se bifurcă* era romanul haotic ; fraza *mai multor viitoruri (nu tuturor)* mi-a sugerat imaginea bifurcării în timp, nu în spațiu. Recitirea operei în întregime mi-a confirmat această teorie. În toate ficțiunile, ori de cîte ori un om se întîlnește cu diverse soluții, alege una și le elimină pe celelalte ; cea a lui Ts'ui Pên, aproape de nepătruns, le alege — în același timp — pe toate. *Creează* astfel, diferite viitoruri, diferite timpuri, care se înmulțesc, de asemenea, și se bifurcă. De aici, contradicțiile romanului. Fang, să spunem, deține un secret ; un necunoscut bate la poarta sa ; Fang se hotărăște să-l omoare. Firește, există mai multe desfășurări posibile : Fang poate să-l ucidă pe intrus, intrusul poate să-l ucidă pe Fang, amîndoi se pot salva, amîndoi pot să moară, și așa mai departe. În cartea lui Ts'ui Pên, sînt tratate toate aceste posibilități ; fiecare este punct de plecare pentru alte bifurcări. Cîteodată, potecile

acestui labirint converg : de exemplu, dumneavoastră ajungeți la casa aceasta, dar într-unul din trecuturile posibile, dumneavoastră sînteți dușmanul meu, iar într-altul, prieten. Dacă vă resemnați cu pronunția mea de nevindecat, vom citi cîteva pagini.

Chipul său, în cercul viu al lămpii era, fără îndoială, cel al unui bătrîn, dar cu ceva de nepătruns și imortal. A citit cu precizie lentă două părți din unul și același capitol epic. În prima, o armată înainta către o bătălie peste un munte pustiu ; groaza de pietre și de umbră îi face pe soldați să disprețuiască viața și reușesc să iasă victorioși cu ușurință ; în cea de a doua, aceeași armată întîlnește un palat în care se dă o petrecere ; strălucitoarea bătălie li se pare o continuare a petrecerii și obțin victoria. Ascultam cu venerație demnă aceste vechi închipuiri, poate mai puțin admirabile decît faptul că le-ar fi construit sîngele meu și că un om dintr-un imperiu îndepărtat mi le-ar fi restituit, în timpul unei aventuri disperate, pe o insulă occidentală. Îmi amintesc cuvintele de sfîrșit, repetate de fiecare dată ca o poruncă tainică : *Astfel luptară eroii, cu inimă împăcată și admirabilă, cu spadă violentă, resemnați să ucidă și să fie uciși.*

Din acea clipă, am simțit în jurul meu și în întunecatul meu trup, o invizibilă, intangibilă foire. Nu foirea divergențelor, paralelelor și, în cele din urmă, unitelor armate, ci o agitație cu mult mai inaccesibilă și mai intimă pe care acestea mi-o prefigurau. Stephen Albert a continuat :

— Nu cred ca ilustrul dumneavoastră înaintaș să se fi jucat de-a variația întru trecerea timpului.

Nu pot să consider adevărat faptul de a-şi fi sacrificat treisprezece ani pentru exercitarea infinită a unui experiment retoric. În ţara sa romanul este un gen subaltern; în acel timp era un gen dispreţuit. Ts'ui Pên a fost un romancier genial, dar a fost de asemenea un om de litere care, fără îndoială, nu s-a considerat un simplu romancier. Mărturiile contemporanilor săi dovedesc — şi o ilustrează suficient viaţa sa — preocupările sale metafizice, mistice. Contraversa filozofică ocupă o bună parte din roman. Ştiu că din toate problemele, nici una nu l-a neliniştit şi l-a preocupat mai mult decît abisala problemă a timpului. Ei bine, aceasta este *unica* problemă care nu apare în paginile *Grădinii*. Nici măcar nu foloseşte cuvîntul care înseamnă *timp*. Cum vă explicaţi dumneavoastră această omisiune voluntară ?

Am propus mai multe soluţii ; toate, insuficiente. Le-am discutat ; la sfîrşit, Stephen Albert mi-a spus :

— Într-o ghicitoare a cărei temă este şahul, care este *unicul* cuvînt interzis ? M-am gîndit un moment şi-am răspuns :

— Cuvîntul *şah*.

— Exact, a spus Albert. *Grădina potecilor ce se bifurcă* este o ghicitoare uriaşă sau o parabolă, a cărei temă este timpul ; această cauză tăinuită interzice menţionarea numelui său. A omite *întotdeauna* un cuvînt, să recurgi la metafore inepte şi la perifraze vizibile este, poate, modul cel mai eficace de a-l indica. Este modul întortocheat pe care l-a preferat, în fiecare dintre meandrele neobositului său roman, piezişul Ts'ui Pên. Am confrunatat sute de manuscrise, am îndreptat greşelile introduse de neglijenţa copiştilor, am prevăzut planul acestui haos, am restabilit, am crezut că restabilesc ordinea primordială, am tradus întreaga operă : susţin că nu foloseşte niciodată cuvîntul *timp*. Explicaţia este vădită : *Grădina potecilor ce se bifurcă* este o imagine incompletă, dar nu falsă, a universului aşa cum îl concepea Ts'ui Pên. Spre deosebire de Newton şi de Schopenhauer, înaintaşul dumneavoastră nu credea într-un timp uniform, absolut. Credea în nişte nesfîrşite serii de timpuri, într-o reţea în creştere şi vertiginoasă de timpuri divergente, convergente şi paralele. Această cursă de timpuri care se apropie, se bifurcă, se scurtează sau se ignoră secole la rînd, cuprinde toate posibilităţile. Nu trăim în majoritatea acestor timpuri ; în unele trăiţi dumneavoastră, dar eu, nu ; în altele, eu, nu dumneavoastră ; în altele, amîndoi. În acesta, în care îmi surîde o întîmplare norocoasă, dumneavoastră aţi ajuns la casa mea ; într-altul, cînd dumneavoastră aţi străbătut grădina, m-aţi găsit mort ; într-altul, eu spun exact aceste cuvinte, dar sînt o eroare, o fantomă.

— În altele, am articulat eu, nu fără spaimă, eu vă mulţumesc şi vă venerez pentru că aţi recreat grădina lui Ts'ui Pên.

— Nu în toate, a murmurat acesta, surîzînd. Timpul se bifurcă la nesfîrşit în nenumărate viitoruri. În unele din ele sînt duşmanul dumneavoastră.

Am început să simt iarăşi foirea aceea. Mi s-a părut că umeda grădină care da ocol casei era plină peste tot cu persoane necunoscute. Aceste persoane erau Albert şi eu, secreţi, preocupaţi,

multiplicați în alte dimensiuni ale timpului. Mi-am ridicat privirile și suava imagine a dispărut. În galbena și întunecata grădină exista un singur om ; dar acest om, puternic ca o statuie, înainta pe o potecă și era căpitanul Richard Madden.

— Viitorul există, deja, i-am răspuns, dar eu sînt prietenul dumneavoastră. Pot să mai cercetez o dată scrisoarea ?

Albert s-a ridicat. Înalt, a deschis sertarul biroului ; pentru cîteva clipe mi-a întors spatele. Eu pregătisem pistolul. Am tras cu toată grija ; Albert a căzut fără un icnet, pe loc. Jur că moartea lui a fost instantanee, ca un fulger.

Restul este neadevărat, neînsemnat. Madden a pătruns brusc, m-a arestat. Am fost condamnat la spînzurătoare. În mod abominabil, am învins : am comunicat la Berlin numele secret al orașului pe care trebuiau să-l atace. Ieri l-au bombardat ; am citit-o în aceleași ziare care i-au propus Angliei enigma morții prin asasinare a sinologului Stephen Albert de către un necunoscut. Yu Tsun. Șeful a descifrat această enigmă. Știe că sarcina mea era cea de a indica (prin zgomotul războiului) orașul care se numește Albert și că nu am putut găsi altă cale decît să ucid o persoană cu acest nume. Nu știe (nimeni nu poate ști) nemăsurata mea remușcare și oboseală.

DIN VOLUMUL

Artificii

FUNES CEL CE NU UITĂ

Mi-l amintesc (eu n-am dreptul să pronunț verbul acesta sacru, un singur om a avut, pe această lume, un astfel de drept, și omul acela a murit) cu o pasionarie întunecată, floare a suferinței, în mînă, privind-o așa cum n-a privit-o nimeni, chiar dacă ar fi privit-o din zorii zilei pînă noaptea tîrziu, o viață întreagă. Mi-l amintesc, cu chip taciturn, prelung, de indian, singuratic și *îndepărtat*, înapoia țigării. Îmi aduc aminte (așa cred) de mîinile lui prelungi, de luptător, iar aproape de ele de un ceai de mate într-un vas pe care se afla stema țării *Banda Oriental*[1] ; mi-amintesc de un covor gălbui în fața ferestrei, ca un vag peisaj lacustru. Mi-amintesc bine glasul său ; un glas așezat, resemnat și nazal, de vechi om al țărmurilor, fără șuieratul italienilor de azi. Nu l-am văzut mai mult de trei ori ; ultima dată în 1887... Mi se pare foarte fericită hotărîrea ca toți cei care

[1] *Banda Oriental* -- denumire a Republicii Uruguay, în secolul trecut (n. tr.).

l-au cunoscut să scrie despre el ; mărturia mea va fi, poate, cea mai scurtă și, neîndoielnic, cea mai săracă, dar nu cea mai puțin imparțială din volumul pe care-l veți edita dumneavoastră. Condiția mea deplorabilă de argentinian mă împiedică să recurg la ditiramb — gen obligatoriu în Uruguay, cînd subiectul este un uruguayan. *Literat, fumător, porteño* [1] ; Funes n-a pronunțat aceste cuvinte injurioase, dar mă tem destul de mult că eu reprezentam pentru el astfel de nenorociri. Pedro Leandro Ipuche a scris despre Funes că ar fi fost un precursor al supraoamenilor, „un Zarathustra sălbatic și neaoș" ; nu discut aceasta, dar nu trebuie uitat faptul că era din Fray Bentos, cu anumite limite de netrecut.

Prima mea amintire despre Funes este foarte clară. Îl văd într-o după-amiază de februarie sau martie a anului o mie opt sute optzeci și patru. Tatăl meu mă luase să-mi petrec vara la Fray Bentos. Mă întorceam cu vărul meu, Bernardo Haedo, de la ferma din San Francisco. Veneam călare, cîntînd și aceasta nu era singura pricină a fericirii mele. După o zi mohorîtă, o furtună uriașă, cu nori negri ce acoperiseră cerul. O însuflețea vîntul de sud ; copacii aproape că înnebuniseră ; mi-era frică (trăgeam nădejde) că ploaia ne va surprinde într-un cîmp gol. Am fugit la întrecere cu furtuna. Am pătruns pe o uliță ce se adîncea între două trotuare înalte de cărămidă. Se întunecase, brusc ; am auzit pași grăbiți, aproape tainici, pe sus ; mi-am ridicat privirile și am văzut

[1] Locuitor din Buenos-Aires.

un băiat care fugea pe trotuarul îngust și distrus, ca pe un perete prăbușit. Îmi amintesc pantalonii și sandalele, țin minte țigara pe chipul aspru, risipind un nor fără margini. Bernardo l-a strigat pe neprevăzute : *Cît e ceasul, Ireneo ?* Fără să se uite la cer, fără să se oprească, acesta i-a răspuns : *Opt fără patru minute, tinere Bernardo Juan Francisco.* Glasul îi era bărbătesc, aproape batjocoritor.

Eu sînt atît de neatent, încît dialogul pe care-l povestesc nu mi-ar fi atras atenția dacă nu mi l-ar fi repetat vărul meu, pe care-l stimula (cred) un anume orgoliu local și dorința de a se arăta nepăsător la triplul răspuns al celuilalt.

Mi-a spus că băiatul din uliță era un anume Ireneo Funes, cunoscut prin cîteva ciudățenii. ca aceea de a nu se împrieteni cu nimeni și cea de a ști întotdeauna cît e ora, asemeni unui ceasornic. A mai adăugat că era copilul unei spălătorese din sat, María Clementina Funes și că, după cum spuneau unii, tatăl său era un medic de la sărărie, un englez, O'Connor, iar alții, un îmblînzitor sau un urmăritor din provincia Salto. Locuia cu mama sa, într-o casă ce se înalță imediat ce cotești după ferma Laureles.

În anii optzeci și cinci, optzeci și șase, ne-am petrecut vara în Montevideo. În optzeci și șapte m-am întors la Fray Bentos. Am întrebat, cum era și firesc, de toți cunoscuții și-n cele din urmă de „cronometrul Funes". Mi-au răspuns că l-ar fi trîntit un mînz sălbatic în ferma de la San Francisco și că a rămas paralitic, fără nici o speranță. Mi-amintesc senzația de magie supărătoare pe care mi-a produs-o această știre ; singura dată cînd

l-am văzut, veneam călare de la San Francisco și el pășea pe ceva înalt ; întîmplarea, povestită de vărul Bernardo, semăna mult cu un vis construit din date trecute. Mi-au mai spus că nu se mișca din pat, cu ochii ficși la smochinul din fund, sau la o pînză de păianjen. După-amiezile îngăduia să fie scos la fereastră. Era atît de mîndru încît ajungea să vorbească de binefacerea loviturii care-l fulgerase... De două ori l-am văzut înapoia gratiilor, care repetau în mod grosolan condiția sa de etern prizonier : o dată, nemișcat, cu ochii închiși ; altă dată, de asemeni nemișcat, absorbit de contemplarea unei crengi mirositoare de santonină.

Nu fără o oarecare semeție deșartă, eu începusem pe atunci învățarea metodică a latinei. În geamantanul meu se afla *De viris illustribus,* a lui Lhomond, *Thesaurus,* de Quicherat, comentariile lui Iulius Cesar și un volum fără pereche din *Naturalis historia* de Plinius, care depășea (și continuă să depășească) virtuțile mele medii de latinist. Într-un sat mărunt se află totul ; Ireneo, în căsuța sa de la țărmuri, n-a întîrziat să afle de sosirea acestor cărți neobișnuite. Mi-a scris o scrisoare compusă frumos, ceremonioasă, în care își amintea de întîlnirea noastră, spre nefericire fugară, „în ziua de șapte februarie o mie opt sute optzeci și patru", pondera glorioasele servicii pe care don Gregorio Haedo, unchiul meu, mort chiar în anul acela, „le-a adus celor două patrii în curajoasa zi de la Ituzaingo" și mă ruga să-i împrumut oricare din cele două volume, împreună cu un dicționar bun „pentru o mai bună înțelegere a textului original, pentru că încă nu cunosc latina". Promitea să restituie totul în bune condiții, imediat. Scrisul era perfect, foarte conturat ; ortografia, asemănătoare tipului preconizat de Andres Bello : *i* pentru *y*, *j* pentru g. La început m-am gîndit firește că-i vorba de o glumă. Verii mei m-au asigurat că nu, că toate acestea erau lucruri adevărate și firești pentru Ireneo. Nu știam dacă să atribui neobrăzării, ignoranței sau stupidității gîndul că latina nu avea nevoie de nici un alt instrument decît de un dicționar ; pentru a-l deziluziona definitiv i-am trimis *Gradus ad Parnassum* de Quicherat și opera lui Plinius.

La patrusprezece februarie mi-au telegrafiat de la Buenos Aires să plec acolo imediat, pentru că tatăl meu nu se simțea „de loc bine". Dumnezeu să mă ierte ; prestigiul de a fi destinatarul unei telegrame urgente, dorința de a comunica întregului Fray Bentos contradicția dintre forma negativă a știrii și adverbul peremptoriu, ispita de a dramatiza durerea mea, arătînd o bărbăție stoică, m-au îndepărtat, poate, de orice durere posibilă. Făcîndu-mi valiza, am observat că-mi lipseau *Gradus* și primul volum din *Naturalis historia.* Vasul „Saturn" ridica ancora în ziua următoare, de dimineață ; în noaptea aceea, după cină, m-am îndreptat spre casa lui Funes. M-a înspăimîntat ideea că noaptea va fi nu mai puțin plictisitoare ca ziua.

În căsuța modestă m-a primit mama lui Funes. Mi-a spus că Ireneo se află în camera din fund și că nu trebuie să mă surprindă dacă-l voi găsi pe întuneric, pentru că Ireneo știa să-și petreacă orele moarte fără să aprindă lumina. Am străbătut curtea pietruită și coridorul îngust ; am ajuns în cea de a doua curte. Aici se înălța o

boltă de viță ; întunericul mi s-a părut, poate, desăvîrșit. Și-am auzit deodată glasul bărbătesc și batjocoritor al lui Ireneo. Vorbea în latină, intona (ca de dincolo de întuneric) cu o desfătare nemărginită un discurs, o rugăciune sau o incantație. Silabele romane răsunau în curtea nepietruită ; teama mea le credea indescifrabile și nesfîrșite ; mai tîrziu, în timpul lungii discuții din acea noapte, am aflat că făceau parte din primul paragraf al celui de al douăzeci și patrulea capitol, cartea a șaptea, din *Naturalis historia.* Subiectul acestui capitol este memoria ; ultimele cuvinte au fost *ut nihil non iisdem verbis redderetur auditum.*

Fără cea mai mică schimbare de voce, Ireneo mi-a spus să intru. Stătea în pat și fuma. Mi se pare că nu i-am văzut fața pînă în zorii zilei. Cred că-mi amintesc însă jăratecul țigării. Încăperea mirosea ușor a umezeală. M-am așezat ; i-am repetat istoria cu telegrama și cu boala tatălui meu.

Ajung, în clipa aceasta, la punctul cel mai dificil al povestirii mele, care nu are (e momentul ca cititorul s-o știe de-acuma) nici un subiect în afara dialogului de la care-a trecut o jumătate de secol. Nu voi încerca să reproduc cuvintele lui, irecuperabile de-acum. Prefer să rezum cu veridicitate multele lucruri pe care mi le-a spus Ireneo. Stilul indirect este îndepărtat și palid ; știu că astfel sacrific efectul povestirii mele ; că cititorii trebuie să-și închipuie întretăiatele perioade care m-au plictisit în noaptea aceea.

Ireneo a început să înșiruie, în latină și spaniolă, cazurile de memorie prodigioasă înregistrate de *Naturalis historia :* Cirus, regele perșilor, care știa să-i cheme pe nume pe toți soldații din armata sa ; Mitridate Eupator, care împărțea dreptatea în cele 22 de limbi ale imperiului său ; Simonides, inventatorul mnemotehnicii ; Metrodoro, care profera arta de a reproduce cu fidelitate ceea ce asculta o singură dată. Cu o bună credință evidentă s-a mirat că astfel de cazuri ar putea produce uimire. Mi-a spus că înaintea după-amiezii cînd l-a trîntit mînzul sălbatic, el era la fel cu toți oamenii : un orb, un surd, un zăpăcit, un uituc. (Am încercat să-i amintesc de perceperea sa exactă a timpului, de memoria sa privind numele oamenilor ; nu mi-a dat atenție.) Zece ani a trăit ca unul care visează : privea fără să vadă, asculta fără să audă, uita totul, aproape totul. Cînd a căzut, și-a pierdut simțirea ; cînd și-a revenit, prezentul era aproape intolerabil prin bogăția și puritatea sa, precum și prin amintirea celor mai îndepărtate și mai triviale lucruri. Puțin după aceea și-a dat seama că era infirm. Faptul acesta abia l-a interesat. A socotit (a simțit) că nemișcarea era un preț prea mic. De-acum memoria și percepția sa erau infailibile.

Noi, dintr-o privire, percepem trei pahare pe masă ; Funes, toți lăstarii și ciorchinii pe un butuc de vie. Știa forma norilor australi din ziua de treizeci aprilie o mie opt sute optzeci și doi, și putea s-o compare cu nervurile unei cărți din hîrtie spaniolă pe care o privise o singură dată sau cu crestele de spumă pe care o vîslă le-a ridicat pe Rio Negro în ajunul luptei de la Quebracho. Aceste amintiri nu erau simple ; fiecare imagine vizuală era legată de senzații musculare, termice etc. Putea să reconstruiască toate visele. De două sau de trei ori reconstruise cîte o zi

întreagă. Mi-a spus: *Eu singur am mai multe amintiri decît toţi oamenii de cînd lumea e lume.* Şi-a continuat: *Visele mele sînt ca veghea dumneavoastră.* Iar spre ziuă a adăugat: *Memoria mea, domnule, este asemeni unui depozit de gunoi.* O circomferinţă pe o tablă, un triunghi drept, un romb, sînt forme pe care le putem intui în întregime; acelaşi lucru se petrecea cu Ireneo în legătură cu coama unui cal, cu vîrful unui cuţit păstoresc, cu focul schimbător şi cu cenuşa nenumărabilă, cu multele feţe ale unui mort în lungul priveghiu. Nu ştiu cîte stele vedea pe cer.

Aceste lucruri mi le-a spus el; nici atunci, nici după aceea, l-am pus la îndoială. Pe vremea aceea nu exista cinematograf, nici fonograf, totuşi, este neverosimil şi de necrezut că nimeni nu făcuse un experiment cu Funes. E adevărat că trăim cu întîrziere tot ceea ce poate fi amînat. Poate că ştim cu toţii destul de bine că sîntem nemuritori şi că, mai devreme sau mai tîrziu, toţi oamenii vor face totul şi vor şti orice.

Glasul lui Funes, din întuneric, continua să se audă.

Mi-a spus că prin 1886 ar fi descoperit un sistem original de numărătoare şi că în foarte puţine zile ar fi depăşit douăzeci şi patru de mii. Nu-l transcrisese pentru că ceea ce gîndea o singură dată nu mai putea fi şters. Primul său stimul, cred, a fost neplăcerea că cei treizeci şi trei de uruguayeni necesitau două semne şi trei cuvinte, în loc de un singur cuvînt şi un singur semn. A aplicat după aceea acest înşelător sistem la alte numere. În loc de şapte mii treisprezece, spunea, de exemplu, *Máximo Pérez*; în loc de şapte mii

patrusprezece, *Calea ferată*; alte numere erau *Luis Melián Lafinur, olimar, sulf, samarele, balena, gazul, cazanul, Napoleon Agustín din Vedia.* În loc de cinci sute spunea *nouă*. Fiecare cuvînt avea un semn particular, un fel de mască; ultimele erau foarte complicate... Am încercat să-i explic că această rapsodie de vorbe ilogice erau, în mod precis, contrariul unui sistem de numărătoare. I-am spus că a rosti 365 însemna a rosti trei sute şasezeci şi cinci unităţi; analiză care nu mai există în „numerele" *Timotei cel Negru* sau *manta de carne*. Funes nu m-a înţeles sau n-a vrut să mă înţeleagă.

Locke, în secolul al XVII-lea, a fundamentat (şi a demonstrat) o limbă imposibilă, în care fiecare lucru individual, fiecare piatră, fiecare pasăre şi fiecare creangă ar fi avut un nume propriu; Funes şi-a imaginat odată o limbă asemănătoare, dar a distrus-o fiindcă i s-a părut mult prea simplă şi mult prea ambiguă. Într-adevăr, Funes nu numai că-şi amintea fiecare frunză, din fiecare copac, din fiecare munte, ci fiecare din dăţile cînd a privit-o sau şi-a închipuit-o. S-a hotărît să reducă fiecare din zilele sale trecute la şaptezeci de mii de amintiri, pe care să le noteze după aceea prin cifre. L-au împiedicat două motive: convingerea că o astfel de treabă ar fi fost fără capăt, şi convingerea că era ceva inutil. S-a gîndit că în ceasul morţii nu ar fi terminat încă de clasificat amintirile din copilărie.

Cele două proiecte pe care le-am notat aici (un vocabular infinit pentru seria naturală a numerelor, un inutil catalog mental al tuturor imaginilor amintirii) sînt o prostie, dar relevă o anume

grandoare gîngavă. Ne lasă să întrezărim sau să pătrundem în lumea vertiginoasă a lui Funes. Acesta, să nu uităm, era incapabil de idei generale, platonice. Nu numai că îi era greu să înţeleagă că simbolul generic de *cîine* ar cuprinde toţi indivizii împrăştiaţi, de diverse mărimi şi diverse forme ; îl supăra faptul că un cîine de la trei şi patrusprezece (văzut dintr-o parte) ar fi putut să aibă acelaşi nume cu cîinele de la trei şi un sfert (văzut din faţă). Propriul său chip în oglindă, mîinile sale îl surprindeau de fiecare dată. Swift spune că împăratul din Lilliput discernea mişcarea minutarului ; Funes discernea înaintarea tăcută şi statornică a corupţiei, a cariilor, a oboselii. Observa progresul morţii şi umezelii. Era solitarul şi lucidul spectator al unei lumi multiforme, istantaneu şi aproape de nesuportat prin exactitatea sa. Babilonia, Londra şi New York-ul au înspăimîntat cu splendoarea lor feroce imaginaţia oamenilor ; nimeni, în turnurile zgîrie-norilor săi populaţi sau pe bulevardele grăbite nu a simţit căldura şi presiunea unei realităţi atît de neobosite ca cea care, zi şi noapte, se prăbuşea peste nefericitul de Ireneo, în săracul său cartier sudamerican. Îi era foarte greu să doarmă. A dormi, pentru el, însemna a te îndepărta de lume ; Funes, în pat, cu faţa-n sus, pe întuneric, îşi închipuia fiecare crăpătură, fiecare ramă din casele precise care-l înconjurau. (Repet că cea mai neînsemnată din amintirile sale era mult mai minuţioasă şi mai vie decît orice percepere a noastră a unei plăceri fizice sau a unei furtuni.) Spre răsărit, pe un teren viran, existau cîteva case noi, necunoscute. Funes şi le închipuia negre, compacte, făcute din ceaţă omogenă ; în partea aceea se întorcea cu faţa pentru a adormi. Obişnuia să se închipuie, de asemeni, în adîncul rîului, legănat şi anulat de curenţi.

Învăţase fără efort engleza, franceza, portugheza, latina. Bănuiesc, cu toate acestea, că nu era foarte capabil să gîndească. A gîndi înseamnă a uita deosebiri, a generaliza, a abstractiza. În lumea dezordonată a lui Funes nu existau decît amănunte, cazuri imediate.

Neîncrezătoarea claritate a dimineţii a pătruns în curtea nepietruită.

Atunci am văzut chipul glasului care-mi vorbise toată noaptea. Ireneo avea nouăsprezece ani ; se născuse în 1868 ; mi s-a părut monumental ca bronzul, mai vechi decît Egiptul, anterior profeţilor şi piramidelor. M-am gîndit că fiecare din cuvintele mele (fiecare din gesturi) va dura în memoria sa implacabilă ; m-a prostit spaima de a multiplica gesturile inutile.

Ireneo Funes a murit în 1889, de congestie pulmonară.

1942.

FORMA SPADEI

Lui E. H. M.

Îi străbătea fața o cicatrice adîncă: un arc cenușiu, aproape perfect, care într-o parte se sprijinea pe tîmplă, iar în cealaltă pe obraz. Numele său adevărat n-are importanță; în Tacuarembó toți îi spuneau *Englezul din La Colorada.* Stăpînul acestor întinderi, Cardoso, nu voia să vîndă; am auzit că Englezul a recurs la un argument imprevizibil: i-a mărturisit istoria secretă a cicatricei. Englezul venea dinspre frontiera din Rio Grande do Sul; n-au lipsit cei care să spună că în Brazilia făcuse contrabandă. Cîmpiile erau pline de iarbă; adăpătorile, amare; Englezul, pentru a îndrepta acest lucru, a lucrat cot la cot cu peonii. Se spune că era sever pînă la cruzime, dar scrupulos de drept. Se mai spune că era băutor: de două ori pe an se închidea în camera de lîngă terasă și țîșnea după două, trei zile, ca după o bătălie sau după o amețeală, palid, tremurînd, viclean și la fel de autoritar ca mai înainte. Îmi amintesc privirile reci, uscățimea energică, mustața neagră. Nu se împrietenea cu nimeni; e drept că spaniola sa era rudimentară, brazilienizată.

În afară de cîte o scrisoare comercială sau de vreun buletin, nu primea nici un fel de corespondență.

Ultima dată cînd am străbătut provinciile din nord, creșterea rîului Caraguatá m-a obligat să întîrzii noaptea în *La Colorada.* La cîteva minute am început să cred că sosirea mea era nedorită; am încercat să cîștig bunăvoința Englezului; am apelat la cea mai puțin perspicace dintre pasiuni: patriotismul. I-am spus că o țară, cu spiritul Angliei, era de neînvins. Interlocutorul meu a fost de acord, dar a adăugat surîzînd că el nu era englez. Era irlandez, din Dungarvan. Odată spus acest lucru, a tăcut, ca și cînd ar fi destăinuit un secret.

Am ieșit, după cină, să privim cerul. Ploaia încetase, dar dincolo de crestele sudului, colțuroase și teșite de fulgere, se urzea o furtună nouă. Pe masa neacoperită din sufragerie, peonul care ne servise cina a adus o sticlă cu rom. Am băut mult, în tăcere.

Nu știu cît era ceasul cînd mi-am dat seama că eram beat; nu știu ce inspirație, ce exaltare sau ce plictiseală m-a făcut să pomenesc de cicatrice. Fața englezului s-a întunecat; cîteva clipe m-am gîndit că are să mă dea afară din casă. În cele din urmă mi-a spus cu glasul său obișnuit:

— Vă voi povesti istoria rănii mele, cu o singură condiție: să nu desconsiderați nici oprobiul, nici împrejurările infamiei.

Am primit. Aceasta este istoria pe care mi-a spus-o, alternînd engleza cu spaniola și chiar cu portugheza:

„Prin 1922, într-unul din orașele din Connaught, eram unul dintre cei mulți care conspirau pentru independența Irlandei. Dintre tovarășii mei, cîțiva mai trăiesc ocupîndu-se cu lucruri pașnice ; alții, în mod paradoxal, se luptă pe mări sau în deșerturi, sub culorile Angliei ; un altul, cel mai curajos dintre toți, a murit în curtea unei închisori, în zorii zilei, împușcat de oameni încă adormiți ; alții (nu cei mai nefericiți), și-au dat viața anonimelor și aproape secretelor lupte din războiul civil. Eram republicani, catolici ; eram, așa presupun, romantici. Irlanda nu era pentru noi numai viitorul utopic și prezentul intolerabil ; ea reprezenta o amară și mîngîietoare mitologie, turnurile rotunde și mlaștinile roșii, repudierea lui Parnell și lungile balade care cîntă furtul taurilor, cei ce într-o altă incarnație au fost eroi, iar în altele pești și vîrfuri de munți... Într-o după-amiază pe care nu o voi uita niciodată, ne-a sosit un participant din Munster : un anume John Vincent Moon.

Avea cel mult douăzeci de ani. Era slab și prost în același timp ; lăsa neplăcuta impresie că e nevertebrat. Studiase cu fervoare și vanitate aproape toate paginile a nu știu cărui manual comunist ; materialismul dialectic îi servea pentru a pune capăt oricărei discuții. Motivele care-l fac pe un om să-l urască pe altul sau să-l iubească sînt infinite ; Moon reducea istoria universală la un surd conflict economic. Spunea că revoluția era predestinată să triumfe. I-am spus că pe un *gentleman* nu-l pot interesa decît cauze pierdute... Era noapte ; am continuat să discutăm în contradictoriu pe coridor, pe scară, apoi pe străzile pustii. Judecățile lui Moon m-au impresionat mai puțin decît tonul său apodictic. Noul tovarăș nu discuta : dicta sentințe cu dispreț și cu o anume furie.

Cînd am ajuns la ultimele case, niște împușcături neașteptate ne-au lipit de pămînt. (Înainte sau după, am mers pe lîngă zidul orb al unei fabrici sau al unei garnizoane.) Am intrat pe o stradă de pămînt ; un soldat, uriaș în lumină, a țîșnit dintr-o cabană incendiată. Ne-a poruncit, strigînd, să ne oprim. Am grăbit pasul. Prietenul meu nu m-a urmat. M-am întors : John Vincent Moon stătea nemișcat, fascinat, eternizat parcă de teroare. Am înaintat, l-am doborît pe soldat dintr-o lovitură, l-am scuturat pe Vincent, l-am insultat și i-am poruncit să mă urmeze. A trebuit să-l iau de braț ; pasiunea fricii îl anihila. Am fugit, sub noaptea străpunsă de focul incendiilor. Descărcătura unor împușcături ne-a căutat ; un glonț a atins umărul drept al lui Moon ; acesta, în timp ce fugeam printre pini, a scos un suspin palid.

În toamna aceea a lui 1922 eu mă adăpostisem în *quinta* [1] generalului Berkeley. Acesta (pe care eu nu l-am văzut niciodată) îndeplinea pe atunci nu știu ce funcție administrativă în Bengal ; clădirea avea cel mult un secol, dar era pipernicită, întunecoasă și abunda în coridoare inutile și anticamere fără rost. Muzeul și biblioteca uriașă ocupau etajul de jos : cărți controversate și incompatibile, care, într-un fel, reprezintă istoria veacului al XIX-lea, iatagane de Nishapur, în ale căror arcuiri ca de cerc părea să se mai audă vîntul și

[1] Casă de țară, un fel de conac (n. tr.).

violența bătăliilor. Am intrat (încerc să-mi amintesc) prin spate. Moon, cu gura uscată și mort de frică, a bîiguit că episoadele din noaptea aceea erau interesante ; i-am spălat rana, i-am pregătit un ceai ; am putut să-mi dau seama că «rana» sa era superficială. Dintr-o dată, a îngînat perplex :

— Dar dumneata ți-ai riscat viața foarte mult.

I-am spus să nu se preocupe. (Obișnuința războiului civil m-a făcut să acționez în felul acesta ; în plus, arestarea unuia singur dintre noi putea să compromită întreaga situație.)

A doua zi, Moon își recuperase aplombul. A acceptat o țigară și m-a supus unui sever interogatoriu în legătură cu «mijloacele economice ale partidului nostru revoluționar». Întrebările lui erau foarte lucide ; i-am spus (ceea ce era adevărat) că situația noastră era gravă. Împușcături sălbatice au cutremurat Sudul. I-am spus lui Moon că ne așteptau tovarășii noștri. Mantaua mea și revolverul se aflau în camera în care dormeam ; cînd m-am întors, l-am găsit pe Moon trîntit pe sofa, cu ochii închiși. Credea că are febră ; a invocat o durere puternică la umăr.

Am înțeles, atunci, că lașitatea sa era ireparabilă. L-am rugat prostește să se îngrijească și ne-am despărțit. Mă rușina acest om fricos, de parcă eu aș fi fost cel laș, nu Vincent Moon. Ceea ce face un om, uneori, e ca și cînd ar face toți. De aceea nu este nedrept ca o nesupunere, ca fructele într-o grădină, să molipsească întregul gen omenesc ; nu-i nedrept ca o crucificare a unui singur evreu să ajungă pentru a-l salva. Poate că Schopenhauer are dreptate : eu sînt ceilalți, fiecare om este

toți oamenii, Shakespeare este, într-un anume mod, mizerabilul John Vincent Moon.

Am petrecut nouă zile în uriașa casă a generalului. Despre zbaterile și triumfurile războiului nu voi spune nimic : scopul meu este să vă povestesc istoria acestei cicatrici care-mi brăzdează fața. Aceste nouă zile, în amintirea mea, formează o singură zi, mai puțin penultima, cînd ai noștri au pătruns într-o garnizoană și am reușit să răzbunăm cu exactitate pe cei șaisprezece tovarăși ai noștri care fuseseră împușcați în Elphin. Mă furișam afară o dată cu zorii, în lumina confuză a crepusculului. Mă întorceam la căderea nopții. Prietenul meu mă aștepta la primul etaj : rana nu-i permitea să coboare scările. Mi-l amintesc ținînd în mîini cîte un manual de strategie : F. N. Maude sau Clausewitz. «Arma pe care o prefer este artileria», mi-a mărturisit într-o noapte. Cerceta planurile noastre ; îi plăcea să le cenzureze sau să le modifice. Obișnuia să denunțe, de asemeni «deplorabila noastră bază economică» ; profetiza dogmatic și sumbru sfîrșitul în ruină. *C'est une affaire flambée,* murmura el. Pentru a dovedi că-i era indiferent faptul că este un laș fizic, glorifica suveranitatea sa mentală. Astfel s-au scurs, bune sau rele, nouă zile.

În cea de a zecea zi, orașul a căzut definitiv în mîinile acelor *Black and Tans.* Călăreți înalți și tăcuți patrulau pe toate străzile ; vîntul purta fum și cenușă ; la colțul unei străzi am văzut un cadavru prăbușit, mai stăruitor în amintirea mea decît manechinul din mijlocul pieței, pe care soldații își exercitau la nesfîrșit tragerile la țintă...

Plecasem de-acasă cînd se luminase destul de bine ; m-am întors la amiază. Moon, în bibliotecă, vorbea cu cineva ; tonul glasului său m-a făcut să-mi dau seama că vorbea la telefon. După aceea am auzit numele meu ; spunea că mă voi întoarce pe la şapte ; după aceea, indicaţia să mă aresteze cînd voi străbate grădina. Judiciosul meu prieten mă vindea cu judiciozitate. L-am auzit cerînd nişte garanţii de securitate personală.

În punctul acesta povestea mea se confundă şi se pierde. Ştiu că l-am urmărit pe delatorul meu de-a lungul întunecoaselor coridoare de coşmar şi pe scările adînci şi ameţitoare. Moon cunoştea bine casa, mult mai bine ca mine. O dată sau de două ori l-am pierdut. L-am imobilizat înainte de-a mă surprinde soldaţii. Dintr-una din panopliile generalului am smuls un iatagan ; cu această jumătate de lună de oţel l-am însemnat pe faţă, pentru totdeauna, cu o jumătate de lună de sînge. Borges : dumitale, care eşti un necunoscut, ţi-am făcut această mărturisire. Dispreţul pe care-ai să mi-l porţi nu mă va durea prea mult."

Povestitorul s-a oprit aici. Am observat că-i tremurau mîinile.

— Şi Moon ? l-am întrebat eu.

— Şi-a încasat preţul lui Iuda şi-a fugit în Brazilia. În după-amiaza aceasta, în piaţă, a văzut nişte beţivi împuşcînd un manechin.

Am aşteptat în zadar continuarea povestirii. În cele din urmă l-am rugat să continue.

Un geamăt l-a străbătut în clipa aceea ; şi tot atunci mi-a arătat, cu uşoară părere de rău, cicatricea albă şi curbă.

— Dumneata nu mă crezi ? a îngăimat el. Nu vezi că port scris pe faţă semnul infamiei mele ? Ţi-am povestit întîmplarea în felul acesta pentru ca să o asculţi pînă la capăt. Eu l-am denunţat pe omul care m-a ajutat : eu sînt Vincent Moon. Acum dispreţuieşte-mă.

1942.

TEMA TRĂDĂTORULUI ȘI EROULUI

Sho the Platonic Year
Whirls out new right and wrong,
Whirls in the old instead;
All men are dancers and thier tread
Goes to the barbarous clangour of
a gong

W. B. Yeats: *The Tower*

Sub cunoscuta influență a lui Chesterton (născocitor și împodobitor de elegante mituri) și cea a sfetnicului Leibniz (inventatorul armoniei prestabilite), mi-am închipuit acest subiect, pe care poate că îl voi scrie și care, într-un anume fel, mă va justifica în după-amiezile inutile. Lipsesc amănunte, rectificări, potriviri; există părți de istorie care încă nu mi-au fost dezvăluite; azi, 3 ianuarie 1944, îl presupun în felul acesta.

Acțiunea se petrece într-o țară oprimată și tenace: Polonia, Irlanda, republica Veneția, un stat sud-american sau balcanic... S-a petrecut, mai bine spus, căci povestitorul, chiar dacă este contemporan, istoria pe care o povestește s-a consumat la jumătatea sau la începutul secolului al XIX-lea. Să presupunem (din comoditatea narativă) Irlanda; să zicem, 1824. Povestitorul se numește Ryan; este strănepot al tînărului, eroicului, frumosului, asasinatului Fergus Kilpatrick, al cărui mormînt a fost violat în mod misterios, al cărui nume îl ilustrează versurile lui Browning și Hugo, a cărei statuie veghează un vîrf cenușiu între mlaștini roșietice.

Kilpatrick a fost un conspirator, un secret și glorios căpitan al conspiratorilor; asemeni lui Moise, cel care din Moab a împărțit, dar n-a putut să calce pămîntul promis, Kilpatrick a pierit în ajunul rebeliunii victorioase pe care a gîndit-o și a visat-o. Se apropie împlinirea unui secol de la moartea sa; împrejurările crimei sînt enigmatice; Ryan, preocupat de scrierea unei biografii a eroului, descoperă că enigma depășește subiectele pur polițiste. Kilpatrick a fost asasinat într-un teatru; poliția britanică nu l-a descoperit niciodată pe asasin; istoricii susțin că acest insucces nu distruge buna sa faimă, pentru că s-ar putea să-l fi ucis chiar poliția. Pe Ryan îl interesează alte laturi ale enigmei. Cele de caracter ciclic: par să repete sau să combine fapte din ținuturi îndepărtate, din timpuri de demult. Astfel, nimeni nu ignoră faptul că zbirii care au exterminat cadavrul eroului au descoperit o scrisoare închisă care-l avertiza de riscul de a lua parte, în seara aceea, la teatru; Iulius Cesar, de asemeni, îndreptîndu-se spre locul în care-l așteptau pumnalele prietenilor săi, a primit o scrisoare pe care n-a apucat să o citească, în care i se comunica trădarea, cu numele trădătorilor. Soția lui Cesar, Calpurnia, a văzut în vis un turn dărîmat din ordinul Senatului; false și anonime zvonuri, în ajunul morții lui Kilpatrick, au răspîndit în toată țara știrea incendierii turnului circular din Kilgarvan, fapt care ar fi putut să fie luat drept o prevestire, căci acesta se născuse în Kilgarvan. Aceste para-

lelisme (și altele) dintre istoria lui Cesar și cea a unui conspirator irlandez îl fac pe Ryan să presupună o formă secretă de timp, un desen de linii care se repetă. Se gîndește la istoria zecimală ideată de Condorcet; la transformările propuse de Hegel, Spengler, Vico; la oamenii lui Hesiod, cei care degenerează de la aur la fier. Se gîndește la transhumația sufletelor, doctrină ce încarcă de groază literaturile celtice și pe care însuși Cezar a atribuit-o druizilor britanici; se gîndesc că mai înainte de a fi Fergus Kilpatrik, Fergus Kilpatrick a fost Iulius Cesar. Din aceste labirinturi circulare îl salvează o confruntare ciudată, o confruntare care în cele din urmă îl aruncă în abisul altor labirinturi mai de nepătruns și mai eterogene: anumite cuvinte ale unui cerșetor care a vorbit cu Fergus Kilpatrick în ziua morții acestuia, fuseseră schițate de Shakespeare în tragedia *Macbeth*. Că istoria ar fi copiat istoria era un lucru destul de uluitor; ca istoria să copieze însă literatura, era de neconceput... Ryan află că în 1814, James Alexander Nolan, cel mai vîrstnic dintre tovarășii eroului, tradusese în gaélică, principalele drame ale lui Shakespeare; între acestea *Iulius Cesar*. Mai descoperă în arhivă un articol manuscris al lui Nolan despre *Festspiele* din Elveția: vaste și rătăcitoare reprezentații teatrale, ce necesită mii de actori, care repetă episoade istorice în orașele și munții unde s-au consumat. Un alt document inedit îi dovedește că, la cîteva zile înaintea morții, Kilpatrick a prezidat conclavul ultim, semnînd sentința de condamnare la moarte a unui trădător al cărui nume a fost șters. Această sentință nu corespunde cu pietatea obișnuită a lui Kilpatrick. Ryan cercetează acest lucru (această cercetare reprezintă unul din hiatusurile argumentării) și reușește să descifreze enigma.

Kilpatrick a fost omorît într-un teatru, dar teatru a fost întregul oraș, actorii au fost legiunile, iar drama încoronată de moartea sa, a durat mai multe zile și mai multe nopți. Iată, mai jos, cum s-au petrecut faptele:

Conspiratorii s-au reunit la 2 august 1824. Țara era pregătită pentru rebeliune; cu toate acestea, întotdeauna cineva încurca lucrurile: în conclav exista un trădător. Fergus Kilpatrick îl însărcinase pe Nolan cu descoperirea acestuia. James Nolan și-a dus sarcina la bun sfîrșit: a anunțat în conclav că trădătorul era însuși Kilpatrick. Și-a sprijinit acuzația pe dovezi irefutabile; conjurații și-au condamnat președintele la moarte. Acesta și-a semnat propria-i sentință, dar s-a rugat ca pedepsirea sa să nu prejudicieze patria.

În clipa aceea Nolan a conceput un plan ciudat. Irlanda îl idolatriza pe Kilpatrick; cea mai palidă bănuială asupra curajului său ar fi compromis rebeliunea; Nolan a propus un plan care a făcut din executarea trădătorului un instrument pentru emanciparea patriei. A sugerat ca trădătorul să moară asasinat de un necunoscut, în împrejurări voit dramatice, care să se întipărească în imaginația populară și să grăbească rebeliunea. Kilpatrick a jurat să participe la acest plan, care îi oferea prilejul să se mîntuiască și să însemne cu roșu moartea sa.

Nolan, forțat de timp, n-a putut să inventeze în întregime toate împrejurările multiple ale executării ; a trebuit să-l plagieze pe un alt dramaturg, pe dușmanul englez William Shakespeare. A repetat scena din *Macbeth* și din *Iulius Cesar.* Tăinuita reprezentație publică a durat mai multe zile. Condamnatul a intrat în Dublin, a stat de vorbă cu oamenii, a acționat, s-a rugat, a renegat și a pronunțat cuvinte patetice, dar fiecare din aceste acte pline de glorie fuseseră schițate de Nolan. Sute de actori au colaborat cu protagonistul, rolul unora a fost complex ; cel al altora, instantaneu. Lucrurile pe care le-au spus sau le-au făcut trăiesc în cărțile de istorie. Kilpatrick, înfrînt de acest minuțios destin care-l mîntuia și-l ducea la moarte, a îmbogățit de mai multe ori, cu fapte și vorbe improvizate, textul judecătorului. Astfel a continuat să se desfășoare în timp populara dramă, pînă cînd în ziua de 6 august 1824, cînd într-o lojă cu cortine îndoliate care-l prefigura pe Lincoln, un glonț așteptat a pătruns în pieptul trădătorului și al eroului, care abia a putut să articuleze, între două efuzii de sînge, cîteva cuvinte prevăzute din timp.

În opera lui Nolan, pasajele copiate după Shakespeare sînt mai *puțin* dramatice ; Ryan bănuiește că autorul le-a intercalat pentru ca cineva, în viitor, să descopere adevărul. Înțelege că și el face parte din cursa lui Nolan... La capătul unor îndelungi cercetări, se hotărăște să tăinuiască adevărul. Dă la tipar cartea închinată gloriei eroului ; poate că, de asemeni, pînă și acest lucru fusese prevăzut.

MOARTEA ȘI BUSOLA

Pentru Mandie Molina Vedia

Dintre multe cazuri care-au încercat perspicacitatea temerară a lui Lönnrot, nici unul nu a fost mai ciudat — mai riguros de ciudat, am spune — decît seria periodică de fapte sîngeroase care-au culminat în *quinta* Triste-le-Roy, sub nesfîrșita mireasmă a eucalipților. Este adevărat că Lönnrot n-a reușit să împiedice ultima crimă, dar, indiscutabil, a prevăzut-o. N-a bănuit nici identitatea funestului asasin al lui Yarmolinsky, dar a aflat forma secretă a perversei serii, precum și participarea lui Red Scharlach, a cărui a doua poreclă este Scharlach zis Dandy. Acest criminal (ca atîția) jurase pe onoarea sa să-l ucidă pe Lönnrot, dar el nu s-a lăsat niciodată intimidat. Lönnrot se considera un raționalist pur, un Auguste Dupin, dar avea în el ceva de aventurier și chiar de trișor.

Prima crimă s-a petrecut la Hôtel du Nord — această prismă înaltă care domină estuarul cu ape de culoarea deșertului. Aici, în acest turn (care reunește albul respingător al sanatoriului, numărata divizibilitate a unei pușcării și aparența

generală a unei case blestemate) a sosit în ziua de trei decembrie delegatul din Podolsk, la cel de al Treilea Congres Talmudic, doctorul Marcelo Yarmolinsky, un om cu barbă și ochi cenușii. Nu vom ști niciodată dacă i-a plăcut Hôtel du Nord ; a primit să rămînă aici cu aceeași veche resemnare care i-a îngăduit să tolereze trei ani de război în Carpați și trei mii de ani de opresiuni și pogromuri. I-au oferit un dormitor la etajul R, față în față cu *la suite*, nu fără splendoare, a Tetrarhului din Galileia. Yarmolinsky a luat cina, a amînat pentru a doua zi cunoașterea orașului, și-a aranjat într-un *placard* (dulap) multele sale cărți și puținele haine, și înainte de miezul nopții a stins lumina. (Așa declară *chauffeur*-ul Tetrarhului, care dormea în camera de alături.) La orele 11 și 3 minute după-amiază, a patra zi, l-a chemat la telefon un redactor de la *Yidische Zeitung* ; doctorul Yarmolinsky n-a răspuns ; l-au găsit în camera sa cu fața aproape întunecată, aproape gol, sub o mare mantie anacronică. Zăcea nu departe de ușa care ducea spre coridor ; un pumnal, bine-nfipt, îi despicase pieptul. Cîteva ore mai tîrziu, în aceeași cameră, între ziariști, fotografi și jandarmi, comisarul Treviranus și Lönnrot discutau cu calm întîmplarea.

— Nu trebuie să despicăm firul în patru, spunea Treviranus, strîngînd între degete un trabuc uriaș. Știm cu toții că Tetrarhul din Galileia are cele mai prețioase safire din lume. Cineva, pentru a-l fura, va fi intrat aici din greșeală. Yarmolinsky s-a ridicat ; hoțul n-a avut încotro și-a trebuit să-l ucidă. Ce crezi de asta ?

— Posibil, dar neinteresant, a răspuns Lönnrot. Dumneavoastră îmi veți spune că realitatea nu are nici cea mai mică obligație de a fi interesantă. Eu vă voi răspunde că realitatea poate să facă abstracție de o astfel de obligație, dar nu de ipoteze. La cea pe care ați improvizat-o dumneavoastră, întîmplarea participă din plin. Iată însă, aici, un rabin mort ; eu aș prefera o explicație pur rabinică, nu închipuitele neplăceri ale unui hoț închipuit.

Treviranus i-a replicat cu oarecare stînjeneală :

— Nu mă interesează explicațiile rabinice : mă interesează prinderea omului care l-a lovit cu pumnalul pe acest necunoscut.

— Nu chiar atît de necunoscut, l-a corectat Lönnrot. Aici se află opera sa completă : a arătat în *placard* un șir de volume înalte : *Răzbunarea cabalei ; Cercetarea filosofiei lui Robert Fludd ;* o traducere literală după *Sepher Yezirah ; Biografia lui Baal Shem ; Istoria sectei Hasidim ;* o monografie (în germană) a Tetragramei ; o alta asupra nomenclaturii divine în *Pentateuc*. Comisarul le-a privit cu spaimă, aproape cu repulsie. Apoi a început să rîdă.

— Sînt un biet creștin, a adăugat el. Puteți să luați tot acest teanc de cărți, dacă doriți ; n-am timp de pierdut cu superstițiile evreiești.

— Poate că această crimă aparține istoriei superstițiilor evreiești, a murmurat Lönnrot.

— Precum creștinismul, a îndrăznit să completeze redactorul de la *Yidische Zeitung*. Era miop, ateu și foarte timid.

Nimeni nu i-a răspuns. Unul dintre agenți descoperise într-o mică mașină de scris o foaie de hîrtie cu o sentință neterminată:

Prima literă a Numelui a fost articulată

Lönnrot s-a abținut să nu surîdă. Brusc, ca un bibliofil sau ca un ebraist, a poruncit să se facă un pachet cu toate cărțile mortului și le-a luat cu el. Indiferent la investigațiile poliției, s-a dedicat studiului. Un volum *in-octavo* i-a relevat învățăturile lui Israel Baal Shem Tobh, fondatorul sectei Pioșilor; un altul, virtuțile și teroarea Tetragramei, cea care nu-i nimic altceva decît inefabilul Nume al lui Dumnezeu; un altul, teza pentru ce Dumnezeu are un nume secret, în care se află concentrat (ca în sfera de cristal pe care perșii o atribuie lui Alexandru Macedon) cel de al nouăzecilea atribut, eternitatea — deci, cunoașterea imediată a tuturor lucrurilor care vor fi, care sînt și care au fost în univers. Tradiția enumeră nouăzeci și nouă de nume ale lui Dumnezeu; ebraiștii atribuie acest număr imperfect fricii magice de cifrele pare; cei din secta Hasidim raționează că acest hiat semnalează un al o sutălea nume — Numele Absolut.

Din această erudiție l-a tulburat, cîteva zile mai tîrziu, redactorul de la *Yidische Zeitung*. Dorea să vorbească despre asasinat; Lönnrot a preferat să vorbească despre diferitele nume ale lui Dumnezeu; ziaristul a declarat pe trei coloane că anchetatorul Erik Lönnrot s-a dedicat studierii numelor lui Dumnezeu pentru a descoperi asasinul. Lönnrot, obișnuit cu simplificările ziaristicii,

nu s-a indignat. Unul din acești mici prăvăliași care au descoperit că orice om cumpără, resemnat, orice carte, a publicat o ediție populară din *Istoria sectei Hasidim*.

Cea de a doua crimă s-a petrecut în cea de a treia noapte din ianuarie, în cel mai dezmoștenit și mai pustiu cartier mizer din vestul capitalei. Spre dimineață, unul dintre jandarmii care supraveghează călare aceste singurătăți, în fața intrării într-o veche prăvălie de vopsele, a dat peste un om mort, înfășurat în *poncho*. Chipul aspru părea o mască de sînge; un pumnal lung îi spintecase pieptul. Pe perete, pe romburile galbene și roșii, existau niște cuvinte scrise cu creta. Jandarmul le-a silabisit... În după-amiaza aceea, Treviranus și Lönnrot au pornit spre îndepărtatul loc al crimei. La stînga și la dreapta automobilului orașul parcă se dezintegra; cerul se dilata și casele păreau mult mai neînsemnate decît fumul unui coș de cărămidă sau un plop. Au sosit la fața locului, pustiu: o uliță mărginașă de ziduri roșietice care păreau să reflecte într-un anume fel apusul excesiv al soarelui. Mortul fusese identificat. Era Daniel Simón Azevedo, om de o oarecare faimă în vechile cartiere din nord, care urcase de la căruțaș la fanfaron electoral, pentru a degenera după aceea în hoț și chiar în delator. (Stilul deosebit al morții lui li s-a părut adecvat: Azevedo era ultimul reprezentant al unei generații de bandiți care știa să mînuiască pumnalul, dar nu și pistolul.) Cuvintele scrise cu creta erau următoarele:

Cea de a doua literă a Numelui a fost articulată.

A treia crimă s-a petrecut în noaptea de trei februarie. Telefonul a zbîrnîit în cabinetul lui Treviranus înainte de unu. Cu o grijă deosebită i-a vorbit un om cu glas gutural ; i-a spus că se numea Ginqberg (sau Ginsburg) şi că era dispus să destăinuiască, pentru o sumă rezonabilă, amănuntele în legătură cu cele două asasinate, cel al lui Yarmolinsky şi cel al lui Azevedo. Un scandal de fluierături şi trompete a acoperit vocea delatorului. După aceea, comunicarea s-a întrerupt. Fără a înlătura posibilitatea unei glume (la urma urmelor, era timpul carnavalului), Treviranus a aflat că fusese chemat din *Liverpool House,* o tavernă de pe Rue de Toulon — strada aceasta salubră în care conviețuiesc cosmorama şi lăptăria, bordelul şi vînzătorii bibliei. Treviranus a stat de vorbă cu patronul. Acesta (Black Finnegan, vechi criminal irlandez, plictisit şi aproape anulat de decență), i-a spus că ultimul om care folosise telefonul fusese un chiriaş al casei, un anume Gryphius, care tocmai ieşise cu nişte prieteni. Treviranus s-a dus imediat la *Liverpool House.* Patronul i-a comunicat următoarele : acum opt zile, Gryphius închiriase o cameră deasupra barului. Era un om cu trăsături pronunțate, cu o uriaşă barbă cenuşie, îmbrăcat sărăcăcios în negru ; Finnegan (care destinase această cameră unui scop pe care Treviranus l-a ghicit cu uşurință) i-a cerut o sumă absolut excesivă. Gryphius a plătit imediat, pe loc. Nu ieşea aproape niciodată ; cina şi prînzea în cameră ; în bar, abia de-i cunoşteau chipul. În noaptea aceasta coborîse, pentru a telefona, în biroul lui Finnegan. Un *coupé* închis s-a oprit în fața tavernei. Birjarul

nu s-a mişcat de pe capră ; cîțiva vecini şi-au amintit că avea o mască de urs. Din *coupé* au coborît doi arlechini ; erau scunzi şi toți şi-au dat seama că erau beți. Printre țipete de trompete, au pătruns în camera lui Finnegan ; l-au îmbrățişat pe Gryphius, care a părut să-i recunoască, dar le-a vorbit cu răceală ; au schimbat cîteva cuvinte în idiş — el, în şoaptă, gutural, ei cu voci false, ascuțite — şi au urcat în camera din fund. După un sfert de oră au coborît toți trei foarte fericiți. Gryphius se clătina şi părea la fel de beat ca ceilalți. Înainta, înalt şi grăbit, între cei doi arlechini mascați. (Una dintre femeile de la bar şi-a amintit de panglicile galbene, roşii şi verzi.) Gryphius s-a împiedicat de două ori ; de amîndouă dățile l-au sprijinit arlechinii. Lîngă bazinul din apropiere, cu apă rectangulară, cei trei s-au suit în *coupé* şi-au dispărut. Ajunşi lîngă scara acestuia, ultimul dintre arlechini a mîzgălit o figură obscenă şi o sentință pe una din tablele halei.

Treviranus a văzut sentința. Era ceva previzibil. Spunea :

Ultima literă a Numelui a fost articulată.

A cercetat după aceea cămăruța lui Gryphius-Ginzberg. Pe duşumea apăruse brusc o stea de sînge ; prin colțuri, resturi de țigări ungureşti ; într-un dulap, o carte în latină — *Philologus hebraeograecus* (1739) de Leusden — cu mai multe însemnări manuscrise. Treviranus a privit-o cu indignare şi a trimis după Lönnrot. Acesta, fără să-şi scoată pălăria, a început să citească, în

timp ce comisarul îi interoga pe contradictorii martori ai unui sechestru posibil. La patru a ieşit. În răsucita Rue de Toulon, cînd călcau pe razele şerpuitoare ale zorilor, Treviranus a rostit :

— Şi dacă această noapte a fost un simulacru ?

Erik Lönnrot a surîs şi a citit cu toată gravitatea un paragraf (care era subliniat) din cea de a treizeci şi treia dizertaţie din *Philologus* : *Dies Judacorum incipit a solis occasu usque ad solis occasum diei sequentis*. Asta înseamnă — a adăugat — *Ziua evreiască începe la căderea nopţii şi ţine pînă la următoarea înnoptare.*

Celălalt a încercat să fie ironic.

— Acest lucru este cel mai preţios din cîte aţi cules în noaptea aceasta ?

— Nu. Mai preţios este un cuvînt pe care l-a rostit Ginzberg.

Ziarele de după-amiază n-au trecut cu vederea aceste dispariţii periodice. *La Cruz de la Espada* le-a pus în contradicţie cu admirabila disciplină şi ordine din timpul ultimului *Congres Eremitic* ; Ernst Palast, în *El Mártir*, a deplîns „întîrzierile deplorabile ale unui program clandestin şi frugal, care a avut nevoie de trei luni pentru a lichida trei evrei" ; *Yidische Zeitung* a respins ipoteza groaznică a unui complot antisemit „chiar dacă multe spirite pătrunzătoare nu văd o altă explicaţie a triplului mister" ; cel mai ilustru dintre pistolarii Sudului, Dandy Red Scharlach a jurat că în districtul său nu se vor petrece niciodată astfel de crime şi l-a acuzat de neglijenţă pe comisarul Franz Treviranus.

Acesta, în prima noapte din martie, a primit un impunător plic sigilat. L-a deschis : plicul conţinea o scrisoare semnată Baruj Spinoza şi un plan minuţios al oraşului, smuls, evident, dintr-un Baedeker. Scrisoarea îl anunţa că pe ziua de trei martie nu va mai avea loc o a patra crimă, căci vopsitoria din vest, taverna din Rue de Toulon şi Hôtel du Nord erau „laturile perfecte ale unui triunghi echilateral şi mistic" ; planul dovedea cu cerneală roşie perfecţiunea acestui triunghi. Treviranus a parcurs cu resemnare subiectul acesta *more geometrico* şi a trimis scrisoarea şi planul acasă la Lönnrot — cel care fără discuţie merita astfel de nebunii.

Erik Lönnrot le-a studiat cu atenţie. Cele trei puncte, într-adevăr, erau echidistante. O simetrie în timp (3 decembrie, 3 ianuarie, 3 februarie) ; o simetrie în spaţiu... Şi-a dat seama, pe negîndite, că era pe punctul de a descifra întregul mister. Un compas şi o busolă i-au completat această neaşteptată intuiţie. A surîs, a pronunţat cuvîntul *Tetragramă* (termen învăţat de curînd) şi l-a chemat pe comisar la telefon. I-a spus :

— Vă mulţumesc pentru triunghiul echilateral pe care mi l-aţi trimis azi noapte. El m-a ajutat să rezolv cazul. Mîine dimineaţă, vineri, criminalii se vor afla în închisoare ; putem fi liniştiţi.

— Atunci, înseamnă că nu mai pun la cale o a patra crimă ?

— Tocmai pentru că plănuiesc o nouă crimă putem fi liniştiţi. Şi Lönnrot a pus receptorul în furcă. O oră după aceea se afla într-un tren al Căilor Ferate Australe, îndreptîndu-se spre *quinta* părăsită Triste-le-Roy. La sud de oraşul povestirii mele curge un pîrîiaş orb, cu ape

murdare, infectat de tăbăcării. De cealaltă parte există un cartier muncitoresc, în care, la adăpostul unui șef barcelonez, bîntuie pistolarii. Lönnrot a surîs gîndindu-se că cel mai vestit — Red Scharlach — ar fi dat orice ca să afle această vizită clandestină. Azevedo fusese tovarășul său; Lönnrot a avut în vedere posibilitatea, destul de palidă, ca Scharlach să fie cea de a patra victimă. În cele din urmă a respins-o... În mod virtual, problema era descifrată; împrejurările simple, realitatea (nume, arestări, figuri, formalități judiciare și de închisoare) abia de-l mai interesau. Dorea să se plimbe, să se odihnească după cele trei luni de anchetă sedentară. Și-a dat seama că explicația crimelor se afla într-un triunghi oarecare și într-un cuvînt grecesc prăfuit. Misterul i s-a părut aproape limpede; i-a părut rău că i-a dedicat o sută de zile.

Trenul s-a oprit într-o gară liniștită, de încărcare. Lönnrot s-a dat jos. Era o după-amiază din acelea pustii care seamănă cu diminețile. Aerul cîmpiei nedeslușite era umed și rece. Lönnrot a început să înainteze. A văzut cîini, a văzut un furgon pe linie moartă, a văzut orizontul, a văzut un cal argintiu care bea apă sălcie dintr-o baltă. Cînd a văzut balconul rectangular al *quintei* Triste-le-Roy, înalt, asemeni eucalipților care-l înconjurau, începuse să se întunece. S-a gîndit că abia un răsărit de zi și un apus (o veche strălucire în orient și o alta în occident) îl despărțeau de ora dorită de căutătorii Numelui.

Un zid dărăpănat hotărnicea perimetrul neregulat al *quintei*. Poarta principală era închisă. Lönnrot, fără prea multă speranță de a putea

intra, a făcut un ocol complet. Din nou în fața porții de neclintit, a vîrît mîna printre drugii de fier și-a dat peste zăvor. Scîrțîitul metalului l-a speriat. Cu o pasivitate firească, poarta s-a deschis pînă la perete.

Lönnrot a înaintat printre eucalipți, călcînd peste confuze generații de frunze desprinse și tari. Văzută de aproape, *quinta* Triste-le-Roy abunda în simetrii inutile și în repetiții de maniac: o Diană glacială dintr-o nișă întunecată corespundea, într-o altă nișă, cu o altă Diană; un balcon cu un altul; scări duble se deschideau în balustrade duble. Un Hermes cu două fețe arunca o umbră monstruoasă. Lönnrot a înconjurat casa așa cum înconjurase grădina. A cercetat totul; la etajul terasei a văzut niște jaluzele înguste.

Le-a dat la o parte: cîteva trepte de marmură coborau la subsol. Lönnrot, care intuia deja preferințele arhitectului, a bănuit că în partea opusă a zidului de la subsol existau alte scări. Le-a găsit, a urcat, a ridicat mîinile și a deschis chepengul de intrare.

O lumină l-a îndreptat spre fereastră. A deschis-o: o lună galbenă și rotundă desemna grădina fîntînilor oarbe. Lönnrot a cercetat toată casa. Prin antesăli și coridoare a ieșit în curți egale, repetate de mai multe ori în aceeași curte. A urcat pe scări pline de praf și anticamere circulare; s-a multiplicat, la nesfîrșit, în oglinzi opuse; a obosit de a mai deschide și întredeschide ferestre care-i arătau, în afară, aceeași tristă grădină, de la diferite înălțimi și din diferite unghiuri; înlăuntru, mobile cu huse galbene și pînze

de păianjen prin colţuri. S-a oprit într-un dormitor ; o singură floare, într-o cupă de porţelan ; la prima atingere, petalele vechi s-au desprins. La etajul al doilea, ultimul, casa i-a părut nesfîrşită şi în creştere. *Casa nu-i atît de mare* — a gîndit el. *O măreşte penumbra, simetria, oglinzile, anii prea mulţi, necunoaşterea mea, singurătatea.*

Pe o scară-n spirală a ajuns în balcon. Luna acelei înserări traversa perdelele de la ferestre ; erau galbene, roşii şi verzi. L-a reţinut pe loc o amintire bruscă şi înspăimîntătoare.

Doi oameni, de statură mică, cruzi şi vînjoşi, s-au aruncat peste el şi l-au dezarmat ; un altul, foarte înalt, l-a salutat cu un aer foarte grav şi i-a spus :

— Dumneavoastră aţi fost foarte amabil. Ne-aţi făcut să economisim o zi şi-o noapte.

Era Red Scharlach. Cei doi l-au imobilizat pe Lönnrot. Acesta, în cele din urmă, şi-a găsit glasul.

— Scharlach, cauţi Numele Secret ?

Scharlach stătea în picioare, nepăsător. Nu luase parte la lupta scurtă, abia de întinsese mîna pentru a primi pistolul lui Lönnrot. A vorbit. Lönnrot a desluşit în glasul său o victorie obositoare, o ură pe măsura universului, o tristeţe nu mai mică decît această ură.

— Nu, a spus Scharlach. Caut ceva mult mai trecător şi mai pieritor, îl caut pe Erik Lönnrot. Acum trei ani, într-un tripou din Rue de Toulon, chiar dumneata l-ai arestat pe fratele meu. Oamenii mei m-au salvat cu un *coupé*, scoţîndu-mă dintre împuşcături cu un glonţ al poliţiei în

pîntec. Am agonizat nouă zile şi nouă nopţi în această tristă *quintă* simetrică ; mă sfîrşea febra, iar Ianus Bifronte, cel care priveşte apusurile şi aurora, îmi speria visele şi veghea. Am ajuns să-mi blestem trupul, să simt că doi ochi, două mîini, doi plămîni sînt la fel de monstruoşi ca două feţe. Un irlandez a încercat să mă convertească la credinţa lui Isus ; îmi repeta sentinţa acelor goimi : Toate drumurile duc la Roma. În timpul nopţii, delirul meu se hrănea din următoarea metaforă : simţeam că lumea este un labirint, din care era cu neputinţă să fugi, căci toate drumurile, chiar dacă păreau să ducă spre nord sau spre sud, nu duceau decît într-adevăr la Roma, care era o închisoare patrată unde agoniza fratele meu şi *quinta* Triste-le-Roy. În nopţile acelea eu am jurat pe zeul care vede cu două feţe şi pe toţi dumnezeii febrei şi oglinzilor să ţes un labirint în jurul omului care l-a închis pe fratele meu. L-am ţesut şi-i destul de solid : materialele sînt un înţelept al ereticilor mort, o busolă, o sectă din secolul al XVIII-lea, un cuvînt grecesc, un pumnal, romburile şi vopsitoria.

Primul termen al seriei mi-a fost oferit de întîmplare. Pusesem la cale cu cîţiva camarazi — între ei, Daniel Azevedo — furtul safirelor Tetrarhului. Azevedo ne-a trădat : s-a îmbătat cu banii pe care i-am dat dinainte şi şi-a îndeplinit sarcina cu o zi mai devreme. S-a pierdut în hotelul uriaş ; spre două dimineaţa a pătruns în dormitorul lui Yarmolinsky. Acesta, lovit de insomnie, se-apucase de scris. Scria nişte note sau un articol despre Numele lui Dumnezeu ; scrisese deja cuvintele *Prima literă a Numelui a fost ar-*

ticulată. Azevedo i-a cerut să stea liniştit ; Yarmolinsky a dus mîna spre soneria care ar fi pus în gardă toate forţele hotelului ; Azevedo l-a lovit o singură dată în piept. A fost o mişcare aproape reflexă ; o jumătate de secol de violenţă îl învăţase că cel mai uşor şi mai sigur este să ucizi... Zece zile mai tîrziu am aflat din *Yidische Zeitung* că dumneavoastră căutaţi în opera lui Yarmolinsky secretul morţii sale. Am citit *Istoria sectei Hasidim* : am aflat că teama reverenţioasă de a pronunţa Numele lui Dumnezeu născuse doctrina acestui nume care este atotputernic şi tăinuit. Am aflat că unii dintre cei din secta Hasidim, în căutarea acestui nume secret, săvîrşiseră sacrificii umane... Mi-am dat seama că dumneavoastră aţi pus în seama acestora uciderea rabinului ; m-am străduit să vă dovedesc această presupunere.

Marcelo Yarmolinsky a murit în noaptea de trei decembrie ; pentru cel de al doilea „sacrificiu" am ales noaptea de trei ianuarie. Totul s-a petrecut în nord. Mi-ar fi convenit, pentru al doilea „sacrificiu" un loc în vest. Daniel Azevedo a fost victima necesară. Îşi merita moartea : era un impulsiv, un trădător ; prinderea sa ar fi putut anula întregul plan. L-a tăiat cu pumnalul unul dintre oamenii noştri ; pentru a-l lega de cadavrul celuilalt, am scris peste romburi : *A doua literă a Numelui a fost articulată.*

Cea de a treia „crimă" s-a petrecut la 3 februarie. A fost, exact aşa cum a bănuit Treviranus, un simulacru. Gryphius — Ginzberg-Ginsburg sînt chiar eu ; am supravieţuit o săptămînă nesfîrşită (supliment pentru o barbă falsă) în cu-

tiuţa perversă din Rue de Toulon, pînă ce m-au sechestrat prietenii mei. De pe scara *coupé*-ului, unul dintre ei a scris pe una din table : *Ultima literă a Numelui a fost articulată.* Acest lucru a vrut să dovedească *tripla* crimă. Astfel a înţeles-o publicul. Totuşi, eu am intercalat mai multe indicii repetate pentru ca dumneavoastră, înţeleptul Erik Lönnrot, să înţelegeţi că era *quadriplă.* O minune în nord, altele în răsărit şi apus, reclamă o a patra în sud ; Tetragrama — Numele lui Dumnezeu, J.H.V.H. — constă din *patru* litere ; arlechinii şi vitrina vopsitoriei sugerează patru termene. Am subliniat un anume paragraf în manualul lui Leusden ; acest paragraf dovedeşte faptul că evreii socotesc ziua de la apus pînă la apus ; aceasta dă să se înţeleagă că morţile s-au petrecut în ziua de *patru* a fiecărei luni. I-am trimis triunghiul echilateral lui Treviranus. Am presimţit că dumneavoastră veţi adăuga punctul care lipseşte. Punctul care determină un romb perfect, punctul care defineşte locul unde vă aşteaptă o moarte perfectă. Am premeditat absolut totul, Erik Lönnrot, pentru a vă atrage în singurătăţile de la Triste-le-Roy.

Lönnrot s-a ferit de privirile lui Scharlach. A privit arborii şi cerul împărţit în romburi galbene, roşii, verzi. I-a fost puţin frig şi l-a încercat o tristeţe impersonală, anonimă. Era noapte ; din grădina părăsită a urcat un strigăt inutil de pasăre. Lönnrot s-a gîndit pentru ultima dată la morţile simetrice şi periodice.

— În labirintul dumneavoastră sînt trei linii în plus — a spus în cele din urmă. Cunosc un labirint grec care-i făcut dintr-o singură linie,

dreaptă. În această linie s-au pierdut destui filosofi, încît poate foarte bine să se piardă şi un simplu *detectiv*. Scharlach, cînd vei mai ucide altădată, simulează (sau comite) o crimă în A, apoi a doua crimă în B, la 8 kilometri de A, apoi o a treia crimă în C, la 4 kilometri de A şi B, la jumătatea drumului dintre cele două. Aşteaptă-mă după aceea în D, la 2 kilometri de A şi C, din nou la jumătatea drumului. Ucide-mă în D, ca acum în Triste-le-Roy.

— Pentru a doua oară cînd vă voi ucide, a răspuns Scharlach, vă promit acest labirint care constă dintr-o linie dreaptă şi care este invizibil, nesfîrşit.

S-a dat înapoi cîţiva paşi. Apoi, cu mare grijă, a deschis focul.

1942.

MIRACOLUL SECRET

Şi Dumnezeu l-a făcut să moară, pentru o sută de ani, apoi l-a înviat şi l-a întrebat:
— Cît timp ai stat aici?
— O zi sau poate mai puţin de-o zi, a răspuns el.

Coranul, II, 261

În noaptea de patrusprezece martie 1939, într-un apartament de pe Zeltnergasse din Praga, Jaromir Hladik, autorul unei tragedii neterminate *Duşmanii*, al unui studiu intitulat *Revendicarea eternităţii* şi al unei cercetări asupra indirectelor influenţe evreieşti în Jakob Boehme, a visat o nesfîrşită partidă de şah. Nu era o partidă între doi indivizi, ci între două familii ilustre; partida începuse cu multe secole în urmă; nimeni nu mai era în stare să spună care era premiul uitat, dar existau zvonuri că era un premiu enorm, poate fără margini; piesele şi tabla de joc se aflau într-un turn secret; Jaromir (în timpul visului) era cel dintîi copil al uneia dintre familiile în dispută; orologiile anunţau ceasul imposibil de amînat al începerii jocului; alerga prin nisipul unui deşert ploios şi nu reuşea să-şi amintească nici figurile, nici regulile jocului. În punctul acesta s-a trezit. Au încetat să se mai audă tunetele ploii şi bătăile teribilelor orologii. Un zgomot ritmic şi uniform, întretăiat de cîteva cuvinte de canonadă, urca din Zeltnergasse. Se

lumina de ziuă; blindatele de avangardă ale celui de al Treilea Reich intrau în Praga.

Pe nouăsprezece, autoritățile au primit un denunț; în aceeași zi, la căderea serii, Jaromir Hladik a fost arestat. L-au condus la o garnizoană aseptică și albă, pe malul celălalt al rîului Moldau. N-a putut să dezmintă nici una din acuzațiile Gestapoului: numele său matern era Jaroslavski, sîngele-i era de evreu, studiul său asupra lui Boehme era, de asemenea, iudaizant, semnătura sa sporea numărul semnăturilor puse pe un protest contra planului Anschluss. În 1928 tradusese *Sepher Yezirah* pentru editura Hermann Barsdorf; catalogul laudativ al acesteia exagerase în mod comercial renumele traducătorului; acest catalog fusese răsfoit de Julius Rothe, unul dintre șefii în ale căror mîini se afla soarta lui Hladik. Nu există om care, în afara profesiei sale, să nu fie credul; două sau trei adjective transcrise cu litere gotice au fost suficiente pentru ca Julius Rothe să admită vinovăția lui Hladik și să-i hotărască condamnarea la moarte, *pour encourager les autres*. S-a fixat execuția pentru douăzeci și nouă martie, orele nouă dimineața. Această întîrziere (a cărei importanță cititorul o va aprecia după aceea) se datora dorinței conducerii de a acționa impersonal și lent, asemeni plantelor și planetelor.

Primul sentiment care l-a încercat pe Hladik a fost cel al simplei terori. S-a gîndit că nu l-ar fi înfricoșat spînzurătoarea, nici decapitarea sau ghilotina, dar că va muri împușcat, i se părea de nesuportat. Și-a repetat în zadar că doar actul pur și general al morții era înfricoșător și

nu împrejurările concrete ale acesteia. Nu înceta să-și închipuie aceste împrejurări: încerca, în mod absurd, să epuizeze toate variantele. Anticipa procesul la nesfîrșit, din clipa somnoroasă a dimineții pînă la apăsarea pe trăgaci. Înaintea zilei fixate de Julius Rothe, a murit de sute de ori în curți ale căror forme și unghiuri oboseau geometria, mitraliat de soldați diferiți, în număr schimbător, care, uneori, îl executau de la distanță, alteori de foarte aproape. Înfrunta cu o adevărată frică (poate cu un adevărat curaj) aceste execuții imaginare; fiecare simulacru dura cîteva secunde; odată petrecute toate acestea, Jaromir revenea cu gîndul la ajunul morții sale înspăimîntătoare. S-a gîndit, în cele din urmă, că realitatea nu obișnuia să coincidă cu previziunile, cu o logică perversă deduse că a prevedea un detaliu circumstanțial înseamnă a-l împiedica să se petreacă. Credincios acestei magii palide, inventa, *pentru ca să nu se întîmple*, lucruri pline de cruzime; firește, a terminat prin a se teme că aceste lucruri pot fi profetice. Părăsit nopții, se străduia să trăiască într-un fel în substanța fugitivă a timpului. Știa că acesta se precipită către zorii zilei de douăzeci și nouă; gîndea cu glas tare: *Acum mă aflu în noaptea de douăzeci și doi; cît timp va dura aceasta (și încă șase) sînt invulnerabil, nemuritor*. Se gîndea că nopțile de vis erau niște fîntîni adînci și întunecoase în care putea să se scufunde. Uneori dorea cu nerăbdare împușcătura definitivă, cea care-l va mîntui, bine sau rău, de zadarnica lui sarcină de a-și imagina. În ziua de douăzeci și opt, cînd apusul se stingea

lent pe drugii înalți, l-a distras de la aceste considerații abjecte imaginea dramei sale *Dușmanii*.

Hladik trecuse de patruzeci de ani. În afara cîtorva prietenii și a multor obiceiuri, exercițiul problematic al literaturii constituia viața sa ; ca orice scriitor, aprecia valoarea celorlalți prin ceea ce aceștia realizaseră și cerea ca ceilalți să-l aprecieze după ceea ce își închipuia sau plănuia el. Toate cărțile pe care le dăduse la tipar îi creau un complex de căință. În cercetarea operei lui Boehme, a lui Abenesra și Fludd, intervenise doar cu aplicația simplă ; în traducerea după *Sepher Yezirah* cu neglijența, oboseala și conjunctura. Considera mai puțin deficientă, poate, *Revendicarea eternității ;* în primul volum, istoria tuturor eternităților închipuite de om, de la Ființa nemișcată a lui Parmenide pînă la trecutul modificabil al lui Hinton ; în cel de al doilea, negarea (împreună cu Francis Bradley) ideii că toate faptele și întîmplările din univers formează o serie temporală. Argumentează, de asemeni, că numărul posibilităților de experiență ale omului nu este infinit și că ajunge o singură „repetare" pentru a demonstra că timpul este o înșelăciune... Spre nefericire, argumentele care demonstrează această înșelăciune nu sînt mai puțin înșelătoare ; Hladik obișnuia să le parcurgă cu o anume perplexitate disprețuitoare. Mai scrisese, în plus, niște poeme expresioniste ; acestea, spre confuzia sa, au figurat într-o antologie din 1924 și după aceea n-a existat nici o altă antologie care să nu le moștenească. De tot acest trecut echivoc și lînced Hladik vroia să se mîntuiască prin drama în ver-

suri *Dușmanii*. (Hladik alesese versul pentru că acesta îl împiedica pe spectator să uite irealitatea, care reprezintă condiția artei.)

Această dramă respecta unitatea de timp, de spațiu și de acțiune ; se petrecea în Hradcany, în biblioteca baronului de Roemerstadt, în una din ultimele după-amieze ale secolului nouăsprezece. În prima scenă din primul act, Roemerstadt primește vizita unui necunoscut. (Un ceas bate ora șapte, o ultimă reverberație a soarelui pe ferestre, aerul aduce o pasionantă și ușor de recunoscut muzică maghiară.) Acestei vizite îi urmează altele ; Roemerstadt nu cunoaște persoanele care-l inoportunează, dar are neplăcuta senzație că le-a mai văzut, poate în vis. Îl laudă toți în mod exagerat, dar e sigur — mai întîi pentru spectatori, apoi chiar pentru baron — că sînt niște dușmani secreți, înțeleși să-l ucidă. Roemerstadt reușește să împiedice sau să-și bată joc de intrigile lor complicate ; în dialog, fac aluzie la logodnica sa, Julia de Weidenau și la un anume Jaroslav Kubin, care odată l-a inoportunat cu iubirea sa. Acesta, acum, a înnebunit și se crede Roemerstadt... Pericolele se înmulțesc ; Roemerstadt, la sfîrșitul actului doi, se vede obligat să-l ucidă pe unul dintre conspiratori. Începe actul trei, ultimul. Incoerențele cresc treptat ; reapar actorii care păreau să-și fi terminat rolurile ; reapare, pentru un moment, omul ucis de Roemerstadt. Cineva observă că nu s-a lăsat seara : ceasul bate șapte, pe ferestrele înalte se ridică reverberația apusului, aerul aduce o pasionantă muzică maghiară. Apare primul interlocutor și repetă cuvintele pe care le-a rostit în prima scenă din primul act. Roemerstadt îi vor-

bește fără uimire; spectatorul înțelege că Roemerstadt nu-i altcineva decît mizerabilul Jaroslav Kubin. Drama nu s-a sfîrșit: este vorba de un delir circular pe care-l trăiește și retrăiește, la nesfîrșit Kubin.

Hladik nu se întrebase niciodată dacă această tragicomedie era un simplu moft sau ceva admirabil, riguros sau întîmplător. Subiectul pe care l-am schițat aici intuia invenția cea mai în măsură să disimuleze defectele ei și să-i împace fericirea și posibilitatea de a capta (în mod simbolic) ceea ce era fundamentat în viața sa. Terminase deja primul act și cîteva scene din actul trei; caracterul metric al lucrării îi îngăduia s-o cerceteze mereu, corectînd hexametrii, fără să aibă manuscrisul în față. Și-a dat seama că îi mai lipseau două acte și că va muri foarte repede. A vorbit cu Dumnezeu pe întuneric. *Dacă exist în vreun fel, dacă nu sînt o repetiție a ta sau o erată, exist ca autor al „Dușmanilor". Pentru a duce la capăt această dramă care mă poate justifica și te poate justifica, am nevoie de un an în plus. Dă-mi aceste zile, Tu, cel care ești stăpînul veacurilor și timpului.* Era ultima noapte, cea mai crudă, dar zece minute mai tîrziu, s-a scufundat în vis ca într-o apă întunecată.

Spre dimineață, a visat că se ascunsese într-una din navele bibliotecii Clementinum. Un bibliotecar cu ochelari cenușii l-a întrebat: *Ce căutați?* Hladik i-a răspuns: *Il caut pe Dumnezeu.* Bibliotecarul i-a replicat: *Dumnezeu se află într-una din literele dintr-una din paginile unuia dintre cele patru sute de mii de volume din Clementinum. Părinții mei și părinții părinților mei au căutat această literă; eu am orbit căutînd-o.* Și-a luat ochelarii și Hladik i-a văzut ochii care erau morți. Un cititor a intrat să restituie un atlas. *Acest atlas este inutil,* a spus el și i l-a dat lui Hladik. Acesta l-a deschis la întîmplare. A văzut o hartă a Indiei. Și dintr-o dată, sigur de el, a pus degetul pe una dintre literele minuscule. O voce vecină i-a spus: *Timpul cerut de tine ți-a fost acordat.* În punctul acesta Hladik s-a deșteptat.

Și-a amintit că visele oamenilor aparțin lui Dumnezeu și că Maimónides a scris că vorbele unui vis sînt divine cînd sînt deosebite și limpezi și nu se vede cel ce le rostește. S-a îmbrăcat; doi soldați au intrat în celulă și i-au poruncit să-i urmeze.

De cealaltă parte a ușii, Hladik prevăzuse un labirint de coridoare, scări și pavilioane. Realitatea a fost mai săracă: au coborît într-o curticică din spatele clădirii, pe o singură scară de fier. Mai mulți soldați — unii cu uniformele desfăcute — reparau o motocicletă și stăteau de vorbă. Sergentul s-a uitat la ceas: opt și patruzeci și patru de minute. Trebuia să mai aștepte pînă la nouă. Hladik, mai mult neînsemnat decît nefericit, s-a așezat pe o stivă de lemne. Și-a dat seama că soldații îi respingeau privirea. Pentru a-i ușura așteptarea, sergentul i-a dat o țigară. Hladik nu fuma; a primit-o din respect și din umilință. Aprinzînd-o, a observat că-i tremurau mîinile. Cerul s-a întunecat; soldații vorbeau în șoaptă, ca și cînd el ar fi fost mort. Vag de tot,

a reușit să-și amintească femeia al cărei simbol era Julia de Weidenau...

Plutonul s-a format și-a luat poziția de drepți. Hladik, în picioare, lîngă zidul garnizoanei, a așteptat împușcătura. Cineva s-a temut că zidul va rămîne împroșcat de sînge ; i-au poruncit victimei să înainteze cîțiva pași. Hladik, în mod absurd, și-a amintit de mișcările șovăitoare ale fotografilor. O picătură grea, de ploaie, i-a atins una din tîmple și s-a rostogolit încet pe obraz ; sergentul a strigat ordinul final.

Universul fizic s-a oprit pe loc.

Armele convergeau spre Hladik, dar oamenii care urmau să-l ucidă stăteau nemișcați. Brațul sergentului eterniza un gest neterminat. Pe una din dalele de piatră o albină își proiecta umbra nemișcată. Vîntul se oprise ca într-un tablou. Hladik a încercat un strigăt, o silabă, o răsucire de mînă. Și-a dat seama că paralizase. Nu reușea să ajungă pînă la el nici cel mai neînsemnat murmur din lumea interzisă. S-a gîndit *sînt în infern, am murit*. S-a gîndit sînt *nebun*. S-a gîndit *timpul s-a oprit*. După aceea și-a dat seama că într-un astfel de caz s-ar fi oprit și gîndurile sale. A vrut să încerce ; a repetat (fără să miște buzele) misterioasa eglogă a patra din Vergiliu. Și-a închipuit că îndepărtații soldați împărtășeau neliniștea sa ; ar fi dorit să comunice cu ei. L-a înspăimîntat faptul că nu simțea nici un fel de oboseală, nici măcar nu-l încerca amețeala unei nemișcări atît de lungi. A adormit, la sfîrșitul unui interval nedeterminat. Trezindu-se, lumea continua nemișcată și surdă. Picătura de apă se mai afla pe obrazul său ; în curte, umbra albinei ; fumul țigării pe care o aprinsese încă nu se risipise de tot. O altă „zi" s-a scurs, înainte ca Hladik să înțeleagă ceva.

Ceruse un an întreg pentru a-și termina munca : un an îi acorda atotputernicia sa. Dumnezeu realiza pentru el miracolul secret : plumbul german îl va ucide, într-o anume oră, dar în judecata sa, între ordinul morții și îndeplinirea acestuia, va trece un an. De la perplexitate a trecut la stupoare, de la stupoare la resemnare, de la resemnare la mulțumire.

Nu dispunea de nici un document în afară de memorie ; învățarea fiecărui hexametru pe care-l adăuga l-a obligat unei rigori norocoase, nebănuite de cei care se aventurează și uită paragrafe întregi, nedeslușite. Nu a lucrat pentru posteritate, nici măcar pentru Dumnezeu, ale cărui preferințe literare nu le cunoștea. Minuțios, nemișcat, în taină, a urzit în timp labirintul său invizibil. A refăcut actul al treilea de două ori. A șters unele simboluri destul de transparente : repetarea bătăilor de clopot, muzica. Nici o împrejurare nu-l tulbura. A omis, a prescurtat, a lungit ; în unele cazuri a optat pentru prima versiune. A ajuns să îndrăgească garnizoana, curtea ; unele dintre chipurile care-l înfruntau l-au determinat să-și schimbe părerea despre caracterul lui Roemerstadt. A descoperit că greoaiele cacofonii care-l alarmaseră într-atîta pe Flaubert sînt simple superstiții vizuale : debilități și indispoziții ale cuvîntului scris, nu ale celui sonor.... Și-a terminat drama : nu-i mai

rămînea de rezolvat decît un epitet. L-a găsit; picătura de apă i-a căzut de pe obraz. A început un strigăt înnebunitor, şi-a mişcat faţa, iar lovitura cvadruplă l-a pus la pămînt.

Jaromir Hladik a murit pe douăzeci şi nouă martie, la orele nouă şi două minute dimineaţa.

1943.

SFÎRŞITUL

Recabarren, culcat, întredeschise ochii şi văzu tavanul înclinat, din trestie. Din camera vecină ajungeau pînă la el sunete de ghitară, ca un labirint care se înnoadă şi se deznoadă la nesfîrşit. ...Încet, încet îşi aminti de toate, de obiectele din fiecare zi, care, de-acum nu vor mai putea fi înlocuite de altele. Îşi cercetă, fără regret, trupul lui mare şi inutil, *poncho*-ul din lînă proastă care-i acoperea picioarele. Afară, dincolo de gratiile ferestrei, se dilata cîmpia şi înserarea. Dormise, dar mai rămînea multă lumină pe cer. Pipăi cu stînga pînă ce dădu peste clopoţelul de bronz de lîngă piciorul patului. Îl scutură de două ori; din cealaltă parte continuau să răzbată acorduri simple. Executantul era un negru care-şi luase în una din nopţile trecute un aer de cîntăreţ, provocîndu-l pe un necunoscut la o payadă de contrapunct. Învins, continua să vină la crîşmă, ca şi cînd ar fi aşteptat pe cineva. Îşi pierdea vremea cu ghitara, dar nu mai încercase să cînte; poate că înfrîngerea îl amărîse.

Şi lumea se obişnuise repede cu prezenţa sa inofensivă. Dar Recabarren, patronul birtului, n-a uitat niciodată acel contrapunct ; a doua zi, aranjînd nişte mănunchiuri de iarbă mate, îi murise brusc partea dreaptă şi-şi pierduse graiul. Datorită faptului că ne înduioşăm de nefericirile eroilor de romane, sfîrşim prin a ne înduioşa prea mult şi de propriile nefericiri ; nu tot aşa stau lucrurile cu Recabarren cel suferind, care a acceptat paralizia, aşa cum mai înainte acceptase greutăţile şi singurătatea din America. Obişnuit să trăiască, de acum, ca un animal, se uita la cer şi se gîndea că cercul roşu din jurul lunii era semn de ploaie.

Un băieţaş cu trăsături de indian (poate că tatăl lui era indian) crăpă uşa. Recabarren îl întrebă din priviri dacă se afla prin apropiere vreun creştin. Băieţaşul, tot prin semne, i-a răspuns că nu ; negrul nu conta. Umilit, omul rămase singur ; mîna stîngă, pentru un moment mai scutură clopoţelul, ca şi cînd şi-ar fi exercitat o putere anume.

Cîmpia, sub amurg, părea aproape abstractă, ca văzută din vis. Un punct tremură pe orizont şi crescu pînă deveni călăreţ, un călăreţ care venea, sau părea să vină acasă. Recabarren îi văzu pălăria cu boruri largi, ponchoul lung şi cenuşiu, calul sur, dar nu şi faţa omului care, în cele din urmă, domoli galopul şi începu să se apropie la trap. La cîteva sute de metri, se opri şi descălecă. Recabarren nu-l mai văzu, dar îl auzi şoporăind, legîndu-şi calul la stănoagă şi intrînd cu mers apăsat în birt.

Fără să-şi ridice ochii de pe ghitară, de parcă ar fi căutat ceva pe suprafaţa ei, negrul rosti cu dulceaţă :

— Ştiam eu, domnule, că pot conta pe dumneavoastră.

Celălalt îi răspunse aspru :

— Şi eu pe tine, tuciuriule. Te-am făcut să aştepţi o bună bucată de vreme, dar, iată-mă, am venit.

S-a făcut linişte. La urmă, negrul a prins din nou :

— Sînt obişnuit să aştept. Am aşteptat şapte ani.

Celălalt adăugă fără supărare :

— Şi eu am stat mai mult de şapte ani fără să-mi văd copiii. I-am întîlnit azi şi, ca unul care se duce să se bată, nu m-am putut uita în ochii lor.

— M-am însărcinat eu cu asta, spuse negrul. Nădăjduiesc că i-aţi lăsat bine.

Străinul care se aşezase lîngă tejghea rîse cu plăcere. Ceru un rachiu tare şi-l dădu peste cap, fără să-l termine.

— Le-am dat sfaturi bune, zise el, că astea, niciodată nu sînt prea multe, şi nu costă mare lucru. Le-am spus, între altele, că omul nu trebuie să verse sîngele semenilor săi.

Un uşor acord de ghitară precedă răspunsul negrului :

— Aţi făcut bine. În felul acesta n-or să semene cu noi.

— Cel puţin cu mine, spuse străinul şi adăugă, ca şi cînd ar fi gîndit cu voce tare : Soarta

mea a vrut ca eu să ucid și acum mi-a pus iar cuțitul în mînă.

Negrul, de parcă nu l-ar fi auzit, își dădu cu părerea :

— O dată cu toamna, zilele încep să fie mai scurte.

— Cu lumina care mai rămîne îmi e de-ajuns, răspunse celălalt, ridicîndu-se în picioare.

Străinul își aranjă hainele în fața negrului și spuse, obosit :

— Lasă-n pace ghitara pentru că azi te așteaptă alt fel de contrapunct.

Și-amîndoi se-ndreptară spre ieșire. Din ușă, negrul murmură :

— S-ar putea ca și acum să-mi meargă la fel de prost ca prima dată.

Celălalt îi răspunse cu asprime :

— Prima dată nu ți-a mers rău. Fapt e că erai dornic să se întîmple și-a doua oară.

Se îndepărtară de clădire, mergînd alături. Orice colțișor din cîmpie semăna cu celelalte și luna strălucea. Dintr-o dată se opriră în loc și străinul își scoase pintenii. Stătea cu ponchoul pe mînă cînd negrul îi spuse :

— Un singur lucru doresc să-ți cer înainte de a ne lupta : să pui și de data aceasta tot curajul și toată dibăcia, așa cum ai făcut acum șapte ani, cînd l-ai ucis pe frate-meu.

Poate că pentru prima dată în această discuție, Martín Fierro auzi ura. Sîngele lui o simți ca pe un imbold. Se priviră, oțelul ascuțit sclipi și însemnă fața negrului.

Există o oră din înserare cînd cîmpia vrea parcă să vorbească. Niciodată n-o spune sau poate că o spune de mii de ori și noi n-o înțelegem, sau o înțelegem, dar e intraductibilă, ca muzica...

Din patul său, Recabarren văzu sfîrșitul. Un salt și negrul se retrase, își pierdu echilibrul, încercă să-l lovească în față, nu reuși și se destinse pentru o lovitură care pătrunse adînc în măruntaie. După aceea urmă o alta pe care birtașul n-o văzu prea bine și Fierro nu se mai ridică.

Nemișcat, negrul părea să-și vegheze agonia muncită. Își șterse cuțitul de iarbă și se întoarse acasă, agale, fără să privească înapoi. Împlinită datoria lui de răzbunător, el nu mai însemna nimic. Mai bine spus, era altul : nu mai avea soartă pe pămînt și omorîse un om.

SECȚIA FENIX

Cei care scriu că secta Fenix și-a avut originea la Heliópolis și o derivă din restaurația religioasă care a urmat după moartea reformatorului Amenophis al IV-lea, invocă texte din Herodot, din Tacit, și din monumentele egiptene, dar nu știu sau nu vor să știe, că denumirea de Fenix nu este anterioară lui Hrabano Mauro și că cele mai vechi izvoare (*Saturnaliile* și Flavio Josefo, să zicem) nu vorbesc decît de Lumea Obiceiului sau Lumea Secretului. În conciliabulele de la Ferrara, Gregorovius a subliniat, deja, că mențiunea de Fenix este foare rară în limbajul oral; la Geneva, am stat de vorbă cu oameni care nu m-au înțeles cînd i-am întrebat dacă țin de Fenix, dar au admis, de fiecare dată, că sînt oameni ai Secretului. Dacă nu mă înșel, același lucru se întîmplă cu budiștii; numele prin care îi cunoaște lumea nu este același pe care-l pronunță ei.

Miklosici, într-o pagină destul de faimoasă, i-a asociat pe cei din secta Fenix, țiganilor. Țigani există și în Chile și în Ungaria. Și mai există, în amîndouă țările, sectariști; în afară de acest fel de apropiere, există foarte puține lucruri comune între unii și alții. Țiganii sînt geambași, căldărari, fierari și prevestitori ai norocului; sectariștii obișnuiesc să exercite, în mod fericit profesiunile liberale. Țiganii definesc un tip fizic și vorbesc, sau vorbeau, o limbă secretă; sectariștii se confundă cu ceilalți și drept dovadă e faptul că n-au suferit nici un fel de persecuție. Țiganii sînt pitorești și-i inspiră pe poeții proști; romanțele, arama și boleroul nu au nimic cu sectariștii... Martin Bubec susține că evreii sînt fundamentalmente patetici; nu toți sectariștii sînt patetici, iar alții au chiar oroare de așa ceva; acest adevăr simplu și arhicunoscut este suficient pentru a respinge eroarea vulgară (apărată cu toată absurditatea de către Urmann) care vede în secta Fenix o derivație din Israel. Lumea presupune mai mult sau mai puțin următoarele: Urmann era un om sensibil; Urmann era evreu; Urmann i-a frecventat pe sectariștii iudei din Praga; afinitatea pe care a încercat-o Urmann dovedește o realitate. Cu toată sinceritatea, eu nu pot să accept o astfel de judecată. Că sectariștii, într-un mediu evreiesc, seamănă cu evreii, nu înseamnă nimic; nedrept e faptul că seamănă, așa cum infinitul Shakespeare de Hazlitt [1] seamănă cu toți oamenii din lume. Sînt totul pentru toți, precum Apostolul; zilele trecute doctorul Juan Francisco Amaro, din Pay-

1 William Hazlitt (1778-1830), eseist și critic englez (n. tr.).

sandú le-a ponderat uşurinţa cu care se împămînteneau.

Am spus că istoria sectei nu înregistrează persecuţii. Este adevărat, dar cum nu există grup omenesc în care să nu figureze partizani ai sectei Fenix, nu există nici persecuţie sau asuprire pe care aceştia să n-o fi cunoscut. În războaiele occidentale şi în îndepărtatele lupte din Asia şi-au vărsat sîngele secole de-a rîndul, sub steaguri inamice ; i-ar costa foarte puţin să se identifice cu toate naţiunile de pe pămînt.

Fără de o carte sacră care să-i consacre asemeni Scripturii lui Israel, fără de o memorie comună, fără de această altă memorie comună care este limba, risipiţi pe scoarţa pămîntului, de diverse rase şi trăsături, un singur lucru — Secretul — îi uneşte şi-i va uni pînă la sfîrşitul zilelor. Cîteodată, în afară de Secret, a existat o legendă (poate un mit cosmogonic), dar oamenii superficiali din secta Fenix au uitat-o, şi azi de-abia de mai păstrează întunecata tradiţie a unei pedepse. Pedeapsă, pact sau privilegiu, căci versiunile se deosebesc şi-abia de lasă să se întrevadă sentinţa lui Dumnezeu care-i asigură unui neam veşnicia, dacă oamenii săi, generaţie după generaţie, îndeplinesc un rit. Am confruntat însemnările călătorilor, am stat de vorbă cu patriarhi şi teologi, pot să vă asigur că îndeplinirea ritului este singura practică religioasă pe care o au sectariştii. Ritul constituie Secretul. Acesta, cum am mai spus, se transmite din generaţie în generaţie, dar uzanţa nu cere ca mamele să-i înveţe pe copii, nici preoţii ; iniţierea în mister este sarcina celor mai de jos indivizi. Un sclav, un lepros sau un cerşetor, fac pe pedagogul. De asemeni, un copil poate să îndoctrineze pe un alt copil. Actul în sine, da, este trivial, instantaneu şi nu necesită o descriere. Materialele sînt dopul, ceara sau guma arabică. (În liturghie se vorbeşte de noroi ; de asemeni şi acesta se obişnuieşte.) Nu există temple închinate anume celebrării acestui cult, dar o ruină, un subsol sau o pivniţă se consideră a fi locuri potrivite. Secretul este sacru, dar nu înseamnă că nu-i oarecum ridicol ; exercitarea sa este fugitivă şi chiar clandestină, iar adepţii nu vorbesc despre el. Nu există cuvinte decente pentru a-l defini, dar se înţelege că toate cuvintele îl numesc sau, mai exact spus, fac aluzie la el şi, în felul acesta eu v-am spus un lucru oarecare, dar adepţii au surîs ori s-au simţit stînjeniţi, căci au simţit că m-am legat de Secret. În literaturile germanice există poeme scrise de sectarişti, ale căror subiecte sînt apele mării sau apusurile ; poemele acestea se spune, sînt, într-un fel, simboluri ale Secretului. *Orbis Terrarum est speculum Ludi* rosteşte un adaos apocrif pe care Du Cange l-a trecut în Glosar. Un fel de oroare sacră îi împiedică pe unii dintre credincioşi să îndeplinească ritul acesta foarte simplu ; alţii îl dispreţuiesc, dar mai mult se dispreţuiesc pe ei înşişi... În schimb, se bucură de un credit deosebit cei care renunţă la Obicei şi reuşesc să aibă un comerţ direct cu divinitatea ; aceştia îşi mărturisesc comerţul prin figuri de liturghie. În felul acesta John of the Rood a scris :

Să ştie cele nouă Ceruri că Dumnezeu
Este desfătător ca Dopul şi Noroiul.

M-am bucurat în trei continente de prietenia multor adepţi ai sectei Fenix ; am impresia că la început Secretul li s-a părut un moft, chinuitor, vulgar şi (ceea ce este mai ciudat) incredibil. Nu le venea să creadă că taţii lor s-ar fi înjosit la aşa ceva. Ciudat este faptul că Secretul nu s-a pierdut de-atîta timp ; în ciuda vicisitudinilor lumii, în ciuda războaielor şi exodurilor, ajunge, înfricoşător, la toţi credincioşii. Cineva n-a şovăit să afirme că este instinctiv.

SUDUL

Omul care debarcase la Buenos Aires în 1871 se numea Johannes Dahlmann şi era pastor al bisericii evanghelice ; în 1939, unul dintre nepoţii săi, Juan Dahlmann, era secretar al bibliotecii municipale din strada Cordoba şi se simţea profund argentinian. Bunicul său dinspre mamă fusese acel vestit Francisco Flores, din regimentul 2 infanterie, care-a murit în apropiere de Buenos Aires, străpuns de lăncile indienilor din Catriel ; în discordia dintre cele două descendenţe ale sale, Juan Dahlmann (poate sub impulsul sîngelui germanic) şi-a ales-o pe cea a străbunicului romantic sau poate pe cea a morţii romantice. O fotografie a unui om şters, o spadă veche, fericirea şi îndrăzneala unor cîntece, deprinderea cîtorva strofe din *Martin Fierro,* anii, înşelarea şi singurătatea, au consolidat acest *creolism,* oarecum voluntar, niciodată ostentativ. Cu preţul unor sacrificii, Dahlmann reuşise să salveze închipuirea unei ferme din Sud, cîndva a lui Flores ; una din imaginile care-i urmăreau mereu memoria era cea a eucalipţilor plini de balsam şi cea a casei joase şi în-

căpătoare, azi de culoare roșietică, mai de mult stacojie. Treburile și poate și nepăsarea îl rețineau mereu în oraș. Vară de vară se mulțumea cu ideea abstractă a posesiunii, a certitudinii că această casă îl aștepta într-un anume punct al cîmpiei fără de imagini. În ultimele zile din februarie 1939, ceva s-a petrecut cu el.

Orb la orice, destinul poate fi înșelat cu distracții fără importanță. Dahlmann își făcuse rost, în seara aceea, de un exemplar neobișnuit din *O mie și una de nopți* de Weil ; dornic să-și cerceteze prețiosul dar, n-a mai așteptat să coboare ascensorul și-a urcat, în grabă, scările ; în întuneric, ceva i-a atins fruntea. Era un liliac ? O pasăre ? Pe chipul nevestei care i-a deschis ușa a citit groaza, iar mîna care și-a trecut-o peste frunte i s-a umplut de sînge.

Muchia unei ferestre de curînd vopsită pe care cineva uitase s-o închidă, era cea care-i făcuse această rană. Dahlmann a reușit să doarmă, dar spre dimineață stătea cu ochii deschiși și din ceasul acela gustul tuturor lucrurilor i-a devenit insuportabil, atroce. Febra a pus stăpînire pe el, iar desenele din *O mie și una de nopți* au început să-i ilustreze coșmarurile. Prietenii și neamurile îl vizitau și-i surîdeau exagerat, spunîndu-i că îl găsesc foarte bine. Dahlmann îi asculta cu o ușoară stupoare și se mira că aceștia nu știau că se află în infern. Au trecut opt zile, ca opt secole. Într-o seară medicul casei a venit împreună cu un medic nou și l-au dus la sanatoriul din strada Ecuador, spunîndu-i că trebuia să-și facă neapărat o radiografie. Dahlmann, în mașina de piață, s-a gîndit că într-o locuință

care nu ar fi a sa ar putea, în sfîrșit, să doarmă. Se simțea fericit și cu chef de vorbă ; cînd au ajuns, l-au dezbrăcat, l-au ras pe cap, l-au legat bine de un pat, l-au iluminat pînă la orbire și amețeală, l-au ascultat și cineva cu mască i-a introdus un ac în mușchii brațului. S-a trezit cu amețeli, bandajat, într-o celulă care avea ceva de fîntînă adîncă și, în zilele și nopțile care au urmat operației a putut să-și dea seama că, pînă atunci, abia de locuise într-un cartier al infernului. Gheața nu-i lăsa în gură nici urmă de răcoare. Și în aceste zile, Dahlmann s-a urît pe el însuși, cu disperare ; și-a urît identitatea sa, nevoile corporale, umilința, barba care începea să-l irite. A suportat cu stoicism îngrijirile medicale care erau foarte dureroase, dar cînd chirurgul i-a spus că era pe punctul de a muri de septicemie, Dahlmann a început să plîngă îndurerat de propria-i soartă. Suferințele fizice și neîntrerupta prevestire a nopților pline de coșmaruri nu-i lăsaseră timp pentru a se gîndi la ceva atît de abstract ca moartea. Într-o altă zi, chirurgul i-a spus că o să-i fie din ce în ce mai bine și că, foarte curînd ar putea să plece în convalescență la ferma sa. În mod aproape de necrezut, ziua mult promisă a sosit.

Realității îi plac simetriile și ușoarele anacronisme ; Dahlmann sosise la sanatoriu cu o mașină de piață, iar acum tot o astfel de mașină îl ducea spre Constitución. Primul aer proaspăt de toamnă, după apăsarea înăbușitoare a verii, era ca un simbol al destinului său salvat de la moarte și febră. Orașul, la șapte dimineața, nu pierduse încă aerul acesta de casă bătrînă pe

care i-l aduce noaptea ; străzile samănau cu niște vestibule largi, piețele erau ca niște curți. Dahlmann recunoștea orașul plin de fericire, cu un început de amețeală ; cu cîteva clipe mai înainte ca ochii să le fi văzut, își amintea colțurile, firmele, diferențele modeste ale Buenos Aires-ului. Și în lumina galbenă a începutului de zi, toate lucrurile se întorceau la el.

Nimeni nu neagă faptul că Sudul începe dincolo de Rivadavia. Dahlmann obișnuia să spună că acest fapt nu este o convenție și că cel care traversează această stradă pătrunde într-o lume mai veche și mai hotărîtă. Din mașină căuta printre noile construcții fereastra, gratiile, clopoțelul de la intrare, vestibulul și curtea atît de intimă.

La intrarea în gară și-a dat seama că-i mai rămîneau treizeci de minute. Și-a amintit că într-o cafenea din strada Braziliei (la cîțiva metri de casa Yrigoyen) exista un motan enorm care se lăsa mîngîiat de clienți, ca o divinitate înșelătoare. A intrat. Motanul se afla aici, dormind. A cerut o ceașcă de cafea, a îndulcit-o fără grabă, a gustat-o (această plăcere îi lipsise în sanatoriu) și, în timp ce-și trecea palmele peste blana neagră, se gîndea că acest contact este iluzoriu și că erau ca separați de un geam, pentru că omul trăiește în timp, în succesiunea lui, pe cînd magicul animal, în actualitate, în eternitatea momentului.

Trenul aștepta înapoia ultimului peron. Dahlmann a străbătut vagoanele și a dat peste unul aproape pustiu. Și-a aranjat valiza în plasă ; cînd vagoanele s-au pus în mișcare, a deschis-o și,

după o oarecare șovăială, a scos primul volum din *O mie și una de nopți*. A călători cu această carte atît de legată de povestea nefericirii lui, era o dovadă că această nefericire fusese anulată și o sfidare veselă și ascunsă adresată forțelor răului frustrat.

De o parte și de alta a trenului, orașul se sfîșia în suburbii ; această priveliște, iar mai apoi cea a grădinilor și vilelor, i-au întîrziat începerea lecturii. Adevărul e că Dahlmann a citit puțin ; muntele de piatră magnetică și geniul care jurase să-și ucidă binefăcătorul său erau, cine ar putea să nege, minunate, dar nu mai minunate ca dimineața și faptul de a fi. Fericirea îl făcea neatent la Șeherazada și la miracolele ei trecătoare ; Dahlmann închidea cartea și se lăsa pur și simplu să trăiască.

Prînzul (servit în cartonașe de metal lucitor, ca în îndepărtatele veri din copilărie) a fost o altă plăcută mulțumire tăcută.

Dimineața mă voi trezi la fermă, se gîndea el și era ca și cînd ar fi fost doi oameni : unul care înainta prin ziua de toamnă și peste geografia patriei, iar un altul, sigilat într-un sanatoriu supus unor servituți metodice. A văzut case de cărămidă netencuită, încăpătoare și încărcate de unghiuri, privind la nesfîrșit trecerea trenurilor ; a văzut călăreți pe drumuri de țară, a văzut rîpe, lagune și moșii întinse ; a văzut nori imenși, plini de lumină, care păreau de marmură și toate aceste lucruri erau întîmplătoare, ca niște vise ale cîmpiei. A crezut de asemenea că poate să recunoască arbori și semănături pe care nu le-a putut numi,

pentru că directa lui cunoaştere a cîmpului era destul de redusă faţă de cunoaşterea nostalgică şi literară.

De cîteva ori a adormit şi în vise trăia forţa de mişcare a trenului. Soarele alb şi neiertător de la amiază slăbise şi în locul lui era un altul gălbui care precede înserarea şi care nu după mult timp avea să devină roşu. Şi trenul părea deosebit ; nu mai semăna cu cel de la Constitución, cînd părăsise peronul : cîmpia şi ceasurile îl străpunseseră, transfigurîndu-l. Afară, umbra mişcătoare a vagonului se lungea către orizont. Nimic nu tulbura ţărîna elementară, nici satele, nici alte semne omeneşti. Totul era vast, nesfîrşit, dar în acelaşi timp era intim şi, într-un anume fel, secret. Pe cîmpul fără margini nu era uneori nimic decît un taur. Singurătatea era perfectă, poate ostilă şi Dahlmann putea să bănuiască, să creadă că nu călătorea numai spre Sud, ci şi către trecut. Din această conjunctură fantastică l-a trezit controlorul care, văzîndu-i biletul, i-a atras atenţia că trenul nu-l va lăsa în gara dintotdeauna, ci într-o alta, puţin mai înainte, abia cunoscută de Dahlmann. (Omul i-a dat o explicaţie, pe care Dahlmann nu s-a străduit nici măcar s-o audă, pentru că mecanismul acestor fapte nu-l interesa.)

Trenul, ascultător, s-a oprit în mijlocul cîmpiei. De partea cealaltă a liniilor se afla gara, care era ceva mai mult decît un peron acoperit. Nu aveau nici un fel de vehicul, dar şeful şi-a dat cu părerea că poate ar putea să facă rost de

unul la magazinul pe care i l-a arătat cam la zece, douăsprezece *cuadras* [1].

Dahlmann a primit să meargă pînă acolo, ca într-o aventură. Soarele apusese de mult, dar o splendoare, ultimă, exalta viaţa tăcută şi vie a cîmpiei, înainte de a fi ştearsă de noapte. Mai mult pentru a face ca aceste lucruri să dureze încă, decît pentru a nu obosi, Dahlmann păşea încet, inspirînd fericit mirosul de trifoi.

Magazinul, cîndva, fusese roşu, dar anii îi împuţinaseră spre binele său această culoare violentă. Ceva din biata lui arhitectură i-a amintit de o gravură în oţel, poate ceva din ediţia veche a cărţii *Paul şi Virginia*. La stănoagă erau legaţi cîţiva cai. Înlăuntru, Dahlmann a crezut că-l recunoaşte pe patron ; mai apoi şi-a dat seama că-l confundase cu cineva de la sanatoriu. Auzind despre ce e vorba, omul i-a promis că-i va da şareta ; pentru a adăuga încă un fapt la acea zi. Dahlmann a primit să cineze aici.

La o altă masă, mîncau şi beau gălăgioşi nişte tineri, a căror prezenţă, la început, Dahlmann nu a luat-o în seamă. Pe podea, sprijinit de tejghea, se adunase, ca un lucru, nemişcat, un om foarte bătrîn. Anii prea mulţi îl micşoraseră şi-l şlefuiseră ca apa pietrele, sau ca generaţiile de oameni o sentinţă. Era întunecat, mic şi uscat, părînd că trăieşte în afara timpului, în eternitate. Dahlmann i-a privit satisfăcut pălăria, *poncho*-ul ţesut în casă, haina lungă, cizmele de mînz şi, amintindu-şi de inutilele discuţii cu oamenii din

[1] *Cuadra,* aproximativ 100 m. (N. tr.)

Nord sau din Entre Ríos, și-a spus că nu mai există *gauchos* din aceștia decît în Sud.

Dahlmann s-a apropiat de o fereastră. Întunericul acoperise cîmpia, dar miresmele și foșnetele ei pătrundeau încă pînă aici, printre barele de fier. Patronul l-a servit cu sardele, iar după aceea i-a adus carne friptă ; Dahlmann le-a făcut să alunece cu cîteva căni de vin negru. Leneș, savura cu vîrful limbii bucata de carne și-și lăsa privirile să se rotească prin localul puțin somnoros. Lampa cu gaz atîrna de una din grinzi ; cei de la masa de alături erau trei : doi păreau peoni scăpătați ; celălalt, cu trăsături de indian, dure, bea cu pălăria pe cap. Dahlmann a simțit deodată o ușoară atingere a feței. Lîngă paharul de culoare închisă, pe una din dungile feței de masă, se afla o mică bilă din miez de pîine. Asta era totul, dar cineva trebuie s-o fi aruncat.

Cei de la masa de alături păreau străini de el. Dahlmann, perplex, s-a hotărît să creadă că nu s-a întîmplat nimic și a deschis volumul din *O mie și una de nopți,* ca și cînd ar fi vrut să ascundă adevărul. O bilă nouă l-a atins, imediat și, de data aceasta peonii s-au pus pe rîs. Dahlmann și-a spus că nu era înfricoșat, dar că ar fi o nesăbuință din partea lui, în convalescență, să se lase tîrît într-o încăierare confuză cu niște necunoscuți. S-a hotărît să iasă ; era deja în picioare cînd patronul s-a apropiat de el, spunîndu-i cu un glas alarmant :

— Domnule Dahlmann, nu vă uitați la acești băieți, care sînt pe jumătate veseli.

Dahlmann nu s-a mirat că acesta, acum, îl cunoștea, dar și-a dat seama că vorbele de împăcare agravau, de fapt, situația. Înainte, provocarea peonilor era pentru cineva întîmplător, un nimenea ; acum, provocarea era adresată lui, numelui lui și asta o știau toți. Dahlmann l-a dat în lături pe patron și s-a măsurat cu peonii, întrebîndu-i ce căutau.

Cel cu față de indian s-a oprit lîngă el, legănîndu-se. Apoi l-a înjurat strigînd, ca și cînd ar fi fost foarte departe. Încerca să pară mai beat decît era și această exagerare era o batjocură și o cruzime. Printre cuvinte grele și obscenități, a ridicat în aer un cuțit lung, l-a făcut să sclipească și privindu-l, l-a lăsat în jos, invitîndu-l pe Dahlmann să se bată. Patronul s-a opus cu voce palidă, arătînd că Dahlmann era dezarmat. În acest punct s-a întîmplat ceva neprevăzut.

Dintr-un colț, bătrînul gaucho extatic, în care Dahlmann văzuse un cifru al Sudului (al Sudului său), i-a aruncat la picioare un cuțit fără teacă. Era ca și cum Sudul ar fi hotărît ca Dahlmann să primească duelul. Dahlmann s-a aplecat să ia cuțitul și și-a dat seama de două lucruri. Mai întîi, că acest act instinctiv îl obliga la luptă. Apoi, că arma, în mîna lui neîndemînatecă, nu îi servea pentru a se apăra, ci pentru a justifica moartea sa. Cîndva se jucase cu un pumnal, ca toți oamenii, dar în afară de faptul că știa că loviturile trebuie date de jos în sus, cu tăișul înăuntru, nu mai învățase nimic. *În sanatoriu n-ar fi îngăduit să mi se întîmple așa ceva,* se gîndea el.

— Să ieșim, i-a spus celălalt.

Au ieșit, și dacă în Dahlmann nu mai era speranță, nu era nici frică. Străbătînd curtea, și-a

dat seama că a muri într-o luptă de cuțite, sub cerul deschis și bătîndu-te, ar fi fost o eliberare pentru el, o fericire și o sărbătoare, în prima noapte de sanatoriu, cînd i-au străpuns brațul. Și-a dat seama că dacă el, atunci, ar fi putut să-și aleagă sau să-și viseze moartea sa, aceasta ar fi fost moartea pe care și-ar fi ales-o sau și-ar fi visat-o.

Dahlmann strînge cu hotărîre cuțitul, pe care poate n-o să știe să-l mînuiască și iese în cîmpie.

DIN VOLUMUL

El Aleph

NEMURITORUL

Salomon saith. *There is no new thing upon the earth.* So that as Plato had an imagination, *that all knowledge was but remembrance;* so Salomon giveth his sentence, *that all novelty is but oblivion.*

Francis Bacon : *Essays* **LVIII**

La Londra, la începutul lui iunie 1929, anticarul Joseph Cartaphilus, din Smirna, i-a oferit prinţesei de Lucinge cele şase volume *in quarto* (1715—1720) din *Iliada* lui Pope. Prinţesa le-a cumpărat: cînd le-a primit, a schimbat cîteva vorbe cu el. Era, se spune, un om sfîrşit şi înfricoşător, cu ochii şi barba cenuşie, cu trăsături deosebit de vagi. Se descurca cu ignoranţă şi fluiditate în mai multe limbi; în numai cîteva minute a trecut de la franceză la engleză şi de la engleză la o încrucişare enigmatică de spaniolă din Salonic şi portugheză din Macao. Prin octombrie, prinţesa a aflat de la un pasager de pe „Zeus" că Joseph Cartaphilus a murit pe mare, întorcîndu-se la Smirna şi că l-au înmormîntat pe insula Ios. În ultimul volum din *Iliada* a dat peste manuscrisul care urmează.

Originalul este scris în engleză şi-i plin de latinisme. Versiunea pe care o oferim este literală.

I

Dacă-mi amintesc bine, munca mea a început într-o grădină din Tebas Hakatómpylos, pe vremea împăratului Diocleţian. Luptasem (fără glorie) în recentele războaie egiptiene şi eram tribunul unei legiuni care a fost încartiruită în Berenice, în faţa Mării Roşii : febra şi magia îi sfîşiaseră pe mulţi dintre cei care, măreţi, rîvneau tăioase oţeluri. Mauritanii au fost învinşi, pămînturile pe care se aflaseră oraşele răsculate au fost închinate în întregime zeilor platonici ; Alexandria, neputincioasă, a implorat în zadar mila Cezarului ; în mai puţin de un an, legiunile au repurtat deja triumful, dar eu abia de-am reuşit să zăresc chipul lui Marte. Treaba asta m-a durut mult şi poate tocmai aceasta a fost pricina pentru care m-am apucat să descopăr, în deşerturile înfricoşătoare şi tăcute, Oraşul secret al Nemuritorilor.

Munca, am spus, am început-o într-o grădină din Teba. N-am dormit toată noaptea pentru că nu ştiu ce mi se zbătea în inimă. M-am ridicat înainte de-a se lumina ; sclavii mei dormeau, iar luna avea aceeaşi culoare cu cea a nisipurilor nesfîrşite. Un călăreţ, rănit şi învins, se-apropia dinspre soare-răsare. La cîţiva paşi de mine, a căzut de pe cal. M-a întrebat cu un glas pierdut, în latină, de numele rîului care scălda zidurile oraşului. I-am răspuns că era Egiptul, care se alimentează din ploaie. *Altul este rîul pe care-l caut*, mi-a replicat el, trist, *rîul secret, cel care-i purifică pe oameni de moarte*. Sîngele, negru, îi

înflorea pe piept. Mi-a spus că patria sa era un munte, dincolo de Gange, şi că acolo se credea că dacă cineva merge spre apus, unde se sfîrşeşte lumea, va ajunge la rîul a cărui apă îţi dă nemurirea. A mai adăugat că de partea cealaltă se află Oraşul Nemuritorilor, plin de fortăreţe, amfiteatre şi temple. A murit înainte de zori, iar eu m-am hotărît să descopăr oraşul şi rîul. Interogaţi de călău, cîţiva prizonieri mauritani au confirmat spusele călăreţului ; cineva şi-a amintit de cîmpia elizee, la capătul pămîntului, în care viaţa oamenilor e fără sfîrşit ; altcineva şi-a adus aminte de crestele din care izvorăşte Pactolo unde oamenii trăiesc un secol. La Roma, am stat de vorbă cu filozofi care şi-au dat cu părerea că a lungi viaţa oamenilor înseamnă a le lungi agonia şi, deci, a înmulţi numărul morţilor. Nu mai ştiu dacă am crezut vreodată în Oraşul Nemuritorilor : cred că pe-atunci mi-era de-ajuns doar căutarea lui. Flavio, proconsul în Getulia, mi-a pus la dispoziţie, pentru aceasta, două sute de soldaţi. În plus, am mai recrutat mercenari care susţineau că sînt cunoscători ai drumurilor, dar au fost tocmai cei care-au dezertat înaintea celorlalţi.

Întîmplările întîmpinate după aceea au deformat pînă la nerecunoaştere amintirea primelor noastre zile. Am pornit din Arsinoe şi-am intrat în vîlvătaia deşertului. Am străbătut ţara troglodiţilor care se hrănesc cu şerpi şi nu cunosc schimbul de cuvinte ; pe cea a garamanţilor, care-şi au femeile-n comun şi se hrănesc cu carne de leu ; pe cea a augilor, cei care nu-l venerează decît pe

Tartar. Am bătut și alte deșerturi, cu nisip negru, în care călătorul trebuie să-și sacrifice orele nopții, pentru că cele ale zilei sînt insuportabile. Am zărit de departe muntele care-a dat numele Oceanului : pe poalele lui crește euforbiu sau laptele-cucului, care anulează veninul ; pe culmi locuiesc satirii, un popor de oameni cruzi și primitivi, înclinați desfrîului. Și tuturora ni s-a părut imposibil ca în niște întinderi atît de sălbatice, unde țărîna naște monștri, să se poată afla un oraș atît de faimos. Dar am continuat marșul, căci o întoarcere ar fi fost de mare rușine. Unii dintre cei mai curajoși s-au culcat cu fața la lună ; i-a ars febra ; alții au băut nebunie și moarte din apa împuțită a bălților. Pe-atunci au început și dezertările și imediat după aceea rebeliunile. N-am șovăit în fața legilor și i-am reprimat. Am procedat just, dar un centurion m-a avertizat că răzvrătiții (dornici să răzbune crucificarea unuia dintre ei) pun la cale asasinarea mea. Am fugit din garnizoană cu puținii soldați ce-mi rămăseseră credincioși. I-am pierdut printre vîrtejurile de nisip, în nopți fără de margini. Am fost rănit de-o săgeată cretană. Și nu mai știu dacă am rătăcit mai multe zile fără să dau de apă sau una singură, multiplicată de soare, de sete și de teama de sete. M-am lăsat dus de voia calului. În zori, depărtarea s-a ridicat încărcată de turnuri și piramide. Am visat că dau peste un labirint neobișnuit de viclean : în centru se afla un urcior ; îl atingeam parcă, îl vedeam, dar drumurile către el erau atît de neașteptate încît începeam să cred că voi muri înainte de a-l ajunge.

II

Revedindu-mi din coșmarul acesta, m-am trezit tîrît și legat, într-o nișă de piatră oblongă, nu mai mare decît un mormînt obișnuit, săpat la mică adîncime în panta muntelui. Avea marginile umede, șlefuite mai degrabă de timp decît de oameni. O durere surdă-mi zdrobea pieptul, iar setea mă ardea. Am încercat să ies mai la vedere și-am strigat ca un disperat. În josul muntelui, fără murmur, curgea un rîu cotropit de mîl și nisipuri ; pe celălalt țărm, strălucea (sub ultima sau sub prima lumină a soarelui) neîndoielnicul Oraș al Nemuritorilor. Ziduri, arcuri, frontispicii și foruri : totul pe o cîmpie de piatră. Cîteva sute de nișe neregulate, ca a mea, brăzdau muntele și văile. În nisip, puțuri de mică adîncime. Din aceste găuri meschine (și din nișe) răsăreau oameni cu pielea închisă ; cu bărbi nearanjate și dezbrăcați. Am crezut că-i recunosc : făceau parte din stirpea sălbatică a troglodiților, cei care împut țărmurile Golfului Arabic și grotele etiopice ; nu m-a surprins faptul că nu vorbeau și că mîncau șerpi.

Setea mi-a dat curaj. Mi-am dat seama că mă aflam cam la treizeci de picioare distanță de țărmurile nisipoase ; m-am rostogolit pe munte în jos, cu ochii închiși și mîinile legate la spate. Am băgat capul însîngerat în apa întunecată. Și-am băut așa cum beau animalele. Înainte de a reintra iarăși în vis și deliruri, am repetat în mod inexplicabil cîteva cuvinte grecești : *bogații*

troieni din Zelea care beau apele negre ale Esepului...

Nu-mi amintesc cîte zile şi cîte nopţi au trecut peste mine. Plin de durere, atît de slăbit încît n-am mai putut să-mi iau hainele din cavernă, gol în nisipurile necunoscute, am lăsat ca luna şi soarele să se joace cu destinul meu zbuciumat. Troglodiţii, copilăroşi în sălbăticia lor, nu m-au ajutat nici să mor, nici să supravieţuiesc. I-am rugat în zadar să mă omoare. Şi-ntr-o zi, cu tăişul unei bucăţi de cremene, mi-am tăiat frînghiile. Într-o altă zi, m-am ridicat şi-am putut să cerşesc sau să fur — eu, Marco Flaminio Rufo, tribun militar al uneia dintre legiunile Romei — prima mea porţie de carne de şarpe.

Dorinţa de a-i vedea pe Nemuritori şi de-a pipăi Oraşul supraomenesc nu mă lăsa să dorm. Nu mai dormeau nici troglodiţii, de parcă mi-ar fi ghicit gîndurile : la început, am înţeles că mă supravegheau ; mai apoi, s-au molipsit de neliniştea mea, aşa cum se molipsesc cîinii. Ca să mă-ndepărtez de satul sălbatic, am ales ora cea mai agitată, cea dinaintea înserării, cînd aproape toţi oamenii îşi părăseau cavernele şi gropile lor pentru a privi apusul soarelui, fără a-l vedea. M-am rugat cu glas tare, nu atît pentru a primi darul divin, cît pentru a intimida tribul cu cuvinte articulate. Am traversat rîul pierdut sub mocirlă şi m-am îndreptat spre Oraş. M-au urmat, nehotărîţi, doi sau trei oameni. Erau (ca şi ceilalţi din acest neam) scunzi ; nu-mi inspirau teamă, ci repulsie. A trebuit să ocolesc cîteva gropi adînci, ca nişte cariere ; înşelat de grandoarea Oraşului, îl crezusem aproape. Dar abia

către miezul nopţii am reuşit să ajung între formele idolatre ridicate pe nisip galben şi printre umbrele negre ale zidurilor. Un fel de oroare sacră m-a oprit pe loc. Atît de îngrozitoare sînt pentru om deşertul şi necunoscutul, încît m-am bucurat că unul dintre troglodiţi mă însoţise pînă la capăt. Am închis ochii şi-am aşteptat (fără să dorm) să se facă ziuă.

Am spus că oraşul se înălţa pe o cîmpie de piatră. Această cîmpie, asemănătoare cu ţărmurile stîncoase, nu era mai puţin ostilă decît zidurile. Şi mi-am obosit paşii în zadar : fundamentul de bazalt nu-şi arăta nici o regularitate, zidurile, mereu aceleaşi nu păreau să aibă nici un fel de poartă. Arşiţa zilei m-a obligat din nou să mă adăpostesc într-o cavernă ; în fundul acesteia mai exista un fel de puţ, iar în acesta se afla o scară care se arunca în negura abisului cel mai de jos. Am coborît ; prin haosul unor coridoare sordide, am ajuns într-o vastă cameră rotundă, abia deslușită în întuneric. Avea nouă uşi ; opt dădeau spre un labirint care termina în aceeaşi cameră ; cea de a noua (tot printr-un labirint) da într-o altă comeră rotundă ; exact ca prima. Nu mai ştiu cîte camere erau în total ; nenorocul şi neliniştea mea le-au multiplicat, poate. Tăcerea, aproape perfectă, îmi era ostilă ; nu exista nici un alt murmur în această reţea adîncă în afara unui vînt subteran a cărui pricină n-am descoperit-o ; printre crăpături, fără zgomot, se strecurau firişoare de apă feruginoasă. M-am obişnuit, nu fără teamă, cu această lume îndoielnică ; şi-am început să cred că e cu neputinţă să mai existe altceva decît aceste subsoluri cu cîte nouă uşi,

bifurcate la nesfîrşit. Nu-mi amintesc cît timp am mers pe sub pămînt ; ştiu doar că de cîteva ori am confundat, cu aceeaşi nostalgie, satul crud al sălbaticilor şi oraşul meu natal, cu spînzurători.

În adîncul unui coridor, un zid neprevăzut mi-a oprit paşii, iar o lumină îndepărtată mi-a căzut în pupile. Mi-am ridicat ochii : sus, foarte sus, încît ameţeam, am văzut un cerc de cer atît de albastru, încît a putut să mi se pară de purpură. Nişte trepte de metal escaladau zidul. Oboseala mă trăgea în jos, dar am izbutit să urc, oprindu-mă, din cînd în cînd, doar pentru a suspina de fericire. Au început să apară capiteluri şi cornişe, frontoane triunghiulare şi bolţi, alcătuiri pompoase de granit şi de marmură. Aşa mi-a fost dat să ajung din întunecata urzeală a labirinturilor în Oraşul strălucitor.

Am pătruns, mai întîi, într-un fel de piaţă ; mai bine spus, o curte. Înconjurată de-un singur edificiu de formă neregulată şi de înălţimi deosebite. Cupole şi coloane intrau în alcătuirea sa eterogenă. Mai înainte însă de orice altă trăsătură a sa, m-a surprins vechimea foarte mare. Mi-am dat seama că era mai veche decît oamenii şi pămîntul. Această vechime sigură (chiar dacă era înfricoşătoare vederii) mi s-a părut potrivită cu munca nemuritorilor. Cu grijă la început, indiferent după aceea şi disperat în cele din urmă, am rătăcit pe scările şi pavajul inextricabilului palat. (Mai tîrziu mi-am dat seama că suprafaţa şi înălţimea treptelor erau deosebite, fapt care m-a făcut să-nţeleg oboseala de care eram cuprins.) *Acest palat este opera zeilor,* m-am gîndit eu. După aceea, am cercetat încăperile nelocuite

şi mi-am corectat acest gînd : *Zeii care l-au construit au murit.* I-am observat toate deosebirile şi mi-am spus : *Zeii care l-au construit erau nebuni.* Ştiu, am spus-o cu o neînţeleasă reprobare, care suna aproape ca o remuşcare, mai mult din oroare intelectuală decît din teamă sensibilă. Impresiei de enormă vechime i s-au adăugat altele : cea de nesfîrşit, cea de cruzime, cea de nebunie fără de margini. Străbătusem un nou labirint, dar strălucitorul Oraş al Nemuritorilor m-a înspăimîntat şi mi-a repugnat. Un labirint este o casă făcută pentru ca oamenii să se rătăcească în ea ; arhitectura lui, bogată în simetrii, este subordonată acestui scop. Palatul pe care l-am cercetat, nu în întregime, avea o arhitectură lipsită de sens. Abundau coridoare fără ieşire, ferestrele înalte nu puteau fi ajunse, uşile arătoase care dădeau în celule minuscule sau în cîte un puţ, iar scările erau inversate, cu treptele şi balustradele în jos. Altele, îndreptate aerian către un zid monumental, mureau fără să ajungă în nici o parte, după cîteva răsuciri prin negura de sus a cupolelor. Nu ştiu dacă toate exemplele enumerate sînt reale ; ştiu că mulţi ani mi-au provocat coşmaruri şi nu-mi mai dau seama care sînt adevărate şi care închipuite de nopţile mele. *Acest oraş* (m-am gîndit eu) *este atît de oribil, încît simpla sa existenţă şi dăinuire, chiar în mijlocul unui deşert, contaminează trecutul şi viitorul precum şi, într-un anume fel, astrele. Cît timp va exista, nimeni în lume nu poate să fie valoros sau fericit.* Nu vreau să-l descriu ; un haos de cuvinte eterogene, un corp de tigru sau de taur, în care foiesc, în mod monstruos, uniţi şi urîndu-se, dinţi,

organe și capete, pot (așa cred) să fie niște imagini aproximative.

Nu-mi amintesc etapele întoarcerii mele, printre cavernele umede sau pline de praf. Știu doar că, ieșind din ultimul labirint, mi-era teamă să nu mă aflu înconjurat din nou de nefastul Oraș al Nemuritorilor. Nimic altceva nu mai țin minte. Și-această uitare, voluntară, poate, îmi e imposibil s-o mai înfrîng ; poate că împrejurările evadării mele au fost atît de ingrate încît într-o zi, în care nu le uitasem de tot, am jurat să le uit cu desăvîrșire.

III

Cei care-au citit cu atenție povestea chinurilor mele, își vor aminti că un om din trib m-a însoțit ca un cîine, pînă sub umbra neregulată a zidurilor. Cînd am ieșit din ultimul subsol, am dat peste el la gura cavernei. Stătea întins pe nisipul pe care trasa prostește un lanț de semne, ca niște litere apărute în vis, care, exact în clipa cînd crezi că le poți desluși, se amestecă. La început, am crezut că-i vorba de o scriere sălbatică ; apoi, m-am gîndit că niște oameni care n-au ajuns încă la vorbire nu puteau să aibă o scriere. În plus, nici unul din semnele acelea nu se mai asemănau cu un altul, ceea ce excludea sau îndepărta posibilitatea de a fi simboluri. Omul le trasa, se uita la ele și-apoi le îndrepta. Brusc, ca și cînd treaba asta l-ar fi obosit, le-a șters cu

palma și cu antebrațul. M-a privit și n-a părut să mă recunoască. Totuși, alinarea mea era atît de mare, și-mi umplea sufletul (sau poate atît de mare și de înfricoșătoare era singurătatea mea), încît am început să mă gîndesc că acest troglodit, nenorocit și simplu, care mă cerceta de jos, de pe nisipul cavernei, mă așteptase. Soarele încălzea cîmpia ; cînd ne-am întors în sat, sub primul licăr al stelelor, nisipul ne fierbea sub tălpi. Troglodítul venea în spatele meu ; mi-am propus ca, în noaptea aceea, să-l învăț să recunoască și, poate, să repete cîteva vorbe. Cîinele și calul sînt în stare de primul lucru, am gîndit eu ; multe păsări, ca privighetoarea Cezarului, sînt în stare de cel de al doilea. Oricît ar fi de nedezvoltată înțelegerea unui om, trebuie să fie întotdeauna superioară animalelor.

Umilința și mizeria troglodítului m-au făcut să-mi amintesc de înfățișarea lui Argos, bătrînul cîine muribund din *Odiseea* și, din pricina asta i-am pus numele de Argos și-am încercat să-l învăț să-l pronunțe. N-am reușit, am încercat și, din nou, zadarnic. Orice am încercat, oricît de mult m-am străduit, n-am putut să scot nimic din el. Nemișcat, cu ochii la fel, părea să nu audă sunetele pe care voiam să le repete. La numai cîțiva pași de mine, părea foarte departe. Trîntit pe nisip, ca un sfinx de lavă, mic și neputincios, lăsa cerurile să se rotească deasupra lui, din zori pînă-n amurguri. M-am gîndit că-i imposibil să nu observe intențiile mele. E cunoscută, între etiopieni, părerea că maimuțele nu vorbesc înadins pentru ca să nu fie puse să muncească, și mi-am explicat liniștea lui Argos ca dato-

rîndu-se neîncrederii sau fricii. De-aici am trecut la gînduri şi mai negre. Între altele, că Argos şi eu aparţineam unor universuri deosebite, că percepţiile noastre erau la fel, dar că el le combina într-un alt mod, construind cu ele altfel de obiecte. M-am gîndit la o lume fără memorie şi fără timp, la un limbaj care nu cunoaşte substantivele, un limbaj al verbelor impersonale sau al epitetelor nedeclinabile. Şi-aşa au trecut zilele, iar cu zilele, anii, pînă cînd ceva, asemănător cu fericirea, s-a întîmplat într-o dimineaţă. A plouat cu o fără-degrabă nemaicunoscută.

Nopţile din deşerturi pot să fie reci, dar noaptea aceea a fost ca un incendiu. Am visat că un rîu din Tesalia (căruia îi restituisem un peşte de aur) venea să mă răscumpere; l-am auzit apropiindu-se peste nisipul roşu şi piatra cenuşie; răcoarea aerului şi zgomotul ploii m-au trezit din somn. Am alergat, gol, s-o primesc peste mine. Noaptea era pe sfîrşite; sub norii gălbui, tribul, nu mai puţin fericit decît mine, îşi oferea trupurile ploii care cădea, într-un fel de extaz. Părea că intonează un cor celor divini. Argos, cu ochii la cer, gemea; şuvoaie repezi îi curgeau pe faţă; nu numai de apă, ci (am aflat-o după aceea) şi de lacrimi. Argos, am strigat, Argos.

Şi-atunci, cu o blîndă supunere, ca şi cînd ar fi descoperit un lucru pierdut şi uitat de mult amar de timp, Argos a îngînat aceste cuvinte: *Argos, cîinele lui Ulise.* Iar mai apoi, fără să mă privească: *Cîinele acela, aruncat în bălegar.*

Am acceptat realitatea cu uşurinţă, poate, tocmai pentru că ne-am dat seama că nimic nu-i

real. L-am întrebat ce ştie despre *Odiseia.* Vorbea greceşte cu greutate; a trebuit să-i repet întrebarea:

Foarte puţine lucruri, mi-a spus el. *Mai puţin decît cel mai sărman rapsod. Au trecut o mie şi o sută de ani de cînd am compus-o.*

IV

În ziua aceea mi s-au lămurit toate. Troglodiţii erau Nemuritorii, pîrîiaşul cu apă feruginoasă, Rîul pe care-l căuta călăreţul. Oraşul a cărui faimă ajunsese pînă la Gange fusese distrus de Nemuritori în urmă cu nouă secole. Cu relicvele ruinurilor lui, ridicaseră pe acelaşi loc oraşul smintit pe care-l vizitasem: un fel de parodie sau de revers, precum şi templul închinat zeilor iraţionali, care stăpînesc lumea şi despre care nu ştim nimic, în afara faptului că seamănă cu oamenii. Construirea lui a fost ultimul simbol pe care Nemuritorii au înţeles să-l lase; aceasta marchează o etapă în care, apreciind că totu-i zadarnic, s-au hotărît să trăiască în reculegere şi pură speculaţie. Au ridicat oraşul, l-au uitat şi s-au retras să trăiască în peşteri. Adînciţi în acestea, aproape că nu mai percepeau lumea fizică.

Acestea mi le-a spus Homer, ca şi cînd ar fi vorbit cu un copil. Mi-a mai vorbit, de asemenea, despre bătrîneţea sa şi despre ultima călătorie pe care a întreprins-o, asemeni lui Ulise, din do-

rința de a ajunge la oamenii care nu cunosc marea, nu mănîncă niciodată carne pregătită cu sare și habar nu au ce este o vîslă. A locuit un secol în Orașul Nemuritorilor. Cînd l-au distrus, i-a sfătuit să ridice altul. Asta nu trebuie să uimească pe nimeni. E arhicunoscut faptul că după ce a cîntat războiul Ilionului, a proslăvit pe cel al broaștelor și șoarecilor. A fost ca și un Dumnezeu care, după ce a creat cosmosul, a făcut haosul.

A fi nemuritor, e un lucru zadarnic ; în afara omului, toate animalele sînt nemuritoare, pentru că ignoră moartea ; un lucru de neînțeles, divin și îngrozitor, e să te știi nemuritor. Am observat că, în ciuda religiilor, această convingere e foarte rară. Izraeliții, creștinii și musulmanii cred în nemurire, dar venerația pe care o dau ca pe o ofrandă primului secol dovedește că nu cred decît în acesta, sortindu-le pe toate celelalte pedepsirii și recunoașterii lui. Mult mai rezonabilă mi se pare roata anumitor religii din Industan ; în această roată, fără de sfîrșit, fiecare viață este un efect al celei ce a precedat-o și cauză a următoarei, dar nici una nu determină întregul... Îndoctrinată prin simpla profesare pe parcursul a mai multe secole, republica oamenilor nemuritori ajunsese la perfecțiunea toleranței, aproape la disprețuirea acesteia. Se cunoaște faptul că în intervalul unui timp infinit, unui om trebuiau să i întîmple toate lucrurile. Prin virtuțile sale trecute sau viitoare, orice om este vrednic de orice bunătate, dar și de orice trădare, datorită infamiilor sale din trecut sau din viitor. Exact ca în jocurile de noroc, unele numere pare și impare tind spre

un echilibru, inocența și prostia se anulează și se corectează între ele, și poate că poemul primitiv al Cidului este contragreutatea cerută de un singur epitet din Egloge sau de o sentință din Heraclit. Gîndul cel mai fugar răspunde unui desen invizibil și poate să încunune sau să inaugureze o formă secretă. Se cunosc cazuri în care răul a fost provocat pentru a deveni bine în viitor sau a-i face pe oameni experți în cunoașterea lui trecută... Judecate astfel, toate actele noastre sînt firești, dar, în același timp, indiferente. Nu există merite morale sau intelectuale. Homer a compus *Odiseea ;* presupunîndu-se un interval de timp infinit, cu întîmplări și schimbări infinite, era imposibil să n-o fi scris, măcar o singură dată. Nimeni nu-i cineva, un singur om nemuritor este toți oamenii. Asemeni lui Cornelius Agrippa, sînt zeu, erou, filozof, demon și lume, ceea ce nu-i decît un mod arbitrar de a spune că nu sînt.

Conceptul despre lume, ca un sistem cu compensații precise, i-a influențat definitiv pe Nemuritori. Mai întîi, i-a făcut invulnerabili în fața pietății. Am vorbit despre vechile cariere de piatră, cele care împînzeau cîmpia în partea cealaltă ; cineva s-a pierdut în cea mai adîncă ; nu se putea pedepsi, nici nu putea să moară, dar îl chinuia setea ; mai înainte de a-i fi aruncat o frînghie, au trecut șaptezeci de ani. De asemeni, nu interesa propriul destin. Corpul era un domestic animal supus și-i ajungea, o dată pe lună, pomana cîtorva ore de somn, puțină apă și o firimitură de carne. Nimeni să nu încerce să ne coboare la ascetism. Nu există plăcere mai mare decît me-

ditația, și acesteia ne dăruim. Uneori, un stimul extraordinar ne restituie lumea fizică. De exemplu, vechea bucurie primitivă la căderea ploii din dimineața aceea. Aceste lapsusuri erau foarte pure ; toți nemuritorii erau în stare de o liniște perfectă ; mi-amintesc de unul pe care nu l-am văzut niciodată în picioare : o pasăre își făcuse cuibul pe pieptul său.

Între corolarele doctrinei care susține că nu există nici un lucru care să nu fie compensat de un altul, există unul de-o foarte mică importanță teoretică, dar care ne-a obligat, la sfîrșitul sau la începutul secolului al X-lea, să ne risipim pe fața pămîntului. Încape în aceste cuvinte : *Există un rîu ale cărui ape îți dăruiesc nemurirea ; în altă parte va exista un alt rîu care să ți-o ia.* Numărul rîurilor nu este infinit, un peregrin nemuritor care va străbate lumea va sfîrși, într-o zi, după ce a băut din toate. Ne-am propus să descoperim acest rîu.

Moartea (sau presimțirea ei) îi face pe oameni patetici și pretențioși. Și te emoționează prin condiția lor de fantasme ; orice lucru pe care-l îndeplinesc ar putea să fie cel de pe urmă. Nu există nici un chip care să nu poată fi redesenat, precum cel al visului. Totul, între muritori, are valoarea irecuperabilului și norocului. În schimb, între nemuritori, fiecare act (și fiecare gînd) este ecoul altora care l-au precedat în trecut, fără scop vizibil sau presiunea fidelă a altora, pe care o vor repeta în viitor pînă la disperare. Și nu există nimic care să nu se piardă printre oglinzile neobosite. Nimic nu poate să se petreacă o singură dată, nimic nu este cu necesitate precar. Elegiacul, gravitatea, ceremoniozitatea, nu sînt pentru Nemuritori. Homer și eu ne-am despărțit la porțile Tangerului ; cred că nu ne-am spus adio.

V

Am străbătut regate noi, imperii. În toamna anului 1066, pe podul de la Stamford am făcut parte, nu mai știu dacă din armatele lui Harold, cel care n-a întîrziat să-și găsească soarta, ori din cele ale nefastului Harold Hardrada, cel care a cucerit șase picioare de pămînt englez, sau ceva mai mult. În cel de al șaptelea secol de la Hegirá [1], în cartierul Bulaq, am transcris cu o caligrafie îngrijită, într-o limbă pe care-am uitat-o, într-un alfabet pe care nu-l mai știu, cele șapte călătorii ale lui Simbad, precum și istoria Orașului de Bronz. În curtea închisorii din Samarcand, am jucat mult timp șah. În Bikanir și Boemia am profesat astrologia. În 1638 am fost la Kolozsvár și după aceea la Leipzig. La Aberdeen, în 1714, am subscris pentru cele șase volume ale *Iliadei* lui Pope ; mi-amintesc că le-am citit ca pe o desfătare. Prin 1729 am discutat originea acestui poem cu un profesor de retorică numit,

[1] Hegirá (arab hiéra = fugă), eră mahomedană care începe la 15 iulie 622, ziua fugii lui Mahomed de la Mecca la Medina (n. tr.).

cred, Giambattista ; judecățile sale mi s-au părut irefutabile. La 4 octombrie 1921, *Patna* care mă ducea spre Bombay, a trebuit să acosteze într-un port de pe țărmurile eritree.[1] Am coborît, mi-am adus aminte de alte dimineți foarte îndepărtate, petrecute tot în fața Mării Roșii, pe cînd eram tribun la Roma, iar febra, magia și nelucrarea măcinau soldații. În afara portului am văzut un rîu cu apă limpede ; l-am gustat, din obișnuință. Îndepărtîndu-mă de malurile lui, un arbore mi-a rănit dosul mîinii. O durere necunoscută mi s-a părut foarte vie. Neîncrezător, tăcut și fericit, am contemplat prețioasa formare a unei încete picături de sînge. Sînt iarăși muritor, am repetat, seamăn din nou cu ceilalți oameni. Și-n noaptea aceea am dormit pînă dimineața.

...Paginile acestea le-am revăzut peste un an. Cred că spun adevărul, dar în primele capitole și în anumite paragrafe din altele, simt ceva fals. Asta ar putea să fie rezultatul unui abuz de date circumstanțiale, procedeu pe care l-am învățat de la poeții care contaminează totul cu falsitate, pentru că aceste date pot să fie pline de fapte, dar nu și de memoria altora... Totuși, am impresia că am descoperit o rațiune și mai intimă. O voi mărturisi : nu are importanță dacă mă vor considera fantastic.

Istoria pe care v-am povestit-o pare ireală pentru că înlăuntrul ei se amestecă întîmplări din viața a doi oameni deosebiți. În primul capitol,

[1] Aici există o tăietură în manuscris ; cred că a fost șters numele portului...

călărețul vrea să știe numele rîului care scaldă zidurile Tebei ; Flaminio Rufo, care mai înainte îi spusese orașului Hekatómpylos, îi spune că rîul este Egiptul ; nici una din aceste locuțiuni nu i se potrivește lui, ci lui Homer, care amintește cu vădită intenție, în *Iliada,* de Teba Hekatómpylos, iar în *Odiseia,* prin gura lui Proteus și a lui Ulise, în loc de Nil spune mereu Egipt. În cel de al doilea capitol, romanul, bînd apa vie, pronunță cîteva cuvinte în grecește ; aceste cuvinte sînt ale lui Homer și pot fi găsite la sfîrșitul catalogului de nave. După aceea, în palatul amețitor, vorbește de „o reprobare care suna aproape ca o remușcare" ; aceste cuvinte sînt tot ale lui Homer, care proiectase această oroare. Astfel de anomalii m-au neliniștit, altele, de ordin estetic, m-au ajutat să descopăr adevărul. Ele se află în ultimul capitol ; aici se află scris că am făcut parte, la Stamford, din armatele lui Harold, că în Bulaq am transcris călătoriile lui Simbad Marinarul și că am subscris, în Aberdeen, la *Iliada* englezească a lui Pope. A se citi, *inter-alia* : „În Bikanir și în Boemia am profesat astrologia". Nici una din aceste mărturii nu este falsă ; semnificativ este faptul că le-am descoperit. Dintre toate, primul pare să se petreacă unui om de arme, dar mai apoi se descoperă că povestitorul nu se gîndește la război, ci la soarta oamenilor. Cele care urmează sînt și mai ciudate. Un motiv nedefinit m-a obligat să le am în vedere ; știam că erau patetice. Spuse de romanul Flaminio Rufo, nu sînt. Spuse de Homer, da ; e ciudat ca acesta să copieze în secolul treisprezece aventurile lui Simbad, celălalt Ulise și să des-

copere, după multe secole, într-un regat boreal şi într-o limbă sălbatică, formele *Iliadei*. În ceea ce priveşte propoziţiunea despre Bikanir, se înţelege foarte uşor că a fost făcută de un om de litere, dornic (asemeni autorului care a întocmit catalogul de nave) să arate cuvinte splendide.[1] Cînd se apropie sfîrşitul, nu mai rămîn chipuri ale amintirii ; rămîn doar cuvinte. Nu-i ciudat faptul că timpul le-ar fi confundat pe cele care m-au reprezentat cîndva cu cele care au fost simboluri ale sorţii ce m-a însoţit atîtea secole. Am fost Homer ; pe scurt, voi fi Nimeni, asemeni lui Ulise ; voi fi toţi : voi muri.

Posdată din 1950. Dintre comentariile stîrnite de publicarea celor de mai sus, cel mai ciudat, dar nu şi cel mai urban, se intitulează, biblic, *A coat of many colours* (Manchester, 1948) şi este semnat de condeiul tenace al doctorului Nahum Cordovero. Are vreo sută de pagini. Vorbeşte de straturile greceşti, de straturile latinităţii vulgare, de Ben Jonson, cel ce şi-a apărat contemporanii cu citate din Seneca, de *Virgilius evangelizans* al lui Alexander Ross, de artificiile lui George Moore şi Eliot şi, în cele din urmă, de „povestirea atribuită anticarului Joseph Cartaphilus". Din primul capitol demască scurtele complicaţii după Pliniu (*Historia naturalis,* V, 8) ; din cel de al doilea, pe cele după Thomas de Quincey (*Writings,* III, 439) ; din cel de al treilea, o scrisoare a lui Descartes adresată ambasadorului Pierre Chanut ; din cel de al patrulea, pe Bernard Shaw (*Back to Methuselah,* V). Deduce, din acestea, că întregul document este apocrif.

Această concluzie, după părerea mea, este inadmisibilă. *Cînd se apropie sfîrşitul* — scria Cartaphilus — *nu mai rămîn chipuri ale amintirii ; doar cuvinte.* Cuvinte, cuvinte frînte şi mutilate, cuvintele altora, pomană săracă pe care o lasă ceasurile şi secolele.

Pentru Cecilia Ingenieros

[1] Ernesto Sabato ne sugerează că acel „Giambattista", care a discutat cu anticarul Cartaphilus originea *Iliadei*, este Giambattista Vico ; acest italian susţinea că Homer este un personaj simbolic, ca Platon sau Ahile.

MORTUL

Ca un locuitor din suburbiile Buenos-Aires-ului, un nimenea trist și fără nici o virtute, în afară de infatuarea curajului, să se piardă în pustiurile sălbatice de la frontiera Braziliei și să ajungă căpitan de contrabandiști, pare, de la început, imposibil. Celor care înțeleg astfel lucrurile vreau să le istorisesc destinul lui Benjamin Otálora, despre care poate nu a mai rămas nici măcar o amintire în Balvanera, dar care a murit în legea sa, împușcat la granița cu Río Grande do Sul. Nu cunosc amănunte despre aventura sa ; cînd le voi afla, va trebui să corectez paginile acestea. Pînă atunci, însă, scurta narațiune ca-e urmează poate fi folositoare.

Benjamin Otálora are, prin 1891, nouăsprezece ani. Un tinerel cu fruntea îngustă, și ochi albaștri, violent ca toți cei care descind din basci ; cu o cicatrice de cuțit pe obraz, semn fericit că este un om curajos. Nu-l neliniștește nici moartea adversarului său, nici necesitatea de a fugi cît mai repede din Republică. Mai marele cartierului său îi dă o scrisoare către un anume Azevedo

Bandeira, din Uruguay. Otálora se îmbarcă, oceanul e agitat, bîntuit de furtună ; a doua zi rătăcește pe străzile din Montevideo, cu o nemărturisită și, poate, neștiută tristețe. Nu-l întîlnește pe Azevedo Bandeira ; spre miezul nopții, într-o cîrciumă din Paso del Malino, asistă la un scandal dintre niște păstori. Un cuțit strălucește-n aer ; Otálora nu știe cine are dreptate, dar îl atrage savoarea pură a pericolului, așa cum pe alții îi atrage jocul de cărți sau muzica. Oprește, în învălmășeală, lovitura joasă de cuțit pe care un peon i-o pregătea unui om tuciuriu, cu *poncho*. Acesta, o va afla după aceea, era Azevedo Bandeira. (Otálora, într-o astfel de situație, distruge scrisoarea, preferînd să-și rezolve treburile prin el însuși.) Azevedo Bandeira face, cu toată viteјia lui, impresia unei ființe contrafăcute ; pe chipul său, ușor de deslușit, se află evreul, negrul și indianul ; în toată înfățișarea, maimuța și tigrul ; cicatricea care-i brăzdează obrazul e o podoabă în plus, ca și mustața neagră.

Proiecție sau greșeală a băuturii, scandalul s-a stins cu aceeași rapiditate cu care-ncepuse. Otálora cinstește cu păstorii, îi însoțește la un chef și-apoi, cînd soarele era deja sus, la un han din Orașul Vechi. În curtea din spate, nepietruită, dormea fiecare după cum putea să-și aștearnă. Destul de vag, Otálora compară noaptea aceasta cu cea care trecuse ; acum, calcă pe pămînt sigur, printre prieteni. Îl neliniștește, e adevărat, gîndul că a trebuit să părăsească Buenos-Aires-ul. Doarme pînă la amiază, cînd îl trezește cel care, beat, îl atacase pe Bandeira. (Otálora își amintește că omul acesta luase parte cu toți ceilalți la cheful

de peste noapte și că Bandeira l-a așezat în dreapta sa și l-a obligat să bea în continuare.) Acum a venit să-i spună că-l cheamă șeful. Într-un fel de birou care dă în vestibul (Otálora nu a mai văzut niciodată un vestibul cu uși laterale) îl așteaptă Azevedo Bandeira, alături de o femeie disprețuitoare, cu părul vopsit. Bandeira îl liniștește, îi oferă un pahar de rachiu, îi repetă că pare un om curajos, și-i propune să meargă în Nord, cu ceilalți, pentru a duce o cireadă de vite. Otálora primește ; spre dimineață sînt deja pe drum, către Tacuarembó.

Pentru Otálora începe, atunci, o viață deosebită, cu răsărituri vaste și-amiezi cu miros de cal. E o viață nouă pentru el, uneori crudă, dar care-i pătrunde sufletul, pentru că asemeni oamenilor din alte țări, care presimt marea și-și petrec vara pe țărmurile ei, noi (chiar și cel care urzește aceste simboluri) îndrăgim cîmpia fără de margini răsunînd sub copitele cailor. Otálora crescuse într-un cartier de căruțași și crescători de vite ; în mai puțin de un an se face *gaucho*. Învață caii la călărie, îmblînzește mînjii, deprinde înjunghierea, mînuirea laso-ului simplu, cel care prinde animalul și pe cea a celui cu bile, care-l trîntește la pămînt. Se obișnuiește să reziste somnului, furtunilor, frigului sau arșiței ; învață să mîne vitele fluierînd sau strigînd. În tot timpul acesta de ucenicie nu-l vede pe Azevedo decît o singură dată, dar îi simte întotdeauna prezența, căci a fi *omul lui Bandeira* înseamnă să fii respectat și temut, și pentru că în fața oricărei dovezi de bărbăție, acești *gauchos*

spun că Bandeira ar fi fost mai presus. Cineva susține că Bandeira s-a născut în partea cealaltă a Cuareim-ului, în Rio Grande do Sul ; lucrul acesta, deși ar trebui să-l coboare, îi adaugă merite în plus, datorită pădurilor pline de sălbatici, mlaștinilor și distanțelor nesfîrșite. Treptat, Otálora își dă seama că afacerile lui Bandeira sînt numeroase și că cea mai bună dintre ele este contrabanda. A fi păstor înseamnă a fi slugă. Otálora își propune să devină contrabandist. Doi dintre tovarășii săi, într-o noapte trec frontiera și se întorc cu cîteva duzini de sticle cu rachiu de trestie. Otálora îl provoacă pe unul din ei, îl rănește și-i ocupă locul. Îl împinge în față ambiția și o fidelitate nedeslușită. *Trebuie să sfîrșească* (își spune el) *prin a înțelege că eu fac mai mult decît toți orientalii lui la un loc.*

Și mai trece un an pînă ce Otálora să se întoarcă la Montevideo. Străbat țărmurile, orașul (care i se pare foarte mare) ; ajung la casa șefului ; își întind să doarmă în curtea din spate. Trec zilele și Otálora nu l-a văzut pe Bandeira. Cu spaimă, unii spun că-i bolnav ; un om tuciuriu urcă la el, în dormitor, cu ceai mate și cu apă caldă. Într-o după-amiază îi încredințează treaba asta lui Otálora. Acesta se simte, vag, umilit, dar, în același timp, mulțumit de sine.

Dormitorul e sărăcăcios mobilat și întunecos. Un balcon care privește spre apusul de soare, o masă cu obișnuita dezordine a unui meșteșugar, încărcată cu frîie, căpestre, pistoale și cuțite, precum și o oglindă cu pete pe luciul de argint. Bandeira zace cu fața-n sus, visează și geme. Îl

luminează ultimele raze, puternice încă, ale apusului. Patul larg și alb pare să-l micșoreze și să-l întunece ; Otálora observă părul alb, oboseala, debilitatea, zbîrciturile vîrstei. Îl înfurie faptul că un bătrîn ca acesta îi conduce pe ei. Îi trece prin minte gîndul că ar fi de-ajuns o lovitură pentru a termina cu el. În oglindă, însă, vede pe cineva care a intrat. E femeia cu părul roșu ; e îmbrăcată doar pe jumătate, desculță, și-l cercetează cu o anume răceală. Bandeira se ridică, în timp ce soarbe mate după mate, vorbește de treburile obișnuite și strînge între degete părul femeii. În cele din urmă îi îngăduie lui Otálora să părăsească încăperea.

Cîteva zile după aceea primesc ordin să plece în Nord. Ajung într-o fermă pierdută, ca oricare alta, în cîmpia fără de margini. N-o înveselește nici un arbore și nici un rîu. Soarele dimineții și cel al înserării o biciuiesc cu sîngele lor. Curțile sînt înconjurate cu ziduri de piatră. Și-această nevoiașă și săracă fermă se numește *El Suspiro*.

Otálora află de la peoni că Bandeira nu va întîrzia mult și va veni de la Montevideo. Întreabă de ce și i se spune că a apărut un străin care ar vrea să poruncească prea mult. Otálora își dă seama că-i o glumă, dar îi surîde că această glumă poate deveni adevărată. Află, în plus, că Bandeira s-a certat cu unul dintre șefii politici și că acesta i-a retras sprijinul său. Știrea aceasta-i plăcu.

Sosesc lăzile de arme cu țeavă lungă ; sosesc un urcior și un lighean pentru dormitorul femeii ; perdele de damasc adevărat ; apoi cuțitele, iar

într-o dimineață, un călăreț sumbru, cu barbă și *poncho*. Se numește Ulpiano Suárez și este *capanga*, adică garda lui Azevedo Bandeira. Vorbește puțin cu accent brazilian. Otálora nu-și poate da seama dacă trebuie să-și explice tăcerea sa ostilității, disprețului sau purei sălbăticii. Își dă în schimb seama că pentru planul pe care-l urzește are nevoie de prietenia sa.

În viața lui apare mai apoi un cal negru, adus din sud de către Azevedo, cu șa bătută-n ținte și brodată cu piele de tigru. Acest cal este un simbol al autorității șefului și tocmai de aceea Otálora îl rîvnește și ajunge să-l dorească, așa cum își dorea, mînios, femeia cu păr strălucitor. Femeia, șaua și calul sînt atributele sau adjectivele unui om pe care vrea să-l distrugă.

Aici istoria se complică și se adîncește. Azevedo Bandeira e foarte meșter în mînuirea intimidării progresive, în manevra satanică de a-l umili pe interlocutor treptat, amestecînd adevăruri cu glume ; Otálora se hotărăște să folosească acest sistem în ceea ce-și propune să facă. Se hotărăște să-l înlocuiască, încet-încet, pe Azevedo Bandeira. În zilele de pericol comun, reușește să cîștige prietenia lui Suárez. Îi mărturisește planul său ; Suárez îl asigură că-l va ajuta. După aceea se întîmplară multe lucruri, din care știu foarte puține ; Otálora nu se supune ordinelor lui Bandeira ; le uită, le îndeplinește altfel, le corectează. Destinul pare să lucreze alături de el, precipitînd totul. Într-o după-amiază, la Tacuarembó, începe o bătălie cu împușcături cu cei din Rio Grande do Sul. Otálora uzurpă rolul lui Bandeira și-n-

cepe să dea ordine orientalilor. Un glonț îi străpunge umărul, dar în seara aceea se întoarce la *El Suspiro* pe calul negru al șefului, cîteva picături de sînge pătează blana tigrului, iar noaptea se culcă liniștit, în sfîrșit, cu femeia cu părul strălucitor. Alții spun că faptele s-au petrecut într-o altă ordine și nu toate în aceeași zi.

Dar Bandeira continua să rămînă, măcar cu numele, drept șeful tuturor. Poruncile lui, însă, nu se mai îndeplinesc. Dintr-un amestec de milă și obișnuință, Otálora nu se-atinge de el. Ultima scenă a povestirii se petrece în ultima noapte din 1894. În noaptea aceasta peonii mănîncă carne proaspătă și beau un alcool foarte tare; cineva îngînă la nesfîrșit o milongă. Beat, Otálora își manifestă, plin de sine, bucurie după bucurie; acest turn de aiureli este un simbol al destinului său irezistibil. Taciturn, între cei care strigă, Bandeira lasă noaptea ca să se scurgă plină de țipete. Cînd bat cele douăsprezece ore, ca și cînd ar avea o mare obligație de îndeplinit, se ridică și ciocănește încetișor la ușa femeii. Aceasta îi deschide imediat, ca și cînd ar fi stat așteptîndu-l. Iese pe jumătate îmbrăcată și desculță. Cu un glas care pare foarte blînd, supus, șeful îi spune:

— Acum, că tu și *el-porteño* vă iubiți atîta, dă-i un sărut de față cu toți.

Femeia încearcă să nu se supună, dar doi oameni o iau în brațe și-o aruncă peste Otálora. Cu ochii-n lacrimi, îi sărută obrajii și pieptul. Ulpiano Suárez și-a scos pistolul. Otálora-și dă seama, înainte de a muri, că l-au trădat de la

început, că l-au condamnat chiar de atunci la moarte și i-au îngăduit dragostea, șefia și triumful pentru că-l considerau mort, pentru că pentru Bandeira era ca și mort.

Suárez, cu dispreț, țintește și trage.

TEOLOGII

Devastînd grădina, profanînd podoabele și altarele, hunii au intrat pe cai în biblioteca monahală și au distrus cărțile pe care nu le-au înțeles, le-au pedepsit, arzîndu-le, temători, poate, că literele ar fi putut ascunde blesteme împotriva zeului lor, transfigurat într-un iatagan de fier. Au ars mineiuri și codice, dar în mijlocul văpăilor, sub cenușă, a rămas aproape intactă cea de a douăsprezecea carte din *Civitas Dei,* unde se spune că Platon a predicat în Atena, că la capătul multor secole toate lucrurile își vor recăpăta starea din trecut și că el, Platon, la Atena, în fața aceluiași auditoriu, îl va învăța doctrina aceasta. Textul iertat de flăcări s-a bucurat de o venerație deosebită, iar cei care l-au citit și recitit în această parte îndepărtată de lume, au pierdut din vedere faptul că autorul a susținut această doctrină numai pentru a o combate mai tîrziu. Un secol după aceea, Aurelian, vicar în Aquilea, a aflat că, la malurile Dunării, *monotonii* (numiți *și anulari),* cea mai nouă sectă, propovăduiau ideea că istoria este un cerc și că nu-i nimic care să nu

fi fost și care să nu fie. Sus, în munți, Roata și Șarpele luaseră locul Crucii. Tuturora le era frică, dar toți începeau să dea crezare zvonului că Ioan al Panoniei, distins datorită unui tratat asupra celui de al șaptelea atribut al lui Dumnezeu, va pune capăt unei atît de abominabile erezii.

Aurelian a deplîns o astfel de stare, în special pe cea de pe urmă. Știa foarte bine că în materie de teologie, orice noutate comportă un risc ; mai apoi însă, și-a dat seama că teza timpului circular era destul de fără importanță, destul de înfricoșătoare, totodată, dar fără un risc deosebit. (Ereziile de care trebuie să ne fie frică sînt cele care se pot confunda cu ortodoxismul.) L-a durut însă intervenția — amestecul — lui Ioan al Panoniei. Acesta, doisprezece ani mai înainte, cu gălăgioasa sa *De septima affectione Dei sive de aeternitate* uzurpase o problemă din specialitatea sa ; acum, ca și cum problema timpului îi aparținea tot lui, va interveni pentru a-i suprima, poate cu argumentele lui Procust, cu leacuri mai înfricoșătoare decît cele ale Șarpelui, pe anulari... Și-n noaptea aceea, Aurelian și-a petrecut timpul revăzînd vechiul dialog al lui Plutarc privitor la sfîrșitul oracolelor ; în paragraful douăzeci și nouă a citit o glumă adresată stoicilor, cei care susțin un infinit ciclu de lumi, cu sori și luni infinite, cu mulți Apollo, Diane și Poseidoni. Descoperirea aceasta i s-a părut a fi un semn bun ; s-a hotărît să pășească înaintea lui Ioan de Panonia și să-i contrazică pe ereticii Roții.

Există oameni care doresc să cucerească dragostea unei femei pentru a-și uita de ea, pentru a nu se mai gîndi la ea ; Aurelian dorea să-l

întreacă pe Ioan de Panonia, pentru a se vindeca de mînia pe care i-o provoca. Şi nu pentru a-i pricinui vreun rău. Temperat de munca obişnuită, de construirea de silogisme şi inventarea de injurii, de acele *nego, autem* şi *nequaquam,* a putut să uite această mînie. A compus lungi şi aproape inextricabile perioade, pline de incizii, în care neglijenţa şi solecismul păreau forme ale dispreţului. Pînă şi din cacofonie a făcut o armă de luptă. Prevăzînd că Ioan de Panonia îi va distruge pe anulari prin gravitatea sentenţioasă a profeţiei, s-a decis să nu facă acelaşi lucru, aşa, din batjocură. Augustin scrisese că Isus este calea dreaptă ce ne salvează din labirintul circular prin care rătăcesc necredincioşii ; Aurelian, trivial cu desăvîrşire, i-a adăugat acestei idei ficatul lui Prometeu, Ixionul, muncile lui Sisif şi acel rege al Tebei care a văzut doi sori, precum şi bîlbîiala, papagalii, oglinzile, ecourile, măgăriţele de la roţile pentru apă şi silogismele bicornute. (Fabulele gentilice supravieţuiau, coborîte la funcţii de podoabe.) Ca orice posesor al unei biblioteci, Aurelian se ştia vinovat de a nu o fi cunoscut în întregime ; controversa aceasta i-a permis să răsfoiască multe cărţi, care păreau să-i reproşeze necunoaşterea lor. Astfel, a putut să-şi însuşească un pasaj din lucrarea lui Origenes — *De principiis,* unde este respinsă ideea că Iuda Iscariotul îl va vinde din nou pe Mîntuitor şi că Paul va lua parte la martiriul lui Ştefan, în Ierusalim. Din *Academica priora* a lui Cicero, şi-a însuşit pasajul în care acesta îşi bate joc de cei care-şi închipuie că în timp ce el discută cu Luculo, alţi Luculo şi alţi Cicero, în număr in-

finit, spun absolut acelaşi lucru, într-un număr infinit de locuri asemănătoare. În afară de aceasta, împotriva monotonilor şi-a ales, ca pe o spadă de scrimă, textul lui Plutarc, denunţînd faptul că unui idolatru i se potriveşte mai bine acea *lumen naturae* decît acestora cuvîntul lui Dumnezeu. Toată munca aceasta i-a luat nouă zile ; în cea de a zecea zi i s-a adus o copie după argumentaţia lui Ioan de Panonia.

Era un text foarte scurt ; Aurelian l-a privit cu dispreţ şi mai apoi cu spaimă. În prima parte glosa versetele de la sfîrşitul celui de al nouălea capitol din *Epistola către Evrei,* unde se afirmă că Isus nu a fost sacrificat de multe ori de la începutul lumii, ci acum o dată cu trecerea secolelor. În cea de a doua parte, era adăugat preceptul biblic asupra zadarnicelor repetiţii ale binevoitorilor (Matei, 6 ; 7), precum şi pasajul al şaptelea din cartea lui Pliniu, cel care susţine că în universul acesta dilatat nu există două chipuri egale. Ioan de Panonia susţinea că nu există nici două suflete la fel şi că păcătosul cel mai mare este la fel de preţios ca sîngele vărsat de Isus pentru el. Actul unui singur om (afirma) cîntăreşte mai mult decît cele nouă ceruri concentrice şi a-ţi închipui că ar putea să dispară şi să se refacă din nou nu-i decît o frivolitate care bate la ochi. Timpul nu poate reface ceea ce noi am pierdut deja ; eternitatea păstrează aceasta pentru gloria ei şi pentru flăcări. Textul era foarte limpede, universal ; nu părea redactat de un om anume, ci de oricare dintre oameni, de toţi oamenii la un loc.

Aurelian a simțit o umilință aproape fizică. S-a gîndit să-și distrugă sau să-și modifice textul propriu ; mai apoi, cu o mînie precisă, l-a trimis la Roma, fără să schimbe o literă. Cîteva luni mai tîrziu, cînd s-a reunit conciliul din Pergamo, teologul căruia i s-a încredințat sarcina combaterii ereziilor monotonilor a fost (evident) Ioan de Panonia. Docta și binecumpănita sa dizertație a fost suficientă pentru ca ereticul de Euforbo să fie condamnat cu arderea pe rug. *Aceasta s-a mai întîmplat și se va mai întîmpla,* a spus Euforbo. *Nu aprindeți un rug, ci un labirint de foc. Dacă s-ar strînge aici toate focurile care-am fost eu nu ar încăpea pe pămînt și îngerii ar rămîne orbi. Asta am spus-o de multe ori.* Apoi a țipat pentru că l-au ajuns flăcările.

Roata s-a prăbușit în fața Crucii [1], dar Aurelian și Ioan și-au continuat bătălia secretă. Amîndoi făceau parte din aceeași armată, își doreau aceeași răsplată, luptau împotriva aceluiași Dușman, dar Aurelian n-a scris nici un cuvînt care să nu-și fi propus să-l întreacă pe Ioan. Duelul lor a fost invizibil ; dacă voluminoasele indice nu mă înșală, numele *celuilalt* nu figurează nici măcar o singură dată în multele tomuri ale lui Aurelian, păstrate în *Patrologia* lui Migne. (Din opera lui Ioan nu au rămas decît douăzeci de cuvinte.) Amîndoi au dezaprobat anatemele celui de al doilea conciliu de la Constantinopol ; amîndoi i-au condamnat pe arieni, cei care negau generația eternă a Fiului ; amîndoi au depus mărturie în favoarea ortodoxiei din *Topographia christiana* a lui Cosmas, cea care ne învață că pămîntul este pătrat, asemeni tabernacolului evreu. Spre nefericire, în toate cele patru colțuri ale pămîntului s-a întins o altă erezie năprasnică. Originală din Egipt sau din Asia (mărturiile diferă și Bousset nu admite judecățile lui Harnack), a bîntuit provinciile orientale și i s-au ridicat sanctuare în Macedonia, Cartagina și Treveris. Uneori ai impresia că a cuprins totul ; se spune că în dioceza din Bretania au fost inversate crucifixele, iar chipul Domnului, în Cesarea, a fost înlocuit cu o oglindă. Oglinda și obolul au fost emblemele noilor schismatici.

Istoria îi cunoaște sub mai multe nume *(contemplatori, prăpăstioși, cainiști)*, dar dintre toate cel mai frecvent este acela de *histrioni,* atribuit lor de Aurelian și însușit de ei cu mult curaj. În Frigia li se spunea *simulacre,* iar în Dardania la fel. Ioan Damaschinul le-a spus *forme* ; se cuvine să amintim aici faptul că pasajul acesta a fost respins de către Erfjord. Nu există eretic care să nu-și susțină nelegiuirile sale, oricît de mult ar stupefia. Mulți dintre histrioni au profesat ascetismul ; unul s-a schilodit singur, asemeni lui Origen ; alții au locuit sub pămînt, în canale de scurgere ; mulți și-au scos ochii ; alții (nabucodonosorii din Nitria) „pășteau asemeni boilor, iar părul lor creștea asemeni penelor de vultur". De la umilință și severitate treceau, de multe ori, la crimă ; anumite comunități îngăduiau furtul ; altele, omuciderea ; altele, sodomia, incestul și bestialitatea. Toate erau defăimătoare ; nu-l defăimau doar pe Dumnezeul creștin, ci

[1] Pe crucile runice cele două embleme potrivnice conviețuiesc îmbrățișate.

chiar și pe divinitățile din propriul lor panteon. Au falsificat cărți sfinte, a căror dispariție a fost deplînsă de către docți. Sir Thomas Browne, prin 1658, a scris : „Timpul i-a anihilat pe ambițioșii Evangheliști *Histrionici*, dar nu și Injuriile care au flagelat Nepioșenia lor". Erfjord a emis părerea că aceste „injurii" (conservate de un codice grecesc) nu sînt nimic altceva decît evangheliile pierdute. Ceea ce este de neînțeles, dacă ignorăm cosmologia histrionilor.

În cărțile eremitice stă scris că ceea ce există jos este asemănător cu ceea ce există deasupra, și ceea ce e deasupra asemănător cu ceea ce se află jos ; în Zohar se spune că ceea ce există jos este o reflectare a ceea ce se află deasupra. Histrionii și-au întemeiat doctrina pe o pervertire a acestei idei. L-au invocat pe Matei 6 ; 12 („și iertați-ne nouă greșelile noastre, precum noi le iertăm greșiților noștri") și 11 ; 12 („împărăția cerurilor suferă de forță"), pentru a demonstra că pămîntul influențează cerul ; și pe Corintieni *I*, 13 ; 12 („și-acum, prin oglindă, vedem în întuneric") pentru a demonstra că tot ceea ce vedem este fals. Influențați, poate, de monotoni, și-au imaginat că fiecare om este doi oameni și că adevăratul dintre ei este un altul, cel din cer. Și-au închipuit, de asemenea, că faptele noastre sînt un reflex invers, astfel că dacă stăm de veghe, celălalt doarme, dacă păcătuim, celălalt este un om cast, dacă furăm, celălalt este un generos. Cînd murim, ne unim cu acesta și sîntem asemenea lui. (Ceva din aceste doctrine a rămas în Bloy.) Alți histrioni au născocit ideea că lumea se va sfîrși atunci cînd se vor epuiza

toate posibilitățile ; cum nu pot să existe repetiții, se cuvine să eliminăm (făptuim) actele cele mai infame, pentru ca acestea să nu ne pateze viitorul și pentru a grăbi repogorîrea împărăției lui Isus Cristos. Acest lucru a fost respins de către alte secte, care au susținut ideea că istoria lumii trebuie să se realizeze în fiecare om. Mai mult, că asemeni lui Pitagora, înainte de a-și cîștiga eliberarea, trebuie să migreze în mai multe corpuri ; alții, așa-zișii proteici, spuneau că în timpul unei vieți „sînt lei, dragoni, porci mistreți, ape și un copac". Demostene vorbește de purificarea prin noroi, la care erau supuși cei care se inițiau în misterele orfice ; proteicii, asemeni acestora, căutau purificarea prin rău. Înțelegeau, precum Carpócrates, că nimeni nu va ieși din închisoare pînă nu va plăti ultimul obol (Luca 12 ; 59), și obișnuiau să-i amăgească pe penitenți cu acest alt verset : „Am venit pentru ca oamenii să se bucure de viață și pentru ca să se bucure din plin". (Ioan 10 ; 10). De asemeni, susțineau că a nu fi un om rău reprezintă o trufie satanică... Multe și contradictorii mitologii au urzit histrionii ; unii au predicat ascetismul, alții desfrîul, toți rătăcirea. Teopompo, histrion din Berenice, a negat toate fabulele ; el a afirmat că fiecare om este un organ al divinității pentru a simți lumea.

Ereticii din dioceza lui Aurelian erau dintre cei care susțineau că timpul nu tolerează repetiția și nu dintre cei care credeau că orice faptă se reflectă în cer. Acest lucru era destul de ciudat ; într-o notă, adresată autorităților romane, Aurelian a ținut să-l menționeze. Prelatul care

a primit nota era confesor al împărătesei ; nimeni nu ignora faptul că această onoare îi interzicea plăcerile intime ale teologiei speculative. Secretarul său — vechi colaborator al lui Ioan de Panonia, acum în dușmănie cu el — se bucura de faima unui înrăit închizitor al eterodoxiei ; Aurelian a adăugat o explicație a ereziei histrionice, exact în termenii în care se vorbea despre ea în consfătuirile secrete de la Genova și Aquilea. A redactat cîteva paragrafe ; Cînd a vrut să transcrie îngrozitoarea teză care susține că nu există două clipe egale între ele, condeiul i-a înțepenit între degete. N-a găsit formula necesară ; avertismentele noii doctrine („Dorești să vezi ceea ce n-au văzut ochii omenești ? Privește luna. Dorești să auzi ceea ce n-a auzit nimeni ? Ascultă cîntecul păsărilor. Dorești să pipăi ceea ce mîinile oamenilor nu au pipăit ? Pipăie pămîntul. Adevăr spun ție că Dumnezeu începe să creeze lumea") erau destul de afectate și de metaforice, încît transcrierea lor nu-i era la îndemînă. Deodată însă, o rugăciune de douăzeci de cuvinte i-a pogorît în suflet. A transcris-o foarte bucuros ; dar, imediat după asta, a început să-l neliniștească bănuiala că era ceva străin. A doua zi și-a dat seama că o citise cu mulți ani în urmă, în *Adversus annulares* și aparținînd, deci, tot lui Ioan de Panonia. A verificat citatul ; într-adevăr, se afla aici. Incertitudinea l-a înfricoșat și mai mult. Să modifice sau să suprime aceste cuvinte, ar fi însemnat să piardă din puterea de expresie ; să le lase întocmai, ar fi însemnat să plagieze o persoană pe care o ura de moarte ; să

indice sursa, însemna să se dea de gol. A implorat ajutorul divinității. Și spre cel de al doilea crepuscul, îngerul său păzitor i-a dictat o soluție intermediară. Aurelian a păstrat textul, dar a pus la începutul său următorul aviz : *„Ceea ce proslăvesc azi ereticii pentru rătăcirea credinței a fost spus în secolul acesta de către un bărbat foarte doct, mai mult cu ușurință decît cu vinovăție.* Apoi, inevitabilul, înfricoșătorul neprevăzut s-a produs. Aurelian a trebuit să spună cine era acest bărbat ; Ioan de Panonia a fost acuzat, deci, de proferarea opiniilor eretice.

Patru luni mai tîrziu, un fierar de prin Aventin, înfricoșat de înșelăciunile histrionilor, a pus pe umerii copilului său o sferă de metal foarte mare, pentru ca dublura sa să zboare. Copilul a murit ; oroarea acestei crime l-a supus pe Ioan unei judecăți foarte severe. Acesta n-a vrut să retracteze nimic ; a repetat doar că a nega idealul său ar însemna să se facă vinovat de erezia rău mirositoare a monotonilor. Nu și-a dat seama (n-a vrut să înțeleagă) că a vorbi de monotoni însemna să dezgroape morții. Cu o insistență puțin senilă, a susținut cele mai strălucite pasaje din vechile sale polemici ; judecătorii nici măcar nu auzeau ceea ce, altădată, i-ar fi putut zdrobi. Iar el, în loc să încerce să se purifice de cea mai mică pată de histrionism, s-a străduit să le demonstreze că idealul pentru care-l acuzau era în întregimea sa ortodox. A stat de vorbă cu cei de a căror hotărîre depindea soarta sa și a făcut prostia de a le vorbi cu ingeniozitate și ironie. După o discuție care a durat trei zile și

trei nopți, pe douăzeci și trei octombrie, l-au condamnat la moarte prin arderea pe rug.

Aurelian a luat parte la execuție pentru că, altfel, ar fi dovedit că era vinovat. Locul supliciului era o colină verde, în vîrful căreia se înfipsese adînc, în pămînt, un stîlp, iar împrejurul lui se aduseseră multe lemne. S-a dat citire sentinței tribunalului. Sub soarele amiezii, Ioan de Panonia zăcea cu fața în jos, scoțînd strigăte bestiale. Zgîria pămîntul, dar călăii au pus mîna pe el, l-au tîrît, l-au dezbrăcat și, în cele din urmă, l-au legat de stîlp. Pe cap i-au pus o coroană de paie înmuiată în pucioasă ; alături, un exemplar din rău mirositorul *Adversus annulares*. Plouase cu o noapte-n urmă și lemnele ardeau foarte prost. Ioan de Panonia s-a rugat în greacă, apoi într-o limbă necunoscută. Flăcările erau din ce în ce mai aproape, gata să-l mistuiască, în clipa cînd Aurelian a ridicat ochii spre el și l-a privit. Și-atunci, focul s-a oprit. Aurelian a văzut pentru prima și ultima oară chipul celui dușmănit. I s-a părut că seamănă cu cineva, dar nu și-a putut da seama cu cine. Vîlvătaia l-a cuprins din nou, ascunzîndu-l în brațele ei ; s-a mai auzit un strigăt, ca și cînd ar fi strigat focul însuși.

Plutarc spune că Iulius Cesar a plîns moartea lui Pompei ; Aurelian nu a plîns-o pe cea a lui Ioan, dar a simțit ceea ce simte un om atunci cînd se vindecă de o boală fără de leac, o boală care făcea parte din el. Și-a lăsat anii să treacă peste el, la Aquilea, la Efes, în Macedonia. A rătăcit pe marginile Împărăției, prin mlaștinile cu miasme grele și prin pustiurile contemplative, pentru ca singurătatea să-l ajute să-și înțeleagă destinul. Într-o chilie mauritană, într-o noapte plină cu lei, a refăcut în gînd toată acuzația complicată împotriva lui Ioan de Panonia și a justificat pentru a nu se mai ști a cîta oară, sentința. Mai greu i-a fost să justifice denunțul său întortocheat. La Rusaddir a predicat anacronica pildă *Lumină din lumină aprinsă din carnea unui păcătos*. În Hibernia, într-o cocioabă de mînăstire înconjurată de pădure, spre dimineață, l-a surprins murmurul ploii. Și-a amintit de o noapte romană cînd auzise același murmur minuțios. Către prînz, un fulger a dat foc arborilor și Aurelian a putut să moară așa cum murise Ioan.

Sfîrșitul acestei istorii se poate spune numai în metafore, pentru că are loc în împărăția cerurilor, unde nu există timp. Poate că merită totuși să amintim că Aurelian a stat de vorbă cu Dumnezeu și că Acesta se interesa atît de puțin de diferențierile și deosebirile dintre religii, încît l-a luat drept Ioan de Panonia. Asta ar însemna o confuzie în memoria divină. E mai corect, prin urmare, să spunem că în Paradis, Aurelian a aflat că pentru divinitatea imposibil de cunoscut, el și Ioan de Panonia (ortodoxul și ereticul, înfricoșatul și înfricoșătorul, acuzatorul și victima) erau una și aceeași persoană.

ISTORIA RĂZBOINICULUI ȘI A PRIZONIEREI

La pagina 278 din cartea sa *La poesia* (Bari, 1942), Croce, abreviind un text latinesc al istoricului Paul Diaconu, povestește soarta lui Droctulft și transcrie epitaful acestuia. Istoria aceasta m-a emoționat în mod deosebit și mai tîrziu am înțeles de ce. Droctulft a fost un războinic lombard care în timpul asediului Ravennei i-a părăsit pe ai săi și a murit apărînd orașul pe care înainte îl atacase. Ravennezii l-au înmormîntat într-un templu și i-au compus un epitaf în care și-au manifestat recunoștința lor (*„contespsit caros, dum nos amat ille, parentes“*), precum și contrastul deosebit dintre chipul crud al acestui sălbatic și marea sa simplitate și bunătate.

Terribilis visu facies, sed mente benignus,
Longaque robusto pectores barba fuit! [1]

Aceasta este povestea și soarta lui Droctulft, sălbaticul care a murit apărînd Ravenna sau,

[1] Aceste versuri sînt transcrise, de asemenea, de către Gibbon (*Decline and fall*, XLV).

cel puțin, acesta este un fragment al vieții sale pe care ni l-a lăsat Paul Diaconu. De aici, însă, nu știu nici măcar cînd s-a petrecut acest fapt: la jumătatea secolului al VI-lea, cînd longobarzii au pustiit cîmpiile Italiei, sau în secolul al VIII-lea, înainte de căderea Ravennei. Să ne închipuim (aceasta nu este o lucrare istorică) că ar fi vorba de primul caz.

Să ni-l mai închipuim, *sub specie aeternitatis*, pe Droctulft, nu pe individul Droctulft care, fără îndoială, a fost unic și de necunoscut (toți indivizii sînt), ci tipul generic pe care, din el și din mulți alții ca el, l-a făurit tradiția, operă a uitării și amintirii. Războaiele l-au adus în Italia, peste o geografie întunecată de păduri și mlaștini, de pe malurile Dunării și Elbei și poate nici nu știa că merge spre Sud, nici că va lupta împotriva gloriei romane. Poate că profesa arianismul care susține că gloria Fiului este reflectarea gloriei Tatălui, dar mult mai ușor e să ni-l închipuim un evlavios al Pămîntului, al Herthei, al cărei idol cu chip acoperit rătăcea din colibă în colibă într-un car tras de vaci, sau un credincios al zeilor războiului și tunetului, chipuri simple și neîndemînatice, cioplite din lemn și înfășurate în cîrpe, încărcate cu monezi și brățări. Venea din nepătrunsele păduri de mistreți și zimbri; era alb, vioi, inocent, crud, credincios șefului și tribului său, și nu universului. Războaiele l-aduc la Ravenna, iar aici vede ceea ce nu mai văzuse niciodată, sau ceea ce nu văzuse nicicînd în întreaga sa strălucire. Vede ziua, marmura și chiparoșii. Vede o lume fără debandadă;

vede un oraş, un organism făcut din statui, temple, grădini, case, biserici, fîntîni, capiteluri şi spaţii libere frumos ordonate. Nici unul din aceste lucruri (ştiu foarte bine) nu-l impresionează prin frumuseţea sa ; acestea îl mişcă însă, aşa cum ne-ar mişca acum o maşinărie complicată, al cărei scop nu-l cunoaştem, dar în a cărei formă bănuim o inteligenţă nemuritoare. Poate că îi este de-ajuns să vadă un singur arc, cu o neînţeleasă inscripţie în eterne litere romane. Oraşul îl orbeşte dintr-o dată şi-i împrospătează această senzaţie. Îşi dă seama că în el va trăi ca un cîine sau ca un copil şi că nu va apuca nici măcar să-l cunoască, dar înţelege că preţuieşte mult mai mult decît zeii şi credinţa pe care le-a jurat-o lor, mult mai mult decît toate mlaştinile Germaniei. Droctulft îi părăseşte pe ai săi şi trece de partea Ravennei. Moare, iar pe mormîntul său sînt gravate cuvinte pe care el nu le-ar fi înţeles :

Contepsit caros, dum nos amat ille, parentes,
Hanc patriam reputans esse, Ravenna, suam.

N-a fost un trădător (trădătorii nu inspiră epitafuri pioase) ; a fost un iluminat, un convertit. La capătul cîtorva generaţii, longobarzii care l-au acuzat de trădare au procedat la fel ; au devenit italieni, lombarzi şi poate că cineva din sîngele său — Aldiger — este străbunul lui Alighieri... Fapta lui Droctulft poate fi apreciată în multe moduri ; modul meu este cel mai economic, şi dacă nu-i adevărat în sine, e adevărat ca simbol.

Cînd am citit în cartea lui Croce povestea sa, am fost foarte mişcat şi-am avut impresia că recîştig, sub altă formă, ceva care fusese al meu. Pentru o clipă, m-am gîndit la călăreţii mongoli ce doreau să facă din China un cîmp nesfîrşit pentru păstorit, iar mai apoi au îmbătrînit în oraşele pe care visau să le distrugă ; nu aceasta era memoria pe care o căutam. În cele din urmă, am găsit-o ; era o povestire auzită cîndva din gura bunicii mele, englezoaică, moartă de mult.

Prin 1872, bunicul meu, Borges, era comandantul frontierelor dinspre nord şi apus de Buenos Aires şi a celei din sud de Santa Fé. Comenduirea se afla la Junín ; mai încolo, la patru sau cinci leghe, se găsea lanţul de forturi ; iar mai departe, ceea ce se numea pe atunci Pampa sau Pămîntul Interior. Odată, bunica mea, mai în glumă, mai din plăcere, şi-a povestit soarta sa de englezoaică exilată la acest capăt de lume ; i s-a spus că nu era singura şi i-au prezentat, cîteva luni după aceea, o tînără indiană care străbătea piaţa cu paşi înceţi. Purta două pelerine colorate şi era desculţă ; avea părul blond. Un soldat i-a spus că o altă englezoaică doreşte să-i vorbească. A primit ; a intrat în comenduire fără teamă, dar nu fără oarecare neîncredere. Pe chipul arămiu, pictat în culori puternice, ochii îi erau de un albastru pierdut, căruia englezii îi spun gri. Corp svelt şi uşor ca de căprioară ; mîinile, puternice şi osoase. Venea din pustiu, din Pămîntul Interior, şi totul i se părea mic : uşile, pereţii, mobila.

Poate că, pentru un moment, cele două femei s-au simţit surori ; se aflau departe de insula lor

îndrăgită, într-o țară de necrezut. Bunica mea a bîiguit o întrebare; cealaltă i-a răspuns cu greutate, căutînd cuvintele și repetîndu-le, înspăimîntată de o antică savoare. Trecuseră vreo cincisprezece ani de cînd nu mai vorbea limba natală și nu-i era de loc ușor să și-o reamintească. I-a spus că era din Yorkshire, că părinții săi emigraseră la Buenos Aires, că o pierduseră într-o invazie de indieni care-au dus-o cu ei și că acum era soția unuia dintre șefii acestora, căruia îi dăruise doi copii și care era foarte curajos. Toate astea le-a spus într-o englezească primitivă, amestecată cu cuvinte araucane sau din pampa, iar în spatele acestei povești se întrezărea o viață aspră: corturile din piele de cal, vetrele cu foc de băligar, mîncărurile din carne afumată sau din viscere crude, marșurile tăcute către zorii zilei; asaltul fermelor, strigătele de luptă și jafurile, bătăliile, năvalnicele atacuri ale fermelor de către călăreți goi, poligamia, duhoarea și magia. Pînă la o astfel de sălbăticie se coborîse o englezoaică. Mișcată de o astfel de soartă, bunica a implorat-o să nu se mai întoarcă acolo. A jurat s-o ajute și să-i redea copiii. Femeia i-a răspuns că era fericită și a plecat, în prima noapte, către pustiuri. Puțin timp după aceea, în revoluția din 74 avea să moară Francisco Borges; poate că atunci bunica mea a întrevăzut în cealaltă femeie, învinsă și transformată de acest continent neîndurător, o oglindă a monstruosului său destin...

În fiecare an, indiana blondă obișnuia să vină la Junín sau la Fuerte Lavalle, pentru a-și cumpăra tot felul de mărunțișuri și „vicii"; după întîlnirea cu bunica, n-a mai apărut. Și totuși, s-au mai văzut o dată. Bunica mea obișnuia să vîneze; într-o fermă, aproape de mlaștini, cineva jupuia o oaie. Ca într-un vis, indiana a trecut în goana calului. S-a aruncat la pămînt și a băut sînge cald. Nu știu dacă a făcut-o pentru că nu putea altfel sau ca un semn de dispreț și sfidare.

O mie trei sute de ani și marea nesfîrșită se interpuneau între soarta prizonierei și destinul lui Droctulft. Amîndoi, de-acum, erau iremediabil pierduți. De nerecuperat. Chipul sălbaticului care îmbrățișează Ravenna și cel al femeii europene care-și alege pustiul par antagonice. Totuși, pe amîndoi i-a învins un elan tainic, un elan mai profund decît înțelepciunea și amîndoi s-au supus acestui elan pe care n-au știut să-l explice. Poate că cele două povestiri sînt una singură. Cele două fețe ale unei monede, pentru Dumnezeu, egale.

Pentru Ulrike von Kühlmann

BIOGRAFIA LUI TADEO ISIDORO CRUZ

(1829—1874)

I'm looking for the face I had
Before the world was made.

Yeats : *The winding stair*

La şase februarie 1829, hărţuiţi de Lavalle, răsculaţii care porniseră din Sud pentru a se încorpora diviziilor lui Lopez au poposit într-o fermă al cărei nume nu-l cunoşteau, la trei sau patru leghe de Pergamino ; spre dimineaţă, unul dintre ei a fost zguduit de un coşmar înspăimîntător : strigătul lui confuz, în penumbra şopronului, a trezit femeia care dormea cu el. Nimeni nu ştie ce-a visat, pentru că-n ziua următoare, pe la patru, răsculaţii au fost împrăştiaţi de cavaleria lui Suárez şi urmăriţi cale de nouă leghe, pînă la păşunile părăsite, iar el a murit într-un şanţ, cu craniul sfărîmat de o sabie din timpul războaielor cu Perú şi Brazilia. Femeia se chema Isidora Cruz ; copilul pe care l-a născut a primit numele de Tadeo Isidoro.

Scopul meu nu este cel de a repeta povestea vieţii sale. Din zilele şi nopţile care-o compun, mă interesează o singură noapte ; în rest, voi face doar referirile indispensabile pentru ca să se înţeleagă această noapte. Aventura constă într-o carte vestită ; adică, într-o carte al cărei conţinut

poate să reprezinte totul pentru toţi (I. Corintinenii 9 ; 22), fiind capabilă de nesfîrşite repetiţii, versiuni şi preversiuni. Cei care au comentat povestea lui Isidoro Cruz, şi sînt destui, au subliniat influenţa cîmpiei asupra formării sale, dar nişte *gauchos* asemenea lui s-au născut şi au murit pe ţărmurile sălbatice ale rîului Parana sau pe vîrfurile munţilor orientali. A trăit, asta da, într-o lume a sălbăticiei monotone. În 1874, cînd a murit de vărsat negru, nu apucase să vadă niciodată un munte, o lampă de petrol sau o moară. Şi nici un oraş. Prin 1849, fusese la Buenos Aires cu o cireadă a lui Francisco Xavier Acevedo ; văcarii ceilalţi au intrat în oraş pentru a-şi deşerta chimirele ; Cruz, temător, n-a ieşit din crîşma din apropierea ţarcurilor de vite. Şi-a petrecut aici multe zile, taciturn, dormind pe pămînt, sorbind ceai de *mate,* sculîndu-se-n zorii zilei, recules mereu în rugăciune. Şi-a dat seama (dincolo de cuvinte şi chiar de înţelegere) că nu avea nimic comun cu oraşul. Unul dintre peoni, beat, şi-a rîs de el. Nu i-a răspuns, dar într-una din nopţile reîntoarcerii, cînd acelaşi peon repeta, lîngă foc, aceleaşi glume, Cruz (care mai înainte nu-i arătase nici un fel de pică, nici măcar că s-ar fi supărat pe el) l-a prăbuşit dintr-o singură lovitură de cuţit. Urmărit, a trebuit să se ascundă în nişte mlaştini ; într-o noapte, o pasăre de baltă l-a prevestit că era înconjurat de poliţie. Şi-a încercat cuţitul într-un trunchi de copac pitic ; ca să nu-l împiedice la mers, şi-a scos pintenii. Şi-n loc să se predea, a preferat să lupte. A fost rănit la antebraţ, la umăr, la mîna stîngă ; i-a rănit şi el pe cei mai curajoşi dintre poliţişti ;

cînd sîngele a început să-i curgă printre degete, a luptat mai aprig ca oricînd ; în zori, slăbit de sîngele pierdut, l-au dezarmat. Pe vremea aceea, armata îndeplinea o funcție penală ; Cruz a fost destinat unui pichet de pe frontiera din Nord. Ca soldat simplu, a luat parte la războaiele civile ; uneori a luptat pentru provincia sa natală, alteori împotrivă. Pe douăzeci și trei ianuarie 1856, în Lagunas do Cardoso, a fost unul dintre cei treizeci de oameni care, sub comanda sergentului Eusebio Laprida, s-au bătut cu două sute de indieni. Aici a fost rănit de o lance.

În viața sa, obscură și plină de eroism, abundă hiatusurile. Prin 1868 îl aflăm din nou la Pergamino : căsătorit sau în concubinaj, tată al unui copil, stăpîn al unei fîșii de pămînt. În 1869 a fost numit sergent în poliția rurală. Își îndreptase trecutul ; pe vremea aceea probabil că s-a crezut fericit, chiar dacă nu era cu adevărat. (Îl aștepta, ascunsă în viitor, o noapte lucidă, fundamentală ; noaptea în care, în sfîrșit, și-a văzut propriul său chip, cea în care a putut să-și audă propriul nume. Bine înțeleasă, noaptea aceasta epuizează povestea sa ; mai bine spus, un moment din această noapte, un singur fapt, pentru că faptele sînt simbolurile noastre.) Fiecare destin, oricît ar fi de complicat, se rezumă, în realitate, la *un singur moment* : momentul în care omul știe pentru totdeauna cine este. Se spune că Alexandru Macedon și-a citit viitorul său de fier în vestita poveste a lui Achile. Iar Carol al XII-lea de Suedia, în cea a lui Alexandru. Lui Tadeo Isidoro Cruz, care nu știa să citească, soarta nu i-a fost dezvăluită de vreo carte ; s-a văzut pe sine însuși într-o învălmășeală și într-un om. Faptele s-au petrecut în felul următor :

În ultimele zile din luna iunie a anului 1870, a primit ordin să-l prindă pe un răufăcător care era urmărit pentru două crime. Era un dezertor din trupele de pe frontiera din Sud, aflate sub comanda colonelului Benito Machado ; la un chef, ucisese pe cineva într-un lupanar ; la un alt chef, omorîse pe unul din partidul lui Rojas ; raportul mai spunea că, de loc, era din Laguna Colorada. Aici, în urmă cu patruzeci de ani, se odihniseră răsculații, avînd nenorocul să-și dea carnea păsărilor și cîinilor ; de aici pornise Manuel Mesa, executat în Piața Victoriei, în timp ce tobele băteau pentru a-i acoperi strigătele de ură ; aici murise necunoscutul tată al lui Cruz, cu capul sfărîmat de o sabie din războaiele cu Perú și Brazilia. Cruz își uitase acest nume ; cu o neliniște ușoară dar inexplicabilă, și l-a amintit... Criminalul, încolțit de soldați, a urzit, călare, un labirint de plecări și întoarceri ; totuși, aceștia l-au descoperit într-o noapte din iulie. Se ascunsese în bălți. Ceața era aproape de nepătruns ; Cruz și oamenii săi, pe jos, s-au apropiat de tufa în care pîndea sau dormea urmăritul. A țipat o pasăre de baltă. Tadeo Isidoro Cruz a avut senzația că trăise momentul acesta. Criminalul a ieșit din vizuină să se bată. Lui Cruz i s-a părut înfricoșător ; pletele lungi și barba păreau că-i rod fața. Un motiv ușor de ghicit mă oprește să descriu bătălia. Mi-e de-ajuns să spun doar că dezertorul

17 — Moartea și busola — c. 2026

i-a rănit sau i-a ucis pe mulți dintre oamenii lui Cruz. Acesta, în timp ce lupta din întuneric (în timp ce trupul său se lupta din întuneric), a început să-și dea seama ce se întîmplă cu el. Și-a dat seama că nici un destin nu-i mai bun decît altul, dar că fiecare trebuie să-și poarte crucea. Și-a dat seama că uniforma și călăria îl incomodau. Și-a dat seama de soarta sa de lup și nu de cîine obișnuit cu curtea ; și-a dat seama că celălalt era el. În cîmpie se lumina de ziuă ; Cruz și-a aruncat chipiul, a strigat că nu va îngădui ca un alt om atît de curajos să fie ucis și-a trecut să lupte împotriva soldaților săi, alături de dezertorul Martín Fierro.

EMMA ZUNZ

Pe patrusprezece ianuarie 1922, Emma Zunz, întorcîndu-se de la țesătoria Tarbuch și Loewenthal, a găsit în cutia de poștă o scrisoare din Brazilia, din care a aflat că tatăl său murise. Au indus-o în eroare, de la început, timbrul și plicul ; mai apoi, scrisul necunoscut a început s-o neliniștească. Nouă sau zece rînduri cu litere mari încercau să umple hîrtia ; Emma a citit știrea că tatăl său luase din greșeală o puternică doză de veronal și murise pe trei ale lunii, în spitalul din Bagé. Un om din salonul în care murise tatăl său semna această știre, un anume Fein sau Fain, din Río Grande, care nu putea să știe că-i vorbea fiicei mortului.

Emma a lăsat hîrtia să-i cadă din mîini. Prima senzație a fost o stare proastă de la stomac și genunchi ; apoi au încercat-o vinovăția oarbă, neadevărul, frigul și spaima ; și, după aceea, a dorit să vină mai repede ziua următoare. Și-a dat seama că această voință era fără rost, pentru că moartea tatălui său era singurul lucru care se întîmplase pe lume și că tot acesta era singurul

care avea să se petreacă la nesfîrșit. A luat hîrtia de jos și s-a dus în camera sa. A pus-o într-un sertar, ca și cînd, de acum, ar fi știut ceea ce avea să se întîmple. Începea să trăiască totul, începea să fie cea care urma să fie după aceea.

În întunericul care creștea, Emma a plîns pînă la sfîrșitul acelei zile, sinuciderea lui Manuel Maier, cel care în spulberatele zile fericite fusese Emanuel Zunz. Și-a amintit de verile petrecute la țară, lîngă Gualeguay, și-a amintit (a încercat să-și amintească) de mama sa, și-a amintit de căsuța din Lanus, pe care le-o luaseră, de romburile galbene ale unei ferestre, de mașina închisorii, de oprobriul lumii, de scrisorile anonime despre o „delapidare a casierului", și-a amintit (și aceasta nu o va uita niciodată) că, în ultima noapte, tatăl său îi jurase că hoțul era Loewenthal. Loewenthal; Aaron Loewenthal, pe atunci administrator al fabricii, iar acum unul dintre patroni. Emma păstra secretul acesta, din 1916. Nu-l dezvăluise nimănui, nici măcar celei mai bune prietene, Elsa Urstein. Poate că respingea credulitatea profană ; poate că lua acest secret drept o legătură între ea și cel absent. Loewenthal nu aflase că ea știa acest lucru ; din această pricină, Emma Zunz încerca un sentiment de putere.

În noaptea aceea nu a dormit, iar cînd primele raze au curs pe ochiurile ferestrelor, planul era perfect. A căutat ca această zi, care i s-a părut nesfîrșit de lungă, să fie la fel ca toate celelalte. Prin fabrică circulau zvonuri în legătură cu o posibilă grevă ; Emma, ca întotdeauna, s-a declarat împotriva oricărei violențe. La șase, după terminarea lucrului, s-a dus cu Elsa la un

club de femei care avea un curs de gimnastică și bazine de înot. S-au înscris și ele ; a trebuit să-și repete numele și prenumele, literă cu literă și să rîdă la glumele vulgare ale celor din jur. Cu Elsa și cu cea mai mică dintre fetele lui Kronfuss au stabilit la ce cinematograf să meargă duminică seara. Apoi, s-a vorbit despre logodnici și nimeni n-a așteptat ca Emma să spună vreun cuvînt despre asta. În aprilie împlinea nouăsprezece ani, dar bărbații îi inspirau, încă, o frică aproape patologică... La întoarcere și-a pregătit o supă de tapioca și legume, a mîncat devreme, s-a culcat și și-a pus în gînd să doarmă. În felul acesta, ziua de vineri, cincisprezece, s-a scurs plină de treburi și banalități.

Sîmbătă, s-a trezit din pricina nerăbdării. A nerăbdării și nu a neliniștii, de a se afla, în sfîrșit, în această zi. Nu mai avea nimic să pună la cale, și nimic la ce să se mai gîndească ; în cîteva ore avea să ajungă la simplitatea lucrurilor. În *La Prensa* a citit că *Nordstjärnan* din Malmö va ridica ancora de la cheiul al treilea, în noaptea următoare. L-a chemat pe Loewenthal la telefon și i-a spus că ar dori să-i comunice ceva important, fără să știe celelalte femei, ceva în legătură cu greva și i-a promis să treacă pe la biroul acestuia la căderea nopții. Îi tremura vocea ; tremurul părea firesc pentru un denunțător. Și-n dimineața aceea nu s-a mai petrecut nimic demn să fie amintit. Emma a lucrat pînă la douăsprezece și și-a aranjat cu Elsa și cu Perla Kronfuss toate amănuntele pentru ziua de duminică. S-a culcat după masa de prînz și și-a recapitulat, cu ochii închiși, planul pe care-l pusese

la cale. Se gîndea că ultima parte va fi mai puţin îngrozitoare decît prima şi că-i va aduce, neîndoielnic, plăcerea victoriei şi dreptăţii. Imediat, alarmată, s-a ridicat şi s-a dus să deschidă sertarele comodei. Sub portretul lui Milton Sills, unde o pusese cu o seară mai înainte, se afla scrisoarea lui Fain. Nimeni n-ar fi putut s-o vadă ; a recitit-o şi a rupt-o în bucăţi.

A povesti faptele din acea după-amiază ca adevărate, ar fi greu şi nepotrivit. Un atribut al lucrurilor infernale este irealitatea, un atribut care pare să le micşoreze cruzimea lor, agravîndu-le, poate. Cum să prezinţi drept adevărată o astfel de acţiune în care aproape că nici nu credea cea care o îndeplinea, cum să refaci acest haos, pe care azi, memoria Emmei Zunz îl respinge şi-n acelaşi timp, îl confundă ? Emma locuia în Almagro, pe strada Liniers ; în după-amiaza aceea s-a dus în port. Poate că în infamul Paseo de Julio s-a văzut multiplicată în oglinzi, urmărită de lumina lămpilor electrice şi dezbrăcată de ochii înfometaţi şi lacomi, dar mai potrivit ar fi să spunem că la început, din cauza gloatei indiferente şi neştiute, a şovăit... A intrat în două sau trei baruri şi-a urmărit deprinderile şi felul de a se purta al celorlalte femei. În cele din urmă a dat peste oamenii de pe *Nordstjärnan*. A renunţat la unul, foarte tînăr, temîndu-se că i-ar inspira o oarecare duioşie şi l-a ales pe un altul, mai scund decît ea şi destul de obraznic pentru ca puritatea groazei să nu pălească. Omul a condus-o spre o intrare, de aici pe un coridor întunecos, apoi au urcat o scară răsucită şi după aceea într-un vestibul (în care ferestrele aveau nişte romburi exact

ca la casa din Lanús), iar în cele din urmă pe un alt coridor şi, în sfîrşit, au intrat într-o cameră şi-au închis uşa. Faptele grave rămîn în afara timpului pentru că, în ele, trecutul imediat pare o bucată de viitor, iar părţile care le alcătuiesc nu dau impresia unei înlănţuiri fireşti.

S-a gîndit, oare, *o singură dată* în acel timp din afara timpului, Emma Zunz la mortul care-i justifica sacrificiul ? Eu mă tem că da, şi că acest moment era să-i pună în pericol scopul disperat pe care-l urmărea. S-a gîndit (nu ar fi putut să nu se gîndească) că tatăl ei i-a făcut mamei sale acelaşi lucru urît pe care omul acesta avea să i-l facă ei. S-a gîndit cu o uşoară teamă şi după aceea s-a refugiat, imediat, în prăpastie. Omul, suedez sau finlandez, nu vorbea spaniola ; pentru ea a fost doar o unealtă, aşa cum a fost şi ea pentru el ; ea a servit pentru plăcere, el pentru a justifica dreptatea.

Cînd a rămas singură, Emma n-a deschis imediat ochii. Pe noptieră se aflau banii pe care-i lăsase bărbatul. Emma s-a ridicat şi i-a rupt, aşa cum mai înainte rupsese scrisoarea. A rupe banii este o impietate, ca şi cînd ai arunca pîinea. Emmei i-a părut rău şi abia de-a avut curajul să-i rupă. Încă un act de mîndrie... şi în ziua aceea... Teama s-a pierdut în tristeţea trupului, în scîrbă. Teama şi scîrba au pus stăpînire pe ea, dar s-a ridicat şi-a-nceput să se-mbrace. În cameră, lumina se stingea treptat, o dată cu asfinţitul. Emma a putut să iasă fără a fi văzută ; la colţul străzii s-a urcat într-un Lacroze, care mergea spre apus. Şi-a ales, conform planului ei, un loc

cît mai în față, pentru ca să n-o vadă nimeni. Poate că i-a dat curaj faptul că a putut să bănuiască în forfota străzii insipide, că cele întîmplate nu contaminaseră lucrurile obișnuite. A călătorit prin cartiere cu case mici și întunecoase, privindu-le și uitîndu-le imediat, coborînd la intrarea în Warnes. În mod paradoxal, oboseala îi dădea puteri, obligînd-o să se concentreze în amănuntele aventurii sale și tăinuindu-i scopul propus.

Aaron Loewenthal era, pentru toți, un om serios ; pentru ai săi, puțini, era un avar. Trăia deasupra fabricii, singur. Stabilit în cartierul acesta nelocuit, se temea de hoți ; în curtea fabricii avea un cîine uriaș și în sertarul mesei, nimeni nu se îndoia de asta, un revolver. Plînsese ca un disperat, un an în urmă, neașteptata moarte a soției sale, o Gauss, care-i adusese o moștenire frumoasă, dar banul nu era adevărata sa pasiune. Se rușina în sine știindu-se mai puțin capabil să-l cîștige decît să-l păstreze. Era religios ; credea că între el și Dumnezeu există un pact secret care-l scutea să se poarte cinstit, în schimbul rugăciunilor și danilor. Chel, destul de corpolent, îmbrăcat în negru, cu ochelari fumurii și barbă blondă, el aștepta, acum, raportul confidențial din partea muncitoarei Emma Zunz.

A văzut-o împingînd poarta (pe care o lăsase înadins întredeschisă) și traversînd curtea întunecată. A văzut-o dînd un ușor ocol în clipa în care cîinele a început să latre. Buzele Emmei tremurau aidoma celor ce se roagă în șoaptă ; obosite șopteau sentința pe care domnul Loewenthal avea s-o audă înainte de a muri.

Dar lucrurile nu s-au petrecut așa cum prevăzuse Emma Zunz. Din dimineața trecută ea se visase de mai multe ori îndreptînd revolverul cu hotărîre și obligîndu-l pe acest mizerabil să-și recunoască mizerabila-i vinovăție, iar mai apoi expunîndu-i stratagema care va face ca Dreptatea lui Dumnezeu să triumfe împotriva dreptății umane. (Nu din frică, ci din simplul motiv că ea era un instrument al Dreptății, nu dorea să fie condamnată.) După aceea, un singur glonț, bine țintit în inimă, urma să sigileze destinul lui Loewenthal. Lucrurile s-au petrecut, însă, altfel.

În fața lui Aaron Loewenthal, mai mult decît graba de a-și răzbuna tatăl, Emma a simțit nevoia de a pedepsi ultrajul îndurat pentru această răzbunare. După această minuțioasă dezonoare, nu putea să nu-l ucidă. De asemenea, nu avea timp de pierdut pentru tot felul de scene. Rezervată, timidă, i-a cerut scuze lui Loewenthal, a invocat (ca orice denunțător) obligația loialității, a pronunțat cîteva nume, a dat să se înțeleagă altele și a tăcut, ca și cînd frica ar fi pus stăpînire pe ea. A reușit să-l facă pe Loewenthal să iasă pentru a-i aduce un pahar de apă. În clipa cînd acesta, neîncrezător în astfel de sclifoseli, dar indulgent, s-a întors în sufragerie, Emma scosese deja revolverul din sertarul biroului. A apăsat pe trăgaci de două ori. Trupul greoi s-a prăbușit ca și cînd zgomotul și fumul l-ar fi tăiat în două, iar paharul cu apă i-a plesnit în mînă. A privit-o cu groază și ură, înjurînd-o în spaniolă și în idiș. Și, cum cuvintele urîte nu mai conteneau, Emma s-a văzut obligată să mai apese trăgaciul încă o dată. În curte, cîinele a început să latre

și un șuvoi de sînge a țîșnit printre buzele obscene, înroșindu-i barba și hainele. Emma a început să-și rostească acuzația pe care o pregătise cu atîta grijă („Am venit să-l răzbun pe tatăl meu și nu mă va putea pedepsi nimenea..."), dar n-a reușit s-o spună pînă la capăt, pentru că Loewenthal murise. Niciodată n-a știut dacă a mai reușit s-o înțeleagă.

Lătrăturile insistente i-au amintit că încă nu putea să se odihnească. A dezvelit divanul, mototolind așternuturile, a desfăcut nasturii de la haina cadavrului, i-a smuls ochelarii pătați și i-a pus pe casa de bani. Apoi a ridicat receptorul și a repetat ceea ce avea să repete de atîtea ori, cu aceleași cuvinte sau cu altele : *S-a întîmplat un lucru de necrezut... Domnul Loewenthal m-a făcut să intru la el sub pretextul grevei... A abuzat de mine, l-am ucis...*

Povestea, într-adevăr, părea de necrezut, dar s-a impus în fața tuturor pentru că era destul de adevărată. Era adevărat glasul Emmei Zunz, adevărată pudoarea, adevărată ura. De asemeni, era adevărat ultrajul pe care-l îndurase ; false erau doar împrejurările, ora și unul sau două nume proprii.

CASA LUI ASTERION

Și regina a născut un copil care s-a numit Asterion.

Apolodor : *Biblioteca,* III, I.

Sînt acuzat de îngîmfare, poate de mizantropie și poate de nebunie. Astfel de senzații (pe care le voi pedepsi la timpul cuvenit) sînt ridicole. E adevărat că nu ies din casa mea, dar, de asemeni, este adevărat că ușile acesteia (al căror număr este infinit) [1] rămîn deschise, ziua și noaptea, tuturor oamenilor, precum și animalelor. Să intre cine vrea. Nu va găsi aici pompa femeiască, nici fastul bizar al palatelor, dar va afla liniștea și singurătatea. De asemeni, va găsi o casă cum nu mai există nici una pe fața pămîntului. (Mint cei care susțin că în Egipt ar exista una asemănătoare.) Pînă și detractorii mei recunosc că nu există *nici un fel de mobilă* în această casă. Și un alt fapt ridicol este acela că eu, Asterion, sînt un prizonier. Să mai repet că nu există nici o ușă închisă și să adaug că

[1] Originalul spune *patrusprezece,* dar există suficiente motive pentru a susține că, în gura lui Asterion, acest numeral înseamnă *infinit.*

nu există nici vreo încuietoare? În plus, într-o după-amiază am ieșit în stradă; dacă m-am întors înainte de căderea serii, am făcut-o pentru că mă înfricoșează chipurile plebei, chipuri șterse și palide, ca o mînă deschisă. Soarele apusese, dar plînsul dezlănțuit al unui copil și rugăciunile prostești ale turmei m-au făcut să cred că sînt recunoscut. Lumea se ruga, alerga, se prosterna; unii apăreau în fața templului Luminilor, alții adunau pietre. Unul, cred, s-a ascuns în mare. Nu în zadar mama mea a fost o regină; nu pot să fiu confundat cu vulgul, chiar dacă modestia mea ar dori asta.

Adevărul este că sînt unic. Nu mă interesează ceea ce un om poate să transmită altor oameni; ca un filosof, consider că prin arta scrisului nu poate să fie comunicat nimic. Amănuntele rușinoase și triviale nu-și au măsură în spiritul meu făcut pentru lucruri mari; n-am reținut niciodată diferența dintre o literă și altă literă. O oarecare nerăbdare generoasă nu mi-a îngăduit să învăț să citesc. Uneori îmi pare rău de asta, pentru că zilele și nopțile sînt foarte lungi.

Bineînțeles, distracțiile nu-mi lipsesc. Asemeni unui berbec care se pregătește să izbească, alerg pe coridoare de piatră pînă mă prăbușesc la pămînt, obosit. Mă retrag în umbra vreunei fîntîni sau vreunui coridor, și mă joc de-a v-ați ascunselea. Există cîteva terase de pe care mă las să cad, însîngerîndu-mă. La orice oră pot să mă fac că dorm, cu ochii închiși și respirația puternică. (Uneori, am adormit de-a binelea, alteori, cînd am deschis ochii, culoarea zilei se schimbase.) Dar dintre toate jocurile, cel pe care-l prefer cel mai mult este cel al celuilalt Asterion. Îmi închipui că vine să mă viziteze, iar eu îi arăt casa. Cu reverențe grave, îi spun: *Acum ne reîntoarcem la încrucișarea anterioară* sau *Acum dăm în cealaltă curte* sau *Aveam dreptate cînd îți spuneam că o să-ți placă fîntîna aceasta* sau *Acum ai să vezi un bazin care s-a umplut de nisip* sau *Ai să vezi cum se bifurcă subsolul.* Uneori mă înșel și ne trezim amîndoi rîzînd.

Nu mi-am imaginat doar aceste jocuri; m-am gîndit și la casă. Toate încăperile care o compun se află în mai multe părți, fiecare loc este un alt loc. Nu există doar o fîntînă, o curte, o adăpătoare sau o iesle; există patrusprezece (sînt infinite) iesle, adăpători, curți și fîntîni. Casa are mărimea lumii; mai bine spus este lumea însăși. Totuși, obosind din pricina atîtor curți cu fîntîni și coridoare de piatră întunecoase, am reușit să văd strada, Templul Luminilor și marea. Acest lucru nu l-am înțeles pînă în clipa cînd, într-o noapte, mi-am dat seama că, de asemenea există patrusprezece (infinite) mări și patrusprezece temple. Totul e de mai multe ori, de patrusprezece ori și doar două lucruri există pe lume care par să existe o singură dată: sus, soarele; jos, Asterion. Poate că eu am creat stelele, soarele și casa enormă, dar nu-mi mai amintesc.

La fiecare nouă ani, în casă intră nouă oameni pentru a-i vindeca de orice rău. Le aud pașii și glasurile în fundul coridoarelor de piatră și alerg, vesel, să-i întîmpin. Ceremonia ține cîteva minute. Unul după altul se prăbușesc fără ca eu

să-mi pătez mîinile de sînge. Rămîn acolo unde-au căzut și cadavrele lor mă ajută să deosebesc un coridor de altul. Nu știu cine sînt, dar știu că unul dintre ei, în ceasul morții, a profetizat că, odată, va sosi mîntuitorul meu. De atunci singurătatea nu mă mai doare pentru că știu că mîntuitorul meu trăiește și că, în cele din urmă, se va ridica deasupra prafului. Dacă auzul meu ar distinge toate zvonurile lumii, aș percepe cuvintele sale. Dea Domnul să mă ducă într-un alt loc cu mai puține coridoare și mai puține porți. Mă întreb de multe ori : Cum va fi, oare, Mîntuitorul meu ? Va fi un taur sau un om ? Va fi un taur cu chip de om ? Sau va fi asemenea mie ?

Soarele dimineții a strălucit pe spada de bronz. Nu rămînea nici o urmă de sînge.

— Ai să crezi, Ariadna ? a rostit Tezeu. Minotaurul abia de s-a apărat.

Martei Mosquera Eastman.

CEALALTĂ MOARTE

Au trecut, poate, doi ani (am pierdut scrisoarea), de cînd mi-a scris Gannon, din Gualeguaychú, anunțîndu-mă că mi-a trimis traducerea, probabil prima în spaniolă, a poemului *The past* de Ralph Waldo Emerson, și adăugînd într-un post-scriptum ulterior că don Pedro Damián, de care-mi amintesc, murise de cîteva nopți din cauza unei congestii pulmonare. Chinuit de febră, acesta retrăise în delirul său sîngeroasa zi de la Masoller ; vestea mi s-a părut previzibilă și chiar convențională, pentru că don Pedro Damián, pe cînd avea nouăsprezece sau douăzeci de ani, se înrolase sub steagurile lui Aparicio Saravia. Revoluția din 1904 l-a surprins într-o fermă din Río Negro sau din Payasandú, unde lucra ca peon ; Pedro Damián, de loc, era din Entre Ríos, mai exact din Gualeguay, dar s-a aflat mereu acolo unde se aflau prietenii săi, la fel de vesel și de ignorant ca și ei. A luat parte la cîte-un scandal de adunătură și a participat la ultima bătălie ; repatriat în 1905, s-a apucat, cu o tenacitate umilă, să lu-

creze pămîntul. Din cîte știu, nu și-a mai părăsit provincia niciodată. Ultimii treizeci de ani și i-a petrecut într-un loc foarte singuratic, la o depărtare de o leghe sau două de Ñancay ; în acest pustiu am stat de vorbă cu el (am încercat să stau de vorbă) într-o după-amiază din 1942. Era un om tăcut și destul de simplu. Sunetul și furia de la Masoller epuizau povestea sa ; nu m-a surprins faptul că, în ceasul morții, a retrăit aceste momente ; memoria mea e atît de slabă, încît abia de-mi amintesc de o fotografie pe care i-a făcut-o Gannon. Faptul în sine nu are nici o importanță dacă avem în vedere că l-am văzut la începutul lui 1942, o singură dată și fotografia i-am văzut-o de mai multe ori. Gannon mi-a trimis fotografia, dar am pierdut-o și nu o caut. Mi-ar fi teamă să dau peste ea.

Cel de al doilea episod s-a petrecut la Montevideo, cîteva luni după aceea. Febra și agonia omului din Entre Ríos mi-au sugerat o povestire fantastică asupra înfrîngerii de la Masoller ; Emir Rodríguez Monegal, căruia i-am vorbit despre acesta, mi-a dat cîteva rînduri către colonelul Dionisio Tabares, care făcuse campania aceasta. M-a primit după cină. Dintr-un balansoar așezat în curte, și-a amintit, cu dezordine și dragoste, de acele vremuri trecute. Mi-a vorbit de muniții care n-au mai sosit și de atacuri de cavalerie înfrînte, de oameni adormiți și pămîntii țesînd labirinturi de marșuri obositoare, de Saravia, care ar fi putut să intre în Montevideo, dar s-a abătut din drum pentru că „un *gaucho* se teme de oraș", de oameni tăiați în bucăți, de un război civil care mi s-a părut mai puțin o încleștare între două armate și mai mult un vis al unui sălbatic. Mi-a vorbit de Illescas, de Tupambaé, de Masoller. A făcut-o cu amănunte atît de precise și într-un mod atît de viu, încît mi-am dat seama că povestise lucrurile acestea de multe ori și că dincolo de cuvintele sale aproape că nu mai rămînea nici o amintire. Într-o pauză, am reușit să aduc în discuție numele lui Damián.

— Damián ? Pedro Damián ? a îngînat colonelul. A luptat cu mine. Un iepure căruia băieții îi spuneau Daymán. A început să rîdă în hohote și s-a oprit brusc, cu o oarecare neplăcere.

Și cu un alt glas mi-a spus că războiul era asemenea femeilor, bun pentru a verifica bărbații care, înainte de a intra în luptă, nu știau cine sînt. Cineva putea să se creadă un laș, dar se purta ca un curajos, altcineva, invers, așa cum s-au petrecut lucrurile cu acest sărman de Damián, care la început se afunda prin cîrciumi cu emblema sa albă, pentru ca în cele din urmă să dea înapoi, la Masoller. Într-un schimb de focuri cu *zumacii* s-a purtat ca orice bărbat, dar altfel au stat lucrurile în clipa în care armatele s-au înfruntat direct și au început să bată tunurile, iar fiecare în parte a simțit că cinci mii de oameni s-au coalizat pentru a-l ucide pe el. Bietul Damián, care-și trăise viața scăldînd oile, s-a văzut dintr-o dată tîrît într-o încleștare patriotardă...

Versiunea lui Tabares, în mod paradoxal, m-a rușinat. Aș fi preferat ca lucrurile să nu se fi petrecut astfel. Din bătrînul Damián, în după-amiaza aceea, fără să mi-o fi propus, făcusem un fel de idol ; versiunea lui Tabares mi-l distru-

gea. Am înțeles de îndată singurătatea voită și retragerea lui Damián ; nu o făcuse din modestie, ci de rușine. Am încercat în zadar să-mi repet că un om acuzat de lașitate e mult mai complicat și mai interesant decît un simplu curajos. *Gaucho* Martín Fierro, m-am gîndit eu, e mai puțin memorabil decît Lord Jim sau Razumov. Da, însă Damián, precum un *gaucho*, era obligat să fie Martín Fierro — mai ales în fața acelor *gauchos* orientali. Din ceea ce mi-a spus și nu mi-a spus Tabares, am perceput savoarea grosolană a ceea ce se cheamă artiguism[1]: convingerea (controversată poate) că Uruguayul este o țară mai simplă decît a noastră și, prin urmare, mai curajoasă... Mi-amintesc că în noaptea aceea ne-am despărțit foarte veseli.

Peste iarnă, necunoașterea unei împrejurări sau două, necesare povestirii mele fantastice (care se încăpățîna să ia forma așteptată) m-a făcut să-l revăd pe Tabares. L-am găsit împreună cu un alt om în vîrstă : doctorul Juan Francisco Amaro din Payasandú, care, de asemenea, luase parte la lupte alături de Saravia. Evident, s-a vorbit de Masoller. Amaro a spus cîteva anecdote, iar după aceea a adăugat fără grabă, ca și cînd s-ar fi gîndit cu voce tare :

— Ne-am oprit peste noapte în *Santa Irene*, țin minte, și ni s-au mai alăturat cîțiva oameni. Între ei, un veterinar francez care a murit în

[1] Artiguism — de la José Artigas (1764—1850), general și patriot uruguayan ; în 1815 a fost șeful primului stat național uruguayan.

ajunul luptei și un băiat din Entre Ríos, un cioban, un anume Pedro Damián.

L-am întrerupt cu o oarecare neplăcere :

— Da, știu, argentinianul care s-a înmuiat de tot în fața gloanțelor.

M-am oprit. Cei doi mă priveau surprinși :

— Vă înșelați, domnule, a rostit, în cele din urmă Amaro. Pedro Damián a murit așa cum ar dori să moară orice om. Să fi fost patru după amiază. Pe vîrful unui munte, infanteria colorată devenise foarte puternică ; ai noștri au atacat-o cu lăncile ; Damián mergea în față, strigînd și un glonț l-a lovit drept în piept. S-a oprit în învălmășeală, și-a terminat strigătul de îmbărbătare și a căzut la pămînt, nemișcat între picioarele cailor. Era mort și ultimele rafale dinspre Masoller au trecut pe deasupra sa. Era atît de curajos și încă nu împlinise douăzeci de ani.

Fără îndoială, vorbea despre alt Damián, dar ceva m-a făcut să-l întreb ce striga.

— Cuvinte tari, mi-a răspuns colonelul, ceea ce se strigă în timpul bătăliilor.

— S-ar putea, a intervenit Amaro, dar a strigat și Trăiască Urquiza !

Am tăcut. În cele din urmă, colonelul a îngînat :

— Ca și cînd nu ar fi luptat la Masoller, ci în Cagancha sau în India Moartă, acum un secol.

Și a adăugat cu sinceră nedumerire :

— Eu am comandat trupele acelea și aș putea să jur că e prima oară cînd aud vorbindu-se de un Damián.

N-am reușit să-l facem să-și amintească.

În Buenos Aires, stupoarea pe care mi-o produsese uitarea acestuia s-a repetat. În fața celor unsprezece volume distractive ale operei lui Emerson, la subsolul librăriei englezești din Mitchell, într-o după-amiază, am dat peste Gannon. L-a întrebat de traducerea sa din *The past*. Mi-a spus că nu se gîndea să facă această traducere și că literatura spaniolă era atît de plictisitoare, încît Emerson nu mai era necesar. I-am amintit că-mi promisese această traducere în aceeași scrisoare în care îmi anunțase moartea lui Damián. M-a întrebat cine era Damián. I-am spus, dar în zadar. Cu un început de spaimă mi-am dat seama că mă asculta cu o oarecare uimire și am căutat să mă ajut cu o discuție literară despre detractorii lui Emerson, poet mai complex, mai îndemînatic și, fără îndoială, mai personal decît nefericitul de Poe.

Trebuie să mai amintesc unele lucruri. În aprilie am primit o scrisoare de la colonelul Dionisio Tabares : nu mai era supărat pe mine și-și amintea foarte bine de omul din Entre Ríos, care mersese în primele rînduri în încleștarea de la Masoller și fusese îngropat de oamenii săi la poalele muntelui, în aceeași noapte. În iulie am trecut prin Gualeguaychú ; n-am găsit casa lui Damián și nimeni nu-și amintea de el. Am vrut să-l întreb pe proprietarul turmelor de oi, Diego Abaroa, care l-a văzut în ceasul morții ; dar murise și el, la începutul iernii. Am încercat să-mi amintesc chipul lui Damián ; cîteva luni mai tîrziu, răsfoind un album, mi-am dat seama că ceea ce reușisem eu să-mi evoc era chipul celebrului tenor Tamberlick, în rolul lui Othelo.

Trec, acum, la împrejurările celelalte. Cel mai ușor, dar mai puțin mulțumitor, ar fi să existe doi Damián : lașul care a murit în Entre Ríos, prin 1946 și eroul, mort în 1904, la Masoller. Defectul unei astfel de supoziții rezidă din faptul că nu explică ceea ce este în mod evident o enigmă : ciudata revenire a memoriei colonelului Tabares, uitarea care anulează pentru atît de puțină vreme chipul și chiar și numele celui revenit. (Nu accept, nu vreau să accept o situație mai simplă : că aș fi visat eu toate astea, mai dinainte.) Mai ciudată încă mi se pare situația pe care și-a imaginat-o Ulrike von Kühlmann. Pedro Damián, spunea Ulrike, a murit în luptă, dar în ceasul morții l-a implorat pe Dumnezeu să-l aducă în Entre Ríos. Dumnezeu a șovăit un moment înainte de a acorda o astfel de grație, și cel care i-o ceruse era deja mort. Cîțiva oameni îl văzuseră cînd s-a prăbușit. Dumnezeu, care nu poate să schimbe trecutul nimănuia, dar poate schimba înfățișările acestuia, a schimbat imaginea morții în cea de leșin și, în felul acesta, umbra omului din Entre Ríos s-a întors în locurile sale. S-a întors, dar nu trebuie să uităm condiția sa de umbră. A trăit în singurătate, fără nici o femeie, fără prieteni ; a iubit totul și a avut totul dar numai de la distanță, ca de cealaltă parte a ferestrei ; „a murit" și imaginea sa transparentă s-a pierdut, așa cum se pierde apa în apă. Această variantă este greșită, dar ar fi trebuit să mi-o sugereze pe cea adevărată (pe cea care o consider adevărată), care, în același timp, este mai simplă și mai de necrezut. Într-un mod aproape magic, am dat peste ea în

tratatul lui Pier Damiani, *De Omnipotentia*, la studierea căruia m-au determinat două versuri din cîntul al XXI-lea din *Paradisul*, care pun o problemă asemănătoare. În cel de al cincilea capitol al tratatului amintit, Pier Damiani susţine, împotriva lui Aristotel şi lui Fredegario de Tours, că Dumnezeu poate să facă ceva care n-a fost din ceva care a fost. Am citit aceste vechi discuţii teologice şi am început să înţeleg tragica poveste a lui don Pedro Damián.

O presupun astfel. Damián s-a purtat ca un laş la Masoller şi şi-a închinat restul vieţii ştergerii acestei ruşini. S-a întors la Entre Ríos ; n-a ridicat mîna împotriva nimănuia, nu l-a însemnat pe nimeni, nu a căutat faima eroului, dar în cîmpiile din Ñancay s-a purtat aspru, luptîndu-se cu muntele şi ferma părăsită. Şi-a pregătit, fără îndoială, fără s-o ştie, minunea. S-a gîndit cît mai adînc : Dacă soarta mă va pune în faţa unei alte lupte, voi şti cum să mă port. Timp de patruzeci de ani a aşteptat, cu speranţă, o astfel de situaţie şi, în cele din urmă, soarta i-a adus-o, chiar în clipa morţii. I-a adus-o în forma delirului, dar grecii ştiau că nu sîntem decît umbra unui vis. În timpul agoniei, a retrăit lupta şi s-a purtat ca un bărbat adevărat, a trecut în primele rînduri şi un glonţ l-a lovit în plin. Astfel, în 1946, datorită unei lungi pasiuni, Pedro Damián a murit în lupta de la Masoller, cea care avusese loc în iarna şi primăvara lui 1904.

În Rezumatul Teologiei se neagă faptul că Dumnezeu ar putea să facă ceva ce trecutul nu a făcut, dar nu se spune nimic în legătură cu

înlănţuirea dintre efect şi cauză, care-i atît de vastă şi atît de intimă, încît aproape că e cu neputinţă să anulezi *un singur* fapt îndepărtat, oricît ar fi de neînsemnat, fără a invalida prezentul. A schimba trecutul nu înseamnă a schimba un singur lucru ; înseamnă să creezi două istorii universale. În prima (să zicem), Pedro Damián a murit în Entre Ríos, în 1946 ; în cea de a doua, la Masoller, în 1904. Aceasta este cea pe care o trăim acum, dar suprimarea celeilalte nu a fost imediată şi a dat naştere neînţelegerilor pe care le-am amintit aici. Colonelul Dionisio Tabares a trecut prin diverse perioade : la început şi-a amintit că Damián s-a purtat ca un laş ; apoi l-a uitat cu desăvîrşire ; în cele din urmă şi-a amintit de moartea sa eroică. Nu mai puţin interesant este cazul lui Abaroa ; acesta a murit, înţeleg, pentru că-şi amintea mult prea bine de don Pedro Damián.

În ce mă priveşte, înţeleg să nu risc un pericol asemănător. Am presupus şi am înregistrat un proces care nu-i accesibil oamenilor, o soartă de scandal al raţiunii ; dar cîteva împrejurări îmi micşorează acest privilegiu înspăimîntător. Pentru moment, nu ştiu dacă am scris de fiecare dată adevărul. Bănuiesc că Pedro Damián (dacă a existat) nu s-a numit Pedro Damián şi că eu mi-l amintesc sub acest nume pentru ca într-o zi să pot crede că povestea sa mi-a fost sugerată de argumentele lui Pier Damiani. Ceva asemănător se petrece şi cu poemul amintit în primul paragraf, cel care vorbeşte despre irevocabilitatea trecutului. Prin 1951 voi crede că am scris o povestire fantastică, dar că am vorbit despre o

întîmplare adevărată ; chiar şi inocentul Vergiliu, acum două mii de ani, a crezut că anunţă naşterea unui om, profetizîndu-l pe Dumnezeu.

Bietul Damián ! Moartea l-a purtat la cei douăzeci de ani ai săi într-un război trist şi ignorant şi într-o luptă domestică, dar a reuşit să obţină ceea ce îi dorea sufletul, a aşteptat mult pînă să reuşească şi poate că nici nu exista o fericire mai mare decît aceasta.

CĂUTAREA LUI AVERROES

S'imaginant que la tragédie n'est autre chose que l'art de louer...

Ernest Renan : *Averroés*, 48 (1861)

Abulgualid Muhámmad Ibu-Ahmad ibn-Muhámmad ibn-Rushd (se va scurge un secol pînă cînd acest nume lung să ajungă la Averroes, trecînd mai întîi pe la Benraist şi pe la Avenryz şi chiar şi pe la Aben-Rassad şi Filius Rosadis) îşi redacta cel de al unsprezecelea capitol din lucrarea *Tahafut-ul-Tahafut (Distrugerea Distrugerii)* în care se afirmă, împotriva ascetului persan Ghazali, autor al tratatului intitulat *Tahafut-ul-falasifa (Distrugerea filozofilor)*, că divinitatea cunoaşte numai legile generale ale universului, ceea ce se referă la specii şi nu la indivizi. Scria cu fără degrabă sigură, de la dreapta la stînga ; exerciţiul formării de silogisme şi înlănţuirii paragrafelor lungi nu-l împiedica să se bucure, ca de o binefacere, de răcoarea casei care-l înconjura. În timpul siestei, porumbeii răguşeau de-atîta cîntat ; din cîte-o curte nevăzută răzbătea pînă la el murmurul unei fîntîni ; şi ceva din carnea lui Averroes, ai cărui părinţi se trăgeau din deşerturile arabe, mulţumea pentru prezenţa apei. Jos, se aflau grădinile, cîmpul ;

mai încolo, liniştitul Guadalquivir, iar după aceea oraşul îndrăgit al Córdobei ; nu mai puţin limpede decît Bagdadul sau Cairo, ca un instrument complex şi delicat. În jur (Averroes se bucura şi de acest lucru) se dilata spre orizonturi pămîntul Spaniei, în care există puţine lucruri, dar fiecare pare să existe în mod fundamental şi etern.

Pana alerga pe deasupra hîrtiei, argumentele se înlănţuiau irefutabile, dar o uşoară îngrijorare a umbrit fericirea lui Averroes. Nu era o îngrijorare dată de Tahafut, lucrare fortuită, ci de o problemă de ordin filologic legată de opera sa de căpătîi, cea care-l va justifica în faţa întregii lumi : comentariul la Aristotel. Grecul acesta, izvor al întregii filozofii, fusese dăruit oamenilor pentru a-i învăţa tot ceea ce se poate cunoaşte ; scopul lui Averroes era de a interpreta cărţile sale aşa cum acei *ulemale* interpretează Coranul. Istoria va înregistra puţine lucruri mai frumoase şi mai patetice decît această consacrare a unui medic arab gîndirii unui om de care-l despart patrusprezece secole ; dificultăţilor inerente trebuie să le mai adăugăm pe acelea rezultate din faptul că Averroes, necunoscător al limbilor greacă şi siriană, lucra după traducerea unei traduceri. În ajun, două cuvinte îndoielnice îl făcuseră să se oprească la începutul Poeticii. Aceste cuvinte erau *tragedia* şi *comedia*. Le mai întîlnise cu ani în urmă, în cea de a treia carte a *Retoricii* ; nimeni, în lumea Islamului, nu bănuia ce vor să însemne. Parcurseseră în zadar, rînd cu rînd, paginile din Alexandru şi Afrodisia şi tot în zadar confruntaseră traducerile nestorianului Hunáin ibn-Ishaq şi pe cele ale lui Abu-

Bashar Mata. Cele două misterioase cuvinte umpleau textul *Poeticii* ; imposibil, deci, să fie înlăturate.

Averroes a lăsat pana să-i cadă din mîini. Şi-a spus (fără prea multă convingere) că ceea ce căuta era foarte aproape, a dat la o parte manuscrisul *Distrugerii*... şi s-a dus la raftul în care se aliniau copiate de caligrafi persani multele volume ale lucrării *Mohkam,* scrisă de orbul Abensida. Era ceva ridicol să-şi închipuie că nu le consultase, dar l-a tentat plăcerea lacomă de a revedea paginile ei. L-a distras, de la această studioasă plăcere, un fel de melodie. A privit din balconul închis cu gratii ; jos, într-o curticică de pămînt, pe jumătate goi, se jucau nişte copii. Unul, în picioare pe umerii altuia, făcea pe muezinul ; cu ochii bine închişi, psalmodia acel *Nu există alt dumnezeu decît Dumnezeu.* Cel care-l susţinea, nemişcat, făcea pe minaretul ; un al treilea, trîntit cu faţa la pămînt, reprezenta adunarea dreptcredincioşilor. Jocul a durat puţin ; toţi vroiau să fie muezin şi nimenea nu se vroia minaret sau credincios. Averroes le-a ascultat cearta rostită în dialect urît, adică în spaniola incipientă a plebei musulmane din Peninsulă. A deschis *Quitab ul ain,* cartea lui Jalil şi s-a gîndit cu mîndrie că în toată Córdoba (poate în întregul Al-Andalus) nu exista o altă copie a acestei desăvîrşite opere decît cea pe care-o ţinea în mîinile sale, trimisă de către emirul Yacub Almansur din Tanger. Numele acestui port l-a făcut să-şi aducă aminte de Abulcásim Al-Ashari, călătorul întors din Maroc, cu care urma să cineze în seară aceea, în casa lui Farach, un studios al Coranului. Abul-

cásim spunea că ajunsese pînă în imperiul Sin (din China); detractorii săi, cu această logică particulară pe care o oferă ura, jurau că niciodată nu călcase China, în ale cărei temple l-a blasfemat pe Alah. Inevitabil, întîlnirea avea să dureze cîteva ceasuri; Averroes, grăbit, s-a întors la *Tahafut*. A lucrat pînă la căderea întunericului.

Dialogul, în casa lui Farach, a trecut de la incomparabilele virtuţi ale guvernatorului la cele ale fratelui său, emirul; după aceea, în grădină, au vorbit despre trandafiri. Abulcásim, care nu-i văzuse, a jurat că nu există trandafiri mai frumoşi ca cei care împodobesc grădinile andaluze. Farach nu s-a lăsat mai prejos; a amintit faptul că învăţatul Ibn Qutaiba descrie o varietate excepţională de trandafiri veşnici care cresc în grădinile din Industan, şi ale căror petale, de un roşu învăpăiat, formează literele care spun: *Nu există alt dumnezeu decît Dumnezeu. Muhámmad este Apostolul lui Dumnezeu.* Şi a adăugat că, fără îndoială, Abulcásim trebuie să fi văzut aceşti trandafiri. Abulcásim l-a privit cu groază. Dacă ar fi spus da, toţi l-ar fi judecat, pe bună dreptate, ca pe cel mai de jos impostor; dacă ar fi spus nu, l-ar fi socotit infidel. S-a mulţumit, de aceea, să îngăime că la Dumnezeu se află cheile lucrurilor ascunse şi că, pe pămînt, nu există un lucru verde sau un lucru veşted care să nu fie trecut în Cartea Sa. Aceste cuvinte aparţin începutului vicleniei; au fost primite cu un murmur reverenţios. Încîntat de victoria sa dialectică, Abulcásim a continuat să spună că Dumnezeu este perfect, şi de necercetat, în lucrările sale. Şi-atunci, Averroes, prefigurînd îndepărtatele raţionamente ale unui Hume încă problematic, a declarat:

— Îmi este mai uşor să admit o greşeală la învăţatul Ibn Qutaiba sau la copişti, decît să cred că pămîntul dă trandafiri cu profesiunea credinţei.

— Aşa este. Mari şi adevărate cuvinte, a spus Abulcásim.

— Un călător, şi-a amintit poetul Abdalmálik, vorbeşte de un pom ale cărui fructe sînt nişte păsări verzi. Mi-e mai uşor să cred în el decît în trandafirii cu petale în formă de litere.

— Culoarea păsărilor, a intervenit Averroes, pare să explice minunile. În afară de aceasta, fructele şi păsările aparţin lumii naturale, iar scrisul este o artă. Să treci de la frunze la păsări e mai uşor decît să treci de la trandafiri la litere.

Un alt invitat a negat cu indignare faptul că scrierea ar fi o artă, pentru că originalul din Qurán — *mama Cărţii* — este anterior Creaţiei şi se păstrează în cer. Altcineva a vorbit despre Cháhiz din Basra, care a spus că El Qurán este o substanţă care poate să ia înfăţişarea unui om sau unui animal, judecată ce pare să convină acelora care-i atribuie două chipuri. Farach a expus pe larg doctrina ortodoxă. El Qurán (a declarat el) este unul din atributele lui Dumnezeu, precum pietatea Sa; se poate transcrie, se poate pronunţa prin grai, aminti prin suflet; limba, scrierea şi semnele sînt ale oamenilor, dar El Qurán este irevocabil şi etern. Averroes, care comentase *Republica*, ar fi putut să spună că

mama Cărții este ceva asemănător cu modelul său platonic, dar și-a dat seama că teologia era o temă inaccesibilă pentru Abulcásim.

Alții, care, de asemeni înțeleseseră acest lucru, au insistat pe lîngă Abulcásim să le povestească o minune. Pe atunci, ca și azi, lumea era rea; o puteau străbate cei curajoși, dar și prăpădiții, cei care se pretau la orice. Memoria lui Abulcásim era o oglindă a lașităților intime. Ce ar fi putut spune? Mai ales că îi cereau minuni; iar minunea, poate, este incomunicabilă; luna din Bengal nu este la fel cu luna din Yemen, dar poate fi descrisă în aceleași cuvinte. Abulcásim a șovăit; iar mai apoi a spus:

— Cel care străbate orașe și lumi, a pronunțat-o cu aerul unuia care miruiește, vede multe lucruri demne de crezut. De exemplul acesta, să zicem, pe care l-am povestit o singură dată regelui turc. S-a petrecut la Sin Kalán (Cantón), unde rîul cu Apa Vie se varsă în mare.

Farach l-a întrebat dacă orașul se afla la o distanță mare de zidurile pe care le-a ridicat Iskander Zul Qarnain (Alexandru Bicorn al Macedoniei) pentru a-i stăvili pe Gog și Magog.

— Le despart deșerturile, a spus Abulcásim, cu o voluntară superioritate. O caravană are nevoie de patruzeci de zile pentru a-i vedea turnurile și încă pe atîta pentru a ajunge la ele. În Sin Kalán n-am cunoscut pe nimeni care să le fi văzut sau să știe pe cineva care le-a văzut.

Spaima de nemărginire, de spațiu pustiu și de materie moartă l-a mișcat, pentru o clipă, pe Averroes. A privit grădina simetrică; și-a dat

seama că e bătrîn, inutil, ireal. Abulcásim continua:

— Într-o după-amiază, negutătorii musulmani care locuiesc la Sin Kalán m-au dus într-o casă de lemn pictat în care trăiau mai multe persoane. Greu de spus cum era această casă, care părea mai degrabă o singură încăpere, cu mai multe rînduri de dulapuri sau de balcoane, puse unul deasupra celuilalt. În aceste adîncituri trăiau oameni care mîncau și beau; același lucru se petrecea jos și pe terase. Oamenii de pe terase cîntau din lăută și băteau tamburinele. Cincisprezece sau douăzeci de persoane (cu măști colorate în roșu) se rugau, cîntau și vorbeau. Erau condamnați la închisoare și nimeni nu vedea unde se află închisoarea; călăreau, dar caii nu se vedeau; se luptau între ei, dar săbiile erau de trestie; mureau și după aceea se ridicau iarăși în picioare.

— Comportarea nebunilor, l-a întrerupt Farach, întrece previziunile oamenilor cu scaun la cap.

— Nu erau nebuni — i-a explicat Abulcásim. Își imaginau, după cum mi-a spus unul din negustori, o istorie.

Nimeni nu a înțeles nimic, nimeni nu a vrut să înțeleagă. Abulcásim, pierdut, a trecut de la povestire la judecăți smintite. Ajutîndu-se cu mîinile, a spus:

— Să ne închipuim că cineva, în loc să povestească o istorie, o arată. Să fie aceasta cea a adormiților din Efes. Îi vedem retrăgîndu-se în caverne, îi vedem rugîndu-se și dormind, îi vedem dormind cu ochii deschiși și crescînd în timp

ce dorm, îi vedem trezindu-se după trei sute nouă ani, îi vedem dîndu-i vînzătorului o monedă veche, îi vedem trezindu-se în paradis, îi vedem trezindu-se împreună cu cîinele. Ceva asemănător ne-au arătat în după-amiaza aceea oamenii de pe terase.

— Vorbeau ? l-a întrebat Farach.

— Bineînțeles că vorbeau, i-a răspuns Abulcásim, convertit în apologet al unui spectacol de care abia de-și mai amintea, dar care-l obosise foarte mult. Vorbeau și cîntau și perorau !

— În cazul acesta, i-a replicat Farach, nu era nevoie de douăzeci de persoane. Un singur vorbitor este de-ajuns pentru a spune orice lucru, oricît de complicat ar fi el.

Toți s-au declarat de acord cu această sentință. S-a vorbit despre virtuțile limbii arabe care este limba pe care o folosește Dumnezeu pentru a-i conduce pe îngeri ; apoi, despre poezia arabă. Abdalmálik, după ce a ponderat discuția, și-a bătut joc de poeții din Damasc și Córdoba, spunîndu-le bătrîni, pentru că rămîneau la imagini păstorești și la un vocabular de beduini. A spus că era absurd ca un om, în fața căruia se dilată Guadalquivirul, să proslăvească apa unei fîntîni. Și a vorbit despre necesitatea de a renova metaforele antice ; cînd Zuhair, a continuat el, a comparat destinul cu o cămilă oarbă, această imagine a plăcut, dar cinci secole de admirație sînt suficiente. Și aici toți s-au declarat de acord cu această părere pe care o auziseră de mai multe ori, rostită de mai multe guri. În cele din urmă a vorbit mai mult pentru el decît pentru ceilalți.

— Cu mai puțină elocință, a spus Averroes, cu argumente asemănătoare, am apărat eu, cîndva, propunerea pe care o susține acum Abdalmálik. În Alexandria s-a spus că numai cel care a fost vinovat și s-a căit este nevinovat ; pentru a nu greși, să adăugăm acum, trebuie să fi greșit mai înainte. Zuhair, în scrierile lui, spune că în cei optzeci de ani de durere și glorie, a văzut de multe ori soarta lovindu-i pe oameni, ca o cămilă oarbă ; Abdalmálik crede că această imagine nu mai este pe placul nimănui. S-ar putea răspunde în mai multe feluri. Mai întîi că, dacă scopul poemului său ar fi fost înfricoșarea, timpul nu s-ar măsura cu secolele, ci cu ziua, cu ora și chiar cu minutul. În al doilea rînd, că un poet e mai mult un descoperitor decît un inventator. Pentru a-l lăuda pe Ibn-Sháraf din Berja, s-a zis că numai el a fost în stare să spună că, în zori, stelele cad, încet, de pe cer, ca frunzele din arbori ; dacă ar fi adevărat, imaginea este un moft. Imaginea pe care numai un singur om poate s-o formeze este aceea la care nu s-a gîndit nimeni. Sînt atîtea lucruri pe lume și oricine poate să alăture unul de altul. A pune stelele lîngă frunze nu e mai puțin arbitrar decît a le pune lîngă pești sau lîngă păsări. În schimb, nimeni nu a simțit, vreodată, că destinul este puternic și simplu, inerent și, de asemenea, inuman. Pentru o astfel de convingere, care poate fi trecătoare sau continuă, dar pe care nimeni n-o înlătură, a fost scris versul lui Zuhair. Ceea ce s-a spus prin aceasta, nu se va putea spune mai bine. În plus (și poate că acesta este esențialul gîndurilor mele), timpul, care roade caste-

lele, îmbogăţeşte versurile. Cel al lui Zuhair, cînd l-a compus el, în Arabia, a servit pentru a confrunta două imagini, cea a cămilei bătrîne şi pe cea a destinului. Repetat, acum el serveşte pentru amintirea lui Zuhair şi pentru a confunda amărăciunile noastre cu cele ale acelui arab mort. Pe atunci metafora avea doi termeni, iar azi are patru. Timpul sporeşte frumuseţea versurilor şi cunosc cîteva care, însoţite de muzică, sînt totul pentru toţi oamenii. Cu ani în urmă, în Marrakesh, chinuit de amintirea Córdobei, îmi plăcea să repet apostrofa pe care Abdurrahmán a adresat-o unui palmier african din grădinile de la Ruzafa :

Tu, de asemenea, o, palmierule !
In acest pămînt eşti un străin...

Este un beneficiu deosebit al poeziei ; cuvintele redactate de către un rege care visa să se reîntoarcă în Orient mi-au servit mie, exilat în Africa, pentru nostalgia mea după Spania.

După aceea, Averroes a vorbit despre primii poeţi, despre aceia care în Timpul Ignoranţei, înainte de Islam, au rostit toate lucrurile, în nesfîrşitul limbaj al deşerturilor. Îngrijorat, nu fără temei, de bagatelele lui Ibn-Sháraf, a spus că în rostirile acestora şi în El Qurán se află cifrată toată poezia, şi a considerat drept zădărnicie şi incultură ambiţia de a renova. Ceilalţi l-au ascultat cu plăcere pentru că apăra trecutul.

Cînd Averroes s-a reîntors în biblioteca sa, muezinii chemau la rugăciunea pentru prima lumină. (În harem, sclavele cu păr negru torturaseră pe o sclavă cu părul roşu, dar acesta avea s-o afle abia după-amiază.) Ceva îi destăinuise sensul celor două cuvinte misterioase. Cu o caligrafie sigură şi îngrijită a adăugat manuscrisului următoarele rînduri : Aristú (Aristoteles) numeşte tragedie panegiricele, iar comedie satirele şi anatemele. Admirabile tragedii şi comedii abundă în paginile *Coranului* şi în cîntările sfinte.

A simţit că-i e somn şi l-a luat cu frig. Şi-a scos turbanul şi s-a privit în oglinda de metal. Nu ştiu ce i-au văzut ochii, pentru că nici un istoric nu i-a descris chipul. Ştiu doar că a dispărut, brusc, ca şi cînd l-ar fi mistuit un foc fără lumină şi că o dată cu el au dispărut casa şi fîntîna nevăzută, cărţile, manuscrisele şi porumbeii, sclavele cu păr negru şi cea torturată, cu părul roşu, Farach şi Abulcásim, trandafirii şi poate chiar Guadalquivirul.

În povestirea anterioară am vrut să amintesc istoria unei înfrîngeri. M-am gîndit, mai întîi, la acel episcop din Canterbury, care şi-a propus să demonstreze că există un Dumnezeu ; după aceea, la alchimiştii care şi-au propus să caute piatra filozofală ; în al treilea rînd, la zadarnica împărţire în trei părţi egale a unui unghi şi la rectificarea cercului. În cele din urmă m-am gîndit că mult mai poetic este cazul unui om care-şi propune un scop care nu-i interzis pentru alţii, dar lui, da, îi este oprit. Mi-am amintit de Averroes care, închis în lumea Islamului, n-a putut să afle niciodată sensul cuvintelor tragedie şi comedie. Am povestit acest lucru ; pe măsură ce înaintam, am simţit ceea ce trebuie să fi simţit

acel zeu, amintit de Burton, care şi-a propus să creeze un taur şi a creat un bivol. Am simţit că povestea îşi bătea joc de mine. Am simţit că Averroes, dorind să-şi închipuie ce este o dramă fără să bănuiască ce este un teatru, nu era mai absurd decît mine, dorind să mi-l închipui pe Averroes fără nici un fel de alt material decît frînturile din Renan, Lane şi Asin Palacios. Cînd am ajuns la ultima pagină, am simţit că povestirea mea era un simbol al omului care am fost în timp ce o scriam şi că, pentru a redacta această povestire, a trebuit să fiu omul acela şi că, pentru a fi omul acela, a trebuit să redactez această povestire şi tot aşa pînă la infinit. (În clipa în care voi renunţa să cred în el, „Averroes" are să dispară.)

ABENJACÁN EL BOJARÍ, MORT ÎN LABIRINTUL SĂU

...seamănă cu păianjenii care-şi ţes pînza.

Coranul, XXIX, 40

Acesta — spuse Dunraven cu un gest larg, care nu refuza stelele acoperite de nori, cuprinzînd cîmpia întunecată şi fără margini, marea şi o clădire majestuoasă şi decrepită, asemănătoare cu un grajd pentru cai dărăpănat — este pămîntul strămoşilor mei.

Unwin, prietenul său, îşi scoase pipa din gură şi îngînă, în semn de aprobare, cîteva sunete modeste. Era în prima după-amiază din vara lui 1914 ; obosiţi de o lume fără demnitatea pericolului, cei doi prieteni aleseseră singurătatea acestui colţ din Cornwal. Dunraven avea o barbă de culoare închisă şi se considera autorul unei considerabile epopei pe care contemporanii săi aproape că nu o vor putea scanda şi a cărei temă nu-i fusese încă, nici lui, revelată. Unwin publicase un studiu asupra teoremei pe care Fermat nu apucase s-o scrie pe marginea unei pagini din Diofanto. Amîndoi — e, oare, necesar s-o mai spun ? — erau tineri, veseli şi pasionaţi.

— Să tot fie un sfert de secol, a continuat Dunraven, de cînd Abenjacán el Bojarí, stăpîn

sau rege al nu mai știu cărui trib nilotic, a murit în camera principală a acestei clădiri, în mîinile vărului său, Zaid. După atîția ani, împrejurările morții lui rămîn necunoscute.

Unwin întrebă, cu supunere, din ce cauză.

— Din mai multe motive, primi răspunsul. În primul rînd, această casă este un labirint. În al doilea rînd, era păzită de un sclav și de un leu. În al treilea rînd, s-a pierdut un tezaur ascuns. În al patrulea rînd, asasinul, cînd s-a petrecut crima, era mort. În al cincilea...

Udwin, obosit, îl întrerupse.

— Nu multiplica misterele. Trebuie să fie simple. Amintește-ți de scrisoarea furată de către Poe sau de camera zidită a lui Zangwill.

— Sau complexe, i-a replicat Dunraven. Amintește-ți de univers.

Urcînd colinele nisipoase, ajunseră lîngă labirint. Acesta, de aproape, li s-a părut un perete drept și aproape nesfîrșit, din cărămidă netencuită, puțin mai înalt decît un om. Dunraven îi spuse că avea formă de cerc, dar că suprafața lui era atît de dilatată, încît nu se distingea curbura. Unwin își aminti de Nicolás de Cusa, pentru care orice linie dreaptă este un arc de cerc infinit... Spre miezul nopții descoperiră o ușă distrusă care dădea spre coridorul orb și plin de riscuri. Dunraven spuse că în istoricul casei există multe încrucișări, dar că, mergînd mereu la stînga în mai puțin de o oră vor ajunge în centrul întregii urzeli. Unwin se declară de acord. Pașii răsunară cu grijă pe dușumeaua de piatră ; coridorul se bifurcă în altele mai înguste. Casa, cu acoperișul foarte jos, părea că vrea să-i sugrume. Au fost nevoiți să meargă unul în spatele altuia, prin întunericul atît de complicat. Unwin mergea în față. Zidul invizibil curgea sub mîna sa aspru și colțuros. Înaintînd încet, în beznă, Unwin a ascultat din gura prietenului său povestea morții lui Abenjacán.

— Poate că prima mea amintire, a spus Dunraven, este cea a lui Abenjacán el Bojarí în portul din Pentreath. Îl însoțeau un om negru și un leu ; neîndoielnic, primul negru și primul leu văzuți de mine, în afara celor desenați în *Sfînta Scriptură*. Eram copil, dar fiara de culoarea soarelui și negrul de culoarea nopții m-au impresionat mai puțin decît Abenjacán. Mi s-a părut foarte înalt ; măsliniu, cu ochii întredeschiși și negri, cu nasul în vînt și buze groase, cu barba de culoarea șofranului, cu piept puternic și cu pasul sigur și tăcut. Acasă, le-am spus : „A venit un rege cu un vapor". După aceea, cînd zidarii au început să lucreze, i-am lungit numele spunîndu-i Regele Babel.

Vestea că străinul va locui la Pentreath a fost primită cu bucurie ; mărimea și forma clădirii pe care o construia au provocat stupoare și scandaluri. Tuturora li s-a părut inadmisibil ca o casă să fie formată dintr-o singură încăpere și din leghe și leghe de coridoare. Maurii pot să aibă astfel de case, dar nu și creștinii — spunea lumea. Parohul nostru, om cu lecturi ciudate, domnul Allaby, a exhumat povestea unui rege pe care Divinitatea l-a pedepsit pentru că își construise un labirint, și a ținut după aceea o predică. În lunea următoare, Abenjacán a vizitat parohia ; împrejurările acelei întîlniri secrete nu

s-au aflat pe atunci, dar nu s-a mai rostit nici un cuvînt despre aceasta în biserică, iar maurul a reuşit să-şi tocmească zidarii. Cîţiva ani mai tîrziu, cînd Abenjacán a murit, Allaby le-a spus autorităţilor ceea ce se vorbise la acea întîlnire.

În picioare, Abenjacán i-a spus cuvintele acestea sau altele asemănătoare: Nimeni nu mă poate împiedica să fac ceea ce fac. Vinovăţia pe care o port în suflet e atît de mare, încît chiar dacă aş rosti timp de secole ultimul nume al lui Dumnezeu, nu mi-aş uşura nici cu o picătură frica şi groaza pentru ziua de mîine; chiar dacă l-aş ucide cu aceste mîini, aceasta nu ar agrava cu nimic acuzaţiile ce mi se vor aduce la Judecata de apoi. Numele meu este cunoscut în toate colţurile lumii; sînt Abenjacán el Bojarí şi am domnit peste triburile deşertului cu un sceptru de fier. Ani de zile le-am luat tot ce aveau, împreună cu vărul meu Zaid, dar Dumnezeu a ascultat rugăciunea mea şi-a suferit pentru faptul că s-au răsculat. Oamenii mei au fost înfrînţi şi tăiaţi cu cuţitul. Eu am reuşit să fug cu tezaurul pe care apucasem să-l strîng. Zaid m-a condus la mormîntul unui sfînt de la poalele unui munte de piatră. I-am poruncit sclavului meu să supravegheze deşertul; Zaid şi eu ne-am culcat, frînţi de oboseală. În noaptea aceea am crezut că eram strîns într-o plasă de şerpi. M-am trezit înspăimîntat. Alături de mine, în zori, Zaid mai dormea încă; o pînză de păianjen, prăbuşită pe mine, mă făcuse să am visul acela. M-a durut faptul că Zaid, care era un laş, mai continua să doarmă. M-am gîndit că tezaurul nu era fără

fund şi că el ar fi putut să-şi ceară partea sa. La brîu, purtam iataganul cu mîner de argint; l-am tras şi i-am străpuns gîtul. În agonie, a murmurat cîteva vorbe pe care n-am reuşit să le înţeleg. M-am uitat la el; era mort, dar mi-a fost teamă că s-ar putea ridica şi i-am poruncit sclavului să-i zdrobească faţa cu o piatră. Am rătăcit, sub cer, mai multe zile, pînă am zărit marea. Pluteau pe valurile ei vapoare înalte; m-am gîndit că un mort nu va putea să meargă pe mare şi m-am hotărît să caut un alt pămînt. În prima noapte de călătorie am visat că-l ucideam pe Zaid. S-a repetat tot ceea ce se întîmplase şi de data aceasta i-am înţeles cuvintele de pe urmă. Mi-a spus: *Aşa cum mă striveşti acum, oriunde te vei afla, te voi strivi şi eu.* M-am jurat să scap de o astfel de ameninţare; mă voi ascunde în centrul unui labirint pentru ca fantasma sa să se rătăcească."

Odată spuse acestea, a plecat. Allaby s-a gîndit că maurul era nebun şi labirintul absurd era un simbol şi o dovadă limpede a acestei nebunii. După aceea şi-a dat seama că această explicaţie corespunde construcţiei extravagante şi povestirii ciudate, dar nu şi impresiei pe care o lăsa omul. Poate că astfel de povestiri sînt ceva obişnuit în nisipurile egiptiene, poate că astfel de cazuri rare corespund (asemeni dragonilor lui Plinius) mai mult unei culturi decît unei persoane... Allaby, la Londra, a recitit numere vechi din *Times*; a verificat adevărul despre revolta sclavilor şi despre înfrîngerea lui Bojarí şi a vizirului, care se purta ca un laş.

Îndată ce zidarii au terminat lucrul, acesta s-a instalat în centrul labirintului. Nimeni nu l-a mai văzut plimbîndu-se ; uneori, Allaby se temea că Zaid l-ar fi descoperit și ucis. Noaptea, vîntul ne aducea urletul leului și oile se strîngeau de spaimă lîngă zid.

Trecînd spre Cardiff sau Bristol, în golful mic mai ancorau, uneori, corăbii din porturile orientale. Sclavul ieșea din labirintul care pe vremea aceea (îmi amintesc) era mai roșu decît acuma, schimba cîteva cuvinte africane cu echipajele și părea că umblă să descopere printre oameni fantasma regelui. Se știa foarte bine că astfel de ambarcații aduceau contrabandă, alcool și fildeș. De ce nu ar fi adus și oameni morți ?

La trei ani după construirea clădirii, la poalele colinelor a ancorat *Rose of Sharon*. Nu m-am aflat printre cei care l-au văzut și poate că imaginea pe care o am despre el este influențată de litografii din Aboukir sau Trafalgar. Îmi dau însă seama că era vorba de unul dintre vapoarele acestea care par mai degrabă opera unui tîmplar și nu a unui armator și, chiar mai mult, nu sînt opera unui tîmplar, ci a unui lucrător în abanos. Era (dacă nu în realitate, în visurile mele) negru-strălucitor, iute și fără zgomot și era condus de arabi și malayezi.

A ancorat în zorii unei zile de octombrie. Spre după-amiază, Abenjacán a dat buzna în casa lui Allaby. Era îngrozit ; abia de a putut să articuleze știrea că Zaid intrase deja în labirint și că sclavul și leul său fuseseră uciși. A întrebat în mod serios dacă autoritățile ar putea să-l apere. Mai înainte însă ca Allaby să-i poată răspunde, s-a retras, terorizat de aceeași groază care-l adusese în casa acestuia, pentru a doua și ultima oară. Singur în bibliotecă, Allaby se gîndea că fricosul acesta, în Sudan, oprimase triburi neîmblînzite și știa ce-i o bătălie și ce înseamnă să ucizi. A doua zi, vaporul plecase (spre Suakin, în Marea Roșie ; s-a aflat mai apoi). Și-a dat seama că datoria sa era de a dovedi moartea sclavului și s-a dus spre labirint.

Povestea gîfîită a lui Bojarí i s-a părut fantastică, dar pe unul din coridoare a dat peste leu și leul era mort, iar într-un alt coridor a dat peste sclav și scavul era mort. În camera din centru l-a găsit pe Bojarí, căruia îi distruseseră fața. La picioarele lui se afla o casetă lucrată în sidef ; i se forțase încuietoarea și nu mai rămăsese înăuntru nici o monedă.

Dunraven rostise ultimele fraze cu pauze oratorice, pentru a fi elocvent ; Unwin și-a dat seama că acesta povestise de mai multe ori această întîmplare, cu aceeași gravitate și cu aceeași ineficacitate. L-a întrebat, pentru a se face că era foarte preocupat :

— Cum au murit leul și sclavul ?

Glasul incorigibil i-a răspuns cu aceeași gravitate :

— Pînă și acestora li se distruseseră fețele.

La zgomotul pașilor s-a adăugat murmurul ploii. Unwin s-a gîndit că vor dormi în labirint, în camera centrală a povestirii și că mai tîrziu, în amintire, această lungă neplăcere va suna ca o aventură. A tăcut. Dunraven nu s-a putut stăpîni, și l-a întrebat ca unul care nu iartă nici o datorie :

— Nu-i aşa că povestea aceasta este inexplicabilă ?

Unwin i-a răspuns ca unul care gîndeşte cu voce tare :

— Nu ştiu dacă este explicabilă sau inexplicabilă. Ştiu că-i o minciună.

Dunraven s-a făcut foc şi-a invocat mărturia fiului mai mare al preotului (Allaby, se pare, murise), precum şi pe cea a tuturor oamenilor din împrejurimi. Nu mai puţin surprins decît Dunraven, Unwin şi-a cerut scuze. În întuneric, timpul părea mai lung ; amîndoi s-au temut că s-au rătăcit şi erau foarte obosiţi în clipa cînd o lumină plăpîndă, căzînd de sus, le-a desenat primele trepte ale unei scări înguste. Au urcat şi-au pătruns într-o cameră rotundă, în ruină. Rămîneau două dovezi ale fricii urgisitului rege : o mică fereastră care se deschidea peste cîmpie şi mare, iar pe duşumea o trapă care se deschidea peste scară. Camera, chiar dacă era destul de spaţioasă, semăna cu o celulă de închisoare.

Cei doi prieteni, nu atît din cauza ploii, cît din dorinţa de a trăi pentru amintirile de mai tîrziu o astfel de aventură, au rămas peste noapte în labirint. Matematicianul a dormit fără griji ; nu acelaşi lucru s-a petrecut cu poetul, chinuit de versuri pe care le considera detestabile :

Faceless the sultry and overpowering lion
Faceless the stricken slave, faceless the king.

Unwin credea că nu-l interesase povestea morţii lui Bojarí, dar s-a deşteptat convins că o descifrase. Întreaga zi a fost foarte preocupat şi

neprietenos, construind şi distrugînd tot felul de ipoteze, iar trei sau patru nopţi mai tîrziu l-a chemat pe Dunraven într-o berărie din Londra şi i-a spus, mai mult sau mai puţin, următoarele cuvinte :

— La Cornwall ţi-am spus că istoria aceea era o minciună. *Faptele* erau adevărate sau puteau să fie, dar povestite aşa cum le-ai povestit tu erau, în mod absolut sigur, o minciună curată. Voi începe cu cea mai mare minciună dintre toate, cu incredibilul labirint. Un om care este urmărit nu se ascunde într-un labirint. Nu construieşte un labirint pe un loc ridicat, lîngă ţărmuri, mai ales unul roşu care atrage atenţia marinarilor de departe. Nu-i nevoie să construieşti un labirint atîta timp cît universul e labirintul cel mai perfect. Pentru cel care vrea într-adevăr să se ascundă, Londra este un labirint mult mai bun decît un balcon spre care duc toate coridoarele unei întregi clădiri. Judecata aceasta mi-a fost dezvăluită în noaptea aceea, în timp ce ascultam cum plouă peste labirint şi ne chinuiam să putem adormi ; atras de ea, am optat pentru uitarea absurdităţilor tale, gîndindu-mă la ceva mai sănătos.

— La teoria aproximaţiilor, să spunem, sau la cea de a patra dimensiune a spaţiului, a intervenit Dunraven.

— Nu, i-a replicat Unwin cu seriozitate. M-am gîndit la labirintul din Creta. La labirintul în centrul căruia se afla un om cu cap de taur.

Dunraven, cunoscător al romanelor poliţiste, s-a gîndit la faptul că rezolvarea misterului este, întotdeauna, inferioară misterului ca atare. Miste-

rul are ceva supranatural și chiar divin ; rezolvarea lui e o scamatorie. Și pentru a întîrzia inevitabilul, i-a spus :

— Cap de taur are, pe monezi și în sculpturi, Minotaurul. Dante și l-a imaginat cu trup de taur și cap de om.

— Îmi convine și versiunea aceasta, i-a spus Unwin. Ceea ce interesează este asemănarea dintre clădirea monstruoasă cu locuitorul monstruos. Minotaurul îndreptățește de departe o astfel de construcție. Nimeni nu va spune același lucru despre o amenințare comunicată prin vis. Evocîndu-mi înfățișarea Minotaurului (lucru fatal în cazul cînd te afli într-un labirint), în mod virtual, problema era rezolvată. Totuși, mărturisesc că nu mi-am dat seama că această înfățișare ar fi fost cheia și, în felul acesta, a trebuit ca povestirea ta să-mi ofere un simbol mai exact : păianjenul.

— Păianjenul ? a îngînat, perplex, Dunraven.

— Da. Nu m-ar surprinde în nici un fel faptul că păianjenul (forma universală a păianjenului, să ne înțelegem bine, păianjenul lui Platon) i-ar fi sugerat asasinului (pentru că există un asasin) comiterea crimei. Îți amintești că Bojarí, în mormîntul de lîngă poalele acelui munte de piatră, a visat o plasă de șerpi și că, trezindu-se, și-a dat seama că visul acesta îi fusese provocat de un păianjen. Să ne întoarcem, însă, la noaptea în care Bojarí a avut acest vis. Regele învins, vizirul și sclavul fug prin deșert cu tezaurul. Se refugiază într-un mormînt. Vizirul, despre care știm că este un laș, doarme ; regele, despre care

știm că este un om curajos, nu doarme. Și tot regele, pentru a nu împărți tezaurul cu vizirul, îi străpunge gîtul cu iataganul ; umbra acestuia îl amenință în vis, într-o altă noapte. Toate acestea sînt de necrezut ; îmi dau seama că lucrurile s-au petrecut absolut altfel. În noaptea aceea, cel care a dormit a fost regele, curajosul, și a vegheat Zaid, lașul. A dormi înseamnă a te sustrage universului și această sustragere este destul de grea pentru cel care se știe urmărit cu sabia trasă din teacă. Lacom, Zaid s-a aplecat peste rege. S-a gîndit să-l ucidă (poate chiar s-a jucat cu pumnalul), dar n-a îndrăznit. L-a chemat pe sclav, au ascuns o parte din tezaur în mormînt și au fugit la Suakin și, după aceea, în Anglia. Nu pentru a se ascunde de Bojarí, ci pentru a-l atrage și a-l omorî a construit labirintul acesta roșu și înalt în fața mării. Știa că vapoarele vor duce spre porturile Nubiei faima omului cu părul roșu, a sclavului și leului și mai știa că, tîrziu sau devreme, Bojarí va veni să-l caute în labirintul său. Trapa îl aștepta în ultimul coridor. Bojarí îl disprețuia cu desăvîrșire ; nu s-ar fi coborît într-atîta încît să ia vreo măsură de precauție. Ziua mult așteptată a sosit ; Abenjacán a debarcat în Anglia, a ajuns la porțile labirintului, a străbătut coridoarele oarbe și poate că a urcat și primele trepte ale scării în clipa cînd vizirul l-a ucis, poate împușcîndu-l prin deschizătoarea trapei. Sclavul a ucis leul și un alt glonț a ucis sclavul. După aceea, Zaid, cu o piatră, a distrus chipurile celor trei. A trebuit să facă acest lucru ; un singur mort cu fața distrusă ar fi pus problema unei identi-

ficări, dar animalul, sclavul și regele alcătuiau o serie și, date fiind primele două, cea de a treia era evidentă. Nu-i nimic ciudat în faptul că atunci cînd a vorbit cu Allaby îl stăpînea groaza ; abia apucase să-și aplice oribilul plan pînă la capăt și se pregătea să dispară din Anglia pentru a-și recupera tezaurul.

O liniște care te făcea să gîndești sau să fii incredul a urmat cuvintelor lui Unwin. Înainte de a-și spune părerea, Dunraven a cerut încă o bere.

— Sînt de acord, a spus el, ca Abenjacán al meu să fie Zaid. Astfel de metamorfoze, îmi vei spune, sînt artificii clasice ale genului, adevăratele *convenții* pe care trebuie să le observe cititorul. Ceea ce nu pot să admit este amănuntul că o parte din tezaur ar fi rămas în Sudan. Amintește-ți că Zaid fugea de rege și de dușmanii regelui ; mai ușor e să mi-l închipui furînd întregul tezaur și nu întîrziind pentru a îngropa o parte din el. Poate că nu s-a găsit nici o monedă pentru că nu mai rămăsese nici una ; zidarii le vor fi luat pe toate căci, spre deosebire de aurul roșu al Nibelungilor, acesta nu era infinit. În felul acesta l-am vedea pe Abenjacán străbătînd marea pentru a-și lua înapoi tezaurul care-i fusese furat.

— Furat, nu, îi spuse Unwin. Folosit la ridicarea pe pămîntul trădătorilor a unei uriașe curse circulare din cărămidă, menită să-l prindă și să-l anihileze. Zaid, dacă cele spuse de tine despre el sînt adevărate, a procedat astfel din cauza urii și nu a lăcomiei și fricii. A furat tezaurul,

dar după aceea și-a dat seama că acesta nu reprezenta pentru el lucrul cel mai important. Important era ca Abenjacán să dispară. A simulat că el este Abenjacán, l-a ucis pe Abenjacán și în cele din urmă *a fost Abenjacán.*

— Da, i-a întărit Dunraven spusele sale. A fost un vagabond care, înainte de a fi nimeni în fața morții, își va aminti că a fost sau s-a făcut că a fost, cîndva, rege.

CEI DOI REGI ŞI CELE DOUĂ LABIRINTURI [1]

Oameni demni de încredere spun (dar Alah ştie mai mult) că în primele zile a existat un rege peste insulele Babiloniei care i-a chemat la el pe toţi arhitecţii şi magii, poruncindu-le să-i construiască un labirint atît de complicat şi de subtil, încît nici cei mai curajoşi bărbaţi să nu se aventureze pe coridoarele lui, iar dacă o vor face, totuşi, să se piardă pentru totdeauna. Această lucrare era un adevărat scandal, pentru că miracolele şi confuzia sînt lucruri care ţin numai de Dumnezeu şi nu de oameni. Cu trecerea vremii, la curtea regelui s-a prezentat un rege arab şi acesta (pentru a glumi pe seama simplităţii oaspetului său) l-a făcut să pătrundă în labirintul prin care a rătăcit, umilit şi surprins, pînă la căderea serii. Atunci, a implorat sprijinul divin şi a dat de ieşire. Buzele sale n-au proferat nici o plîngere, dar i-a spus regelui Babiloniei că el, în Arabia, avea un labirint mai bun ca acesta şi că, dacă va voi Dumnezeu, într-o zi are să i-l arate. S-a întors după aceea acasă, şi-a strîns căpitanii şi armatele şi-a venit peste regatul Babiloniei, avînd norocul să-i distrugă palatele, să-i omoare pe oamenii de aici şi să-l facă chiar şi pe rege prizonier. L-a legat în spinarea unor cămile iuţi şi l-a dus în deşert. Au mers cale de trei zile şi trei nopţi, după care i-a spus: „O, rege peste timp, substanţă şi secol! În Babilonia ai vrut să mă pierzi într-un labirint de bronz cu scări, uşi şi ziduri; acum, Atotputernicul a vrut să ţi-l arăt pe al meu, care nu are scări pentru a le sui, nici porţi pentru a le forţa, nici ziduri care să-ţi oprească mersul, nici coridoare să-ţi obosească paşii.“

După aceea i-a dezlegat legăturile şi l-a părăsit în mijlocul deşertului, unde a murit de foame şi sete. Gloria să fie cu Cel care nu moare.

[1] Aceasta este predica rostită de un preot. A se vedea paginile anterioare.

AŞTEPTAREA

Trăsura l-a lăsat la numărul patru mii patru din strada aceasta din Nord-est. Nu trecuse de nouă dimineaţa ; omul a observat cu plăcere bananii, pătrăţelul de pămînt din jurul fiecăruia, casele cu balconaşe decente, farmacia de-alături, romburile alungite de la vopsitorie şi fierărie. Un zid orb şi lung, cel al spitalului, oprea trotuarul din partea cealaltă ; soarele scăpăra undeva, peste sere. Omul s-a gîndit că aceste lucruri (întîmplătoare acum şi arbitrare, fără vreo ordine, ca cele ce se văd în vis), cu timpul, dacă o vrea Dumnezeu, vor fi invariabile, necesare şi familiare. Pe vitrina farmaciei se citea în litere de faianţă : Breslauer. Evreii începeau să-i înlocuiască pe italieni şi spanioli. Cu atît mai bine. N-avea chef să aibă de-a face cu oameni de acelaşi sînge cu al său.

Vizitiul l-a ajutat să-şi coboare cufărul ; o femeie cu aer distrat sau obosit i-a deschis, în cele din urmă, poarta. De pe capră, vizitiul i-a restituit o monedă, o para orientală pe care o avea în buzunar din timpul nopţii, de la hotelul

Melo. Omul i-a înmînat patruzeci de *centavos* şi, imediat, a înţeles : „Sînt obligat să mă port în aşa fel încît toţi să-şi uite de mine. Am săvîrşit două greşeli : i-am dat o monedă dintr-o altă ţară şi i-am dovedit că această încurcătură mă preocupă."

Însoţit de femeie, a străbătut curtea şi primul vestibul. Spre norocul lui, camera ce-i fusese rezervată da într-o a doua curte. Patul era de fier. Meşterul îl deformase în curbe fantastice, închipuind ramuri şi frunze de viţă ; în cameră mai erau un dulap înalt, de brad, o noptieră, un raft cu cărţi pus pe duşumea, două scaune desperecheate, un lavoar cu ligheanul său, săpuniera şi cana de apă, precum şi o sticlă de culoare murdară. O hartă a provinciei Buenos-Aires şi un crucifix împodobeau pereţii. Tapetul era roşietic, cu păuni uriaşi, repetîndu-şi coada înfoiată. Singura uşă dădea spre curte. Pentru a putea introduce cufărul înăuntru a trebuit să se schimbe locul scaunelor. Chiriaşului i-au plăcut toate ; cînd femeia l-a întrebat cum îl cheamă, i-a spus că Villari, nu ca o sfidare secretă, nici pentru a micşora o umilinţă pe care, de fapt, n-o simţea, ci pentru că numele acesta îl obseda, şi nu s-a putut gîndi la altul. Nu l-a sedus, bineînţeles, nici eroarea literară de a-şi închipui că ar putea fi o viclenie să-şi însuşească numele duşmanului său.

La început, domnul Villari nu ieşea din casă ; după cîteva săptămîni, s-a plimbat pe stradă, la căderea întunericului. Într-o noapte s-a dus la cinematograful din apropiere. Niciodată n-a părăsit ultimul rînd de scaune. Şi se ridica mereu cu

puțin înainte de sfîrșitul filmului. A văzut tragice întîmplări cu vagabonzi ; unele, neîndoielnic, aveau imagini greșite ; altele neîndoielnic, aveau imagini care fuseseră, cîndva, și ale vieții sale ; Villari nu și-a dat seama de acest lucru pentru că ideea unei coincidențe între artă și realitate îi era străină. Supus, încerca doar să-i placă ; dorea să reușească s-o ia înaintea lor. Spre deosebire de cei care au citit romane, nu se vedea niciodată pe sine însuși ca pe un erou de carte.

Nu i-a venit niciodată vreo scrisoare, nici măcar o circulară, dar parcurgea cu o speranță nedeslușită o pagină anume din ziare. După amiază așeza în fața intrării unul din scaune și sorbea ceai cu un aer grav și cu privirile ațintite asupra zidului din față. Anii de singurătate îl învățaseră că zilele, în amintire, tind să semene între ele, dar că nu exista nici o zi, nici chiar dacă ți-o petreci în închisoare sau în spital, care să nu-ți aducă surprize sau care să nu fie, cercetată de-aproape, o înlănțuire de astfel de surprize, oricît de mici și de neînsemnate.

În alte închisori cedase tentației de a socoti zilele și orele, dar această închisoare era deosebită pentru că nu avea termen, în afară de cazul în care ziarul i-ar fi adus știrea morții lui Alejandro Villari. Era posibil ca Villari *să fi murit*, și-atunci această viață era doar un vis. Această situație îl neliniștea pentru că n-a reușit să priceapă dacă era o ușurare sau o nefericire ; și-a spus că era absurdă și a respins-o. În zilele de mai demult, îndepărtate prin curgerea timpului și nu prin cele două sau trei întîmplări irevocabile,

își dorise multe lucruri cu o dragoste fără scrupul. Această puternică voință care născuse ura oamenilor și dragostea pentru cîte-o femeie, nu avea nevoie de lucruri deosebite : dorea doar să dureze și să nu se sfîrșească. Savoarea ierbii, a tutunului negru, pînza de umbră care începea să pună stăpînire pe curte, erau motive suficiente pentru a-l stimula.

Casa avea un cîine lup, foarte bătrîn. Villari s-a împrietenit cu el. Îi vorbea în spaniolă, în italiană și în cele cîteva cuvinte ale dialectului rămas din copilărie. Villari se străduia să trăiască într-un prezent simplu, fără amintiri și fără profeții. Ultimele îl interesau mai mult decît primele. În mod neclar a început să creadă că a intuit faptul că trecutul este substanța din care se construiește timpul ; tocmai de aceea timpul se transformă atît de grabnic în trecut. Oboseala sa, într-o zi, i s-a părut a fi fericirea însăși ; în astfel de momente nu era mai complicat decît cîinele.

Într-o noapte, o neașteptată durere în fundul gurii l-a zguduit ca un trăsnet, înfricoșîndu-l. Miracolul oribil s-a repetat după cîteva minute și, încă o dată, în zorii zilei, Villari a cerut să i se aducă o trăsură și-a coborît la intrarea unui cabinet dentar din Once. Aici i-au scos măseaua și nu s-a purtat nici mai laș, nici mai liniștit decît alte persoane.

Într-o altă noapte, întorcîndu-se de la cinematograf, a simțit că este împins. Cu furie, cu ură și cu o mulțumire ascunsă, s-a pus față-n față cu obraznicul din spatele său. I-a tras o înjurătură foarte urîtă ; acesta, uluit, a îngînat un fel

de scuză. Era un om înalt, tînăr, cu părul negru, însoțit de o femeie care amintea tipul de nemțoaică ; în noaptea aceea, Villari și-a repetat de mai multe ori că nu-i cunoștea. Totuși, au trebuit să treacă patru sau cinci zile pînă ieși din nou în stradă.

Între cărțile de pe raft se afla un exemplar din *Divina Commedia*, cu vechiul comentariu făcut de Andreoli. Împins mai mult de un sentiment de datorie decît de curiozitate, Villari a săvîrșit citirea acestei opere capitale ; înainte de a mînca citea cîte un cînt, apoi, într-o riguroasă ordine, comentariul. Nu a considerat pedepsele infernale, nici excesive, nici neverosimile și nu s-a gîndit că Dante l-ar fi condamnat ultimului cerc, unde dinții lui Ugolino rod la nesfîrșit ceafa lui Ruggieri.

Păunii de pe tapetul roșietic păreau făcuți pentru a-i da coșmaruri îngrozitoare, dar domnul Villari n-a visat niciodată un umbrar făcut din păsări vii. Spre dimineață visa un vis cu același conținut, dar în condiții diferite. Doi oameni și Villari intrau cu pistoalele pregătite în cameră sau îl obligau să iasă din cinematograf sau erau, toți trei, în același timp, necunoscutul care-l împinsese sau îl așteptau, în curte, triști, făcîndu-se că nu-l cunosc. La sfîrșitul visului, scotea pistolul din noptieră (și e adevărat că în sertarul acesteia avea un pistol) și trăgea asupra lor. Zgomotul armei îl deștepta, dar întotdeauna era un vis și în alt vis atacul se repeta și în alt vis trebuia să-i omoare din nou.

Într-o dimineață nedeslușită de iulie l-a trezit prezența unor oameni necunoscuți (și nu zgomo-

tul ușii cînd fusese deschisă). Înalți în penumbra camerei, simplificați de această penumbră (întotdeauna în visele lui de groază fuseseră mai clari), atenți, nemișcați și fără grabă, își coborau ochii ca și cînd i-ar fi obligat la aceasta greutatea armelor. Alejandro Villari și un necunoscut, în sfîrșit, dăduseră peste el. Printr-un gest le-a cerut să-l aștepte și s-a întors cu fața la perete, ca și cînd și-ar fi continuat visul. A făcut-o, oare, pentru a trezi mila celor ce l-au ucis sau pentru că e mai puțin dur să suporți un fapt îngrozitor decît să ți-l închipui și să-l aștepți la nesfîrșit sau — și acest lucru pare mai verosimil — pentru ca asasinii să fie un vis, cum fuseseră de atîtea ori, în același loc, la aceeași oră ?

Într-o astfel de transă se afla în clipa cînd gloanțele au intrat în el.

OMUL DIN PRAG

Bioy Casares își cumpărase din Londra un pumnal ciudat cu lama triunghiulară și cu mînerul în formă de H ; prietenul nostru Christopher Dewey, de la Consiliul Britanic, ne-a spus că astfel de arme se folosesc în mod obișnuit în Industan. Și-această împrejurare i-a îngăduit să-și amintească faptul că a lucrat în această țară în timpul dintre cele două războaie (*Ultra Auroram et Gangen*, mi-amintesc că a rostit el, în latină, greșind un vers din Juvenal.) Din povestirile pe care ni le-a spus în seara aceea, mă încumet s-o repet pe cea care urmează. Textul meu îi va fi fidel : să mă scape Alah de ispita adăugării de scurte trăsături de circumstanță sau de agravarea situației exotice a celor relatate cu interpolări din Kipling. Povestirea are, cel puțin, o savoare veche și simplă, pe care ar fi păcat s-o pierd, ca cea din O *mie și una de nopți*.

★

„Locul precis al faptelor pe care vi le voi povesti are foarte puțină importanță. În plus, ce semnificație au la Buenos Aires nume ca Amritsar sau Udh ? Îmi este suficient, prin urmare, să vă spun că în anii aceia, într-un oraș musulman, s-au petrecut tulburări, iar guvernul central a trimis un om foarte puternic pentru a impune ordinea. Acest om era scoțian, membru al unui clan vestit de războinici și avea în sînge o tradiție a violenței. L-am văzut o singură dată, dar nu-i voi uita părul negru, pomeții ieșiți, nasul și gura lacomă, umerii lați și construcția vînjoasă de viking. În povestea mea din această seară se va numi David Alexander Glencairn ; se potrivesc amîndouă numele pentru că au fost ale unor regi care au domnit cu sceptru de fier. David Alexander Glencairn (trebuie să mă obișnuiesc cu numele acesta), bănuiesc, era un om temut ; numai vestea sosirii lui a fost de ajuns pentru ca orașul să se liniștească. Aceasta nu l-a împiedicat să dea niște dispoziții foarte energice. Au trecut cîțiva ani. Orașul și provincia trăiau în liniște : musulmanii și adversarii lor, acei *sikhs*, renunțaseră la vechile discordii și, imediat după aceea, Glencairn a dispărut. Bineînțeles, nu au lipsit zvonurile că l-ar fi sechestrat sau l-ar fi ucis.

Lucrurile astea le-am aflat de la șeful meu, pentru că cenzura era foarte puternică, iar ziarele nu au comentat (și dacă-mi amintesc bine, nici n-au anunțat măcar) dispariția lui Glencairn. Un proverb spune că India e mai mare decît lumea ; Glencairn, atotputernic, poate, în orașul care-i fusese încredințat printr-o semnă-

tură în josul unui decret, nu era decît o simplă cifră din angrenajul administrației Imperiului. Cercetările poliției locale au rămas fără rezultat. Șeful meu s-a gîndit că un polițist particular ar fi trezit mai puține bănuieli și ar fi avut mai mult noroc. Trei sau patru zile după aceea (în India măsurile sînt generoase) băteam fără prea mare speranță străzile opacului oraș care făceau ca un om să dispară.

Mi-am dat seama, aproape imediat, de prezența unei conjuncții infinite pentru a tăinui soarta lui Glencairn. *Nu există nici un suflet în orașul acesta* (am bănuit eu) *care să nu știe acest secret și care să nu fi jurat că îl va păstra.* Cei mai mulți dintre cei interogați dovedeau o ignoranță fără margini: nu știau cine este Glencairn, nu-l văzuseră niciodată, și niciodată nu auziseră vorbindu-se de el. Alții, în schimb, îl văzuseră în urmă cu un sfert de oră vorbind cu Cutare sau Cutare și uneori mă însoțeau chiar pînă la casa în care intraseră cei doi, unde nu știau nimic despre așa ceva, sau îmi declarau că abia de ieșiseră de cîteva momente. Unuia din mincinoșii aceștia atît de preciși i-am dat un pumn în față. Martorii au încuviințat supărarea mea și au fabricat alte minciuni. Nu le-am crezut, dar n-am avut curajul să nu le-ascult. Într-o după-amiază mi-au trimis un plic cu o fîșie de hîrtie pe care se aflau niște semne...

Cînd am ajuns, soarele începea să scapete. Cartierul era popular și sărăcăcios; casa, scundă; din stradă am văzut o succesiune de curți, iar în fund de tot o lumină. În ultima curte

avea loc o ceremonie musulmană; a intrat un orb cu o lăută din lemn roșietic.

La picioarele mele, nemișcat, asemeni unui lucru neînsuflețit, chiar în prag, se afla un om foarte bătrîn. Vă voi spune cum era pentru că acest lucru pare cel mai important din toată povestirea. Anii care trecuseră peste el îl micșoraseră și-l șlefuiseră așa cum apele șlefuiesc o piatră, iar generațiile de oameni o sentință. Era înfășurat în niște zdrențe lungi, așa mi s-a părut, iar turbanul care-i înconjura capul părea tot o zdreanță. Sub crepuscul, a ridicat spre mine o față întunecată și o barbă foarte albă. I-am vorbit pe nepregătite, pentru că pierdusem orice speranță, de David Alexander Glencairn. Nu m-a înțeles (poate că nu m-a auzit) și a trebuit să-i explic că mă aflu în căutarea unui judecător. Și spunîndu-i aceste cuvinte, mi-am dat seama cît de zadarnică este interogarea acestui bătrîn, pentru care prezentul nu-i decît un murmur neclar. *Omul acesta* (m-am gîndit eu) *poate să-mi dea vești despre Rebeliune sau despre Akbar, dar niciodată despre Glencairn.* Și ceea ce mi-a spus a confirmat bănuiala mea.

— Un judecător! a articulat el cu o ușoară spaimă. Un judecător care s-a pierdut și pe care-l caută. Asta s-a petrecut pe cînd eram copil. Nu-mi amintesc cînd a fost asta, exact, dar încă nu murise Nikal Seyn (Nicholson) lîngă zidurile din Delhi. Timpul care s-a scurs rămîne doar în amintiri, totuși, sînt în stare să povestesc ce s-a întîmplat atunci. Dumnezeu a vrut, în mînia sa, ca lumea să fie stricată; gurile erau pline de blesteme, fraude și înșelăciuni. Dar nu toți erau

perverşi şi cînd s-a aflat că regina a trimis un om care va aplica în această ţară legile Angliei, cei mai puţini răi s-au bucurat, pentru că şi-au dat seama că legea e mai bună decît dezordinea. Omul a sosit şi n-a întîrziat în a lua măsuri, făcînd abuzuri, oprimînd, tăinuind delicte abominabile şi vînzînd cu bani grei tot felul de hatîruri. La început nu l-am învinovăţit ; justiţia englezilor era necunoscută şi aparentele fărădelegi ale noului judecător corespundeau, poate, unor raţiuni îndreptăţite. *Totul are o justificare în cartea sa,* încercam noi să credem, dar asemănarea sa cu cei mai răi judecători din lume era evidentă şi, în felul acesta, a trebuit să admitem că era pur şi simplu un răufăcător. A devenit un tiran, iar bieţii oameni (pentru a se răzbuna pe greşita speranţă ce-şi puseseră, cîndva, în el) s-au gîndit să-l sechestreze şi să-l judece. A vorbi însă, nu ajunge. Trebuia să se treacă la fapte. Nimeni, în afară de cei mai nepregătiţi sau de cei mai tineri, n-a crezut că acest lucru ar fi putut să fie dus la bun sfîrşit, dar miile de *sikhs* şi musulmani şi-au îndeplinit cuvîntul dat, astfel că, într-o bună zi, au realizat, increduli, ceea ce fiecăruia dintre ei li se părea imposibil. L-au sechestrat pe judecător şi l-au închis într-o fermă de la marginea oraşului. După aceea i-au căutat pe cei pedepsiţi de el, iar (în unele cazuri) pe orfani sau văduve, pentru că în anii aceia călăul nu se odihnise de loc. În sfîrşit — şi acest lucru a fost cel mai greu din toate — au căutat şi au numit un judecător care să-l judece pe judecător.

Aici a fost întrerupt de nişte femei care intrau în casă.

După aceea a continuat :

— E un lucru cunoscut de toţi că nu există generaţie care să nu aibă patru oameni cinstiţi şi drepţi care duc pe umeri universul şi îl justifică în faţa Domnului : unul dintre aceşti bărbaţi ar fi fost cel mai bun judecător. Dar unde să-i găseşti dacă umblă necunoscuţi şi pierduţi prin lume şi nici ei înşişi, cînd se întîlnesc, nu se recunosc şi nu ştiu de marea taină pe care o îndeplinesc ? Cineva a fost de părere că dacă destinul ni-i ascunde pe înţelepţi, trebuie să-i căutăm pe smintiţi. Şi-această părere a prevalat. Cercetători şi interpreţi ai Coranului, doctori în legi, *sibks* care poartă nume de lei şi adoră un Dumnezeu al lor, hinduşi care adoră mulţimi de dumnezei, călugări din Mahavira care ne învaţă că forma universului este cea a unui om cu picioarele desfăcute, adoratori ai focului şi evrei negri au format tribunalul, dar sentinţa finală a fost încredinţată aiurelii unui nebun.

Aici a fost întrerupt de nişte persoane care părăseau ceremonia.

— Unui nebun, a repetat el, pentru ca înţelepciunea lui Dumnezeu să vorbească prin gura acestuia şi să ruşineze trufia oamenilor. Numele lui s-a pierdut sau nu s-a ştiut niciodată, dar se ştie că rătăcea gol, pe străzi, sau înfăşurat în zdrenţe, numărîndu-şi degetele sau batjocorind arborii. Buna mea creştere s-a revoltat. Am declarat că a încredinţa unui nebun pronunţarea sentinţei însemna anularea procesului.

— Acuzatul a acceptat judecătorul, mi s-a răspuns. Poate că şi-a dat seama că, dat fiind pericolul în care s-ar fi aflat răzvrătiţii dacă l-ar fi lăsat în libertate, numai de la un nebun ar fi putut să scape de condamnarea la moarte. Am auzit că, atunci cînd i s-a comunicat cine îi va fi judecător, a izbucnit în rîs. Din cauza numărului mare de martori, procesul a durat zile şi nopţi în şir.

Aici a tăcut. Îl chinuia un gînd. Pentru a spune ceva l-am întrebat cîte zile a durat procesul.

— Cel puţin nouăsprezece, mi-a răspuns el.

Oamenii care părăseau casa l-au întrerupt din nou ; vinul nu este îngăduit musulmanilor, dar aveau feţe de beţivi. Unul, în trecere, s-a răstit la el.

— Nouăsprezece zile, exact, a repetat el. Cîinele şi-a ascultat sentinţa şi cuţitul i-a fost înfipt în gît.

Vorbea cu o bucurie feroce. Şi cu un alt glas a pus capăt povestirii sale :

— A murit fără frică ; pînă şi în cei mai răi există o virtute.

— Unde s-au petrecut toate astea ? într-o fermă ?

Pentru prima oară m-a privit în ochi. După aceea m-a lămurit fără grabă, măsurîndu-şi cuvintele :

— Am spus că într-o fermă a fost închis, dar nu că tot aici a fost judecat. L-au judecat în oraşul acesta : într-o casă ca oricare alta, ca asta, de pildă. O casă nu poate să se deosebească de alta. Ceea ce interesează este să ştii dacă este construită în infern sau în cer.

L-am întrebat care a fost soarta conjuraţilor.

— Nu ştiu, mi-a spus el. Întîmplarea asta s-a petrecut de mult şi nimeni nu-şi mai aminteşte de ei. Poate că i-au pedepsit oamenii, dar nu Dumnezeu.

Şi cu astea, s-a ridicat. Mi-am dat seama că vorbele lui mă despărţeau de el, că, din clipa aceea, pentru el, eu nu mai existam. O amestecătură de bărbaţi şi femei, din toate naţiunile din Punjale a năvălit afară, rugîndu-se şi cîntînd, peste noi şi aproape că ne-a călcat în picioare : m-a neliniştit faptul că din nişte curţi atît de mici, care păreau mai mult nişte coridoare, ar fi putut să iasă atîta lume. Alţii ieşeau din casele vecine ; neîndoielnic, săriseră peste zid... Cu preţul înjurăturilor şi al împingerii, mi-am făcut loc. În ultima curte m-am întîlnit cu un om dezbrăcat, încununat cu flori galbene, pe care-l sărutau şi-l înbrăţişau toţi. În mîini avea o sabie. Era o sabie murdară, pentru că îl omorîse pe Glencairn, al cărui cadavru mutilat l-am găsit în grajdurile din fund.“

EL ALEPH

O God, I could be bounded in a nutshell and count myself a King of infinite space.

Hamlet, II, 2.

But they will teach us that Eternity is the Standing still of the Present Time, a Nunc-stans *(as the Schools call it); which neither they, nor any else understand, no more than they would a* Hic-stans *for an Infinite greatnesse of Place*

Leviathan, IV, 46.

În dimineaţa fierbinte de februarie cînd a murit Beatriz Viterbo, după o agonie îngrozitoare ce nu a coborît nici o clipă măcar, nici în sentimentalism, nici în spaimă, am observat că reclamele de metal din Piaţa Constituţiei renovaseră nu mai ştiu ce anunţ pentru ţigările din tutun galben; lucrul acesta m-a durut pentru că mi-am dat seama că universul, vast şi mişcător, se îndepărta de ea şi că această schimbare era prima dintr-o serie nesfîrşită. Se va schimba universul, dar eu, nu — m-am gîndit cu o melancolică vanitate; uneori, ştiu, zadarnica mea devoţiune o exasperase; dispărută, puteam să mă consacru memoriei sale, fără vreo nădejde, dar fără umilinţă. Mi-am amintit că pe treizeci aprilie era ziua ei de naştere; a merge, în ziua aceea, în casa din strada Goray pentru a-l saluta pe tatăl său şi pe Carlos Argentino Daneri, vărul său de frate, era un act de curtoazie, ireproşabil, poate chiar de neînlăturat. Voi aştepta din nou, în amurg, în sala cu ferestre din fier forjat, voi cerceta din nou împrejurările multelor portrete ale sale. Beatriz Viterbo, din profil, în culori; Beatriz cu mască, la carnavalul din 1921; Beatriz la prima comuniune; Beatriz în ziua nunţii sale cu Roberto Alessandri; Beatriz, la puţin timp după divorţ, luînd prînzul la Clubul Hipic; Beatriz în Quilmes, cu Delia San Marco Porcel şi Carlos Argentino; Beatriz cu pechinezul pe care i-l dăruise Villegas Haedo; Beatriz din faţă şi din trei sferturi, surîzînd, cu mîna sub bărbie... Nu voi mai fi obligat să-mi justific prezenţa, ca altădată, prin ofrande ieftine de cărţi: cărţi ale căror pagini, în cele din urmă, am învăţat să le tai pentru a nu descoperi, luni după aceea, că erau neatinse.

Beatriz Viterbo a murit în 1929; de-atunci n-am lăsat să treacă nici un treizeci aprilie fără să merg acasă la ea. Obişnuiam să fac acest lucru pe la şapte şi un sfert şi să rămîn cam douăzeci şi cinci de minute; cu fiecare an care trecea, soseam puţin mai tîrziu şi rămîneam ceva mai mult; în 1933, o ploaie torenţială m-a favorizat: au fost obligaţi să mă invite la cină. N-am dispreţuit, cum era şi firesc, acest precedent favorabil; în 1934 am sosit după opt, cu un tort cum se fac în Santa Fé şi am rămas, cu toată naturaleţea, la masă. Astfel, în aceste aniversări melancolice şi în van erotice, am primit

confidențele treptate ale lui Carlos Argentino Daneri.

Beatriz era înaltă, fragilă, foarte puțin aplecată în față ; în mersul său (dacă un astfel de cuvînt este îngăduit) avea ceva de prostie grațioasă, ca un început de extaz ; Carlos Argentino e voinic, puternic, cu părul alb și trăsături fine. Îndeplinește nu știu ce funcție subalternă într-o bibliotecă neînsemnată în cartierele din Sud ; e autoritar, dar, de asemenea, ineficace ; pînă de curînd profita de serile de petrecere pentru a nu ieși din casă. După scurgerea a două generații es-ul italian și bogatele gesturi italienești supraviețuiau, încă, în el. Activitatea sa mentală era continuă, pasionată, schimbătoare și întru totul fără importanță. Abundă în analogii inutile și scrupule plictisitoare. Are (ca și Beatriz) mîini prelungi și frumoase. Cîteva luni în șir a suferit de obsesia lui Paul Fort, mai mult din cauza ideii sale de glorie ireproșabilă decît din pricina unor balade. „Este prințul poeților francezi", repeta cu infatuare. „În zadar te vei năpusti asupra lui ; nu-l va atinge, nu, nici cea mai ascuțită dintre săgețile tale."

La treizeci aprilie 1941 mi-am îngăduit să adaug la tort o sticlă de coniac. Carlos Argentino l-a gustat, i-a plăcut și, la capătul cîtorva pahare, a dat drumul unei revendicări a omului modern.

— Îl evoc, a început cu o dispoziție inexplicabilă, în cabinetul său de lucru, așa cum aș spune într-un turn ogival din oraș, asigurat cu telefoane, telegrafe, fonografe, aparate de radio-

telefonie, cinematografe, lanterne magice, glosare, orarii, concepte, buletine...

A adăugat că pentru un om înzestrat cu astfel de lucruri, a călători e un lucru inutil ; secolul nostru, al douăzecilea, a schimbat legenda cu Mahomed și muntele ; de-acuma, munții sînt cei care vin în jurul modernului Mahomed.

Mi s-au părut atît de stupide aceste idei, iar expunerea lor, atît de pompoasă și de lungă, încît am legat-o imediat de literatură ; l-am întrebat de ce nu scrie. Firește, mi-a răspuns că a și făcut-o : concepțiile acestea și altele, la fel de noi, figurau în Cîntul Augural, în Cîntul Prologal și, în sfîrșit, în Cîntul prolog al unui poem la care lucra de mulți ani, fără *réclame*, fără hărmălaie asurzitoare, sprijinit de fiecare dată pe ceea ce se cheamă muncă și singurătate. Mai întîi dădea cale liberă imaginației, apoi corecta. Poemul se intitula *Pămîntul* ; era vorba de o descriere a planetei, din care, nu lipseau digresiunile pitorești, nici apostroful vesel.

L-am rugat să-mi citească ceva, oricît de scurt. A deschis un sertar de la birou, a scos un mănunchi serios de foi de caiet marcate de antetul Bibliotecii Juan Crisóstomo Lafinur și a citit cu o sonoră satisfacție :

Am cunoscut, precum grecul, urbele de pe lume,
Muncile, zilele cu lumini diferite, foamea din ele ;
Nu corectez nimic, nu falsific vreun nume,
Dar voyage*-ul acesta este... autor de* ma chambre.

— Strofa aceasta, s-a oprit el, este desăvîrșită. Primul vers captează interesul profesorului,

academicianului și elenistului, iar dacă nu, pe cel al semidocților, sector foarte important al opiniei ; cel de al doilea trece de la Homer la Hesiod (într-un omagiu implicit adus părintelui poeziei didactice), nu fără a reîntineri un procedeu a cărui origină se află în *Sfînta Scriptură*, cel al enumerării, înșiruirii sau îngrămădirii ; cel de al treilea — barochism, decadentism sau cult pur și fonetic pentru formă ? — constă din două emistihuri gemene ; al patrulea, bilingv, îmi asigură sprijinul necondiționat al oricărui spirit sensibil pentru o plutire liberă a imaginației. Nu vreau să mai vorbesc și de rima bogată, nici despre cultura care îmi îngăduie — fără a fi pedant ! — să acumulez în patru versuri trei erudite aluzii care cuprind treizeci de secole de aleasă literatură : cea dintîi este aluzia la *Odiseea,* cea de a doua la *Munci și zile,* la nemuritoarea bagatelă pe care ne-a hărăzit-o odihna fabricantului de savarine... Înțeleg o dată în plus că arta modernă are nevoie de binefacerea de balsam a rîsului, le acel *scherzo*. În mod sigur, e vremea lui Goldoni !

Mi-a citit multe alte strofe care s-au bucurat de aprobarea și comentariul său dezlînat. Nu era nimic de reținut din ele ; nici măcar nu le-am considerat mult mai rele decît primele. La scrierea lor participaseră îndemînarea, resemnarea și întîmplarea ; virtuțile pe care le descoperea Daneri erau ulterioare. Mi-am dat seama că munca poetului nu se rezuma la poezie ; în primul rînd se inventau tot felul de judecăți pentru a dovedi că poezia e admirabilă ; firește, pentru el, această muncă ulterioară modifica poezia, dar nu o modifica și pentru ceilalți. Dicția lui Daneri era extravagantă. Stîngăcia metrică l-a împiedicat, cu excepția cîtorva cazuri, să transmită această extravaganță poemului său. [1]

O singură dată în viața mea am avut ocazia să parcurg cei cincisprezece mii de dodecasilabi din *Polyolbion*, această epopeie topografică în care Michael Drayton a transcris fauna, flora, hidrografia, orografia, istoria militară și monahală din Anglia ; sînt sigur că acest produs considerabil, dar limitat, este mai puțin plictisitor decît vasta lucrare asemănătoare a lui Carlos Argentino. Acesta își propusese să versifice toată rotunjimea pămîntului ; în 1941 terminase deja cu cîteva hectare din Queensland, mai bine de un kilometru din rîul Ob, un gazometru din nord de Veracruz, principalele case de comerț din Concepción, casa Marianei Cambaceres de Alvear din strada 11 Septembrie, din Belgrano, o baie turcească din apropierea cunoscutului acvariu Brighton. Mi-a citit anumite părți despre zona australiană a poemului său ; acești alexandrini lungi erau lipsiți de o oarecare mișcare inițială. Copiez o strofă :

[1] Cu toate acestea, îmi amintesc de următoarele versuri ale unei satire în care i-a biciuit cu rigoarea sa pe poeții slabi :

Acesta dă poemului războinică armură
De erudiție ; celălalt îi aduce noblețe
Amîndoi bat zadarnic ridicole aripi...
Au uitat, aveți grijă, factorul FRUMUSEȚE !

Știe-se. În dreapta stîlpului obișnuit
(Sosind, bineînțeles, dinspre nord-nord-vest)
Se plictisește un schelet. — Culoarea? Alb-albastru —
Care dă curții oilor o înfățișare de templu.

— Două lucruri de mare curaj! a strigat el, exaltat. Te și aud, parcă, repetîndu-le. Mai întîi epitetul *obișnuit*, care subliniază, în mod foarte exact, *en passant*, inevitabilul plictis al muncilor agricole și păstorești, plictis pe care nici *Georgicele*, nici laureatul nostru *Don Segundo* n-au avut niciodată curajul să-l denunțe atît de direct. Al doilea lucru este condiția *se plictisește un schelet*, de un energic prozaism, pe care un izmenit ar excomunica-o cu toată oroarea, dar pe care un critic de gust ar aprecia-o mai mult chiar decît propria-i viață. Întregul vers, în plus, e bătut în carate. Cel de al doilea emistih stabilește un dialog foarte viu cu cititorul; îi stîrnește curiozitatea, îi pune o întrebare și-i răspunde pe loc... Și ce mai poți să zici de acest *alb-albastru?* Acest termen pitoresc sugerează cerul, factor importantisim al peisajului australian. Fără această evocare tonurile acuarelei ar fi destul de sumbre și cititorul s-ar vedea constrîns să închidă cartea, rănit în cel mai intim colțișor al sufletului său de o incurabilă și neagră melancolie.

Spre miezul nopții am reușit să plec.

Două duminici după aceea, Daneri m-a chemat la telefon, pentru prima dată în viața mea. Mi-a propus să ne vedem pe la patru, „pentru a servi laptele împreună în barul-salon pe care progresiștii Zunino și Zungri — ți-amintești, proprietarii casei mele — îl inaugurează la colțul străzii; local pe care trebuie să-l cunoști". Am acceptat mai mult cu resemnare decît cu entuziasm. Cu mare greutate am putut să găsim o masă; „barul-salon" modernizat pînă la ostentație, era cu o idee mai puțin îngrozitor decît îmi închipuisem eu; la mesele din jur, publicul excitat vorbea despre banii investiți de către Zunino și Zungri fără nici un fel de precupețire. Carlos Argentino părea uimit de nu știu ce amănunte ale instalației de lumină (pe care, neîndoielnic, le cunoștea) și mi-a spus cu o anume severitate:

— În pofida voinței tale, trebuie să recunoști că localul acesta se poate măsura cu cele mai bune și renumite localuri din Flores.

Mi-a recitit după aceea patru sau cinci pagini din poem. Le corectase după un depravat principiu al ostentației verbale: acolo unde, înainte scrisese *albastru*, acum apărea *albăstrui*, *albăstrișor* și chiar *albăstruriu*. Cuvîntul *lăptos* nu era îndeajuns de urît pentru el; în descrierea unei spălătorii de lînă, preferase *lactant*, *lactic*, *lactație*, *lactozic*... A rînjit la niște critici imaginari; după aceea, mai înțelegător cu ei, i-a asemănat cu oamenii aceia „care nu dispun de metale prețioase, nici de piese cu aburi, laminatoare sau acid sulfuric pentru a bate monedă, dar care pot *să indice altora* locul unde se află un tezaur". În continuare, a criticat *prologomania* „de care și-a bătut joc în grațioasa prefață la Don Quijote, Principele Ingenuității". A admis, totuși, să apară pe coperta noii opere un prolog strălucitor, o acoladă semnată de o pană

ascuțită, ca de lăncier. A mai adăugat că se gîndea să publice primele cîntece ale poemului. Abia atunci mi-am dat seama de această deosebită invitație telefonică ; omul o să-mi ceară să-i prefațez pedantul talmeș-balmeș. Spaima mea s-a dovedit însă fără temei : Carlos Argentino mi-a spus, cu încîntată admirație, că nu credea să greșească dacă va califica drept foarte solid prestigiul cîștigat în toate cercurile de către omul de litere Alvaro Melián Lafinur, în cazul în care aș aranja cu acesta să-i înfrumusețeze, cu prefața sa, poemul.

Pentru a evita cea mai de neiertat înfrîngere, urma ca eu să mă fac purtătorul de cuvînt a două merite incontestabile : perfecțiunea formală și rigoarea științifică, „pentru că această vastă grădină de tropi, de metafore și de eleganță nu poate tolera nici un singur amănunt care să fie în afara adevărului absolut". Mi-a mai spus că Beatriz s-a întreținut întotdeauna cu Alvaro.

Am primit. Am primit fără șovăială. Și i-am spus, pentru mai multă siguranță, că nu voi vorbi cu Alvaro luni, ci joi : în timpul cinei pe care obișnuiește s-o onoreze la întîlnirea de la Clubul Scriitorilor. (Nu exista o astfel de cină, dar e absolut cert că întîlnirile au loc joia, lucru pe care Carlos Argentino Daneri îl putea verifica în ziare și asta dădea o oarecare certitudine cuvîntului meu.) I-am mai spus că înainte de a aborda discuția despre prefață va trebui să-i fac o descriere a operei. Ne-am despărțit ; cînd am cotit pe Bernando de Irigoyen, mi-am dat seama că nu-mi rămîneau decît două soluții : a) să vorbesc cu Alvaro și să-i spun că acel văr de

frate al Beatricei (acest eufemism explicativ îmi va permite să-i spun numele) elaborase un poem în care părea să sporească la infinit posibilitățile cacofoniei și haosului ; b) să nu vorbesc cu Alvaro. Cu toată luciditatea, am început să cred că voi opta pentru b.

Vineri dimineața, de la prima oră, telefonul a început să mă neliniștească. Eram revoltat de faptul că instrumentul acesta care, cîndva, a cunoscut vocea irecuperabilă a Beatricei, putea să se coboare la plîngerile inutile și, poate colerice ale înșelatului Carlos Argentino Daneri. Din fericire, nu s-a petrecut nimic grav — în afară de pica inevitabilă ce mi-a inspirat-o acest om care-mi dăduse o sarcină delicată și, mai apoi, își uita de acest lucru.

Telefonul a încetat să mă mai tortureze, dar, la sfîrșitul lui octombrie, Carlos Argentino Daneri mi-a vorbit iarăși. Era foarte agitat ; la început nu i-am recunoscut vocea. Cu tristețe și furie mi-a spus, mai mult îngînîndu-se pe el însuși, că mărginiții de Zunino și Zungri, sub pretextul măririi localului lor, aveau să-i demoleze casa.

— Casa părinților mei ! Casa mea, bătrîna casă din strada Garay ! mi-a repetat el, uitîndu-și, probabil, tristețea sa în tonul cu care-mi vorbea.

Nu mi-a fost greu să-i împărtășesc amărăciunea. După patruzeci de ani, orice schimbare este un simbol detestabil al trecerii vremii ; în afară de asta, era vorba de o casă care, pentru mine, însemna Beatriz. Am vrut să-i lămuresc această trăsătură atît de delicată, dar interlocutorul meu nu m-a auzit. Mi-a spus doar că în cazul cînd

Zunino şi Zungri vor persista în această idee absurdă, avocatul său, Zunni, le va cere *ipso facto* daune şi prejudicii, obligîndu-i să plătească o sută de mii în monedă naţională.

Numele lui Zunni m-a impresionat; biroul său dintre Caseros şi Tacuari e de o seriozitate proverbială. L-am întrebat dacă îl şi angajase în această problemă. Mi-a spus că avea să-i vorbească în după-amiaza acelei zile. A şovăit şi după aceea, cu o voce calmă, impersonală, ca atunci cînd ne pregătim să încredinţăm cuiva un secret foarte intim, mi-a mărturisit că pentru a termina poemul, casa îi era absolut indispensabilă, căci într-un colţ din subsol exista un Aleph. În acelaşi timp m-a lămurit că un Aleph este unul din punctele spaţiului care conţine toate celelalte puncte.

— E în subsolul sufrageriei, mi-a explicat el, cu acelaşi glas pierdut din pricina neliniştii. E al meu, absolut al meu, pentru că eu l-am descoperit, în copilărie, înainte de a mă duce la şcoală. Scara subsolului este înaltă; unchii mei îmi interziseseră să cobor, dar cineva mi-a spus că în subsol exista o lume întreagă. Am aflat mai tîrziu că era vorba de un cufăr[1] uriaş iar eu am înţeles lume. Am coborît în taină; am alunecat pe scară. Am căzut. Deschizînd ochii am văzut Aleph-ul.

— Aleph-ul? l-am întrebat eu.

[1] Joc de cuvinte intraductibil: *baúl* înseamnă cufăr, *mundo* înseamnă lume, iar *mundo baul*, cufăr mare. (n. tr.).

— Da, locul în care se află, fără a se confunda, toate locurile planetei, văzute din toate unghiurile. Nu i-am relevat nimănui descoperirea mea şi am mai coborît şi altădată. Copil, pe atunci, nu-mi dădeam seama că privilegiul acesta îmi fusese acordat pentru ca, acum, om în toată puterea, să dăltuiesc acest poem. Zunino şi Zungri nu vor putea să-mi răpească acest lucru, nu, de o mie de ori nu! Cu Codul în faţă, doctorul Zunni va dovedi că Aleph-ul meu este *inalienabil.*

Am încercat să raţionez.

— Bine, dar subsolul nu-i întunecat?

— Adevărul nu încape într-o inteligenţă revoltată. Dacă toate punctele de pe pămînt se află în Aleph, aici se vor afla toate lămpile, toate luminile şi toate sursele de lumină.

— Mă voi duce imediat să-l văd.

Şi-am întrerupt convorbirea înainte de a mi se spune că mi-e interzis. Uneori, pentru a înţelege dintr-o dată o serie întreagă de trăsături doveditoare, mai înainte nebănuite, este de-ajuns să afli un singur lucru; m-am înspăimîntat de faptul că pînă atunci nu înţelesesem că acest Carlos Argentino era un nebun. Toţi Viterbii, la urma urmei... Beatriz (eu însumi obişnuiesc să mi-o spun) era o femeie, o fetiţă de o clarviziune aproape implacabilă, plină, însă, de neglijenţă, distracţie, dispreţ şi adevărate cruzimi, care necesitau, poate, o explicaţie patologică. Nebunia lui Carlos Argentino m-a umplut de o fericire bolnavă: în intimitate, întotdeauna ne detestaserăm.

În strada Garay, servitoarea mi-a spus să am bunătatea și să aștept. Copilul se afla, ca de obicei, în subsol, developînd fotografii. Lîngă un vas fără nici o floare, alături de pianul inutil, surîdea (mai mult atemporal decît anacronic) marele portret al Beatricei, în culori stupide. Nu putea să mă vadă nimeni ; într-un acces de disperată duioșie m-am apropiat de portret și i-am vorbit :

— Beatriz, Beatriz Elena, Beatriz Elena Viterbo, Beatriz cea atît de îndrăgită, Beatriz cea pierdută pentru totdeauna, sînt eu, sînt Borges.

Carlos a intrat puțin după aceea. Era foarte tăcut ; mi-am dat seama că nu era în stare să se mai gîndească decît la pierderea Aleph-ului.

— Un păhărel de pseudo-coniac, a cerut el, și te vei scufunda în subsol. Știi foarte bine că decubitul dorsal este indispensabil. Tot așa, întunericul, nemișcarea și o anume obișnuință a văzduhului. Te vei culca pe dușumeaua de scînduri și-ți vei fixa privirile pe cea de a nouăsprezecea treaptă a scării. În clipa aceea, eu ies, las să cadă chepengul și rămîi singur. Un rozător oarecare te face să-ți fie frică. E o treabă ușoară ! La cîteva minute după aceea, vezi Aleph-ul. Microcosmosul alchimiștilor și cabaliștilor, proverbialul nostru prieten concret, acel *multum in parvo !*

În sufragerie a ținut să adauge :

— Bineînțeles, dacă n-ai să-l vezi, incapacitatea ta nu anulează dovezile mele... Coboară ; foarte repede vei putea stabili un dialog cu toate imaginile Beatricei.

Am coborît de îndată, sătul de cuvintele lui dezlînate. Subsolul, puțin mai larg decît scara, părea mai mult o fîntînă. Am căutat în zadar să descopăr cufărul de care-mi vorbise Carlos Argentino. Niște lăzi cu sticle și cîțiva saci de lînă, într-un colț. Carlos a luat un sac, l-a îndoit și l-a așezat într-un loc precis.

— Perna este destul de proastă, mi-a explicat, dar dacă o ridic un singur centimetru, n-ai să vezi nimic și te vei rușina tu însuți de tine. Așterne-te la pămînt și numără nouăsprezece trepte.

Am îndeplinit ordinele lui prostești ; și, în cele din urmă, m-a lăsat singur. A închis chepengul ; întunericul, în ciuda unei crăpături, mi s-a părut total. Și, imediat, am înțeles pericolul în care intrasem : mă lăsasem sechestrat de un nebun, după ce îmi dăduse să beau otravă. Fanfaronada lui Carlos mă făcea să cred că n-o să văd nimic ; Carlos, pentru a-și apăra delirul, pentru a nu afla că era nebun, *trebuia să mă ucidă*. M-a încercat o indispoziție pe care am pus-o pe seama poziției rigide și nu a acțiunii narcoticului. Am închis ochii, i-am deschis. Și-atunci am văzut Aleph-ul.

Ajung, aici, la inefabilul centru al povestirii mele ; de aici încolo începe disperarea mea de scriitor. Orice limbaj este un alfabet de simboluri a cărui întrebuințare presupune un trecut pe care interlocutorii să-l cunoască ; cum să transmiteți altora infinitul Aleph-ului pe care înțelegerea mea cutezătoare abia de-l cuprinde ? Misticii, într-o transă asemănătoare, vorbesc de simboluri : un persan pentru a vorbi de Dum-

nezeu, vorbeşte de o pasăre care, într-un anume fel, reprezintă toate păsările ; Alanus de Insulis, de o sferă al cărei centru se află pretutindeni, iar circomferinţa în nici o parte ; Ezequiel de un înger cu patru feţe care se îndreaptă, în acelaşi timp, spre răsărit, apus, nord şi sud. (Nu amintesc în zadar aceste asemănări neînţelese ; au o oarecare legătură cu Aleph.) Poate că zeii nu-mi vor refuza descoperirea unei imagini echivalente, dar aceste rînduri vor rămîne contaminate de literatură şi neadevăr. Cel puţin, problema fundamentală rămîne insolubilă ; enumerarea, măcar parţială, a unei înlănţuiri infinite. În momentul acesta extraordinar am văzut milioane de lucruri plăcute sau îngrozitoare ; nimic nu m-a înfricoşat mai mult decît faptul că toate ocupau acelaşi punct, fără suprapunere şi fără transparenţă. Ceea ce au văzut ochii mei s-a petrecut simultan : transcriu, însă succesiv, aşa cum îngăduie limbajul. Ceva-ceva, totuşi, voi surprinde aşa cum am văzut.

În partea de jos a treptei, în dreapta, am văzut o mică sferă de culoare roşu-violetă, aproape orbitoare. La început am crezut că se roteşte ; după aceea, am înţeles că această mişcare era o iluzie produsă de ameţitorul spectacol pe care-l închidea în ea. Diametrul Aleph-ului era de vreo doi-trei centimetri, dar spaţiul cosmic se afla aici, fără micşorarea dimensiunilor. Orice lucru (faţa oglinzii, să zicem) era un infinit de lucruri, pentru că eu îl vedeam din toate punctele universului. Am văzut marea, zorii după-amiaza, mulţimea din America, un păianjen de argint în centrul unei piramide negre, un labirint distrus (era Londra), nesfîrşite priviri apropiate scrutîndu-se în mine, ca într-o oglindă, am văzut toate oglinzile de pe lume şi nici una nu mi-a surprins chipul, am văzut, într-o curte din strada Soller, aceeaşi duşumea pe care o văzusem, în urmă cu treizeci de ani, într-o casă din Fray Bentos, am văzut ciorchini, zăpadă, tutun, panglici de metal, aburi de apă, convexe deşerturi ecuatoriale şi fiecare firişor de nisip, am văzut o femeie din Inverness pe care nu o voi uita niciodată, i-am văzut părul provocator, trupul înalt, am văzut un cancer la sîn, am văzut un cerc de ţărînă incolor într-o potecă, unde înainte fusese un copac, am văzut o vilă din Androgué, un exemplar din prima versiune englezească a lui Plinius, cea a lui Philemon Holland, am văzut, în acelaşi timp, fiecare literă de pe fiecare pagină (de cînd eram mic mă minunam de faptul că literele, într-o carte închisă, nu se amestecă şi nu se pierd peste noapte), am văzut noaptea şi ziua în care mă aflam, am văzut un apus de soare în Querétaro, care părea să reflecte culoarea unui trandafir din Bengal, am văzut un dormitor fără nimeni în el, am văzut într-un cabinet din Alkmaar, un glob pămîntesc între două oglinzi care-l multiplicau la nesfîrşit, am văzut cai cu coama în vînt, pe o plajă a Mării Caspice, în zori, am văzut osatura delicată a unei mîini, am văzut supravieţuitorii unei bătălii, am văzut o pereche de cărţi de joc spaniole într-o vitrină din Mirzapur, am văzut umbrele înclinate ale unor ferigi dintr-o seră, am văzut tigri, pistoane, bizoni, talazuri şi armate, am văzut toate furnicile de pe pămînt, am văzut un astrolab persan, am văzut în sertarul unui birou (scrisul m-a făcut

să tremur) scrisori obscene, de necrezut, precise, pe care Beatriz i le trimisese lui Carlos Argentino, am văzut un monument îndrăgit din Chacarita, am văzut relicva îngrozitoare a celei ce, cu atîta delicateţe, fusese Beatriz Viterbo, am văzut circulaţia nevăzută a sîngelui meu, am văzut angrenajele iubirii şi modificările morţii, am văzut Aleph-ul din toate punctele, am văzut în Aleph pămîntul, am văzut chipul meu, viscerele mele, am văzut chipul tău, mi-a venit ameţeala şi am plîns, pentru că ochii mei văzuseră acest obiect secret şi conjectural, al cărui nume oamenii îl tăinuiesc, dar nimeni nu l-a văzut: neconceputul univers. M-a încercat o veneraţie fără sfîrşit şi o nemărginită compasiune.

— Ai rămas paf de-atîta cercetare a locurilor unde nu te poţi duce, a spus un glas jovial şi totodată plictisit. Chiar dacă ţi-ai zbura creierii n-ai să-mi poţi plăti nici într-un secol această revelaţie. Ce observator extraordinar, Borges, omule!

Picioarele lui Carlos Argentino ocupau treapta cea mai de sus. În penumbra bruscă, am îndrăznit să mă ridic şi să îngaim:

— Extraordinar. Da, extraordinar!

Indiferenţa glasului meu m-a uluit. Neliniştit, Carlos Argentino insista:

— Ai văzut totul bine, în culori?

În clipa aceea am descoperit răzbunarea mea. Binevoitor, pios pînă la necuviinţă, nervos, evaziv, i-am mulţumit lui Carlos Angentino Daneri pentru ospitalitatea subsolului său şi l-am sfătuit să profite de demolarea casei pentru a se îndepărta de metropola pernicioasă care pe nimeni,

crede-mă, pe nimeni nu-l iartă. Am refuzat cu suavă energie să discut Aleph-ul; l-am îmbrăţişat, despărţindu-mă şi i-am repetat faptul că seninătatea şi cîmpia sînt doi mari medici.

În stradă, pe scările din Constitución, la subsol, toate chipurile mi s-au părut familiare. M-am temut că nu mă va părăsi niciodată senzaţia întoarcerii. Din fericire, după cîteva nopţi de insomnie, uitarea mi-a revenit din nou.

Post-scriptum din prima zi de martie a anului 1943. La şase luni după demolarea imobilului din strada Garay, Editura Procust nu s-a înspăimîntat de lungimea considerabilă a poemului şi a pus în comerţ o selecţie de „fragmente argentiniene". Merită amintit ce s-a petrecut după aceea. Carlos Argentino Daneri a primit cel de al doilea premiu naţional de literatură.[1] Primul i-a fost acordat doctorului Aita; al treilea, doctorului Mario Bonfanti; în mod cu totul de necrezut, opera mea *Cărţile de joc ale trişorului* n-a întrunit nici un vot. Neînţelegerea şi invidia au triumfat încă o dată! N-am mai reuşit de mulţi ani să-l revăd pe Carlos Argentino; din ziare aflu că foarte curînd ne va oferi un volum nou. Norocosul său condei (neînvins de Aleph) s-a consacrat versificării rezumatelor lui Acevedo Diaz.

[1] „Am primit îndurerata ta felicitare" — mi-a scris el. „Bufonerii, lamentabilul meu prieten, din invidie, dar vei recunoaşte — chiar dacă te înăbuşi — că de data aceasta am putut să-mi împodobesc tichia cu pana cea mai roşie, iar turbanul meu cu cel mai scump rubin de *calif.*"

Vreau să amintesc două observații : una, despre natura Aleph-ului ; alta, despre numele său. Acesta, după cum se știe, este prima literă din alfabetul limbii sacre. Aplicarea lui la povestirea mea nu pare întîmplătoare. Pentru Cabală, această literă reprezintă Soph-ul, divinitatea pură și nemărginită ; s-a spus, de asemenea, că are forma unui om care arată cerul și pămîntul, pentru a nu spune că lumea de jos este oglinda și harta celui de sus ; pentru *Mengenlehre*, este simbolul numerelor transfinite, în care întregul nu este mai mare decît partea. Eu doream să știu : Carlos Argentino a ales acest nume sau l-a citit, *aplicat altui punct în care converg toate punctele*, în vreun text din nenumăratele texte pe care Aleph i le-a arătat în casa sa ? Oricît ar părea de necrezut, sînt sigur că există (că a existat) un alt Aleph, cred că Aleph-ul din strada Garay era un Aleph fals.

Mă explic. Prin 1867, căpitanul Burton a îndeplinit funcția de consul britanic în Brazilia ; în iulie 1942, Pedro Henriquez Ureña a descoperit în Biblioteca din Santos un manuscris al acestuia în care era vorba de o oglindă pe care Orientul o atribuie lui Iskandar Zu al-Karnayn sau lui Alexandru cel Mare din Macedonia. În cristalul acesteia se reflectă tot universul. Burton menționează aceste artificii învecinate — cea de a șaptea cupă al lui Kai Josrú, oglinda pe care Tarik Benzeyad a găsit-o într-un turn *(1001 de nopți*, 272), oglinda pe care Lucian din Samosata a putut s-o examineze pe lună *(Adevărata istorie*, I, 26), lancia strălucitoare pe care prima carte din *Satyricon*, de Capella, o atribuie lui

Jupiter, oglinda universală din Merlin, „rotundă și goală, asemănătoare unei lumi de sticlă" *(The Faerie Queen*, III, 2, 19) — și adaugă aceste curioase cuvinte : Dar cele dintîi (în afară de defectul inexistenței) sînt simple instrumente optice. Cei credincioși, cei care sosesc la moscheia din Amr, Cairo, știu foarte bine că universul se află în interiorul unor coloane de piatră care înconjoară curtea centrală... Nimeni, bineînțeles, nu a putut să-l vadă, dar cei care-și apropie auzul de suprafața lor, la puțin timp, percep murmurul său uriaș... Moscheia datează din secolul al VII-lea ; coloanele provin de la alte temple ale religiilor dinaintea Islamului, așa cum a scris Abenjaldún : *„In republicile fondate de nomazi, concursul străinilor este indispensabil în tot ceea ce reprezintă zidăria"*.

Există un Aleph în adîncul pietrei ? L-am văzut cînd am văzut toate lucrurile și am uitat ? Mintea noastră este poroasă față de uitare ; eu însumi falsific și pierd, sub tragica eroziune a anilor, trăsăturile Beatricei.

Estelei Canto

DIN VOLUMUL

Istoria universală a infamiei

ÎNSPĂIMÎNTĂTORUL MÎNTUITOR LAZARUS MORELL

Cauza străbună

În 1517, Părintelui Bartolomé de las Casas i s-a făcut milă de indigenii care se extenuau în laborioasele infernuri ale minelor de aur antillan și i-a propus împăratului Carlos al V-lea să importe negri care să se extenueze în laborioasele infernuri ale minelor de aur antillan. Acestei ciudate schimbări a unui filantrop îi datorăm un număr infinit de lucruri : *blues*-urile lui Handy, succesul avut la Paris de pictorul doctor „oriental" D. Pedro Figari, reușita proză venetică a de asemeni „orientalului" D. Vicante Rossi, mărimea mitologică a lui Abraham Lincoln, cei cinci sute de mii de morți din Războiul de Secesiune, cele trei mii trei sute de milioane cheltuite pentru pensiile militare, statuia imaginatului Falucho, admiterea verbului *a linșa* în cea de a treisprezecea ediție a *Dicționarului Academiei*, impetuosul film *Aleluia*, sarcina grea îndeplinită cu baioneta de către Solar în fața acelor *Cenușii și Bruneți* în Cerrito, grația domnișoarei Cutare, negrul care l-a asasinat pe Martín Fierro, deplorabila *rumbă Manisero*, arestarea lui Toussaint

Louverture de către napoleoniști, crucea și șarpele din Haiti, sîngele de capre tăiate de cuțitele acelui *papaloi*, *el condombe*, mama havaneză a tangoului.

În afară de aceasta, vinovata și magnifica existență a crudului mîntuitor Lazarus Morell.

Locul

Tatăl Apelor, Mississippi, fluviul cel mai lung din lume, a fost teatrul demn de această incomparabilă canalie. (L-a descoperit Alvarez de Pineda, iar primul său explorator a fost căpitanul Hermano de Soto, vechi conchistador din Perú, cel care a distrat lunile de închisoare ale lui Inca Atahualpa învățîndu-l jocul de șah. A murit și l-au îngropat în apele sale.)

Mississippi este fluviul cu pieptul lat ; este un nesfîrșit și întunecat frate al fluviului Paraná, din Uruguay, al Amazonului și Orincoului. Un fluviu cu ape mulatre ; mai bine de patru sute de milioane de tone de noroi transportate de el insultă în fiecare an Golful Mexicului. Atîta murdărie venerabilă și antică a construit o deltă, în care chiparoșii giganți ai mlaștinilor cresc direct din rămășițele unui continent aflat în perpetuă dizolvare și în care labirinturile de noroi, de pești morți și de papură dilată frontierele și pacea fetidului imperiu. Mai sus, la înălțimea pe care se află Arkansas și Ohio, se întind pămînturi, de asemeni joase. Le locuiește un neam galben de

oameni murdari, predispuși frigurilor, care privesc cu lăcomie pietrele și fierul, pentru că în lumea lor nu există nimic altceva decît nisip, lemn și apă murdară.

Oamenii

La începutul secolului al nouăsprezecelea (data care ne interesează) nesfîrșitele plantații de bumbac care se aflau lîngă maluri erau îngrijite de către negri ; din zori pînă-n noapte. Dormeau în cabane de lemn, cu pămînt pe jos. În afară de legătura mamă-fiu, rubedenia era convențională și confuză. Aveau nume, dar puteau să se lipsească de numele de familie. Nu știau să citească. Vocea lor domoală de falset, îngîna o englezească cu vocale lente. Munceau în șir, aplecați sub cravașa vechilului. Fugeau, și oameni cu bărbi niciodată tăiate se aruncau pe cai frumoși, urmărindu-i cu cîini de vînătoare.

Unei urme de speranțe sălbatice și frici africane adăugaseră cuvintele Scripturii : credeau, prin urmare, în Cristos. Cîntau cu evlavie, monoton, *Go down Moses*. Mississippi le servea drept magică imagine a sordidului Iordan.

Proprietarii acestor pămînturi roditoare și ai acestor populații negre erau cavaleri leneși și avari, cu chică stufoasă, care locuiau în conace mari construite cu fața spre rîu — întotdeauna cu un portic pseudo-grec din pin alb. Un sclav bun îi costa o mie de dolari și nu rezista mult.

Unii dintre ei săvîrşeau nerecunoştinţa de a se îmbolnăvi şi muri. Din această permanentă nesiguranţă trebuia scos profitul maxim. De aceea îi ţineau în cîmp de la răsăritul pînă la apusul soarelui; şi obţineau de la pămînt, în fiecare an, o cultură de bumbac, de tutun sau de zahăr. Pămîntul, obosit şi slăbit de această cultură intensă, rămînea cîţiva ani neputincios; deşertul confuz şi pestriţ se întindea pe plantaţii. În bălţile părăsite, la periferia oraşelor, lîngă culturile de trestie distruse şi în noroaiele puturoase trăiau acei *poor whites*, canalia albă. Erau pescari, vînători nedibaci, hoţi de cai. De la negri obişnuiau să cerşească mîncare furată, dar păstrau în atitudinea lor un orgoliu: sîngele fără funingine, fără amestec. Lazarus Morell a fost unul din ei.

Omul

Dagherotipele lui Morell, cele pe care obişnuiesc să le publice revistele americane, nu sînt autentice. Această lipsă de nevinovate efigii ale omului, atît de faimos şi memorabil, nu poate fi întîmplătoare. E verosimil să presupunem că Morell a refuzat plăcile cenuşii; în esenţă, pentru a nu lăsa urme inutile care să alimenteze, în grabă, misterul său... Ştim, cu toate acestea, că a fost prost văzut încă de tînăr şi că ochii, destul de apropiaţi, şi buzele drepte nu pledau în favoarea lui. Anii, mai tîrziu, i-au acordat acea măreţie deosebită pe care o cunosc canaliile cu

părul alb, criminalii norocoşi şi neînfrînţi. În ciuda mizeriei din copilărie şi a vieţii pline de griji, era un vechi cavaler din Sud. Cunoştea Scripturile şi predica, aşa cum puţini puteau, cu o convingere deosebită. „L-am văzut pe Lazarus Morell pe amvon", declară stăpînul unei case de joc din Baton Rouge, Luisiana, „i-am ascultat cuvintele convingătoare şi i-am văzut ochii plini de lacrimi. Ştiam că era un venetic, un hoţ de negri şi un asasin pe faţa pămîntului, dar am plîns şi eu."

O altă mărturie importantă despre aceste efuziuni sacre este cea pe care ne-a lăsat-o Morell însuşi. „Am deschis *Biblia* la întîmplare, am dat peste un verset convenabil din sfîntul Paul şi am predicat timp de o oră şi douăzeci de minute. Nu şi-au pierdut vremea nici Crenshaw, nici ceilalţi prieteni pentru că au furat toţi caii celor prezenţi. I-am vîndut în Arkansas, în afara unuia singur, foarte nărăvaş, pe care l-am oprit pentru mine. Îi plăcea şi lui Crenshaw, dar l-au făcut să-şi dea seama că nu-i era bun."

Metoda

Caii furaţi într-un stat şi vînduţi într-altul n-au fost decît o distracţie în cariera delincventă a lui Morell, dar i-au sugerat metoda de lucru care-i asigură acum un loc important în *Istoria universală a infamiei*. Această metodă este unică, nu numai prin împrejurările *sui generis* care-au

determinat-o, ci și prin abjecția pe care o necesită, prin mînuirea fatală a speranței și prin desfășurarea treptată, asemănătoare evoluției atroce a unui coșmar. Al Capone și Bugs Moran acționează cu capitaluri enorme și mitraliere servile într-un mare oraș, însă afacerile lor sînt murdare. Își dispută un monopol, atîta tot... Cît privește numărul oamenilor, Morell ajunsese să comande vreo mie, toți cu jurămîntul depus. Două sute integrau Înaltul Consiliu, cel ce promulga ordinele care erau îndeplinite de restul de opt sute. Riscul cădea pe umerii subalternilor. În caz de revoltă erau dați pe mîna justiției, sau erau aruncați în rîul murdar, cu o piatră sigură de picioare. În mod obișnuit erau mulatri. Sarcina lor era următoarea :

Străbăteau — cu o oarecare strălucire de inele, pentru a inspira respect — nesfîrșitele plantații din sud. Alegeau un negru nefericit și-i propuneau libertatea. Îi spuneau să fugă de la stăpînul său pentru a fi vîndut de ei, a doua oară, pe o proprietate îndepărtată. Îi vor da atunci o parte din prețul vînzării sale și-l vor ajuta să fugă din nou, după care-l vor conduce într-un stat liber. Bani și libertate, dolari sunători de argint și libertate, ce altă tentație mai bună ar fi putut să-i ofere ? Și sclavul îndrăznea să fugă pentru prima dată.

Drumul lui firesc era rîul. O canoe, burta unui vapor, un șlep, o balsă[1] uriașă ca un cer, cu

[1] Ambarcație ușoară din lemn de *balsa*, specifică marilor fluvii americane (n. tr.).

o căsuță în vîrf sau cu un cort de pînză ; cu care dintre ele, nu conta ; totul era să se știe în mișcare și sigur pe rîul neobosit... Îl vindeau pe o altă plantație. Fugea încă o dată spre locurile de trestie sau spre mlaștini. Atunci, teribilii binefăcători (de care începea să se teamă) îi vorbeau despre cheltuielile neînțelese și-i spuneau că trebuie să-l vîndă pentru ultima oară. La întoarcere îi vor da partea sa din cele două vînzări și libertatea. Omul se lăsa vîndut, muncea o vreme, și înfrunta în ultima-i fugă riscul cîinilor de vînătoare și bătaia. Se întorcea cu sînge, cu sudoare, cu disperare și cu vis.

Libertatea finală

Ar trebui avut în vedere și discutat aspectul juridic al acestor fapte. Negrul nu era pus în vînzare de către oamenii lui Morell pînă cînd stăpînul acestuia nu denunța fuga sa și oferea o recompensă celui ce-l va găsi. În felul acesta putea să-l rețină oricine, vînzarea ulterioară fiind un abuz de încredere și nu un furt. A apela la justiția civilă însemna o cheltuială inutilă, pentru că daunele nu se plăteau niciodată.

Toate acestea erau motive de liniște, dar nu definitive. Negrul putea să vorbească ; negrul, din pură mulțumire sau din nefericire, era capabil să vorbească. Cîteva pahare de whisky de secară în lupanarul *Cairo* din Illinois, unde co-

pilul nimănuia, născut sclav, va merge pentru a-şi cheltui banii pe care ei nu aveau pentru ce să i-i dea, şi se ducea de rîpă tot secretul. Prin anii aceia, un Partid Aboliţionist agita, în Nord, o turmă de nebuni periculoşi care negau proprietatea şi predicau libertatea negrilor, incitîndu-i la fugă. Morell n-avea să se lase confundat cu aceşti anarhişti. Nu era un yankeu, era un om alb din Sud, fiu şi nepot de albi şi aştepta să se retragă din afaceri pentru a fi un cavaler care să aibă plantaţiile proprii de bumbac şi aplecatele şiruri de sclavi. Cu experienţa sa, nu se expunea riscurilor inutile.

Fugarul aştepta libertatea. În clipa aceea, mulatrii întunecaţi ai lui Lazarus Morell îşi transmiteau un ordin care putea să nu fie altceva decît un gest şi-l eliberau de vedere, de auz, de pipăit, de zi, de infamie, de timp, de binefăcători, de milă, de aer, de cîini, de univers, de speranţă, de sudoare şi de el însuşi. Un glonţ, un cuţit în pîntec, sau o lovitură, şi broaştele ţestoase sau bărbunii din Mississippi primeau ultima ştire.

Catastrofa

Făcut de oameni de încredere, comerţul trebuia să prospere. La începutul anului 1834 vreo şaptezeci de negri fuseseră „emancipaţi" de Morell şi alţii erau dispuşi să-i urmeze pe aceşti precursori norocoşi. Zona operaţiilor era mare şi trebuiau noi ajutoare. Între cei care-au depus jurămîntul se afla un băiat, Virgil Stewart, din Arkansas, care s-a distins repede prin cruzimea sa. Acest băiat era nepotul unui cavaler care pierduse mulţi sclavi. În august 1834 a rupt jurămîntul şi l-a denunţat pe Morell şi pe ceilalţi. Casa lui Morell din New Orleans a fost înconjurată de justiţie. Morell, dintr-o neatenţie sau dintr-un noroc, a reuşit să scape.

Au trecut trei zile. Morell a stat ascuns într-o casă veche, cu curţi şi ziduri pline cu plante agăţătoare şi statui, din strada Toulouse. Pare să fi mîncat foarte puţin şi se mai spune că obişnuia să străbată desculţ marile camere întunecoase, fumînd, gînditor, ţigările lui lungi. Printr-un sclav din casă a trimis două scrisori, una la Natchez şi alta la Red River. A patra zi au intrat în casă trei persoane şi au rămas discutînd cu el pînă în zori. În cea de a cincea zi, Morell s-a ridicat cînd se întuneca, a cerut un brici şi şi-a ras barba cu mare grijă. S-a îmbrăcat şi-a ieşit. A străbătut cartierele din Nord cu calm şi fără grabă. Ajuns în cîmp, lîngă pămînturile joase de pe Mississippi, a mers mai încet.

Planul său era de un curaj nebun. Urma să se sprijine pe ultimii oameni care încă-i datorau respect : supuşii negri ai Sudului. Aceştia şi-au văzut tovarăşii lor fugind şi nu i-au văzut întorcîndu-se. Credeau, prin urmare, în libertatea lor. Planul lui Morell cuprindea o revoltă generală a negrilor, luarea oraşului New Orleans, jefuirea şi

cucerirea sa. Morell, prăbuşit şi-aproape sfîrşit din cauza trădării, se gîndea la un răspuns continental : un răspuns în care criminalul era proslăvit, în istorie, ca un mîntuitor. S-a îndreptat, în acest scop, spre Natchez, unde puterea sa era mai bine consolidată. Transcriu întîmplările acestei călătorii :

„Am mers patru zile fără să fi putut să-mi procur un cal. În cea de-a cincea zi am poposit lîngă un pîrîiaş pentru a mă odihni şi a-mi face rost de mîncare. Stăteam pe un trunchi prăbuşit şi mă gîndeam la drumul pe care-l străbătusem în acest timp, cînd am văzut oprindu-se un călăreţ, pe un cal murg, bine legat. Îndată ce l-am zărit, m-am hotărît să-i iau calul. M-am ridicat în picioare, l-am ţintit cu un foarte frumos pistol cu repetiţie şi i-am poruncit să descalece. S-a supus, am luat calul de căpăstru şi i-am ordonat să meargă drept înainte. A făcut vreo două sute de paşi şi s-a oprit. Mi-a spus : «Cum văd că eşti hotărît să mă omori, lasă-mă să mă rog». I-am răspuns că n-aveam timp să ascult rugăciuni. A căzut în genunchi şi i-am tras un glonţ în ceafă. I-am deschis burta, i-am scos maţele şi l-am aruncat în apă. I-am percheziţionat buzunarele şi-am găsit patru sute de dolari şi treizeci şi şapte de centime, precum şi nişte hîrtii pe care nu m-am grăbit să le citesc. Avea cismele noi, strălucitoare şi-mi veneau bine. Pe ale mele, destul de purtate, le-am scufundat în pîrîiaş.

Astfel am făcut rost de calul de care aveam nevoie pentru a intra în Natchez."

Întrerupere

Morell, conducînd populaţia neagră care visa să-l spînzure, Morell spînzurat de armata neagră pe care visa s-o conducă — îmi vine greu să mărturisesc faptul că istoria din Mississippi n-a profitat de astfel de ocazii bogate. Contrariu oricărei justiţii poetice (sau simetrii poetice), rîul crimelor sale nu i-a fost mormînt. La doi ianuarie 1845, Lazarus Morell a murit de congestie pulmonară într-un spital din Natchez, unde se internase sub numele de Silas Buckley A fost recunoscut de unul dintre oamenii din salon. În zilele de doi şi de patru, sclavii de pe anumite plantaţii au vrut să se răscoale, dar au fost reprimaţi fără prea mari vărsări de sînge.

NEADEVĂRATUL IMPOSTOR TOM CASTRO

Îi spun așa pentru că sub acest nume a fost cunoscut pe străzile și în casele de la Talcahuano, Santiago de Chile și Valparaiso, prin 1850, și se cuvine să-l mai poarte încă o dată, acum cînd se întoarce în aceste locuri — măcar în calitate de simplă fantasmă și pentru pierderea timpului de sîmbătă [1]. Registrul de nașteri din Wapping îl numește Arthur Orton și-l înregistrează în ziua de 7 iunie 1834. Știm că era fiul unui măcelar, că în copilărie a cunoscut mizeria fără gust a cartierelor sărace din Londra și că a simțit încă de pe atunci chemarea mării. Acest lucru nu-i ceva neobișnuit. *Run away to sea*, a fugi la mare, reprezintă ruptura englezească tradițională de autoritatea părinților și începutul eroic. O recomandă chiar și geografia și o menționează *Scriptura* (Psalmul CVII) : *Cei care plutesc cu corăbiile pe mare, cei care fac negoț pe marile ape ; aceștia văd puterea lui Dumnezeu și minunile lui.* Orton a fugit din cartierul său mizerabil de culoarea roșului murdar de funingine, a plutit pe mare, a admirat Crucea Sudului și a dezertat în portul Valparaiso. Era un om de-o idioțenie fără margini. În mod logic, ar fi putut (și ar fi trebuit) să moară de foame, dar jovialitatea sa confuză, permanentul surîs și infinita sa blîndețe i-au înlesnit favoarea unei anume familii Castro, al cărei nume l-a adoptat. Din acest episod sud-american ne-au rămas urme, dar recunoștința sa n-a decăzut din moment ce în 1861 reapare în Australia, mereu cu acest nume : Tom Castro. În Sydney l-a cunoscut pe un oarecare Bogle, servitor negru. Bogle, fără a fi frumos, avea aerul acesta așezat și monumental, această soliditate ca o operă de inginerie pe care o capătă omul negru intrat în ani, în carne și autoritate. Mai avea încă o calitate pe care anumite manuale de etnografie au negat-o în cazul rasei sale : inspirația genială. Era un bărbat binecrescut și cuviincios, cu vechile pofte africane foarte corectate prin uzul și abuzul calvinismului. În afara vizitelor la zei (lucru pe care-l vom descrie mai încolo), era absolut normal, fără nici o altă ciudățenie decît o pudică și îndelungată teamă care-l făcea să șovăie la intrările străzilor, temător de sosirea vehicolului violent care va pune capăt zilelor sale, sosire care putea să vină din Răsărit, Apus, Sud sau Nord.

Orton l-a cunoscut într-o după-amiază, în colțul unei străzi în ruină din Sydney, venindu-i în gînd, chiar în clipa aceea, hotărîrea de tragere

[1] Această metaforă îmi servește pentru a-i anunța cititorului că infamele biografii care urmează au apărut în suplimentul de sîmbătă al unui ziar de după-amiază.

la sorţi a morţii imaginare. După ce l-a privit îndelung, i-a oferit braţul şi amîndoi au traversat surprinşi strada inofensivă. Din acea după-amiază confuză s-a stabilit un protectorat : cel al negrului nesigur şi monumental asupra obezului zănatic din Wapping. În septembrie 1865, cei doi au citit într-un ziar local un anunţ dezolant.

Idolatrizatul om mort

La sfîrşitul lui aprilie 1854 (în timp ce Orton provoca efuziunea ospitalităţii chiliene, vastă, asemeni curţilor sale), vaporul *Mermaid,* venind dinspre Río de Janeiro şi îndreptîndu-se spre Liverpool, a naufragiat în apele Atlanticului. Printre cei care-au pierit atunci se afla şi Roger Charles Tichborne, militar englez crescut în Franţa, fiul moştenitor al uneia dintre cele mai de vază familii catolice din Anglia. Poate să pară neadevărat, dar moartea acestui tînăr franţuzit, care vorbea engleza cu cel mai pur accent parizian şi stîrnea o mînie egală doar cu cea pe care o stîrneşte inteligenţa, graţia şi pedanteria franceză, a constituit o întîmplare transcedentală în destinul lui Orton, cel care nu-l văzuse niciodată. Lady Tichborne, înspăimîntata mamă a lui Roger, a refuzat să creadă în moartea acestuia şi a publicat anunţuri disperate în ziarele de cea mai mare circulaţie. Unul dintre aceste anunţuri a căzut în blajinele mîini funerare ale negrului Bogle, care-a conceput un plan genial.

Virtuţile nepotrivirii

Tichborne era un cavaler zvelt, cu aer tăcut, cu trăsături aspre, cu faţă închisă, cu părul negru şi moale şi cu o precizie, în vorbire, supărătoare ; Orton era un nătîng debordant, cu un pîntec uriaş, cu trăsături destul de vagi, cu pielea aproape pistruiată, cu păr castaniu şi cîrlionţat, cu ochi apatici şi cu vorbirea ştearsă şi domoală. Bogle s-a gîndit că datoria lui Orton era de a se îmbarca pe primul vapor de Europa, pentru a satisface speranţa Lady-ei Tichborne, declarînd că este fiul său. Planul era de-o ingeniozitate smintită. A căutat un exemplu uşor. Dacă un impostor ar fi pretins, în 1914, că este Împăratul Germaniei, primul lucru pe care ar fi trebuit să-l falsifice ar fi fost mustăţile în furculiţă, braţul uscat, sprîncenele autoritare, mantia cenuşie, ilustrul piept plin de decoraţii şi coiful înalt. Bogle era mult mai subtil : ar fi prezentat un Kaiser spîn, străin de orice însuşiri militare şi pajure de onoare şi cu braţul stîng de o sănătate neîndoielnică. Nu insistăm asupra metaforei ; ştim că a prezentat un Tichborne nătîng, cu un surîs amabil de imbecil, cu părul castaniu şi o ignoranţă a limbii franceze, imposibil de îmbunătăţit. Bogle ştia că un facsimil perfect al atît de doritului Roger Charles Tichborne îi era cu neputinţă să obţină. Ştia, de asemenea că orice asemănare pe care ar fi reuşit-o n-ar fi făcut nimic altceva decît să pună în evidenţă anumite deosebiri inevitabile. A renunţat, de aceea, la orice asemănare. A intuit că enorma inepţie

a oricărei pretenţii ar fi o dovadă convingătoare care să arate că nu-i vorba de o fraudă care n-ar fi dată la iveală niciodată, într-un mod atît de flagrant, cele mai simple dovezi spre a convinge. Nu trebuie pierdut din vedere nici colaborarea atotputernică a timpului: patrusprezece ani de emisferă australă şi de neprevăzut pot să schimbe un om destul de uşor.

Un alt motiv fundamental: repetatele şi nesăbuitele anunţuri ale Lady-ei Tichborne demonstrau deplina ei siguranţă că Roger Charles nu a murit, precum şi voinţa ei de a-l recunoaşte.

Întîlnirea

Tom Castro, amabil ca întotdeauna, i-a scris Lady-ei Tichborne. Pentru a-şi întări identitatea, i-a invocat dovada evidentă a celor două aluniţe de pe sînul stîng şi acel episod din copilăria sa, atît de întristător, dar în acelaşi timp atît de memorabil, cînd l-a atacat un roi de albine. Scrisoarea era scurtă şi spre asemănarea cu Tom Castro şi Bogle, făcea abstracţie de scrupule ortografice. În impunătoarea singurătate a unui hotel din Paris, femeia a citit-o şi a recitit-o cu lacrimi de fericire în ochi şi în cîteva zile şi-a adus aminte de amintirile despre care vorbea fiul său.

Pe şaisprezece ianuarie 1867, Roger Charles Tichborne şi-a anunţat sosirea la hotelul respectiv. L-a precedat servitorul său respectuos, Ebenezer Bogle. Era o zi însorită de iarnă; ochii obosiţi ai Lady-ei Tichborne erau împăienjeniţi de plîns. Negrul a deschis larg ferestrele. Lumina a jucat rol de mască: mama şi-a recunoscut fiul precoce şi l-a îmbrăţişat. Acum, cînd totul era limpede, putea să se lipsească de jurnalul şi scrisorile pe care el i le trimisese din Brazilia: simple reflexe adorate care i-au hrănit singurătatea celor patrusprezece ani înnoraţi. I le restituia cu mîndrie: nu lipsea nici una.

Bogle a surîs cu toată discreţia: placida fantasmă a lui Roger Charles avea cum să se documenteze.

Ad majorem dei gloriam

Această fericită recunoaştere pare să îndeplinească una din tradiţiile tragediilor clasice, ar fi trebuit să încoroneze această istorie, lăsînd trei fericiri asigurate sau cel puţin probabile: cea a adevăratei mame, cea a fiului apocrif şi tolerant şi cea a conspiratorului recompensat de apoteoza providenţială a faptelor sale. Destinul (acesta este numele pe care-l dăm nesfîrşitei prezenţe a miilor de cauze presimţite) însă, n-a vrut-o astfel. Lady Tichborne a murit în 1870, iar rudele au depus plîngere împotriva lui Arthur Orton pentru uzurpare de stare civilă. Lipsiţi de lacrimi şi singurătate, dar nu de avariţie, n-au crezut niciodată în obezul şi aproape analfabetul fiu precoce care-a reînviat atît de pe neaşteptate din Austra-

lia. Orton conta pe sprijinul nenumăraților creditori care recunoscuseră că el era Tichborne pentru ca să-i poată plăti.

De asemenea, conta pe prietenia avocatului familiei, Edward Hopkins și pe cea a anticarului Francis J. Baigent. Asta însă, nu era de-ajuns. Bogle s-a gîndit că pentru a cîștiga partida avea neapărată nevoie de un curent popular favorabil. Și-a luat pălăria cu boruri largi și umbrela decentă și-a ieșit pe străzile pitorești ale Londrei pentru a căuta să se inspire. Era aproape de seară ; Bogle a rătăcit pe străzi pînă cînd o lună de culoarea mierei s-a oglindit în apa rectangulară a fîntînilor publice. Zeii l-au vizitat. Bogle a fluierat un birjar și i-a cerut să-l ducă la locuința anticarului Baigent. Acesta a trimis ziarului *Times* o scrisoare lungă în care declara că presupusul Tichborne era un impostor neruşinat. O semna părintele Gondron, din partea Societății lui Isus. I-au urmat alte denunțuri papiste. Efectul a fost imediat : oamenii de bună credință n-au întîrziat să bănuiască în Sir Roger Charles victima unui abominabil complot al iezuiților.

Trăsura

Procesul a durat o sută nouăzeci de zile. Au depus jurămînt mai bine de o sută de martori care au susținut că acuzatul e Tichborne. Între aceștia patru tovarăși de arme din regimentul șase dragoni. Partizanii săi nu încetau să repete

că nu era vorba de un impostor, pentru că dacă ar fi fost, ar fi încercat să imite portretul din tinerețe al modelului său. În afară de aceasta, Lady Tichborne îl recunoscuse și e un lucru evident că o mamă nu se înșală. Totul mergea bine sau mai puțin bine pînă cînd o iubită a lui Orton a compărut în fața tribunalului pentru a depune mărturie. Bogle nu s-a intimidat de această perfidă manevră a „rudelor" ; și-a luat din nou umbrela și-a ieșit pentru a implora o a treia iluminare pe străzile Londrei. Nu vom ști niciodată dacă a avut-o. Mai înainte de a ajunge la Primrose Hill, l-a ajuns temutul vehicol care-l urmărea din străfundul anilor. Bogle l-a văzut venind, a schițat un strigăt, dar nu s-a ferit. A fost proiectat cu violență de caldarîm. Copitele amețitoare ale mîrțoagei i-au crăpat capul.

Spectrul

Tom Castro era fantasma lui Tichborne, dar era o biată fantasmă bîntuită de geniul lui Bogle. Cînd i-au spus că acesta a murit, s-a prăbușit. A continuat să mintă, dar cu foarte puțin entuziasm și contradicții neașteptate. Finalul era ușor de prevăzut.

Pe 27 februarie 1874, Arthur Orton (alias) Tom Castro a fost condamnat la patrusprezece ani de muncă silnică. La închisoare s-a făcut iubit ; era meseria sa. Purtarea sa exemplară i-a adus o grațiere de patru ani. Cînd a trebuit să

părăsească și această ospitalitate — cea a închisorii —, a străbătut satele și centrul Regatului Unit, ținînd scurte conferințe în care-și declara inocența sau își recunoștea vinovăția. Modestia și dorința sa de a fi pe plac erau atît de puternice, încît de multe ori a început prin a se apăra și a sfîrși prin a se mărturisi, întotdeauna pe gustul publicului.

A murit la 2 aprilie 1898.

FURNIZORUL DE NEDREPTĂȚI MONK EASTMAN

Cei din America aceasta

Profilați pe fondul albastru al unui perete sau pe cerul înalt, doi cumetri înfășurați în haine foarte negre, dansează în pantofi femeiești un dans foarte grav, cel al cuțitelor perechi, pînă cînd dintr-o ureche răsare o garoafă, căci cuțitul a pătruns în omul care prin moartea sa orizontală pune capăt dansului fără muzică. Resemnat, celălalt își potrivește pălăria și-și consacră bătrînețile povestirii acestui duel atît de corect. Aceasta este istoria amănunțită și totală a răutății noastre. Cea a bătăușilor din New York este mai grăbită și mai neroadă.

Cei din cealaltă

Istoria bandelor din New York (reluată în 1928 de către Herbert Asbury într-un volum atrăgător de patru sute de pagini in octavo) are confuzia și cruzimea cosmogoniilor sălbatice

și foarte mult din inepția lor gigantică : subsoluri de vechi berării amenajate ca hanuri pentru negrii, un New York rahitic, de trei etaje, bande de tîlhari cu cea din Mlaștina din Angeles *(Swamp Angels)* care rătăcea printre labirinturile canalelor, de tîlhari ca acei *Daybreak Boys (Băieții Zorilor)* care recrutau asasini precoci de zece și unsprezece ani, giganți singuratici și nerușinați ca acei mardeiași sălbatici *Galerudos Fieros (Plug Uglies),* care provocau neverosimilul rîs al vecinului printr-un simplu joben țeapăn, umplut cu lînă și cu poalele cămășii fluturînd în vîntul cartierului, dar cu o bîtă pe care știau să o mînuiască la fel de bine cum mînuiau pistolul ; bande de jefuitori ca acei Iepuri Morți *(Dead Rabbits)* care intrau în bătălie sub semnul unui iepure mort înfipt într-un par ; oameni ca Johnny Dolan zis Dandy, faimos prin cîrlionțul unsuros de pe frunte, prin bastoanele cu cap de maimuță și prin montura fină de aramă pe care obișnuia s-o poarte pe arătător pentru a sparge ochii adversarului ; oameni asemeni lui Kit Burns, capabil să decapiteze dintr-o singură mușcătură un șoarece viu ; ca Blind Danny Lyons, flăcău blond cu imenșii săi ochi morți, codoș a trei prostituate care pășeau mîndre de el ; șiruri de case cu felinare colorate ca acelea întreținute de cele șapte surori din New England, care destinaseră cîștigurile din noaptea Anului nou binefacerii ; oamenii care organizau bătăi între broaște famelice sau cîini ; case de jocuri chinezești, femei ca mereu văduva Red Norah, iubită și disputată de către toți bărbații care-au condus banda *Gophers* ; femei ca Lizzie the Dove, care s-a îmbrăcat în

doliu cînd l-au executat pe Danny Lyons și a murit tăiată de Gentle Maggie, care și-a răzbunat vechea pasiune pentru un bărbat orb ; răzmerițe ca cea dintr-o săptămînă sălbatică din 1863, cînd au fost incendiate o sută de case și cu puțin n-au pus stăpînire pe oraș ; lupte de stradă în care omul se pierdea ca în mare pentru că-l jucau în picioare pînă murea ; hoți și otrăvitori de cai, asemeni lui Yaske Nigger — țes această istorie haotică. Cel mai faimos erou al său este Edward Delaney, alias William Delanei, alias Joseph Marvin, alias Joseph Morris, alias Monk Eastman, șef peste două mii de oameni.

Eroul

Aceste viclenii treptate (chinuitoare asemeni jocului cu măști, cînd nu se mai știe bine cine este și ce este) omit numele său adevărat — dacă îndrăznim să ne gîndim că mai există în lume așa ceva. Fapt este că în registrul Civil din Williamsburg, Brooklyn, numele este Edward Osterman, americanizat mai apoi în Eastman. Lucru ciudat, acest furios înrăit era evreu. Fiu al unui patron de restaurant din cele anunțate de Kosher, în care bărbați cu bărbi rabinice pot să asimileze fără nici un pericol carne de vițel tăiată în felii regulate, fără sînge, pentru că este spălată în trei ape. La nouăsprezece ani, în 1892, a deschis cu ajutorul tatălui său o păsărărie. A

spiona felul de viață al animalelor, a le contempla neînsemnatele hotărîri și nevinovăția fără margini, a fost o slăbiciune care nu l-a părăsit pînă la moarte. În epocile ulterioare de strălucire, cînd refuza cu dispreț țigările de foi ale pistruiaților *sachems* din Tammany, sau vizita cele mai bune case de prostituție într-un automobil bizar care părea fiul natural al unei gondole, a deschis un al doilea magazin fals, unde găzduia o sută de pisici de rasă și mai bine de patru sute de porumbei — care nu erau de vînzare pentru oricine. Le iubea pe fiecare în parte și obișnuia să străbată orașul pe jos cu o pisică fericită pe umăr și cu altele care-l urmau cu ambiție.

Era un om josnic de monumental. Avea gîtul scurt, ca de taur, pieptul vînjos, brațele lungi, de bătăuș, nasul rupt, fața, mai puțin importantă decît trupul, cu o întreagă istorie a cicatricelor pe ea, și picioarele strîmbe ca de călăreț sau de marinar. Putea să se lipsească de cămașă sau haină, dar nu și de o pălăriuță bearcă, asemeni unui ciocîrlan, pe capu-i ciclopic. Oamenii îi păstrează memoria. În mod fizic, pistolarul din film este o copie a sa, nu a nătărăului epicen Al Capone. Cei din Wolheim spun că ar fi fost angajat la Hollywood pentru că trăsăturile sale făceau aluzie directă la cele ale regretatului Monk Eastman... Acesta obișnuia să-și străbată imperiul tîlhăriei cu un porumbel cu pene albastre pe umăr, exact ca un taur cu o coțofană pe spinare.

Prin 1894, New York-ul era plin cu saloane de bal. Eastman a fost angajat pentru păstrarea

ordinei într-unul din ele. Legenda spune că patronul n-a vrut să-i dea atenție, dar Monk i-a demonstrat capacitatea sa doborînd dintr-o lovitură doi uriași care dețineau slujba acestuia. A rămas s-o dețină singur și temut pînă în 1899.

Pentru fiecare zurbagiu pe care-l liniștea făcea cu cuțitul o crestătură pe ciomag. Într-o noapte, o chelie strălucitoare care se înclina peste-un țap de bere i-a atras atenția și dintr-o lovitură l-a făcut pe proprietar să leșine. „Îmi lipsea o crestătură pentru a face cincizeci!" a exclamat după aceea.

Puterea

Din 1899, Eastman nu era doar faimos. Era stăpînul electoral al unei zone foarte importante și primea bani buni de la casele cu felinare roșii, de la patronii de tripouri, de la femeile de stradă și de la hoții acestei sordide feude. Comitetele îl consultau înaintea punerii la cale a isprăvilor lor și-l consultau, de asemenea, cei care lucrau pe cont propriu. Iată onorariile: 15 dolari smulgerea unei urechi, 19 — un picior rupt, 25 — un glonț în picior, 25 — o tăietură de pumnal, 100 — afacerea întreagă. Uneori, pentru a nu-și pierde îndemînarea, Eastman executa personal cîte una din sarcini.

O chestiune de hotar (subtilă și supărătoare, ca multe altele preconizate de drept internațional) l-a pus față în față cu Paul Kelly, faimosul

conducător al unei alte bande. Gloanțele și întîlnirile patrulelor impuseseră o graniță precisă. Eastman a depășit-o într-o dimineață și l-au întîmpinat cinci oameni. Cu brațele sale lungi de maimuță și cu măciuca a doborît trei dintre ei, dar i-au semănat două gloanțe în abdomen și l-au părăsit, considerîndu-l mort. Eastman și-a ținut rana cu degetele și-a mers cu pași de bețiv, pînă la spital. Viața, febra ridicată și moartea și l-au disputat săptămîni în șir, dar buzele sale nu s-au deschis pentru a denunța pe cineva. Cînd s-a făcut bine, violența era un fapt real și a înflorit în împușcături continue, pînă la nouăsprezece august o mie nouă sute trei.

Bătălia din Rivington

Vreo sută de eroi puțin deosebiți de cei ce vor îngălbeni prin albume, vreo sută de eroi sătui de fumul de tutun și alcool, vreo sută de eroi cu pălării de paie cu panglici colorate, vreo sută de eroi afectați mai mult sau mai puțin de boli rușinoase, de carii, de dureri respiratorii sau de rinichi, vreo sută de eroi la fel de neînsemnați sau de strălucitori precum cei de la Troia sau Junin, au susținut această întristătoare bătălie în umbra arcului *Elevated*. Cauza : tributul cerut de pistolarii lui Kelly, impresarului unei case de joc, prieten cu Monk Eastman. Unul dintre pistolari a murit pe loc și împușcăturile au sporit pe măsura găsirii pistoalelor. Bărbați cu bărbi rare trăgeu în tăcere de după stîlpii înalți înconjurați de un înfricoșător orizont de trăsuri pentru închiriat, pline cu nerăbdătoare întăriri, cu mîinile strînse pe artileria Colt. Ce-au simțit protagoniștii acestei bătălii ? În primul rînd (cred) convingerea brutală că zgomotul nesăbuit al celor o sută de pistoale îi va anihila pe loc ; în al doilea rînd (cred), siguranța nu mai puțin greșită că, dacă n-au căzut din prima lovitură, erau invulnerabili. Fapt este că au luptat cu fervoare, apărați de fier și de noapte. De două ori a intervenit poliția și de două ori au respins-o. La primul licărit de zi, lupta s-a stins ca și cînd ar fi fost un spectru sau o rușine. Sub bolțile de cărămidă și beton au rămas șapte răniți, patru cadavre și un porumbel mort.

Neînțelegătorii

Politicienii parohiei în slujba cărora se afla Monk Eastmon au dezmințit întotdeauna, în mod public, existența unor astfel de bande, adăugînd că era vorba de simple societăți recreative. Indiscreta bătălie din Rivington i-a alarmat. I-au invitat pe capi pentru a-i obliga să încheie un pact. Kelly (bun cunoscător al faptului că politicienii erau mai puternici decît toate pistoalele Colt în ceea ce privește împiedicarea acțiunii poliției) a declarat fără șovăire că este de acord : Eastman (cu orgoliul trupului său uriaș) dorea mai multe împușcături, mai multe încăierări. A

început prin a refuza și-au fost obligați să-l amenințe cu închisoarea. La sfîrșit, cei doi iluștri răufăcători s-au întîlnit într-un bar, fiecare cu cîte o țigară de foi în gură, cu o mînă pe pistol și cu norul păzitor de pistolari împrejur. Au ajuns la o înțelegere foarte americană : să încredințeze soarta disputării unui meci de box. Kelly era un pugilist foarte abil. Duelul s-a realizat într-un șopron și a fost destul de ciudat. O sută patruzeci de spectatori au asistat la el, prieteni cu pălării turtite, stăpîni de taverne și femei cu pieptănături monumentale. Totul a durat două ceasuri și s-a sfîrșit printr-o extenuare completă. După o săptămînă împușcăturile s-au auzit din nou. Monk a fost arestat pentru a nu se mai știe cîta oară. Protectorii s-au îndepărtat de el, ușurați ; judecătorul i-a prescris, pe dreptate, zece ani de detențiune.

Eastman împotriva Germaniei

Cînd Monk a ieșit din Sing Sing, cei o mie două sute de tîlhari de sub comanda sa se risipiseră. N-a știut să-i adune și s-a resemnat cu gîndul acțiunii pe cont propriu. Pe opt septembrie 1917 a provocat un scandal în stradă. Pe nouă s-a hotărît să ia parte la altul și s-a înrolat într-un regiment de infanterie.

Cunoaștem cîteva lucruri despre campania sa. Știm că a dezaprobat cu toată fervoarea capturarea de prizonieri și că o dată (numai cu patul puștii) a împiedicat o astfel de practică deplorabilă. Știm că a reușit să evadeze din spital și să se întoarcă în tranșee. Mai știm că s-a distins în luptele de la Montfaucon. Că mai tîrziu a spus că multe din balurile de la Bowery erau mai ceva decît războiul european.

Misteriosul, logicul sfîrșit

La douăzeci și cinci decembrie 1920, trupul lui Monk Eastman a fost găsit, dimineața, pe una din străzile centrale ale New York-ului. Primise cinci gloanțe. Fericită necunoscătoare a morții, o pisică din cele mai ordinare, îl mirosea cu o anume perplexitate.

Dezinteresatul asasin Bill Harrigan

Mai înainte de oricare altă imagine, imaginea pămînturilor din Arizona: imaginea pămînturilor din Arizona și Noul Mexic, pămînturi cu un celebru fundament de aur și de argint, pămînturi prăbușite și aeriene, pămînturi de șes monumental și de delicate culori, pămînturi cu alba strălucire a scheletului șlefuit de păsări. În aceste pămînturi, altă imagine, cea a lui Billy The Kid; călărețul înfipt în spinarea calului, tînărul cu pistoale care asurzesc deșertul, emițătorul de gloanțe invizibile care ucid de la distanță, ca o magie.

Deșertul colorat de metale, arid și strălucitor. Tînărul, aproape copil, care murind la douăzeci și unu de ani, datora justiției oamenilor douăzeci și unu de morți — „fără a socoti mexicanii".

Starea larvală

Prin 1859, omul care pentru teroare și glorie se va numi Billy the Kid, s-a născut într-un han subteran din New York. Se spune că l-ar fi

născut un obosit pîntec irlandez, dar a crescut printre negri. În acest haos de duhoare și înghesuială s-a bucurat de primatul pe care-l acordă pistruii și părul roșcat. Era mîndru că era alb; de asemenea, era pipernicit, sălbatic, mîrșav. La doisprezece ani s-a alăturat bandei *Swamp Angels* (Îngerii Mlaștinilor), divinități care operau printre haznale. În nopțile cu miros de negură arsă ieșeau din labirintul acela fetid, urmăreau drumul vreunui marinar german, îl doborau dintr-o lovitură, îi luau pînă și izmenele de pe el și reveneau la cealaltă murdărie. Îi conducea un negru cu părul alb, Gas Houser Jonas, celebru, de asemenea, în otrăvirea cailor.

Uneori, din mansarda vreunei case aplecate deasupra apei, cîte o femeie arunca în capul trecătorului un lighean de cenușă. Omul se agita și se îneca. Imediat, Îngerii Mlaștinii erau deasupra lui, îl tîrau în gura unei pivniți și-l jefuiau.

Astfel au trecut anii de ucenicie ai lui Billy Harrigan, viitorul Bill the Kid. Nu disprețuia teatrele; îi plăcea să asiste (poate fără nici un presentiment că erau simboluri și litere ale destinului său) la melodramele cu cowboy.

Go West!

Dacă teatrele mereu pline de pe Bowery (ai căror spectatori la cea mai mică nepunctualitate de program strigau „Ridicați zdreanța!") abun-

dau în aceste melodrame cu călăreţi şi împuşcături, explicaţia foarte simplă este aceea că pe atunci America suferea de atracţia Vestului. Acolo, în Vest, se afla aurul din Nevada şi California. Acolo, în Vest, se afla securea tăietoare de cedri, enorma înfăţişare babilonică a bizonilor, jobenul şi Brigham Young, ceremoniile şi mînia omului roşu, aerul senin al deşertului, cîmpia sălbatică, pămîntul fundamental a cărui vecinătate grăbeşte bătăile inimii, asemeni vecinătăţii mării. Vestul chema. O ritmică rumoare continuă a populat anii aceia: cea a miilor de oameni americani ocupînd Vestul. In această direcţie, prin 1827, se îndrepta mereu vicleanul Bill Harrigan, fugit dintr-o celulă rectangulară.

Omorîrea unui mexican

Istoria (care, asemeni unui regizor de film, operează cu imagini discontinui) vorbeşte de o cutezătoare tavernă, aşezată în atotputernicul deşert ca în mijlocul mării. Momentul, o întunecată noapte din anul 1873; locul precis, *Llano Estacado* — Cîmpul îngrădit, Noul Mexic. Pămîntul e şes aproape supranatural, dar cerul cu nori neegali, purtători de furtuni şi de lună, e plin de fîntîni ce se prăbuşesc, şi cu munţi. Pe şes, un craniu de vacă, lătrături şi ochi de coioţi ascunşi în umbră, cai de rasă şi lumina clară a tavernei. Înlăuntru, cu coatele pe singura masă,

oameni obosiţi şi lascivi, beau un alcool puturos şi-şi arată cu ostentaţie mari monede de argint gravate cu un şarpe şi o pajură. Un beţiv cîntă netulburat. Unii vorbesc o limbă cu mulţi *s*, care trebuie să fie spaniola, pentru că cei care o vorbesc sînt dispreţuiţi. Bill Harrigan, şobolanul roşu al hanului, se află între băutori. A dat peste cap două pahare de rachiu şi se gîndeşte să mai ceară unul, poate unde nu-i mai rămîne nici un chior. Îl întristează oamenii acestui deşert. Îi consideră cruzi, năprasnici, fericiţi, odioşi în ştiinţa conducerii fermelor şi a cailor înalţi. Deodată se lasă o linişte totală, ignorată doar de glasul nestăpînit al beţivanului. A intrat un mexican mai mult decît tîlhar, cu faţă de indian bătrîn. Are o pălărie uriaşă şi două pistoale în părţi. Într-o englezească aspră le doreşte noapte bună tuturor străinilor, pui de curve, care stau şi beau. Nimeni nu răspunde provocări. Bill întreabă cine este şi-i şoptesc cu spaimă că Dago — Diego — este Belisario Villagrán, din Chihuahua. Imediat răsună o împuşcătură. Sprijinit de cordonul acela de oameni înalţi, Bill a tras asupra intrusului. Paharul cade din mîna lui Villagrán; apoi, omul în întregime. Nu mai e nevoie de alt glonţ. Fără a-şi da aere pentru preţiosul mort, Bill reînoadă discuţia. „Într-adevăr? spune[1]. Eu sînt Bill Harrigan din New York". Beţivul continuă să cînte, imperturbabil.

Apoteoza se bănuieşte de pe acum. Bill primeşte strîngeri de mînă şi acceptă adulările, laudele şi

[1] *Io Thot so?, he drawled.*

paharele de whisky. Cineva observă că pe pistolul lui nu există nici un semn și-i propune să-i graveze unul care să amintească moartea lui Villagrán. Billy the Kid primește cuțitul acestuia, dar îi spune că „nu merită să numeri și mexicanii". Asta, poate, n-ajunge. Peste noapte, Bill își întinde pătura alături de cadavru și doarme pînă în zori — ostentativ.

Morți fără rost

Din această fericită împușcătură (la vîrsta de patrusprezece ani) s-a născut Billy the Kid, Eroul, și a murit neînsemnatul Bill Harrigan. Băiețelul haznalelor și-al micilor tîlhării a devenit om al graniței. A învățat să călărească ; a învățat să stea drept pe cal, ca în Wyoming sau Texas, nu cu trupul dat înapoi, ca în Oregon, sau California. Niciodată n-a fost egal legendei sale, dar s-a apropiat foarte mult. Ceva din cumătrul de la New York a continuat să trăiască în cowboy : și-a descărcat pe mexicani ura pe care o nutrea înainte față de negri, dar ultimele cuvinte pe care le-a spus au fost (rele) cuvinte spaniole. A deprins arta rătăcitoare a văcarilor. A deprins una și mai dificilă, cea de a comanda oameni. Amîndouă l-au ajutat să fie un foarte bun hoț de ferme. Uneori ghitarele și bordelurile din Mexic îl înfrîngeau.

Cu luciditatea atroce a insomniei, punea la cale numeroase orgii care durau patru zile și

patru nopți. La sfîrșit, scîrbit, plătea socotelile cu gloanțe. Cît timp nu l-a înșelat degetul pe trăgaci a fost omul cel mai temut (și poate cel mai fără egal și cel mai singur) de pe graniță. Garret, prietenul său, șeriful, cel care mai tîrziu l-a ucis, i-a spus odată : „Eu am învățat să ochesc împușcînd bivoli". Billy i-a răspuns indiferent : „Eu am învățat mai bine, împușcînd oameni".

Amănuntele sînt irecuperabile, dar știm că a omorît pînă la douăzeci și unu de oameni — „fără a socoti mexicanii". Timp de șase ani a practicat acest lux plin de riscuri : curajul.

În noaptea de douăzeci și cinci iulie 1880, Billy the Kid a străbătut, în galopul șargului său, strada principală sau unica din Fort Sumner. Căldura îl înăbușea și nu se aprinseseră lămpile ; comisarul Garret, așezat într-un balansoar, a scos pistolul și i-a băgat un glonț în pîntec. Șargul a continuat să galopeze ; călărețul s-a prăbușit în strada nepietruită. Garret a mai tras un foc. Populația (aflînd că rănitul este Bill the Kid) a oblonit ferestrele cu grijă. Agonia a fost lungă și chinuitoare. Cînd soarele era sus, s-au apropiat de el și l-au dezarmat. Murise. Am reținut aerul de om de nimic pe care-l au morții.

L-au bărbierit, i-au făcut haine și l-au expus spre groază și batjocură în vitrina celui mai mare magazin. Călări sau în șarete, oamenii de la mai multe leghe au venit să-l vadă. În cea de a treia zi au fost nevoiți să-l machieze. În cea de a patra, l-au îngropat cu plăcere.

VOPSITORUL MASCAT HAKIM DIN MERV

Pentru Angélica Ocampo

Dacă nu mă înșel, izvoarele originale de informare asupra lui Al Moqanna, Profetul Acoperit (sau mai exact spus, Mascat) din Jorasan se reduc la patru: a) nepotrivirile din *Istoria califatelor*, păstrate de Baladhuri; b) *Manualul uriașului sau Cartea exactității și reviziunii*, scris de istoricul oficial al celor din neamul Abbasid, ibn abi Tair Tarfur; c) codicele arab intitulat *Anihilarea trandafirului*, în care sînt combătute ereziile abominabile ale *Trandafirului cenușiu* sau *Trandafirului ascuns*, care reprezintă cartea canonică a Profetului; d) niște monezi fără nici o efigie, dezgropate de către inginerul Andrusov, într-un debleu al Căilor Ferate Transcaspice. Aceste monezi au fost depozitate în Cabinetul Numismatic din Teheran și conțin distihuri persane care rezumă sau corectează anumite pasagii din *Anihilarea*. Trandafirul original s-a pierdut, pentru că manuscrisul descoperit în 1899 și publicat, nu fără o oarecare ușurință în *Morgenländisches Archivo*, a fost declarat apocrif de către Horn și mai apoi de către Percy Sykes.

Faima occidentală a Profetului se datorește unui fermecător poem de Moore, plin de doruri și suspine de conspirator irlandez.

Stofa de purpură

La 120 de ani de la Hegira și 736 de la Cristos, Hakim, cel pe care oamenii acelor vremi și acelui spațiu îl vor porecli mai apoi Acoperitul, s-a născut în Turchestan. Locul său de baștină a fost vechiul oraș din Merv, ale cărui grădini, podgorii și livezi, privesc întristate deșertul. Amiaza este albă și strălucitoare cînd n-o acoperă norii de praf care înăbușă lumea și lasă pe ciorchinii negri o pulbere de cretă.

Hakim a crescut în orașul acesta obosit. Știm că un frate al tatălui său l-a învățat meseria de vopsitor: artă a nepioșilor, falsificatorilor și nestatornicilor care i-a inspirat primele anateme ale prodigioasei sale cariere. *Chipul meu e de aur* (declară el într-o pagină faimoasă din *Anihilare*), *dar am macerat purpura și am introdus în cea de a doua noapte lîna nepieptănată și am îmbibat în cea de a treia noapte lîna preparată și împărații insulelor încă își mai dispută acest vestmînt însîngerat. Astfel am păcătuit în anii tinereții și am modificat adevăratele culori ale copiilor. Îngerul îmi spune că berbecii nu aveau culoarea tigrilor, Satan îmi spunea că Atotputernicul ar dori s-o aibă și se sprijinea pe viclenia și purpura mea. Acum știu că Îngerul*

și Satan rătăceau adevărul și că toate culorile sînt odioase.

În anul 146 de la Hegira, Hakim a dispărut din patria sa. Au găsit cazanele și gălețile de înmuiere distruse, după cum tot distruse erau un iatagan de Șiraz și o oglindă de bronz.

Taurul

La sfîrșitul lunii de *xaban* din anul 158, aerul deșertului era foarte clar, iar oamenii priveau apusul în căutarea lunii de *ramadan*, cea care statornicește mortificarea și postirea. Erau sclavi, cerșetori, geambași, hoți de cămile și parlagii. Așezați pe țărînă, cu un aer foarte grav, așteptau apariția semnului, din poarta unui han de caravane pe drumul dinspre Merv. Priveau apusul și culoarea apusului era cea a nisipului.

Din adîncul deșertului năpraznic (al cărui soare dă febra, așa cum luna sa dă spasmul), am văzut apropiindu-se trei siluete care păreau foarte înalte. Erau niște oameni, iar cel din mijloc avea cap de taur. Cînd au fost mai aproape, și-au dat seama că acesta avea o mască și că ceilalți erau orbi.

Cineva (ca în poveștile din *1001 de Nopți*) a cercetat motivul acestei minuni. *Sînt orbi,* a spus omul cu mască, *pentru că au văzut chipul meu.*

Leopardul

Cronicarul Abbasizilor notează că omul deșertului (al cărui glas era foarte dulce sau așa i s-a părut, în contrast cu masca brutală) le-a spus că ei așteptau semnele unei luni de penitență, dar că el le prezice un semn mai bun : cel al unei întregi vieți de penitență și al unei morți injuriate. Le-a spus că era Hakim, fiul lui Osman și că în anul 146 de la Emigrație, a pătruns un om în casa sa și după ce s-a purificat și s-a rugat, i-a tăiat capul cu un hanger și l-a luat la cer. În dreapta omului (care era îngerul Gabriel) capul său a stat în fața Domnului, care i-a dat misiunea de a profetiza și i-a insuflat cuvinte atît de vechi încît repetarea lor ardea buzele și i-a mai pus în ochi o strălucire neobișnuită, pe care privirile muritorilor n-o pot suporta. Acesta era motivul Măștii. Cînd toți oamenii pămîntului vor profera noua lege, Chipul le va fi descoperit și-l vor putea adora fără teamă, așa cum îl adoră îngerii. Odată proclamată misiunea sa, Hakim i-a chemat la ducerea unui război sfînt — *djehad* — și la martiriu corespunzător.

Sclavii, cerșetorii, geambașii, hoții de cămile și parlagiii i-au refuzat credința. Un glas a strigat *vrăjitorule,* iar un altul l-a făcut *impostor.*

Cineva adusese cu el un leopard — un exemplar, poate, din rasa aceasta zveltă și sîngeroasă pe care o îmblînzesc vînătorii perși. Fapt este că și-a rupt lanțul. Și că toți, mai puțin profetul și cei doi acoliți, s-au pus pe fugă. Cînd s-au

înapoiat, fiara orbise. În fața ochilor luminoși și morți, oamenii îl adorară pe Hakim și s-au încredințat de virtutea sa supranaturală.

Profetul acoperit

Cronicarul Abbasizilor istorisește fără prea mare entuziasm progresele lui Hakim cel Acoperit, în Jorasan. Această provincie — zguduită de nefericirea și crucificarea celui mai vestit șef al ei — a îmbrățișat cu toată fervoarea doctrina Chipului strălucitor, dîndu-i sîngele și aurul său. (Pe atunci, Hakim a renunțat la masca brutală în schimbul unui văl cvadruplu de mătase albă, bătut cu pietre prețioase. Culoarea stemei celor din Banu Abbas era cea neagră ; Hakim a ales culoarea albă — cea mai contradictorie — pentru Vălul Păzitor, flamură și turbane.) Campania a început bine. Este adevărat că în *Cartea exactității* steagurile Califatului sînt victorioase pretutindeni, dar cum rezultatul cel mai obișnuit al acestor victorii este destituirea generalilor și părăsirea castelelor inexpugnabile, cititorul avizat știe la ce să se aștepte. La sfîrșitul lunii de *rejeb*, în 161, celebrul oraș Nishapur și-a deschis porțile de metal Mascatului ; la începutul lui 162 le-a deschis și Astarabadul. Participarea la luptă a lui Hakim (ca cea a celuilalt norocos profet) se reducea la intonații în glas de tenor, dar adresate Divinității, de pe spinarea unei cămile roșietice, chiar din inima agitată a bătăliilor. În

jurul său șuierau săgețile, dar n-a fost rănit niciodată. Părea să caute pericolul cu lumînarea : în noaptea cînd niște leproși nenorociți i-au cutreierat palatul, i-a chemat la el, i-a sărutat și le-a dat aur și argint.

Însărcina cu obositoarea muncă de guvernare șase sau șapte adepți. Era studios în meditație și în timp de pace ; un harem de 114 femei oarbe satisfăcea necesitățile divinului său trup.

Oglinzile abominabile

Cît timp cuvintele lor nu vin împotriva credinței ortodoxe, Islamul tolerează apariția de prieteni confidențiali ai lui Dumnezeu, oricît de indiscreți sau amenințători ar fi. Profetul, poate, n-ar fi disprețuit favorurile acestui dispreț, dar partizanii săi, victoriile și mînia publică a Califului — Mahomed Al Mahdi — l-au obligat la erezie. Această neînțelegere l-a ruinat, dar mai înainte a trebuit să definească articolele unei religii personale, chiar dacă a făcut-o sub influența evidentă a preistoriilor gnostice.

Cosmogonia lui Hakim are, în principiul ei, un Dumnezeu spectral. Această divinitate este lipsită cu desăvîrșire de origină, precum și de nume și chip. Este un dumnezeu imuabil, dar înfățișarea sa a proiectat nouă umbre care au înzestrat și stăpînit un prim cer. Din această întîie cunună demiurgică s-a născut o a doua, de

asemenea cu îngeri, atotputernicie și jețuri, iar aceștia au fundat un alt cer mai jos, care era simetric celui inițial. Acest al doilea conclav s-a văzut reprodus de un al treilea, iar acesta de un altul, inferior, și așa mai departe pînă la 999. Stăpînul ultimului cer este cel care conduce — umbră a altor umbre — și fracțiunea divinității sale tinde spre zero.

Pămîntul pe care-l locuim este o eroare, o parodie incompetentă. Oglinzile și paternitatea sînt abominabile, pentru că o multiplică și-o pun în evidență. Scîrba este virtutea fundamentală. Două discipline (pe care profetul le lăsa la liberă alegere) pot să ducă la ea : abstinența sau desfrînarea, exercițiul cărnii sau castitatea sa.

Paradisul și infernul lui Hakim nu erau mai puțin disperate. *Celor ce refuză Cuvîntul, celor ce neagă Vălul Pietrelor prețioase și Chipul* (susține o imprecație conservantă în *Trandafirul Ascuns), le promit un Infern minunat, căci fiecare dintre ei va domni peste 999 de imperii de foc, și fiecare imperiu va avea 999 de munți de foc, fiecare munte 999 de turnuri de foc, fiecare turn 999 de etaje de foc, fiecare etaj 999 de paturi de foc, și în fiecare pat va sta el și 999 de forme de foc (care vor avea Chipul și glasul său) îl vor tortura veșnic.* Într-un alt loc adaugă : *Aici, în viață suferă un singur trup, după moarte și în timpul Răsplății veți suferi în nenumărate trupuri. Paradisul e mai puțin concret. Întotdeauna e noapte și există aghiasmatare de piatră și fericirea acestui paradis este fericirea deosebită a despărțiturilor, a renunțărilor și a celor ce știu să dorească.*

Chipul

În anul 163 de la Emigrație și al cincilea de la Chipul Strălucitor, Hakim a fost încercuit în Sanam de către armatele Califului. Proviziile și martirii nu lipseau și se aștepta iminentul sprijin al unei șleahte de îngeri luminoși. Într-o astfel de situație se aflau în clipa cînd un zgomot înspăimîntător a străbătut încăperile castelului. Se spunea că o femeie adulteră din harem, fiind strangulată de eunuci, ar fi strigat că mîinii drepte a profetului îi lipsea inelarul și că la celelalte degete n-avea unghii. Zvonul a ajuns pînă la credincioși. În plin soare, de pe o terasă înaltă, Hakim implora o victorie sau un semn de la divinitatea familiară. Cu capul plecat, servil — ca și cînd ar fi fugit prin ploaie — doi căpitani i-au smuls vălul bătut cu nestemate.

Mai întîi, a avut loc un cutremur. Chipul făgăduit al Apostolului, chipul care urcase la ceruri, era într-adevăr alb, dar de un alb deosebit, asemănător petelor de lepră. Era atît de umflat și de necrezut, încît li s-a părut că e o mască. Nu avea sprîncene ; pleoapa de jos a ochiului drept atîrna peste obrazul senil ; un *ciorchine* greu, de tuberculi, îi rodea buzele ; nasul inuman și turtit părea de leu.

Colosul lui Hakim a încercat o înșelare finală. *Păcatul vostru abominabil vă împiedică să vedeți strălucirea mea...* a prins a spune.

Nu l-au ascultat și l-au străpuns cu lăncile.

OMUL DIN COLȚUL STRĂZII ROȘIETICE

Lui Enrique Amorim

Mie, mai întîi de toate, să mi se vorbească despre răposatul Francisco Real. L-am cunoscut, dar astea nu erau cartierele lui, pentru că el spinteca mai degrabă în Nord, pe lîngă laguna Guadalupe și prin Batería. Mai mult de trei ori nu l-am văzut și asta în aceeași noapte, dar noaptea aia n-o s-o mai uit, că atunci a venit Lujanera să doarmă în *ranch*-ul meu, iar Reosendo Juárez a părăsit, ca să nu se mai întoarcă, Arroyo. Dumneavoastră, bineînțeles, vă lipsește experiența necesară pentru a cunoaște aceste nume, dar Rosendo Juárez Bătăușul era dintre aceia, puțini, care porunceau în Villa Santa Rita. Flăcău acreditat de cuțit, era unul din oamenii lui Nicolás Paredes, care era unul din oamenii lui Morel. Venea mai înțolit decît toți la bordel, în negru, cu nasturi de argint ; oamenii și cîinii îi știau de frică ; și femeile, tot așa ; toți știau că avea doi morți în spate ; purta un joben înalt, cu borurile fine, peste părul gras, dat cu ulei ; îi umbla norocul prin buzunare, cum se spune. Noi, băieții din Villa, îl copiam pînă și-n felul

cum scuipa. Totuși, o noapte ne-a dovedit adevărata condiție a lui Rosendo.

Pare basm, dar istoria acestei nopți nemaipomenite a început într-o trăsură de piață, cu roți colorate, plină vîrf cu bărbați, care se hurducăia pe ulițele desfundate, printre coșuri de cărămidă și hîrtoape, cu doi cai negri. Cei din trăsură cîntau din ghitară de zăpăceau caii, în timp ce birjarul de pe capră altoia cîinii care-i treceau pe dinainte. Omul care mergea prin mijlocul drumului înfășurat în *poncho* nu era altcineva decît Corralero cel atît de faimos, ce se ducea să se bată și să ucidă. Noaptea era proaspătă ca o binecuvîntare ; doi cheflii mergeau pe coșul răsturnat al trăsurii, ca și cînd singurătatea ar fi fost o stradă principală. Asta a fost primul lucru care s-a petrecut, dar aveam să-l aflăm mai tîrziu. Noi, băieții, ajunsesem devreme la saloon-ul Juliei, un fel de cabană acoperită cu tablă, la jumătatea drumului dintre Guana și Naldonado. Un local pe care dumneavoastră l-ați fi zărit de departe, după lumina pe care o arunca felinarul nerușinat și după forfota din jur. Julia, deși de condiție umilă, era mai mult decît corectă și pricepută, astfel că nu lipseau muzicanții, nici băuturica și nici prietenele rezistente la dans. Dar Lujanera, care era soția lui Rosendo, le tăia pe toate. A murit, domnule, și trec anii și nici nu mă mai gîndesc la ea, dar s-o fi văzut în zilele ei, cu ochii ăia aprinși... N-ai mai fi avut somn.

Băutura, dansurile, femeietul, un cuvînt binevoitor din gura lui Rosendo, cîte-un ghiont al acestuia acolo unde nu se cade, dar pe care eu îl luam ca o dovadă de prietenie ; adevărul e

că eram mai fericit ca oricînd. Mi-a mai căzut și-o jumătate foarte supusă, care se mișca de parcă mi-ar fi ghicit intențiile. Tangoul își făcea toate chefurile cu noi, ne înlănțuia și ne pierdea, ne poruncea și ne obliga să ne înlănțuim iarăși. În distracția asta oamenii pluteau ca într-un vis, iar muzica mi s-a părut mai tare, cînd s-au amestecat și ghitariștii din trăsură. După aceea, vîntul, care adusese cîntecul acestora, l-a dus în altă parte, iar eu am început să fiu atent doar la mine, la fetișcana mea și la ceea ce spunea dansul. Mai tîrziu, la intrare s-a auzit un ciocănit și un glas, cu autoritate. S-a lăsat o liniște generală și dintr-o lovitură, dată în ușă, omul se afla deja înlăuntru. Era asemenea glasului.

Pentru noi nu era încă Francisco Real, dar era un tip înalt, un zdrahon, îmbrăcat din cap pînă-n picioare în negru, cu o lavalieră fumurie fluturînd peste umeri. Fața, țin minte, era ca de indian, ascuțită.

Cînd a intrat, ușa m-a lovit pe nepregătite. Și din pură prostie m-am aruncat spre el și i-am băgat stînga în mutră, în timp ce cu dreapta îmi căutam șișul pe care-l țineam în tivul vestei, lîngă subțioară. Ofensa avea să dureze puțin. Omul, pentru a se impune, a întins mîna și m-a dat în lături, ca pe-un nimic, lăsîndu-mă-n spate, cu dreapta încă la subțioară, pe arma nefolositoare. A intrat ca și cînd nu s-ar fi întîmplat nimic. Mai înalt decît toți, de parcă nici n-ar fi avut ochi să-i vadă. Primii — chibiți italieni — s-au dat în lături în grabă, ca un evantai. În următoarea grămadă se afla Englezul care, mai înainte de a fi simțit pe umăr mîna străinului, l-a adormit cu un cuțitoi pe care-l avea pregătit. S-a uitat la cuțit și s-au strîns toți în jur. Localul avea cîțiva stînjeni buni și l-au înghesuit ca pe un Crist, încet-încet, cu lovituri peste piept, cu fluierături și scuipături. Mai întîi, cu pumnii, după aceea, dîndu-și seama că nu-i lua în seamă, cu simple bobîrnace sau cu panglicele inofensive ale lavalierelor, bătîndu-și joc de el. În același timp, păstrîndu-l, parcă, pentru Rosendo, care nici nu se clintise din locul său, retras și tăcut. Trăgea cu grabă din țigară, ca și cînd ar fi înțeles dinainte ceea ce nouă ne-a fost clar abia mai tîrziu. Corralero a fost împins pînă spre el, neîndîrjit și însîngerat, cu furtuna gloatei de derbedei în spate. Fluierat, scuipat, înghiontit, a vorbit doar în clipa cînd s-a aflat fața-n față cu Rosendo. L-a privit și, stergîndu-și obrazul cu mîna, i-a spus:

— Eu sînt Francisco Real, un om din Nord. Sînt Francisco Real, zis Corralero. Le-am permis nefericiților ăstora să ridice mîna, pentru că ceea ce caut eu este un om. Se vîntură pe aci niște palavragii care-o țin că s-ar afla prin locurile astea unul care-i doctor în cuțit, numit Bătăușul. Vreau să-l întîlnesc ca să mă învețe și pe mine, care sînt un nimenea, ce înseamnă un om de curaj și de bărbăție.

I-a spus lucrurile astea și n-a luat ochii de pe el. În dreapta, abia scos de pe mînecă, îi strălucea un cuțit să te-apuce năbădăile. Cei care-l împinseseră au prins să se facă mărunți și-i priveau pe cei doi într-o tăcere de n-auzeai musca. Pînă și mutra violonistului orb rămăsese ca de piatră.

Şi atunci, uşile buşite încă o dată, au lăsat să intre şase sau şapte oameni care, mi-am zis eu, erau la sigur din banda lui Corralero. Cel mai bătrîn, un om de cîmpie, scurt şi cu mustaţa cănită, a păşit în faţă şi ameţit parcă de atîta muieret şi de atîtea lucruri, s-a descoperit cu respect. Ceilalţi aveau grijă, gata să facă ordine dacă jocul n-ar fi fost în legile lui.

Ce s-o fi întîmplat cu Rosendo, mă gîndeam eu, de nu-l scoate pe lăudărosul ăsta afară jucîndu-l în picioare ? Continua să rămînă tăcut, cu ochii-n pămînt. Nu mai ştiu dacă ţigara i-a căzut sau a scuipat-o el. În cele din urmă a putut să-i răspundă cu cîteva vorbe, dar atît de stinse, că cei din fund nu le-au auzit. Francisco Real a început să-l provoace, iar el tot nu i-a răspuns. Atunci, cel mai arătos dintre străini a fluierat. Lujanera l-a privit cu ură şi şi-a croit drum, cu părul pe spate, printre căruţaşi şi fete, către omul ei, şi-a descheiat cămaşa şi-a scos din sîn cuţitul fără teacă, dîndu-i-l acestuia şi spunîndu-i :

— Rosendo, cred că-ţi trebuie.

La înălţimea acoperişului exista un fel de fereastră care da spre rîu. Rosendo a luat cuţitul cu amîndouă mîinile şi l-a încercat ca şi cînd nu l-ar fi ştiut. Apoi s-a dat înapoi şi l-a zvîrlit afară, în Maldonado. Am simţit că mă trec fiori.

— Numai din scîrbă nu te spintec, a spus celălalt, şi a ridicat mîna să-l lovească. Atunci însă, Lujanera l-a prins de braţ, s-a apucat de gîtul lui şi privindu-l cu ochii aceia ai ei, i-a spus :

— Lasă-l pe ăsta, că ne-a făcut să credem că era un om.

Francisco Real a rămas perplex şi după aceea a îmbrăţişat-o ca pentru totdeauna şi le-a spus muzicanţilor să cînte tangouri şi *milonga,* iar celor care petreceau, să danseze. *Milonga* s-a aprins ca un foc, dintr-o parte într-alta. Real dansa foarte grav dar fără nici un chef. Au ajuns la intrare şi-a strigat :

— Pregătiţi patul, domnilor, că mi-a adormit în braţe.

Atît a spus şi-au ieşit, tîmplă lîngă tîmplă, ameţiţi parcă de tangou, pierduţi în paşii acestuia.

Desigur că m-am făcut roşu de ruşine. Am încercat cîţiva paşi c-o femeie şi am părăsit-o pe nepusă masă. I-am spus că din pricina căldurii şi-a înghesuielii şi m-am strecurat, pe de margini, afară. Frumoasă noapte, dar pentru cine ? La colţul uliţei se afla căruţa, cu două ghitare puse în picioare, ca nişte oameni. M-am amărît singur gîndindu-mă că le lasă aşa în părăsire, de parcă n-ar fi făcute pentru ghitarişti. Şi asta mi-a dat curajul să-nţeleg că nu sîntem nimic. Mi-am smuls garoafa de după urechea dreaptă am azvîrlit-o-ntr-o baltă şi-am rămas un timp uitîndu-mă la ea, ca să nu mă mai gîndesc la nimic. Aş fi vrut să ajung mai repede ziua, să scap o dată de noaptea aceea. M-am trezit, tocmai atunci, înghiontit, şi ghiontul acela mi s-a părut o uşurare. Era Rosendo care se strecura singur afară din cartier.

— Tu, întotdeauna o să fi bun de piază rea, mucosule, a bombănit el, din mers, nu ştiu dacă pentru a-şi vărsa năduful din bojoci sau numai

pentru a spune ceva. S-a îndepărtat pe partea cea mai întunecoasă, cea dinspre Maldonado ; și nu l-am mai văzut niciodată.

Am rămas pe loc, gîndindu-mă la lucrurile astea de fiecare zi — cer cît vezi cu ochii, rîul care se înfuria pe sine, acolo, jos, între maluri, un cal dormind, ulița desfundată, coșurile — și m-am întrebat dacă nu sînt și eu doar o biată buruiană de pe țărmurile astea, crescută printre mătasa broaștei și stîrvurile albite. Cine altcineva ar fi putut să răsară din gunoaiele astea dacă nu noi, gălăgioși, dar slabi în fața pedepsei, numai gură și lovituri și nimic altceva ? Dar am simțit că nu-i așa, că pe cît de nenorocit este cartierul, tot pe atîta trebuie să fie de frumos. Gunoi ? *Milonga* plutea prin case, făcîndu-te să înnebunești, iar vîntul aducea miros de glicină. Era frumoasă ca o femeie goală, noaptea. Stelele, una peste alta, de puteai să amețești uitîndu-te la ele. Mă încăpățînam să cred că n-aveam nici un amestec în toată povestea asta, iar lașitatea lui Rosendo și curajul nesuferit al străinului nu-mi dădeau pace. Omul acesta înalt și zdravăn putuse să ia, în noaptea aceea, pînă și o femeie. Toate astea și altele, m-am gîndit, nu erau semn bun, căci Lujanera nu era o oarecare. Dar, îmi ziceam, Dumnezeu mai știe încotro s-au dus. Nu departe, bineînțeles. În cel mai bun caz se pierduseră prin vreun loc cu umbră petrecînd împreună.

Cînd am reușit să mă-ntorc, balul continua, ca și cînd nu s-ar fi întîmplat nimic.

M-am făcut mic și m-am strecurat prin adunătură, și-am văzut că unii dintre ai noștri aveau

cîte-un semn bun peste față, iar cei din Nord dansau alături de toți ceilalți. Nu-și dădea nimeni ghionturi și nu se călcau în picioare, totul era calculat și decent. Muzica părea somnoroasă, iar femeile care dansau cu cei din Nord nu mai spuneau nici pîs.

Așteptam să se întîmple ceva, dar nu ce s-a întîmplat. Afară, am auzit o femeie care plîngea și mai apoi glasul pe care de-acum îl cunoșteam, însă de data asta liniștit, aproape liniștit, ca și cînd n-ar fi fost al unui astfel de om, zicîndu-i :

— Intră, fata mea, și iarăși plînsul. Apoi glasul care începea să dispară.

— Deschide-ți, spun, deschide, tîrîtură, deschide ! Cățea ! S-au deschis, în clipa aceea ușile și-a intrat Lujanera. Singură. A intrat trimisă, ca și cînd ar fi căutat pe cineva.

— A venit ca din pușcă, a spus Englezul.

— Un mort, prieteni, a rostit în clipa aceea Corralero. Avea o mutră ca de bețiv. A intrat și, în cărarea pe care-am făcut-o între noi, a înaintat cîțiva pași nesiguri — înalt, fără să vadă, parcă — și s-a prăbușit la pămînt ca un buștean. Unul dintre cei veniți cu el l-a ridicat și i-a potrivit *poncho*-ul sub cap. Și asta l-a umplut de sînge. Am văzut atunci că avea o rană adîncă în piept. Sîngele se făcea băltoace în jurul lui și-i îngheța pe limba pe care n-o văzusem pentru că era ascunsă de lavalieră. Pentru început, ca să-l vindece, o femeie a adus băutură și niște cîrpă arsă. Omul însă, nu mai avea nevoie de explicații. Lujanera, îl privea pierdută, cu brațele căzute. Toți o întrebau din priviri ce s-a întîmplat, iar ea, în cele din urmă, a catadicsit să vor-

bească. A spus că după ce-a ieşit cu Corralero s-au îndreptat spre-o poieniţă şi că tocmai atunci l-a strigat un necunoscut disperat să se bată şi că i-a înfipt pumnalul, dar că jură că nu ştie cine a fost şi că n-a fost Rosendo. Dar cine s-o creadă ?

Omul se sfîrşea la picioarele noastre. M-am gîndit că cel care-o făcuse nu-i tremurase mîna. Omul, cu toate acestea, era rezistent. Cînd a început să se zbată, Julia pregătise nişte ceai de mate şi ceaiul a făcut roată pe la toţi şi-a ajuns în mîinile mele mai înainte ca omul să moară de tot. „Acoperiţi-mi faţa", a zis el, liniştit, cînd şi-a dat seama că nu mai poate. Nu-i mai rămînea decît mîndria şi nu voia să-i privească toţi agonia. Cineva i-a pus jobenul negru peste ochi, înalt de tot. A murit sub joben, fără să se vaite. Cînd pieptul a încetat să mai urce şi să mai coboare, sau grăbit să-l descopere. Avea aerul acela obosit, al morţilor ; era unul dintre cei mai curajoşi oameni de pe vremea aceea, din Batería pînă în Sud ; în clipa cînd l-am ştiut mort şi fără glas, nu l-am mai urît.

— Ca să mori nu-i nevoie decît ca să fii viu, a rostit o femeie din grămadă, apoi alta a adăugat, gînditoare :

— Atîta bătoşenie într-un bărbat, şi-acum îi bună doar pentru a aduna muştele.

Şi-atunci, cei din Nord au spus ceva fără de grabă, reluînd-o cîte doi şi repetînd-o cu glas tare :

— L-a ucis femeia.

Unul i-a spus-o în faţă că ea era şi toţi ceilalţi au început s-o înconjoare. Am uitat că

trebuia să mă port cu grijă şi-am spart roata ca un fulger. Mi-era frică şi nu ştiam ce fac. Mulţi, ca să nu zic toţi, se uitau la mine, cercetîndu-mă. Le-am spus, îndrăzneţ parcă :

— Uitaţi-vă la mîinile acestei femei. Ce putere şi ce inimă ar trebui să aibă pentru a putea da cu pumnalul ?

Şi-am adăugat, pe jumătate pierdut :

— Cine-şi închipuie că răposatul, despre care se zice că era temut în cartierul său, ar fi putut s-o sfîrşească într-un mod atît de prostesc, mai ales într-un loc atît de izolat ca acesta, unde nu se întîmplă nimic, cînd nu vine cineva dintr-altă parte pentru a ne distra, pentru ca după aceea să fie scuipat ?

Beţivanul nu i-a cerut socoteala nimănuia.

Şi s-a auzit, în singurătatea aceea tăcută, un zgomot de călăreţ. Era poliţia. Mai mult sau mai puţin, toţi aveau cîte-un motiv să nu se bage în vreo încurcătură cu ea, pentru că s-au hotărît că cel mai bun lucru este să-l arunce pe dispărut în rîu. Vă mai amintiţi fereastra aceea din acoperiş, prin care-a zburat, strălucind, cuţitul lui Rosendo ? Pe aici a trecut şi omul în negru. L-au ridicat mai mulţi, i-au curăţat buzunarele de ultimii bani, ba cineva i-a mai tăiat şi-un deget să-i scoată-un inel. Profitori, domnule, se bucurau de-un biet nenorocit fără apărare, după ce-l pusese bine un altul. L-au ridicat mai sus şi apa grăbită şi-ndurerată l-a dus cu ea. Nu mai ştiu dacă i-au scos maţele ca să nu plutească, pentru că nu am vrut să mă uit. Cel cu mustaţă cenuşie nu mă scăpa din ochi. Lujanera s-a folosit de învălmăşeală şi grabă şi-a ieşit.

Cînd au intrat oamenii legii, dansul era pe jumătate însuflețit. Vioristul orb știa niște *habaneras* din cele ce, azi, nu se mai aud. Se-apropia lumina zilei. Niște flori de mimoză, undeva, pe-un dîmb, păreau desprinse, pentru că tulpinile subțiri nu se distingeau încă.

M-am dus liniștit la *ranchul* meu, la numai cîteva sute de metri, în apropiere. O luminiță, care s-a stins imediat, ardea la fereastră. I-adevărat că m-am grăbit să intru, pentru că am înțeles. Și-atunci, Borges, am scos din nou cuțitul scurt și tăios pe care-l purtam aici, în tivul vestei, sub subțioara dreaptă, l-am cercetat și era ca nou, nevinovat, fără nici o pată de sînge.

SUMAR

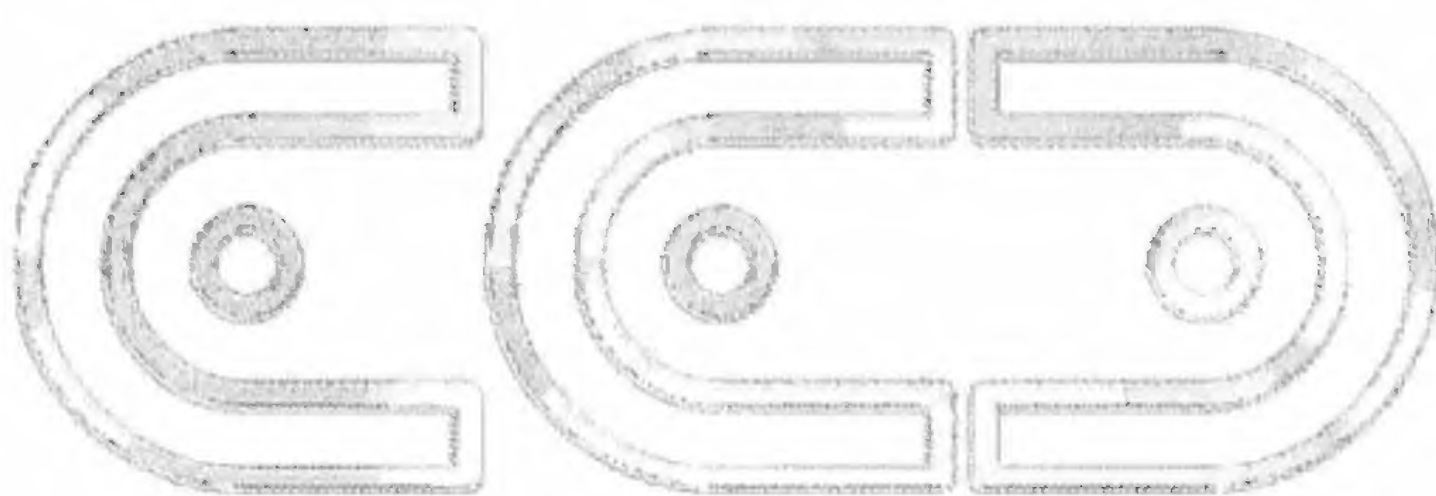
Din volumul *El Aleph*

Din volumul *Istoria universală a infamiei*

Lector : FLORIN CHIRIȚESCU
Tehnoredactor : AURA IONESCU

Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918"
Coli tipo : 25 — Comanda nr. 2026

Scanare și prelucrare digitală

AVENTURA

de

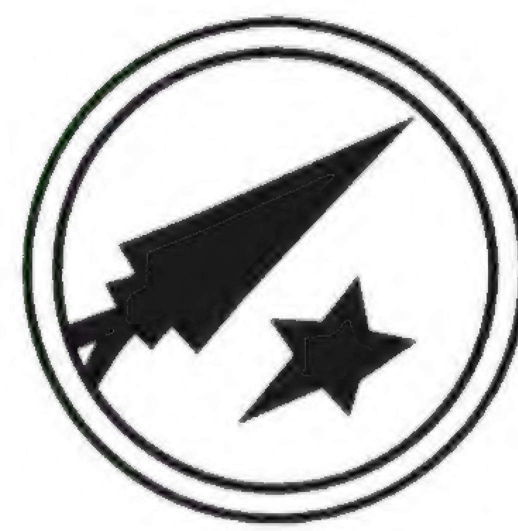

Anonim

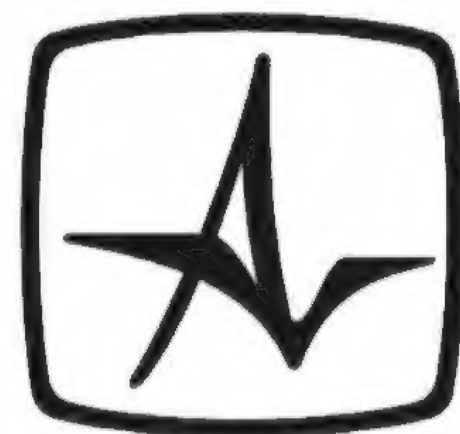
și

CAT Graur

Antwerpen

2023

